

2 | 2016

český
časopis
historický

The Czech Historical Review

Ročník 114 / Založen 1895

2 | 2016

český
časopis
historický

The Czech Historical Review

Ročník 114 / Založen 1895

OBSAH | CONTENTS

Studie | Studies

- ŠVARŤČKOVÁ SLABÁKOVÁ Radmila
Dějiny emocí: nové paradigma ve studiu historie 291
(*The History of Emotions: New Paradigm in the Study of History*)
- GMITEREK Henryk
Židé v polsko-litevském státě 16.–18. století 316
(*Jews in the Polish-Lithuanian Commonwealth
in the 16th–18th Century*)
- LENDEROVÁ Milena
Tištění cestovní průvodci jako pramen ke každodennosti cestování.
Příklad Itálie dlouhého 19. století 330
(*Printed Travel Guide as a Resource of Everyday Travel.
Example of Italy in the Long 19th Century*)
- PÁNEK Jaroslav
Hlídka versus Český časopis historický 372
(Spor o výklad církevních dějin v první polovině 20. století)
(*The Catholic Journal Hlídka versus Český časopis historický –
The Czech Historical Review /A Dispute Concerning the Interpretation
of Ecclesiastical History in the First Half of the 20th Century/*)
- ZOUZAL Tomáš
Založení vojenského výcvikového prostoru SS Benešov (1939–1942) 415
(*The Establishment of the SS Military Training Area Benešov,
1939–1942*)
- KŘÍŽOVÁ Markéta
Na cestě k obecným dějinám: Josef Polišenský (1915–2001) 446
(*On the Way to General History: Josef Polišenský, 1915–2001*)

Recenze

- KLÁPŠTĚ Jan
The Czech Lands in Medieval Transformation
(Tomáš Klír) 468
- FOLTÝN Dušan – KLÍPA Jan – MAŠKOVÁ Pavlína –
SOMMER Petr – VLNAS Vít (edd.)
Otevři zahradu rajskou: benediktini v srdci Evropy 800–1300
(Ondřej Koupil) 470
- JIROUŠKOVÁ Lenka
*Der heilige Wikingerkönig Olav Haraldsson und sein hagiographisches Dossier.
Text und Kontext der Passio Olavi (mit kritischer Edition)*
(Jana Nechutová) 475
- FLORI Jean
Richard Lví Srdce. Král a rytíř
(Peter Bučko) 479
- Petr VOIT
Katalog prvotisků Strahovské knihovny v Praze
(Ivan Hlaváček) 482
- Ivo PURŠ – Hedvika KUCHAROVÁ (edd.)
Knihovna arcivévody Ferdinanda II. Tyrolského
(Ivan Hlaváček) 486
- Zdeněk HOJDA – Eva CHODĚJOVSKÁ et alii (edd.)
Heřman Jakub Černín na cestě za Alpy a Pyreneje
(Jaroslav Pánek) 490
- RUMPLER Helmut (ed.)
Der Franziszeische Kataster im Kronland Kärnten (1823–1844)
(Zdeňka Stoklásková) 496

SLÁDEČEK Petr <i>Novorenesanční evangelické kostely v Čechách a na Moravě. Příspěvek k dějinám architektury 2. poloviny 19. století (Sixtus Bolom-Kotari)</i>	498
HAHNOVÁ Eva <i>Od Palackého k Benešovi. Německé texty o Češích, Němcích a českých zemích (Jiří Pešek)</i>	502
GROSS Stephen G. <i>Export Empire. German Soft Power in Southeastern Europe, 1890–1945 (Daniel Putík)</i>	505
HRUBOŇ Anton – RISTVEYOVÁ Katarína <i>„Prinavrátene“ Komárno. Prehľad spoločensko-politického vývoja mesta v rokoch 1938–1945 s dôrazom na menšinovú otázku / Komárom „visszatért“. Társadalmi-politikai helyzetkép a város életéről 1938–1945 között, különös tekintettel a kisebbségi kérdésre (Ondrej Ficeri)</i>	508
MUEHLENBECK Philip <i>Czechoslovakia in Africa, 1945–1968 (Otakar Hulec)</i>	512
<i>Zprávy o literatuře</i>	515
<hr/>	
Z vědeckého života Chronicle	
VORÁČEK Emil IX. světový kongres středoevropských a východoevropských studií	538
DOLEŽALOVÁ Antonie Nové promyšlení Rakousko-Uherska a jeho dědictví	545
<i>Nekrology</i>	
Vladimír Kašík (3. května 1925 – 23. června 2015) (Antonie Doležalová)	549

Miloš Hájek (12. května 1921 – 25. února 2016) (František Svátek)	555
<i>Knihy a časopisy došlé redakci</i>	560
<i>Výtahy z českých časopisů a sborníků</i>	560

STUDIE

Dějiny emocí: nové paradigma ve studiu historie

RADMILA ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ

RADMILA ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ: The History of Emotions: New Paradigm in the Study of History

The aim of this article is to present the history of emotions as a thriving and innovative field of historical inquiry. Although the history of emotions has gained momentum only relatively recently, it has been considered as a “star” of contemporary historiography, mainly in its capacity to reconcile poststructuralist approaches with individual agencies of real people. The article focuses on the development of the field, starting with its “father”, the Annales’s historian Lucien Febvre, going through the “emotionology” of American social historians Peter and Carol Stearns to finish with the works of Barbara Rosenwein and William Reddy whose contribution challenged historians’ thinking about emotions in history most considerably. On the other hand, the article emphasizes the interdisciplinary implications of the history of emotions and seeks to explain the motives for “paradigmatic changes” advanced by the history of emotions in broadly shared beliefs in universal and natural character of emotions.

Key words: Historiography, Theory of History, Emotions, Culture, Biology, Psychology, Neurology, 20th Century

Jako jedno ze čtyř hlavních celodenních zasedání XXII. mezinárodního kongresu historických věd, jenž se konal v létě 2015 v čínském Ťi-nanu, bylo zvoleno téma „Historizovat emoce“.¹ Výběr emocí jako předmětu světového historického výzkumu se může zdát překvapivým. Ve srovnání se zavedenými a tradičními tématy těchto reprezentativních setkání světové historické obce, jako např. revoluce či globalizace,² jde o téma poněkud nezvyklé, ba přímo marginální. Zájem o zasedání však předčil očekávání: nejen počtem dostavivších se posluchačů, z nichž značnou část tvořili čínští delegáti, a to přesto, že souběžně probíhalo zasedání věnované tématu, které jim mělo být bližší, totiž Číně z globálního pohledu, ale také nezvykle dlouhou a otevřenou diskusí, jež se odehrávala v závěru jednání. I tento kongres potvrdil, že skeptické představy o dějinách emocí, kterým, jak ještě v roce 2005 tvrdil Peter Burke, chybí „analytická průraznost“ a „pevnější a kritičtější rámec“, už dávno neplatí.³ V historické vědě se v současnosti mluví o emočním obratu,⁴ o boomu emocí či přímo o jejich útoky;⁵ emoce jsou povyšovány na „hvězdu současné historiografie“⁶ a nebývalý zájem historiků o toto téma byl nedávno dokonce srovnáván se „zlatou horečkou“.⁷

- 1 Celodenní zasedání mezinárodních kongresů historických věd, jež jsou pořádány jednou za pět let, se nazývají „hlavními tématy“ (Major Themes). Organizátorkou druhého hlavního tématu byla Ute Frevert z berlínského Institutu Maxe Plancka, spolu s Andrew Lynchem, zástupcem Univerzity Západní Austrálie. Téma bylo podpořeno Americkou a Australskou historickou asociací. Více o 22. mezinárodním kongresu historických věd viz Jaroslav PÁNEK a kol., *XXII. mezinárodní kongres historických věd v Ťi-nanu/Jinanu*, ČČH 113, 2015, s. 1133–1249.
- 2 Zatímco *Globalizace historie a její limity* byla zvolena jako jedno z hlavních témat na XX. mezinárodním kongresu historických věd v australském Sydney (viz Radmila SLABÁKOVÁ, *Kongres ve znamení globalizace a mostu*, ČČH 104, 2006, s. 220–223), *Revoluce ve světových dějinách: srovnání a souvislosti* se staly třetím hlavním tématem nedávného XXII. kongresu.
- 3 Peter BURKE, *Is there a cultural history of emotions?*, in: Penelope Gouk – Helen Hills (vyd.), *Representing Emotions: New Connections in the Histories of Art, Music, and Medicine*, Aldershot 2005, s. 35–47, zde s. 37.
- 4 Jan PLAMPER, *The History of Emotions: An Interview with William Reddy, Barbara Rosenwein, and Peter Stearns*, *History and Theory* 49, 2010, s. 237–265, zde s. 237.
- 5 Erin SULLIVAN, *The History of the Emotions: Past, Present, Future*, *Cultural History* 2, 2013, č. 1, s. 93–102, zde s. 94.
- 6 Damien BOQUET – Piroška NAGY, *Pour une histoire des émotions: l'historien face aux questions contemporaines*, in: D. Boquet – P. Nagy, *Le sujet des émotions au Moyen Âge*, Paris 2009, s. 15–51, zde s. 1, http://f.hypotheses.org/wp-content/blogs.dir/18/files/2009/06/Introduction_-_Le-Sujet-des-e%CC%81motions_-D.-Boquet-et-P.-Nagy-200508.pdf (ověřeno 15. 7. 2015).
- 7 Nina VERHEYEN, *Geschichte der Gefühle, Version 1.0*, in: Docupedia-Zeitgeschichte, 18. 6. 2010 (online na docupedia.de). Citováno v J. PLAMPER, *The History of Emotions. An Introduction*, Oxford 2015, s. 297.

Dokladem vzestupu zájmu o dějiny emocí ze stran badatelů a badatelek jsou i četná výzkumná centra, založená v posledním desetiletí. Výzkumné centrum pro dějiny emocí na Institutu Maxe Plancka v Berlíně vzniklo v roce 2008, současně s Centrem pro dějiny emocí na univerzitě Queen Mary v Londýně. Trojici nejvýznamnějších center, jež se mají prvoplánově věnovat dějinám emocí, doplňuje Australské excelentní centrum pro dějiny emocí z roku 2011, posvěcené Australskou výzkumnou radou a etablované na několika australských univerzitách.⁸ V různých zemích existuje rovněž řada dalších projektů, které se emocemi v dějinách programově zabývají, z nichž nejvýznamnější se jeví EMMA (Les Émotions au Moyen Âge), projekt pro výzkum emocí ve středověku, vedený výzkumníky z Univerzity Aix-Marseille a z Quebecké univerzity v Montrealu.⁹ Výrazem institucionalizace dějin emocí jsou, kromě kurzů dějin emocí vyučovaných na univerzitách různých zemí,¹⁰ i nové ediční řady významných nakladatelství. Třebaže v roce 1999 po své pětileté existenci zanikla vůbec první série na toto téma z jednoho prostého důvodu – totiž, že nebylo co tisknout, v roce 2014 vydaly své první monografie rovnou tři nové ediční řady zasvěcené dějinám emocí: na univerzitě v Illinois, v Oxfordu a v Palgrave Macmillan.¹¹

Česká historiografie, zdá se, tento emoční boom zatím příliš nerefletovala, což patrně souvisí jak s jejím většinovým nacionálně-politickým zaměřením, tak s jinými „obraty“ a „boomy“, s nimiž se musela od počátku devadesátých let vyrovnávat (za všechny jmenujme mentality, obrat k jazyku, gender, paměťová studia, studium těla a tělesnosti). Přestože v české historiografii posledních let vznikla řada studií a monografií, které se dotýkají emocí, citů a citění lidí v minulosti, tyto práce

8 The Queen Mary Centre for the History of the Emotions, University of London – <http://projects.history.qmul.ac.uk/emotions/>; Research Centre for the History of Emotions at Max Planck Institute of Human Development, Berlin – <https://www.mpib-berlin.mpg.de/en/research/history-of-emotions>; Australian Research Council Centre of Excellence for the History of the Emotions – <http://www.historyofemotions.org.au/> (vše 12. 7. 2015).

9 Portál <http://emma.hypotheses.org> je sice primárně zaměřen na středověké dějiny, najdeme však zde i důležité teoretické články a odkazy na jiné zdroje informující o emocích a dějinách (12. 7. 2015).

10 Dějiny emocí jsou vyučovány např. na Duke University v USA (<https://history.duke.edu/courses/history-emotions-1>), na univerzitě v belgickém Gentu (<http://www.ugent.be/doctoral-schools/en/doctoraltraining/courses/specialistcourses/ahl/history-of-emotions.htm>) nebo na York University ve Velké Británii (<https://www.york.ac.uk/history/undergraduate/courses/comparative-histories/his-00049-h/>). Vše 11. 9. 2015.

11 Recenze od Jana PLAMPERA na knihu Susan J. MATT – Peter N. STEARNS (eds.), *Doing Emotions History*, Urbana-Chicago 2014, <http://ahr.oxfordjournals.org/content/120/1/187.extract> (10. 9. 2015).

se dějinám emocí programově nevěnují a nekladou si nároky na hlubší teoretickou reflexi vlastního předmětu zkoumání, totiž emocí jako takových.¹²

Cílem tohoto textu je představit dějiny emocí jako nový směr historického bádání, reflektovat důležité mezníky v jeho vývoji a v neposlední řadě uvažovat nad tím, proč a za jakých podmínek mohou být dějiny emocí považovány za nové paradigma ve studiu historie. Jsou emoce opravdu schopny, když se dostanou pod drobnohled, modifikovat praxi historické profese? Je možno o emocích uvažovat ve stejném smyslu jako uvažovala před třiceti lety Joan Scott o genderu, totiž jako o užitečné kategorii historické analýzy?¹³ Jakým způsobem pak mění dějiny emocí naše vlastní představy o emocích, potažmo o emocích v dějinách?

Na úvod dodejme, že ač historikové pro vyjádření stavů souvisejících s emocemi používali tradičně domácích výrazů jako *cit*, „affectivité“, „feeling“ nebo „Gefühl“, historikové emocí dávají přednost pojmu „emoce“ (z latinského *e-motio*, pohnutí).¹⁴ Rozšíření tohoto výrazu souvisí rovněž s jeho anglickým ekvivalentem, který je sémanticky mnohem širším pojmem než nabízí význam téhož slova v mnoha jiných jazycích, např. francouzštině, němčině nebo i češtině: v těchto jazycích se mnohdy odlišuje emoce, jakožto bezprostřední afektivní reakce, náhlá a silná, projevující se často tělesnou reakcí, od pocitu či *citu* (*sentiment*, *Gefühl*), značičího dlouhotrvající stav, mnohem mírnější a méně tělesný.¹⁵ Ačkoliv ani

12 Emoce či dějiny emocí nejsou reflektovány ani v nedávné programové monografii Lucie STORCHOVÉ a kol., *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*, Praha 2014, jejímž cílem je přispět k „pochopení nejnovějšího vývoje historické vědy“, formou teoretické reflexe důležitých pojmů, s nimiž se ve své praxi historik setkává. Na dlouhou tradici české historiografie věnované výzkumu antropologických konstant jako je narození, umírání či smrt (z nejnovější produkce např. Václav Grubhoffer, *Pod závojem smrti. Poslední věci Schwarzenbergů v letech 1732–1914*, České Budějovice 2013) navazují publikace snažící se rovněž o teoretické uchopení emocí např. IV. Bienále České společnosti pro výzkum 18. století, nazvané *Láska, vášně, emoce mezi barokem a romantismem*, pořádané ve dnech 24.–25. 5. 2013 nebo kolektivní monografie Jiří HANUŠ a kol., *Nostalgie v dějinách*, Brno 2014.

13 Joan W. SCOTT, *Gender: A Useful Category of Historical Analysis*, *American Historical Review* 91, 1986, č. 5, s. 1053–1075.

14 Kdyby měly být dějiny emocí zcela frankofonní, pravděpodobně by se nazývaly „histoire de l'affectivité“, uvádějí D. BOQUET – P. NAGY, *Une histoire des émotions incarnées*, *Médiéval* 61, podzim 2011, s. 5–24, zde s. 11, http://www.puv-univ-paris8.org/media/ouvr_pdf/528_IntroMed61.pdf (5. 10. 2015). Srov. též používání výrazu „emoce“ v titulech následujících děl: M. CARUSO – U. FREVERT (vyd.), *Emotionen in der Bildungsgeschichte* (Jahrbuch für Historische Bildungsforschung No. 18). Bad Heilbrunn 2012, nebo Jan PLAMPER, *Geschichte und Gefühl. Grundlagen der Emotionsgeschichte*, Munich 2012.

15 D. BOQUET – P. NAGY, *L'historien médiéviste et les mots de l'émotions*, EMMA, <https://emma.hypotheses.org/370> (5. 10. 2015). Anglické „emotion“ kombinuje ve svém významu referenci

v angličtině není význam výrazu „emotion“ bezproblémový, díky „dominanci angličtiny v akademické sféře“ a vzhledem k tomu, že „z USA pocházely první výzvy po dějinách emocí“,¹⁶ je tento výraz univerzálně přijímán i v národních historiografiích. Podobný trend byl konstatován v psychologii, kde se význam pojmů jako emoce, pocit, afekt v odborné i neodborné literatuře překrývá.¹⁷ Výraz „emoce“ je však sám o sobě plodem historie (a západní kultury), což ještě více komplikuje jeho zkoumání v dřívějších dobách (a v jiných kulturách).

***Stoletá válka o povahu emocí
aneb mají historikové chápat emoce jako univerzální
nebo naopak sociálně konstruované kategorie?***

Rozkvět dějin emocí nepochybně souvisí se vzestupem zájmu o emoce ve společnosti jako takové.¹⁸ Ať už je důvodem tohoto zájmu neurověda, která ve vědách o člověku získala v posledních desetiletích prominentní postavení či boom popularizační literatury, zdůrazňující péči o vlastní emoce jako součást sociálního a ekonomického vzestupu,¹⁹ v humanitních a společenských vědách se hovoří o obratu k afektu, o hledání variant k sociálně konstruktivistickým přístupům, jež se snažily redukovat svět na diskurzivní konstrukci, o obratu k materii, s níž jsou emoce nezbytně spjaty.²⁰ Příkladem budiž v současnosti již značně rozvinutá oblast výzkumu v politologii, zabývající se otázkou, jak emoce souvisí s politickým myšlením a s tím, jak a proč se lidé účastní politických procesů či se z nich stahují.²¹ Obrat k afektu byl taktéž proklamován v sociologii, psalo se rovněž o současném stavu

k „cítění“, „myšlení“ a k lidskému tělu uvádí Anna WIERZBICKA, *Emotions Across Languages and Cultures: Diversity and Universals*, Cambridge 1999, s. 2.

16 Damien BOQUET – Piroska NAGY, *Une histoire des émotions*, s. 11.

17 Lucie MOTLOVÁ – František KOUKOLÍK, *Citový mozek. Neurobiologie, klinický obraz, terapie*, Praha 2006, s. 11.

18 I v naší republice byla již dvakrát vydána přelomová kniha Daniel GOLEMAN, *Emoční inteligence*, Praha 2011 (1. orig. vyd. 1995).

19 Důvody, jež v rozhovoru s Frankem Biessem na téma dějin emocí uváděly Ute FREVERT a Daniela SAXER, *History of Emotions*, Forum, German History 28, 2010, č. 1, s. 67–69.

20 Srov. např. Melissa GREGG – Gregory J. SEIGWORTH, *The affect theory reader*, Durham 2010.

21 Lenka HRBKOVÁ, *Emocionální volič: stav studia emocí v politologii*, Acta Politologica 6, 2014, č. 1, s. 39–55. Jak konstatuje autorka, v české politologii byla tomuto přístupu zatím věnována jen minimální pozornost.

výzkumu afektu ve filozofii.²² Interdisciplinární časopis *Emotion Review*, založený v roce 2009, přináší pravidelně studie informující o aktuálních přístupech k výzkumu emocí v rozličných oborech.²³

Východiskem je zde poznání, že důraz na racionalitu a rozum lidského jednání a konání byl do nedávné doby, v souladu se západní filozofickou tradicí, přeceňován. V návaznosti na Platóna, Descartes zpečetil představu myšlení jako zcela odděleného od těla a okřídleným výrokem „Myslím, tedy jsem!“ oslavil oddělenou mysl, onu „myslící věc“ (*res cogitans*) od „nemyslícího těla“, které má rozměr a mechanické části (*res extensa*).²⁴ Rozum a cit, duše a tělo, kultura a příroda byly nadále představovány jako neslučitelná opozita, přičemž jako nadřazené bylo uznáváno vždy první z těchto dichotomií. Tyto dichotomie pronikly do základu všech vědních oborů, historii nevyjímaje; emoce tak byly na dlouhou dobu vyčleněny ze studia rozumových procesů.²⁵

V intencích tohoto uvažování se zdá velmi svůdnou myšlenka, že je načase vrátit afektům či emocím své místo a poukázat na to, jak důležitou roli naše tělesně-afektivní dispozice hrají v myšlení, zdůvodňování či reflexi. Tak bylo také činěno v rozličných pracích různých oborů (politologie, estetika, mediální studia, environmentální studia): tyto práce např. zdůrazňovaly afektivní prostředky politických činitelů, jimiž působí na masy voličů, nebo si všimaly role médií a jejich schopnosti podněcovat afektivní reakce. Ve své nedávné zásadní studii však Ruth Leys upozornila na to, že afekty a emoce (ať už jim dáme jakékoli jméno) jsou v podobných dílech povětšinou chápány jako autonomní procesy, jež předcházejí racionálnímu uvažování a odehrávají se pod prahem vědomí: „Afekty jsou pro tyto

22 Patricia Ticineto CLOUGH – Jean HALLEY (vyd.), *The Affective Turn: Theorizing the Social*, Durham 2007. Marguerite LA CAZE – Henry Martyn LLOYD, *Editors' Introduction: Philosophy and the 'Affective Turn'*, *Parrhesia* 2011, vol. 13, s. 1–13.

23 Z poslední doby např. Jorge L. ARMONY, *Current Emotion Research in Behavioral Neuroscience: The Role(s) of the Amygdala*, *Emotion Review* 5, 2013, s. 104–115; Swathi SWAMI-NATHAN and E. Glenn SCHELLENBERG, *Current Emotion Research in Music Psychology*, *Emotion Review* 7, 2015, s. 189–197; Joan Y. CHIAO, *Current Emotion Research in Cultural Neuroscience*, *Emotion Review* 7, 2015, s. 280–293.

24 Antonio R. DAMASIO, *Descartesův omyl. Emoce, rozum a lidský mozek*, Praha 2000 (1. orig. vyd. 1994), s. 213.

25 Antonio Damasio, jeden z nejznámějších popularizátorů aktuálních vědeckých poznatků z neurologie, se domnívá, že myšlenka myslí oddělené od těla patrně také formovala specifický způsob, jakým západní medicína přistupuje ke studiu a léčení nemocí, totiž že emoční či psychologické projevy jsou považovány za sekundární. A. DAMASIO, *Descartesův omyl*, s. 215.

teoretiky nelidské, presubjektivní, hluboce zakořeněné síly a intenzity, jež ovlivňují naše myšlení a soudy, ale jsou od nich oddělené.²⁶

Máme-li vést paralelu v oblasti historie, zde podobné vysvětlení poskytovala svého času velmi se rozvíjející, i když teritoriálně omezeně, psychohistorie: činy lidí v minulosti se snažila objasňovat dle psychoanalytické teorie, kdy lidé jednají na základě nevědomých impulsů, často souvisejícími se sexuálními vztahy v dětství a dospívání.²⁷

Současný důraz na afekty jako na stavy oddělené od myšlení a vědomých soudů má kořeny v paradigmatickém díle Charlese Darwina *Výraz emocí u člověka a zvířat*.²⁸ Většina našich výrazových činností je vrozena nebo je instinktivní, tvrdí Darwin: jistý stav mysli vyvolá pohyb určitých svalů (např. smrštění svalů v obličejí), které vyjadřují tento daný stav mysli.²⁹ Jedná se o rychlé, fylogeneticky dávné a automatické odpovědi organismu, které se vyvinuly za účelem přežití a postrádají kognitivní charakteristiky mentálních procesů vyššího řádu. Emoce jsou tak naprogramované reakce organismu na podněty a mnohé z těchto reakcí sdílíme s vývojově nižšími živočichy. Nejenže jsou emoční výrazy neodbytně zvnitřnělé, emoce jsou podle Darwina rovněž univerzální. Například, jestliže má někdo strach, projevuje se to tímže výrazem, který je totožný u všech lidí na celém světě – člověk zbledne, začne se třást, ježí se mu vlasy, vyrazí studený pot atd. a tyto výrazy tváře jsou všem lidem také navzájem srozumitelné.³⁰

Ačkoliv smyslem tohoto textu není zabývat se podrobně jednotlivými představiteli univerzalistického či naopak konstruktivistického přístupu k emocím, „trnem v oku“ historiků emocí se staly především názory Američana Paula Ekmana, jednoho z nejznámějších psychologů současnosti.³¹ Věnujme mu proto několik následujících odstavců.

Paul Ekman, snad nejvýznamnější současný zastánce Darwinových teorií o univerzalitě emočních vyjádření, navázal v šedesátých letech 20. století na učení psychologa Silvana Tomkinse, jenž se na rozdíl od mainstreamové psychoanalýzy

26 Ruth LEYS, *The Turn to Affect: A Critique*, *Critical Inquiry* 37, 2011, č. 3, s. 434–472, zde s. 437.

27 Více o psychohistorii viz Radmila ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, *Freud, paměť a psychohistorie: od nevědomí ke kulturnímu diskurzu*, in: X. sjezd českých historiků, sv. 2, Praha a Brno 2013, s. 83–95.

28 Charles DARWIN, *Výraz emocí u člověka a u zvířat*, Praha 1964 (1. orig. vyd. 1872). Co znamenal Darwinův *Původ druhů* pro biologii, to znamenal jeho *Výraz emocí* pro psychologii.

29 Tamtéž, s. 266.

30 Tamtéž, s. 168.

31 Časopis *Time* ve svém vydání *Time 100* z roku 2009 zahrnul Paula Ekmana do stovky nejvlivnějších lidí na celém světě. Více viz osobní stránky Paula Ekmana – <http://www.paulekman.com/>.

a behaviourismu zaměřil po dlouhé době na studium afektů, a to jako univerzálně dědičných emočních procesů. Podle Tomkinse bylo takovýchto univerzálních afektů, nepodléhajících kultuře ani individuální vůli, devět: strach, zlost, utrpení, hnus (odpor), zájem, stud, radost a překvapení (později připojil opovržení). Tyto diskrétní emoce jsou podle něj jako „afektivní programy“ lokalizovány v subkortikálních částech mozku, přičemž každá z nich se manifestuje v rozdílných fyziologických a behaviorálních odpovědích, zvláště pak v charakteristických výrazech tváře. Zásadním je pak fakt, že citění a kognice jsou dva oddělené systémy. Emoce a naše vědění o tom, co ji způsobuje, jsou v radikální dichotomii. Strach se dle tohoto naturalistického přístupu dá objasnit takto: „Když utíkáme před hadem, neděláme to proto, že bychom věřili, že se přede mnou objevil nebezpečný předmět a ani kvůli tomu, aby nás nekousl. Utíkáme, protože máme hrůzu z hadů. Strach z hadů leží mimo vlastní objekt: hadi nám nahánějí hrůzu, protože kdysi naháněli hrůzu našim předkům v evolučním vývoji.“³²

Paula Ekmana zaujala nejvíce teze o univerzalitě emocí a o jejich spojitosti s výrazy tváře. Oproti tehdy převládajícímu názoru psychologů a především antropologů, kteří v šedesátých letech pochybovali, že výrazy tváře mají stejný význam ve všech kulturách, se rozhodl dokázat opak. Následovala série experimentů, kdy ukazoval fotografie žen a mužů s výraznými výrazy tváře různým lidem v různých kulturách, v USA, Japonsku, Brazílii nebo Argentině. Všude, i u kmenů původních kultur na Nové Guineji, které měly být nedotčené západní civilizací, zjistil, že na tom, co tyto výrazy vyjadřují, se všichni shodnou. Schopnost rozeznat danou emoci se díky jeho pokusům ukázala být univerzální. Kritika však na sebe nenechala dlouho čekat: antropoložka Margaret Mead namítala, že se nejedná o přirozené výrazy emocí, ale o „simulované“ výrazy, jež byly vysoce teatralizovány a pantomimicky předvedeny. Psycholog Richard S. Lazarus svými filmovými experimenty zjistil, že stejný stimul může vzbuzovat různou emoci, v závislosti na „interpretaci, kterou osoba činí v souvislosti s významem, jenž se vztahuje k budoucnosti“.³³ Kritika přišla také z řad Ekmanových žáků a neutichla do dnešních dnů.

32 R. LEYS, *How Did Fear Become a Scientific Object and What Kind of Object Is It?*, Representations 110, 2010, č. 1, s. 66–104; zde s. 69, <http://humctr.jhu.edu/pdf/leysarticlefear.pdf> (22. 7. 2015).

33 Kritika shrnuta v R. LEYS, *How Did Fear*, s. 79–80. Jan Plamper je v tomto ohledu ještě rezolutnější, Ekmanovy výzkumy jsou dle něj „z pohledu přírodních věd a dle principů vědeckého postupu a pravdy krachem“. J. PLAMPER, *The History of Emotions*, s. 158.

Opravdu lidé rutinně krčí nosem, když něčím opovrhují a mají široce otevřené oči, když mají strach? Nejedná se spíše o symboly emocí?, ptala se nedávno psychologka Lisa Feldman Barrett.³⁴ Jsou pohyby ve tváři dostatečně konzistentní a specifické, aby byly rozpoznány jako emoce? Od narození slepí lidé vykazují jen omezený počet předpokládaných výrazů v případě, že se zkoumají jejich emoce, a ani kojenci nemají specifické výrazy pro zlost, strach, opovržení a smutek.³⁵

Rozpor, jestli jisté emocionální kategorie, které nazýváme diskrétní, primární či oddělené emoce, mezi něž patří zlost, smutek, strach, štěstí, překvapení a opovržení, existují přirozeně, nezávisle na lidském pochopení a vnímání nebo se jedná o lidské „vynálezy“, tedy konstrukty lidské mysli, nebyl dosud vyřešen a nezdá se, že v blízké budoucnosti bude. Jak shrnují zastánci psychologicky konstruktivistického přístupu, emoční debata se v dějinách psychologie vede jako „série bitev, které se podobají něčemu takovému jako stoletá válka“.³⁶ Každá ze stran vyhrála vždy jednu bitvu, ne však válku: emoce byly nejdříve, v důsledku Darwinova učení, považovány za přirozené, poté na konci 19. století za konstrukty, poté ve dvacátých letech 20. století zase za přirozené, a tak se to střídá dosud.

Když má někdo zlost, může stoupnout jeho krevní tlak, může řvát a být agresivní, ale nemusí tomu tak být vždy. Osoba může zareagovat klidně, nebo se dokonce smát, nebo může jen klidně vysvětlit pravidlo dítěti, které neposlouchá – pochybují zastánci konstruktivistického přístupu o pevné biologické podmíněnosti emočních reakcí. Emoce nejsou „zapříčiněny“ specializovanými mechanismy, ale vynořují se z probíhajícího se konstruktivního procesu, který zahrnuje soubor základnějších psychologických „ingrediencí“, jež, samy o sobě, nejsou příznačné pro emoci.³⁷

Paul Ekman v souvislosti s kritiky naturalistického a univerzalistického přístupu připustil, že kultura a sociální prostředí mohou mít vliv na vyvolání afektivních programů stejně, jako může dojít k modifikaci pohybů v tváři – člověk může nasadit umělý úsměv nebo se může snažit své emoce zakrýt. Emoci, korespondující s určitým výrazem tváře, však podle něj přesto není možné utajit. Právě výzkumy, týkající se mikroprojevů lidské mimiky, které člověk není schopen

34 Lisa F. BARRETT, *Was Darwin Wrong About Emotional Expressions?*, *Current Directions in Psychological Science* 20, 2011, č. 6, s. 400–406.

35 Tamtéž, s. 402.

36 Kristen A. LINDQUIST a kol., *The hundred-year emotion war: Are emotions natural kinds or psychological constructions? Comment on Lench, Flores, and Bench* (2011), *Psychological Bulletin* 139, 2013, č. 1, s. 255–263, zde s. 256.

37 Tamtéž, s. 259.

ovládat, proslavily Ekmana nejvíce a zajišťují mu dosud nesmírnou popularitu: již v roce 1976 se podílel na vytvoření kódovacího systému pro všechny možné výrazy tváře (Facial Action Coding System), po převratném 11. září 2001 se stal kmotrem anti-teroristického programu SPOT (Screening Passengers by Observational Techniques). Přístroje SPOT, které byly počátkem roku 2012 nasazeny na 161 amerických letištích, zachycují mikrovýrazy emocí, jež se zračí ve tváři a mají vybírat ty osoby stojící v letištních frontách, které něco skrývají nebo lžou.³⁸

Přístup historiků k emocím aneb mysllet o emocích historicky

Historiků se tato staletá debata o povaze emocí netýká jen zdánlivě, stejně jako dominance naturalistického paradigmatu ve vědě a výzkumu či masivní popularizace právě tohoto přístupu k emocím.³⁹ Jestliže by emoce jako strach, zlost nebo radost byly vrozené, neměnné entity, byly by v každé době a v každém sociálním a kulturním prostředí stejné, bylo by pramálo důvodů k jejich zkoumání historiky. Pokud však vrozené nejsou (aniž by se popíral jejich fyziologický základ), pokud je rozdíl mezi strachem v 10. století a strachem ve 20. století, pokud se lidé radovali jinak a z jiných důvodů v 18. století a ve století dvacátém prvním, otvírá se tu celá škála působnosti pro historickou vědu. Historik emocí se ptá: jestliže došlo k nějaké změně, jestliže city jako hněv, strach, láska nebo radost znamenaly něco jiného dříve a jiný význam mají dnes, proč se tak stalo? Dějiny emocí se tedy zabývají tím, „co emoce jsou, co byly, jak a proč se mění a co tyto změny znamenají“.⁴⁰

Na rozdíl od psychologie či neurovědy historikové už z povahy svého oboru nemohou přistupovat k emocím ahistoricky a nevyhnutelně se tak dostávají do

38 J. PLAMPER, *The History of Emotions*, s. 161. V USA se stal Ekman mediálně známým jakožto odborný konzultant seriálu *Anatomie lži*. Hlavní hrdina seriálu, dr. Lightman, specialista na odhalování lži pomocí sledování lidské mimiky, je vlastně alter-ego Paula Ekmana. Po dobu vysílání seriálu Paul Ekman na doprovodném blogu vysvětloval vědecké základy každé epizody. J. PLAMPER, *The History of Emotions*, s. 149.

39 Učení Paula Ekmana je popularizováno ze strany odborné veřejnosti i v České republice. Viz např. <http://www.konferencecasp.cz/recnici/radvan-bahbouh/>, kde se mají účastníci semináře učit rozpoznávat mikrovýrazy tváře (15. 10. 2015). Srov. též rozhovor s psychologem Janem Ženatým v časopise Týden, *Je možné číst emoce i přes burku?*, 10. 11. 2015, http://www.tyden.cz/rubriky/zdravi/psychologie/lze-cist-emoce-i-pres-burku-nejen-o-tom-s-psychologem_361674.html (11. 11. 2015)

40 Rob BODDICE, *The affective turn: historicising the emotions, Psychology and History: Interdisciplinary Explorations*, eds. Cristian Tileaga and Jovan Byford, Cambridge 2014, s. 147–165, zde s. 149.

sřtetu s evolučními biology, psychology, antropology či neurology.⁴¹ Ve své nedávné studii *Problémy a metody v dějinách emocí* Barbara Rosenwein vyzdvihovala nutnost dějin emocí reagovat na převládající prezentistický a univerzalistický přístup k emocím, apelovala na nezbytnost zpochybnit myšlenku teoretiků emocí jiných oborů, že „dnešní emoce byly takovými v minulosti a zůstanou takovými i v budoucnu“.⁴² Potenciál dějin emocí v tomto přesahuje i sociálně konstruktivistickou antropologii: sociálními konstruktivisty často citovaná antropoložka Catherine Lutz na základě svých výzkumů kmene Ifaluk v Mikronésii sice potvrdila neplatnost teze o univerzalitě emocí (např. cit „fago“ může být popsán jen velmi nejasně jako kombinace soucitu, lásky a smutku), ale už nezkoumala, dodává B. Rosenwein, jestli tento pojem existoval pro Ifaluky vždy nebo měl pro ně vždy stejný význam.⁴³

Dějiny emocí vychází z předpokladu, že každé období vytvářelo svůj vlastní koncept emocí, mělo svůj vlastní emoční styl či vzorec, každé období formovalo jinak způsoby cítění a jejich vyjádření. Např. kvůli čemu se lidé zlobí a jak vyjadřují tuto emoci, se bude lišit v závislosti na jednotlivých časových obdobích a různých socio-kulturních prostředích.

Snad nejvýrazněji v novodobé historii upozornil na historickou povahu emocí Lucien Febvre, považovaný za otce zakladatele dějin emocí.⁴⁴ Ve své studii z roku 1941, nazvané *Jak zrekonstruovat citový život minulosti? Sensibilita a dějiny*, která byla nejdříve publikována v domovském časopise L. Febvra *Annales*,⁴⁵ vyzdvihoval fakt, že emoce lidí dříve a dnes se propastně liší: „Otevřte kapitolu nazvanou ‚Umění umírat‘. Ani ne tři sta let; jaká propast mezi mravy, city mužů té doby – a našimi?“⁴⁶ Psychologie nám však dle Febvra příliš nepomůže v pozná-

41 Povšimněme si, že mezioborové střetávání je zde východiskem samotného oboru, resp. fáze, jež se datuje zakladatelskými díly Barbary Rosenwein. Motivem jejího psaní je snaha zpochybnit rozšířené a široce přijímané univerzalistické názory na povahu emocí, jak o tom bude pojednáno dále v textu.

42 Barbara ROSENWEIN, *Problems and Methods in the History of Emotions*, Passions in Context: Journal of the History and Philosophy of the Emotions 1, 2010, č. 1, s. 4, <http://www.passionsin-context.de/> (13. 7. 2015).

43 Tamtéž, s. 9.

44 Už Thúkydídés se věnoval emocím, které chápal jako impulzy vedoucí k jakémukoliv lidskému jednání v minulosti. Z historiků 19. století je nutno zmínit Wilhelma Diltheyho a jeho koncept „vcitování“, tedy intuitivního prožívání a Karla Lamprechta s jeho důrazem na psychologii jako vědy o zákonech vnitřního života.

45 Lucien FEBVRE, *Comment reconstituer la vie affective d'autrefois? La sensibilité et l'histoire*, *Annales d'histoire sociale* 12-1182, 1941, s. 192–207. Studie byla publikována rovněž v L. FEBVRE, *Combats pour l'histoire*, Paris 1992 (1. vyd. 1952), s. 260–279, http://classiques.uqac.ca/classiques/febvre_lucien/Combats_pour_lhistoire/febvre_combats_pour_histoire.pdf (20. 9. 2015).

46 L. FEBVRE, *Combats*, s. 277.

ní citů v minulosti – psychologický anachronismus je „nejhorší ze všech“, „nejzákeřnější“ a „nejzávažnější“ a historikové se rozhodně nemohou opírat o „popisy a konstatování našich psychologů, operujících s údaji, které jim poskytuje naše epocha“.⁴⁷ Přesto potřebujeme vědět o citech a citění v minulosti – abychom mohli osvětlit všechny procesy ve společnosti, především mentální procesy. „Jestliže nám budou chybět, *nebude žádná opravdová historie možná*. Nemáme dějiny Lásky, pomysleme. Nemáme dějiny Smrti. Nemáme dějiny Soucitu, ani dokonce Krutosti. Nemáme dějiny Radosti.“⁴⁸

Febvrovo přemítání o emocích jako předmětu výzkumu historika lze chápat rovněž jako reakci na knihu Johana Huizingy *Podzim středověku*, jež byla v roce 1932 vydána ve francouzštině.⁴⁹ Huizinga, jak známo, v knize vylíčil pozdní středověk ve vší jeho krutosti, vášnivosti a bezprostřednosti: „Život se vyznačoval tak křiklavou barvitostí, že snesl jedním dechem pach krve i vůni růží.“⁵⁰ 14. a 15. století bylo pro Huizingu „dětským věkem“, kdy člověk prožíval vše se stejnou intenzitou jako dnes prožívají už jen děti. Dětský, primitivní věk souvisel s dětskými emocemi, vypjatými, které teprve čekají na to, až jim bude dán „přísný rámec závazných forem“: „Lid se jako obr s dětskou hlavou potácí sem a tam mezi pekelným strachem a dětinským žertováním, mezi ukrutnou tvrdostí a vzlyky dojetí.“⁵¹ Febvre knihu ocenil jako „pěknou“, zdařilou, přesto mu v ní něco chybělo: Huizinga se neptal, jestli se střídala období emocionálnější s intelektuálnějšími, ani nepátral po tom, proč by tomu tak mělo být a jak se tyto změny udály. To jsou podle Febvra skutečné otázky, jež si ten, kdo chce zkoumat citový život v minulosti, musí klást.⁵²

Febvrově pozornosti uniklo jiné dílo, tehdy nedávno publikované, patřící rovněž do zlatého kánonu dějin emocí. Byl jím *Proces civilizace* Norberta Eliase (1939), klasické dílo sociologické literatury, zabývající se způsoby chování a jednání, které se od pozdního středověku postupně dostávají pod kontrolu v souvislosti s procesem modernizace. Jak nedávno vysledoval Jan Plamper, Elias se ve svém uvažování o citech jako předmětu historické transformace velmi přiblížil L. Febvrovi: oba dva chápali city jako manifestace lidské přirozenosti ve specifických sociálních podmínkách, které reagují následně na dané socio-historické procesy

47 Tamtéž, s. 277.

48 Tamtéž, s. 277.

49 Johan HUIZINGA, *Podzim středověku*, Praha 2010 (1. orig. vyd. 1919).

50 Tamtéž, s. 25.

51 Tamtéž, s. 25.

52 L. FEBVRE, *Combats*, s. 266 a 270

a oba dva se zabývali otázkou vztahu psychologie a historie.⁵³ Stejně jako Febvre, Elias přemýšlel nejen o emocích v dějinách, ale také o nich přemýšlel historicky.

Febvrova tehdejší ojedinělá výzva, aby historikové neutíkali od tohoto zcela nového, „extrémně lákavého“, přesto však „hrozně těžkého“ úkolu, tj. od snahy rekonstruovat citový život dané epochy,⁵⁴ však nebyla vyslyšena. Historikové se nadále o emoce příliš nezajímali, preferující studium vědomého či výzkum mentálních struktur, determinujících osobu jednotlivce bez ohledu na jeho vůli.⁵⁵

Teprve v osmdesátých letech 20. století se v časopise *American Historical Review* objevila studie, která se explicitně přihlásila ke studiu emocí. Americký historik Peter Stearns, zabývající se sociálními dějinami, a jeho žena Carol Z. Stearns, psychologka, v něm navrhli pojem „emocologie“ (po vzoru sociologie), jakožto „užitečný termín, pomocí něhož je možno rozlišovat kolektivní emoční standardy společnosti od emočních zkušeností jedinců a skupin“.⁵⁶ V této nové disciplíně by se historikové měli zaměřit na zkoumání „jednání nebo standardů, které společnost, nebo definovaná skupina ve společnosti, zachovávají vůči základním emocím a jejich danému vyjadřování a na způsoby, jakými instituce reflektují a povzbuzují tato jednání v lidském chování“.⁵⁷ Zkoumáním emočních kódů a standardů minulých společností tak porozumíme zákonům, které ovlivňovaly jejich skutečný život. Jinými slovy, pro historika je nemožné dostat se k emočnímu prožívání lidí v minulosti, jedině, co může, je sledovat, jak daná společnost, resp. kultura s emocemi zacházela. Emocologie tedy nezkoumá, co lidé cítili, ale co si lidé mysleli o emocích, např. o pláči na veřejnosti nebo projevech vzteku, a to, jaká pravidla existovala pro přijímání či odmítání těchto emocí.⁵⁸

53 J. PLAMPER, *The History of Emotions*, s. 51. Dalším z historiků školy *Annales*, jenž se zabýval vztahem historie a psychologie, byl Robert MANDROU – viz např. jeho dílo *Introduction à la France moderne (1500–1640). Essai de psychologie historique*, Paris 1961.

54 L. FEBVRE, *Combats*, s. 269.

55 Škola *Annales* je sice některými (americkými) historiky jako Peter Stearns nebo Susan J. Matt udávána jako předchůdkyně dějin emocí, ovšem nové dějiny emocí, odstartované teoretickým pracemi Barbary Rosenwein, tento názor nesdílejí. Mentality jakožto velmi široký a neučitý pojem souvisely spíše s kolektivní psychologií a reprezentací a jako takové si kladly jiné cíle. Dle B. Rosenwein je hlavní rozdíl v tom, že dle konceptu mentalit se lidé stali „pasivními otroky jejich vlastních mentálních struktur“. B. ROSENWEIN, *Worrying about Emotions in History*, *American Historical Review* 107, 2002, č. 3, s. 821–845, zde s. 831.

56 Peter N. STEARNS – Carol Z. STEARNS, *Emotionology: Clarifying the History of Emotions and Emotional Standards*, *American Historical Review* 90, 1985, č. 4, s. 813–836, zde s. 813.

57 Tamtéž, s. 813.

58 Jak trefně poznamenal P. Burke, badatelé v tomto případě píší „poctivou intelektuální historii, ale ve skutečnosti nikoli historii samotných emocí“. P. BURKE, *Co je kulturní historie?*, Praha 2011, s. 140.

Časopis *Journal of Social History*, jehož byl Peter Stearns zakládajícím editorem od roku 1967, si kladl za cíl povzbudit nový směr historického bádání – přesto v aplikaci své „emociology“ zůstali Stearnsovi opět dlouho osamoceni. Práce o hněvu, smutku či žárlivosti, v nichž se snažili demonstrovat, jak sociální očekávání ovlivňují cítění a city a jak se tato očekávání mění v čase, byly jen malou inspirací pro ostatní historickou obec. Rámcem jejich výzkumu byl vždy dlouhý časový rámeček tak, aby vynikly rozdíly v emočních standardech různých dějinných období. Typicky americký koncept „cool“ tak např. souvisí s přelomem v pravidlech, který nastal v USA na začátku 20. století: zatímco viktoriánská společnost věřila, že všechny emoce jsou sociálně užitečné, v té či oné míře, Američanům 20. století vyhovoval mnohem restriktivnější styl, méně intenzivní.⁵⁹

Jistý zlom v zájmu o emoce v dějinách způsobilo rovněž 11. září 2001 (americký 9/11). Mnozí ho vidí jako jeden z hlavních důvodů obnoveného zájmu o emoce v současnosti, přičemž největší pozornost je zde věnována strachu, jakožto emoci přímo související s novým politickým klimatem po tomto datu.⁶⁰ Peter Stearns např. reagoval na tyto události prací *Americký strach: příčiny a následky velké úzkosti*, protože mu „bylo jasné, že (reakce) jsou nepřiměřené a nepřiměřeně manipulované“.⁶¹

S emociologií, jak ji prosazovali Stearnsovi, souvisí několik problémů. Prvním z nich je otázka rozdílu mezi normami a praxí. Jakým způsobem lidé reagovali na emoční normy, do jaké míry jim podléhali nebo jim odolávali, tím už se emociologie nezabývá. Druhý problém představuje otázka pramenů, které historikové při zkoumání emociologie používají. I když ve zmiňovaném průkopnickém článku Stearnsovi zmiňovali prameny osobní povahy jako deníky nebo autobiografie, ve svých dalších pracích čerpali výhradně z pramenů typu preskriptivní a normativní literatury, jako např. manuály chování či dobrých mravů. Tyto manuály, jak argumentovala v roce 2002 ve své klasické studii *Starost o emoce v dějinách* historička středověku Barbara Rosenwein, měly jen omezený dosah, týkaly se v podstatě jen střední třídy. „A byla emociologie před nástupem

59 Peter N. STEARNS, *American Cool: Constructing a Twentieth-century Emotional Style*, New York 1994.

60 Dle J. Plampera bylo rozhodujícím startujícím bodem pro boom dějiny emocí právě 11. září 2011. J. PLAMPER, *The History of Emotions*, s. 297. Podobně U. Jensen, Rozhovor s U. Jensenem, Forum, s. 69.

61 Peter N. STEARNS, *American Fear: The Causes and Consequences of High Anxiety*, 2006. Citováno in: J. PLAMPER, *The History of Emotions*, s. 264. Strachu, jako dominantní emoci dnešní doby, je věnována rovněž monografie Joanna BOURKE, *Fear: A Cultural History*, London 2006.

moderních normativních příruček?“, provokativně se ptá, narážejíc na třetí okruh problémů spojených s emociologií. „Odpověď je ne.“⁶² Nespokojená s tím, že by doba před polovinou 18. století měla zůstat dějinami emocí opomenuta, navrhla zcela odlišný model zkoumání emocí, a to ve významně kontrastnějších konturách, než uvažovali Stearnsovi, J. Huizinga nebo N. Elias.

„Lidé žili a žijí“, argumentuje B. Rosenwein, „v něčem, co navrhuji nazývat ‚emoční komunity‘. Je to přesně to samé, co jsou sociální komunity – rodiny, sousedství, parlamenty, cechy, kláštery, církevní společenství – ale ten, kdo je zkoumá, hledí především odhalit jejich systém citění.“⁶³ Historik pátrá po tom, co tyto komunity a jednotlivci v nich hodnotí a definují jako pro ně hodnotné nebo naopak pro ně zraňující, jaké způsoby emočního prožívání tyto skupiny očekávají, povzbuzují, tolerují nebo naopak zakazují. Tento návrh rozvedla B. Rosenwein ve své knize z roku 2006 *Emoční komunity v raném středověku*, kde se snažila ukázat, jak různé emoční komunity spolu koexistovaly a jak docházelo k dominanci některých. Uvažovala také o tom, jak víra ovlivňovala emoční styly a jak tyto styly naopak pomáhaly formovat náboženská vyjádření.⁶⁴

Emoční komunity jsou společenství, která mohou koexistovat, ale také se propastně lišit. Lidé se konstatně pohybují od jedné takové komunity k druhé a přizpůsobují svá emoční vyjádření a své emoční soudy podle těchto odlišných prostředí. Jak se nedávno shodli historikové emocí, emoční komunity však nelze chápat esencialistickým způsobem jako fixní a dané jednotky.⁶⁵ Jako velmi perspektivní linie výzkumu se tudíž v současnosti jeví zaměření na způsoby, jak jsou emoční komunity formovány, a to tím, že zdůrazňují jistý emoční styl a dávají ho do protikladu k repertoáru ostatních skupin. Na rozdíl od emociologie Stearnsových umožňuje zkoumání emočních komunit zaměřit se na kratší časové úseky a vést takřka mikrohistorické sondy. Nezkoumají se emoční standardy platné pro všechny a ani se nezůstává jen u standardů a pravidel. V centru pozornosti

62 B. ROSENWEIN, *Worrying*, s. 824–825.

63 Tamtéž, s. 842.

64 Barbara ROSENWEIN, *Emotional Communities in the Early Middle Ages*, New York 2006. Sama B. Rosenwein na několika místech detailně popsala, jakým způsobem se má bádání nad emočními komunitami odehrávat. Viz např. B. ROSENWEIN, *Problems and methods*, s. 12 ad. Srov. rovněž její přednášku v Polsku na <https://www.youtube.com/watch?v=QK1DAdIH77w> (12. 7. 2015).

65 Benno GAMMERL, *Emotional Styles – Communities and Spaces*, H-Net, Clio-online, <http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/index.asp?id=3275 & view=pdf & pn=tagungsberichte> (12. 10. 2015).

jsou především jednotlivci a jejich reakce na tyto standardy. Zaměření není na jednotlivou emoci, ale na „mnohočetný soubor standardů, které existují v dané době“.⁶⁶ Jak patrno, emoční komunity jsou vítaným konceptem v momentě, kdy se zkoumají případy exkluze, jako například při studiu migračních fenoménů. Možná proto se velmi oblíbeným stalo zkoumání soudních případů, jež ukazují, že emoční komunity se nemusí shodovat se sociálními, rasovými, lingvistickými či jinak definovanými skupinami.⁶⁷

Změna paradigmatu aneb emoce jako klíč k pochopení minulých dějů

Třetí teoretický koncept představil poprvé v roce 1997 americký historik a kulturní antropolog William Reddy. Ve své programové studii *Against Constructionism: The Historical Ethnography of Emotions* se pokusil zcela nově definovat, co je to „emoční řeč“ a co jsou to „emoční gesta“.⁶⁸ Podle něj ani pojem diskurzu, odvozený z poststrukturalistických teorií Michela Foucaulta, ani koncept „praktik“, vycházející z teoretických prací Pierra Bourdieu a dalších, neobjasňuje obojetný charakter emočních promluv a aktů: totiž jejich jedinečnou schopnost změnit to, k čemu se vztahují nebo co reprezentují. Emoční promluvy nejsou ani „konstatující“ ani „performativní“, ale jsou třetím typem komunikace – tou, kterou se nikdo předtím ještě nepokusil teoreticky zformulovat.⁶⁹

Svou teorii „emotivů“, tedy oněch promluv, které reprezentují pokus jednotlivce přeložit vnitřní city skrze síť kulturních konvencí, aby tak bylo uspokojeno obé, rozvinul ve svém dalším paradigmatickém díle, monografii *Kormidlování citu. Rámec pro dějiny emocí* z roku 2001.⁷⁰

66 Tamtéž.

67 Příkladem budiž soudní proces, jenž se konal v Singapuru kolem roku 1900. Mladý muž ze singapurské byrokratické elity byl obviněn, že se pokusil zavraždit svou mladou ženu z Británie, která se za něj provdala bez souhlasu rodičů. Během soudního procesu se však překvapivě ukázalo, že rasové rozdělení nebylo určujícím pro přízeň či nepřízeň projevovanou té či oné straně. Namísto toho většina „bílých“ mužů střední třídy sympatizovala s „barevným“ obžalovaným. Emoční komunita, která se takto vytvořila, byla vystavena na genderových a částečně sociálních základech, které vysoko oceňovaly romantickou lásku, stejně jako mužskou čest. V jiném kontextu jinak velmi zásadní rasové rozdíly zde byly překonány ve prospěch sdílené emoce. Citováno výše.

68 William M. REDDY, *Against Constructionism: The Historical Ethnography of Emotions*, *Current Anthropology* 38, 1997, č. 3, s. 327–351.

69 Tamtéž, s. 327.

70 W. M. REDDY, *The Navigation of Feeling: A Framework for the History of Emotions*, Cambridge 2001.

„Emoční vyjádření je pokus vyvolat emoci, která je vyjadřována, a cítit, co člověk říká, že cítí“, uvažuje o dosud nevyjasněném vztahu mezi emocemi a jazykem Reddy.⁷¹ Efekt těchto vyjádření je jak „sebe-relační“, tak „sebe-transformující“. Když řekneme: jsem šťastný, aktivujeme přitom celý soubor myšlenek, jenž souvisí s našimi cíly, plány, přáními a důležitými vztahy, ale všechny tyto myšlenky nemůžeme vyjádřit jednoduchou větou. Pokus emoci vyjádřit má tedy nevyhnutelně efekt na aktivovaný myšlenkový materiál a může aktivovat či měnit jiný myšlenkový materiál uložený v naší paměti.⁷²

Úskalí spočívá v tom, že žádný „emotiv“ nemůže být zcela úspěšný. Vzbuzuje tedy do jisté míry „emocionální utrpení“, protože vnitřní city nemohou být nikdy autenticky vyjádřeny. Čím větší je vzdálenost mezi vnitřními city a konvencemi vyjadřování, tím vyšší „emocionální utrpení“.

W. Reddy navrhnul několik dalších termínů, souvisejících s emotivy a jejich významem na jednání a konání lidí v minulosti. „Emocionální režimy“ jsou „souborem normativních emocí a oficiálních rituálů, praktik a emotivů, které je vyjadřují a vštěpují“.⁷³ Dle Reddyho je každý politický režim podporován jistým emocionálním režimem.⁷⁴ Člověk pak manévruje/kormidluje (emocionální navigace) mezi různými a konfliktními emocionálními cíly – např. nežidovská příznivkyňe národního socialismu může být rozpolcena mezi láskou ke svému židovskému manželovi a entuziasmem pro rasově čistou říši. Čím větší konflikt mezi protikladnými tendencemi a čím méně je k dispozici „emocionálních útočišť“, fyzických i sociálních, tím vyšší „emocionální utrpení“. Ideální „emocionální režim“ je pak ten, jenž garantuje co nejvíce „emocionální svobody“.

Dle Reddyho hrály emoce ústřední roli v politickém životě Francie v 18. století a během revoluce. Jeho myšlenku lze shrnout takto: Za Francie Ludvíka XIV. aristokratický kód cti reguloval externí reprezentace emocí extrémně hierarchickým způsobem. Jako reakce na tuto regulaci se během 18. století rozvinuly salóny a zednářské lóže, rovněž se rozmohl styl literatury, která překypovala city, podobně svatby byly zakládány na romantické lásce. Klasičtí autoři osvícenství záviseli na emocích, Nová Heloisa (J.-J. Rousseau) je spíše pravidlem než výjimkou.

71 J. PLAMPER, *The History of Emotions: An Interview*, W. Reddy, s. 240.

72 W. M. REDDY, *The Navigation*, s. 100n.

73 Tamtéž, s. 129.

74 V moderním národním emočním režimu může být takovým emotivem přísaha na vlajku, jakožto otevřená deklarace patriotismu.

Sentimentalistické veřejné projevy emocí byly nedílně spjaté s radikalizující dynamikou – láska v dopisech byla vzestupně intimní, nenávisť ještě větší. Sentimentalismus v literatuře a filozofii, přinášející nové emotivy, sliboval nový a předtím nevídaný druh svobody. Ale efekt emotivů působil proti sentimentalismu. Francouzská revoluce je tedy dle Reddyho pokus dostat celou společnost pod „emocionální útočiště“, organizované podle sentimentální logiky. Jenže pokus nahradit absolutismus republikou ctnosti narazil na falešné emotivy: „Daleka toho, aby poskytla emocionální útočiště, z Francouzské revoluce se stalo emocionální bitevní pole, kde byla podezřívána upřímnost každého a kde ten, kdo pracoval na tom, aby od něho bylo odvráceno podezření, jakkoliv důležité to bylo pro jeho přežití, svolával sám na sebe důkazy o své neupřímnosti.“⁷⁵

Přestože je druhá část *Kormidlování citu* daleko méně přesvědčivější než teoretická první část, možno souhlasit s Janem Plamperem, že Reddyho dílo je zatím vůbec nejdůležitějším v dějinách emocí.⁷⁶ Reddymu se především bravurně podařilo nastínit východisko z „poststrukturalistického dilematu“. Ve svém „neústupném odmítání jakéhokoliv fyziologického, psychologického či jiného univerzálního vlivu na emoční život“, konstruktivističtí antropologové emocí zapomněli na to, že jedinec opravdu něco cítí, namítá W. Reddy.⁷⁷ Když je jedinec tolik pod vlivem kultury, proč studovat emoce, když stejně nemají žádný dopad? Když jsou jednotlivci organizováni jako artefakty diskurzu, proč přesvědčovat tyto subjekty, že nemají žádnou autentickou existenci?⁷⁸

Cílem Reddyho bylo usmířit oba přístupy, jak konstruktivistické antropologie, tak kognitivní, a univerzalistické, psychologie, jejichž teoretické koncepty ve svých pracích podrobně rozebírá. Dějiny emocí nemohou být redukovány na zkoumání pouhých kulturních konstruktů a utápět se v textové analýze, poněvadž emoční zkušenost je vždy vedena tělem a skrze tělo. Emoce mají fyziologický základ. Abychom porozuměli emocím, je třeba koordinovat kulturní s fyzickým, význam s tělem, tvrdí W. Reddy. Mezi emocí a jejím vyjádřením je vždy

75 W. M. REDDY, *The Navigation*, s. 198.

76 Žádná podstatná kritika nebyla na dílo W. Reddyho vznesena, konstatuje J. Plamper. V obecném povědomí pravděpodobně utkvělo, že tímto byla započata paradigmatická změna a „brzy jakákoliv diskuse o emocích bude buď před-Reddym nebo jako-Reddy“. J. PLAMPER, *The History of Emotions*, s. 253 a 261.

77 W. M. REDDY, *Against Constructionism*, s. 329.

78 TÝŽ, *The Navigation*, s. 73.

mezera. A toto problematické spojení mezi emotivem a emocí, toto dilema, to je naše aktivita jako jednotlivé a jedinečné osoby.⁷⁹

Emoce jako součást kognitivních procesů aneb historikové emoci a „proces civilizace“

„Emoce a city jsou hosté, kteří byli pozváni pozdě k banketu dějin,⁸⁰ takto metaforicky byl charakterizován dlouhodobý macešský vztah dějin k emocím. Odmítavý postoj historiků k emocím má své epistemologické kořeny, právě ve víře v neslučitelnost racionálních, rozumových jednání s emočními a afektivními stavy. Jak trefně vystihla Barbara Rosenwein: Lucien Febvre sice volal po studiu emocí, ale ty pro něj nebyly „součástí civilizovaného života“.⁸¹ Emoce představovaly pro Febvra iracionální jevy, které jsou „vždy připraveny převálcovat intelektuální život“ a způsobit „náhlý zvrat toho vývoje, na nějž jsme byli tak hrdí: od emoce k mysli, od emočního jazyka k jazyku artikulovanému“.⁸² Po studiu jakých emocí Febvre volal? Nenávist, strach a – poněkud nekompatibilně – láska. Všechny tyto emoce však pro něj představovaly jednu „temnou stránku“.⁸³ Nebezpečnější o to více, o co více se Evropou šířil nacismus: „Už nás neotravujte s tímto nevýznamným klábosením [povídáním o emocích]. Toto nevýznamné klábosení, cizí humanitě, které však zítra převrátí svět v páchnoucí mrchoviště.“⁸⁴

Dle Barbary Rosenwein tak nebyl Febvre osamoceným prorokem dějin emocí, ale spíše jedním z mnoha, jejichž myšlení se nelišilo od tehdy převládajícího paradigmatu a kteří „vedli takto historiky po špatné cestě“.⁸⁵ Oním paradigmatem byl „hydraulický model emocí“, vycházející ze středověkých medicínských pojmů humorálních látek. Emoce jsou v něm představovány jako tekutiny, které tlačí, aby se dostaly na povrch, což můžeme dodnes pozorovat v obrazech, jež v souvislosti s emocemi používáme: např. vzplál hněvem, přemohl ho žal, propadl smutku,

79 W. M. REDDY, *Against Constructionism*, s. 332.

80 Piroška NAGY – Damien BOQUET, *Historical Emotions, Historians' Emotions*, 2011, <https://emma.hypotheses.org/1213> (12. 7. 2015).

81 B. ROSENWEIN, *Worrying*, s. 823.

82 L. FEBVRE, *Combats*, s. 278.

83 B. ROSENWEIN, *Worrying*, s. 822. I láska může ztratit své meze, může se z ní stát vášeň nebo chtíč, vysvětluje B. Rosenwein zařazení tohoto citu mezi ty „temné“.

84 L. FEBVRE, *Combats*, s. 278.

85 B. ROSENWEIN, *Worrying*, s. 823.

samým štěstím se mu zatočila hlava, třásl se strachy, abychom uvedli některé z příkladů v češtině. Stačí „poslední kapka“ nebo aby „přetekl pohár“ a emoce přemůže tělo i rozum. Člověk je svým rozumem vůči projevu emocí prakticky bezmocný: buď jsou „on“ nebo jsou „off“.⁸⁶

Na hydraulickém modelu emocí založil svůj *Podzim středověku* Johann Huizinga, stejně jako mu podlehl ve své civilizační teorii Norbert Elias, tvrdí B. Rosenwein. Podle tohoto velkého narativu byl středověký život prudký, nelítostný, veřejný, teprve moderní doba přinesla sebekontrolu a sebedisciplínu. Narativ západních dějin jakožto dějin stále se zvyšujícího emočního omezení podpořily i teorie Maxe Webera, Sigmunda Freuda a Michela Foucaulta.⁸⁷

Pro některé historiky emocí jedna z nejdůležitějších otázek, totiž otázka změny emocí v souvislosti s přechodem k moderní době, však nebyla stále vyřešena. Dělicí čára je zde vedena mezi historiky středověku a historiky novověku: historikové novověku většinou pracují s konceptem hluboké proměny na konci středověku, kdy se vynořily nové standardy pro emoční výrazy a emoční kontrolu, naproti tomu historikové středověku s tímto narativem častěji nesouhlasí, s tím, že i v předmoderní době existovaly různé varianty emočních pravidel a norem.⁸⁸

Shoda panuje v tom, že historikové v souladu s binární opozicí rozumu a citění chápali emoce dlouho za nevídané, i když nevyhnutelné. Podobně jako v jiných vědních oborech, diskurz o emocích se v západní historiografii soustředil především na kontrolu emocí. Ve svém přelomovém pojednání o afektech neboli „vášních duše“ René Descartes sice uznával vzájemné působení duše a těla, ale

86 Tento model nemá daleko k Freudově psychoanalytickému konceptu afektu. B. ROSENWEIN, *Worrying*, s. 834.

87 Dle B. Rosenwein rovněž díla Jeana Delumeau, jednoho z mála historiků, který se zabýval emocemi v 80. letech 20. století, a Blochova *Feudální společnost*, nesou rysy tohoto velkého narativu. B. ROSENWEIN, *Worrying*, s. 832–834. Nejvíce se pak tento velký narativ moderní doby odrazil v pracích, jež se týkaly rodiny a rodinného života. Příliš úzkoprosé vidění těch, kteří popisovali předmoderní rodinu jako společenství bez lásky a citu (Ph. Ariès, L. Stone) již bylo překonáno a bylo dokázáno, že i dříve byly děti rodiči milovány a že se rodiče v mnohém nelišili od rodičů současnosti. Srov. Peter N. STEARNS, *Modern Patterns in Emotions History*, in: Susan J. Matt and Peter N. Stearns (vyd.), *Doing Emotions History*, Illinois 2014, s. 17.

88 Susan J. MATT and Peter N. STEARNS, *Introduction*, in: Susan J. Matt and Peter N. Stearns (eds.), *Doing Emotions History*, Illinois 2014, s. 10. Srov. též Peter N. Stearns, *Modern Patterns in Emotions History*, citováno výše, a jeho reakce na kritiku Barbary Rosenwein, že stejně jako jeho předchůdci podlehl i on velkému narativu moderní doby. P. Stearns však s „revizionistickými“ názory B. Rosenwein nesouhlasí – podle něj rozdíl v emočních standardech a chování mezi středověkem a moderní dobou zcela určitě byl.

zároveň vyzýval k osvojení dovedností, jež nám umožní získat svrchovanou moc nad všemi vášněmi. I při těch nejvypjatějších vášních máme svobodnou vůli a je jen na nás, jestli naši svobodnou vůli užijeme správně: „Každý může poznat svou duševní sílu nebo slabost právě podle úspěchů v takovýchto soubojích: neboť ti, v nichž může vůle přirozeným způsobem nejsnadněji porazit afekty a zastavit tělesné pohyby, jež je doprovázejí, mají bezpochyby nejsilnější duše.“⁸⁹

Teprve před několika desetiletími se přestalo na emoce pohlížet jako na „parazity“ racionality. Místo toho emoce začaly být považovány za její „strážce“.⁹⁰ Informují nás, co se shoduje s našimi hodnotami, co odpovídá našim sociálním cílům. Jestliže nás mají „přemoci“, může se tak stát jedině proto, že to pro nás má smysl: „emoce jsou o věcech, které považujeme osobně za důležité“.⁹¹ Chápání emocí jako součásti kognitivních procesů je tak fundamentální epistemologickou proměnou, jejímž dokladem je vznik nových oborů jako afektivní neurověda nebo psychologie emocí. Pro historiky velmi inspirativní teorie emocí jakožto soudů se objevila už v sedmdesátých letech 20. století prostřednictvím filozofa Roberta Solomona. Emoce jsou podle něj racionální způsoby, jak vidět svět a jak v něm organizovat svůj život. Jde o „inteligentní, kultivované a konceptuálně bohaté způsoby, jak se angažovat ve světě, a ne jen o prosté reakce nebo instinkty“.⁹² Emoce nejsou něco, co by se nám stávalo či dělo, je to něco, co děláme a děláme to aktivně. Emoce jsou kognitivním procesem, aniž by nutně musely být vědomým procesem: „Soudem nemyslím nezbytně ‚deliberativní soud‘. Například soud, že jsem byl uražen, nezbytně nevyžaduje žádné vědomé mentální úsilí z mé strany.“⁹³

Neurologické výzkumy poté začaly potvrzovat neoddělitelnost racionálních a afektivních faktorů: oba typy duševní aktivity často používají stejné nervové struktury, takže se ve velké míře překrývají. Emoce tedy nejsou neracionální a nekontrolovatelné, naopak nám pomáhají při rozhodování, motivují naše činy. Jak titulem své knihy *Descartes neměl pravdu*, hlásá A. Damasio: nemůžeme oddělovat mysl od těla ani rozum od emocí.

89 René DESCARTES, *Vášně duše*, Praha 2002 (1. orig. vyd. 1649), s. 65. Descartes klasifikoval šest základních „vášní“ – údiv, láska, nenávisť, touha, radost a smutek.

90 D. BOQUET – P. NAGY, *Une histoire des émotions*, s. 7.

91 J. PLAMPER, *The History of Emotions*, B. Rosenwein, s. 251.

92 D. BOQUET – P. NAGY, *Pour une histoire des émotions*, s. 12. Solomonova teorie se stala východiskem pro mnoho dalších kognitivních vědců, rozvíjejících teorii hodnocení (appraisal theory).

93 *The Internet Encyclopedia of Philosophy, Theories of Emotions, Judgment Theories*, <http://www.iep.utm.edu/emotion/> (12. 10. 2015).

Závěr

Koluje vtip, že neurovědci, zabývající se emocemi, tvoří možná nejpočetnější skupinu badatelů, kteří nemohou definovat věc, již zkoumají.⁹⁴ Historikové emocí na tom nejsou o mnoho lépe. Neexistuje ani jednotný terminologický aparát, ani jednotná metodologie. Teorií, co emoce jsou, je přinejmenším celá desítka. Přesto neexistuje žádný jiný obor dějin, jenž by vypovídal fundovaněji o paradigmatické změně, která se odehrála v oblasti náhledu na kognitivní operace; přesto není oboru, který by byl ve větším sepětí s kognitivními vědami, ať už se jedná o kognitivní psychologii či kognitivně-afektivní neurologii. Mezioborovost tu dostává zcela nové obrysy: nejen blízkým sledováním nejnovějších výsledků bádání v neurologii, tedy oboru, jenž bývá řazen mezi „tvrdé“ přírodní vědy, ale také nabídkou teorií, jejichž podstatou je vysvětlení změn, které se v minulosti udály, na novém epistemologickém základě.⁹⁵ Dějiny emocí především „destabilizují a priori znalosti o našich vlastních emocích“. Historikové většinou chápali emoce jako dané, jako něco, co je běžně srozumitelné, protože oni sami přece dobře vědí, co je to radost, smutek nebo strach. Ale co když tyto emoce znamenaly něco jiného?⁹⁶

Dějiny emocí mají rovněž potenciál reagovat na převážně esencialistický a univerzalistický přístup k emocím, jež propagují přírodní vědy a zpochybnit jejich závěry. Jak mohou neurologové hledat, jak funguje např. empatie, když sám tento koncept je vynálezem teprve 20. století?⁹⁷

Konečně dějiny emocí nabízejí východisko ze situace, kdy stále více historiků projevovalo svou nespokojenost s příklonem historie k výzkumu diskurzivních praktik, v důsledku „obratu k jazyku“.⁹⁸ Emoce jsou tím, co člověka ukotvuje v jeho těle a odtrhává od diskurzivních sítí, utkaných poststrukturalisty. Ponechávají mu též jeho vlastní individuální „agency“, aniž by popíraly roli kultury afirmujícího

94 Rob BODDICE, *The affective turn*, s. 153.

95 Přesto není jasno, kterou z teorií jiných oborů by se historikové emocí měli inspirovat. Situace je komplikovanější o to víc, že málokterý z historiků je schopen fundovaně posoudit oprávněnost a validitu té či oné teorie z oborů jako je psychologie nebo neurologie. Dále o tomto dilematu J. PLAMPER, *The History of Emotions*, s. 276.

96 R. BODDICE, *The affective turn*, s. 148–149.

97 Tamtéž, s. 152.

98 Příkladem budiž dílo Franka Ankersmita, jenž svou poslední monografií, ustupující z narativistických pozic, a přechodem od jazyka ke zkušenosti překvapil skalní příznivce poststrukturalismu, k nimž byl počítán často i on sám. Srov. např. Peter ICKE, *Frank Ankersmit's Lost Historical Cause: A Journey from Language to Experience*, London 2011.

sociální: „city nemohou být nikdy zkoumány mimo kontext“.⁹⁹ Neznamená to však, že by se historikové emocí chtěli navrátit k pozitivismu nebo prediskurzivnímu materialismu: jde o návrat k „něčemu reálnému“.¹⁰⁰ Tím reálným je především člověk sám; dějiny emocí tak mohou vytvořit příznivý základ, na němž by se dal teoretizovat a problematizovat koncept „já“ mnohem efektivněji, než kdy jindy v historii.

Teoretikům dějin emocí nejde o to, aby vznikl nový obor už tak značně rozvětvených oblastí bádání v historii. Zkoumání emocí by se mělo stát běžnou praxí historika, jako se to povedlo např. u dějin žen či gender history.¹⁰¹ Měly by se stát „způsobem, jak dělat politickou, sociální nebo kulturní historii, ne něco, co má být přidáno k již existujícím oborům“.¹⁰² Jestli se tento cíl naplní, ukáže teprve čas.¹⁰³

99 J. PLAMPER, *The History of Emotions*, B. Rosenwein, s. 259.

100 Uffa JENSEN, *History of Emotions*, Forum, German History, vol. 28, č. 1, s. 69.

101 J. PLAMPER, *The History of Emotions*, B. Rosenwein, s. 260.

102 J. PLAMPER, *The History of Emotions*, W. Reddy, s. 249.

103 Tato studie vznikla v rámci grantu GAČR 15-02993S Rodinná paměť a mezigenerační přeměna identit.

The History of Emotions: New Paradigm in the Study of History

RADMILA SVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ

The article explores the development of the history of emotions, a relatively new and innovative field of historical inquiry. It argues that paradigmatic changes advanced by the historians of emotions such as Barbara Rosenwein and William Reddy are interconnected with the interdisciplinary nature of the history of emotions that seeks to explain the changes in the past on a new epistemological basis. In the introduction, the article demonstrates the extension of the interest in the history of emotions by noting its presence at the 22nd International Congress of Historical Sciences held in Jinan, China 2015, enumerating three most important research centers in the history of emotions and mentioning a recent interest of publishers to start new book series dedicated to the history of emotions. Although Czech historiography has devoted traditionally many publications to the issues of birth, older age and death related to emotions as anthropological constants, the history of emotions has not yet been conceptualized in the Czech study of history.

The presentation of the topic starts with the description of the hundred-year emotion war in psychology about the nature of emotions (are they natural kinds of psychological constructions?) and illustrates the predominance of an “essentialist” paradigm in contemporary psychology by presenting the activities and works of an American Paul Ekman, one of the most eminent psychologists who keeps consider emotions as innate categories. The next section introduces the opposite view of the historians of emotions, developed as a response to the Universalist theories: already in the 1940s the “father” of the history of emotions, Lucien Febvre, emphasized a difference between emotions of people in past and present. His pleas to study emotional life of the past periods went however unheard. Only in the 1970s American social historians Carol and Peter Stearns opened the path to a new study of emotions: their “emotionology”, an entirely new discipline, had to study attitudes or standards that a society or a group maintains toward basic emotions and their appropriate expression. Normative and prescriptive literatures were the main sources of historical analysis. Medievalist Barbara Rosenwein, unhappy with the “emotionology” limited to the study of modern period, invented the concept of “emotional communities”, identified by her as social communities but

with appropriate system of feelings that is worth of study and enlarged the study of emotions to medieval period. The third theoretical concept of the history of emotions, introduced first in 1997 by an American cultural anthropologist William Reddy is understood in the article as directly leading to the paradigmatic change in historical thinking about emotions. In his effort to reconcile social constructivism and universalism, W. Reddy analyzed emotions as neither strictly constructionist nor entirely the product of individual agency. On the example of the emotional culture of Revolutionary France he argued that persons always fail to express what they feel because of the cultural commands for the performance of feeling. And it is this gap that is opened to exercise of power, in this concrete case a tension between the rise of sentimentalism in the 18th century France and its replacement by the reason in later public life. He labeled as “emotives” statements about emotional states which are able to alter, built, hide or emphasize emotions – if we speak about feelings, we inevitably alter their configuration.

The next section discusses a fundamental epistemological transformation underwent in the fields of neurology and psychology which concerns the understanding of emotions as cognitive processes and illustrates its impact on the study of emotions by historians. While L. Febvre considered emotions as belonging to “dark side” of human behavior and invited historians to study them only to avoid them in future, today’s historians of emotions do not understand emotions as irrational or uncontrolled, on the opposite, they consider them as a part of rational and deliberative processes. In conclusion, the article emphasizes the appeal of historians of emotions to incorporate the study of emotions into the praxis of every historian so that they can become a useful category of historical analysis.

STUDIE

Židé v polsko-litevském státě 16.–18. století

HENRYK GMITEREK

HENRYK GMITEREK: Jews in the Polish-Lithuanian Commonwealth in the 16th–18th Century

This synthetic study is based on the author's extensive editorial work on the history of Lesser Poland Jews and the findings of contemporary Polish and international historiography. It gives an overview of the somewhat gap-filled sources on the history of Jews, assesses the literature and covers all the key elements of the history of the Jews within the Polish-Lithuanian Commonwealth: settlement, demographic development, economics, their relations to the Christian majority and government institutions, self-government, advances in culture and science, religious particularities (Frankism, Hasidic Judaism).

Key words: Jews, Poland, Lithuania; Jewish-Christian relations; religion, Hasidism.

Uplynulé čtvrtstoletí se v polské historiografii vyznačuje intenzívním růstem zájmu o dějiny Židů ve starém polsko-litevském státě. V několika akademických centrech se objevili zejména mladí badatelé, kteří své úsilí o odhalování znaků minulosti soustředili právě na tuto společenskou skupinu, jež sehrávala v dávné

Rzeczypospolité dosud ne vždy doceňovanou úlohu. Anna Michałowska-Mycielska ve Varšavě nebo Adam Kaźmierczyk w Krakově nejenže velice obohatili naše znalosti o organizaci různých stupňů dávné židovské samosprávy, zákonodárné činnosti týkající se Židů či jejich místa a role na soukromých šlechtických statcích,¹ ale dokázali již také získat pro judaistickou problematiku kruh mladých adeptů múzy Klió (jsou to například Przemysław Zarubin a Jacek Krupa w Krakově²). Významné práce, týkající se Židů, se objevily ve vědeckých centrech Vratislavi³ a Kielcích.⁴ Do polštiny byla rovněž přeložena řada cenných spisů zahraničních autorů, mj. Daniela Tolleta,⁵ Heiko Haumanna,⁶ Gershona Davida Hunderta⁷ a Moshe Rosmana.⁸

Závažná je skutečnost, že kromě zpracování monografií a dílčích studií o této tematicke vycházely rovněž edice pramenů k dějinám Židů, neboť nedostatek pramenů představoval – a představuje i nadále – jednu z nejvážnějších překážek omezujících rozpětí výzkumu.⁹ Z různých důvodů se do naší doby nezachovalo příliš mnoho pramenů k dějinám Židů. Zkáze podlehla nejen akta židovské provenience,

- 1 A. MICHAŁOWSKA, *Między demokracją a oligarchią. Władze gmin żydowskich w Poznaniu i Swarzędzu (od połowy XVII do końca XVIII wieku)*, Warszawa 2000; idem, *Sejm Żydów litewskich (1623–1764)*, Warszawa 2014; A. KAŹMIERCZYK, *Sejmy i sejmiki szlacheckie wobec Żydów w drugiej połowie XVII wieku*, Warszawa 1994; idem, *Żydzi w dobrach prywatnych w świetle sądowniczej i administracyjnej praktyki dóbr magnackich w wiekach XVI–XVIII*, Kraków 2002; idem, *Rodzilem się Żydem... Konwersje Żydów w Rzeczypospolitej XVII–XVIII wieku*, Kraków 2015.
- 2 P. ZARUBIN, *Żydzi w aglomeracji Krakowa w czasach stanisławowskich. Przemiany prawne, gospodarcze i społeczne*, Kraków 2012; J. KRUPA, *Żydzi w Rzeczypospolitej w czasach Augusta II (1697–1733)*, Kraków 2009.
- 3 M. WODZIŃSKI, *Hebrajskie inskrypcje na Śląsku XIII–XVIII w.*, Wrocław 1996; idem, *Groby cadyków w Polsce. O chasydzkiej literaturze nagrobnej i jej kontekstach*, Wrocław 1998; *Małżeństwo z rozsądku? Żydzi w społeczeństwie dawnej Rzeczypospolitej*, red. M. Wodziński, A. Michałowska-Mycielska, Wrocław 2007.
- 4 J. MUSZYŃSKA, *Żydzi w miastach województwa sandomierskiego i lubelskiego w XVIII wieku*, Kielce 1998; S. KAZUSEK, *Żydzi w handlu Krakowa w połowie XVII wieku*, Kraków 2005; *Życie codzienne społeczności żydowskiej na ziemiach polskich do 1942 r.*, red. E. Majcher-Ociesa, B. Wojciechowska, Kielce 2013.
- 5 D. TOLLET, *Historia Żydów w Polsce od XVI wieku do rozbiorów*, Warszawa 1999.
- 6 H. HAUMANN, *Historia Żydów w Europie Środkowej i Wschodniej*, Warszawa 2000.
- 7 G. D. HUNDERT, *Żydzi w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVIII wieku. Genealogia nowoczesności*, Warszawa 2007.
- 8 M. ROSMAN, *Żydzi pańscy. Stosunki magnacko-żydowskie w Rzeczypospolitej XVIII wieku*, Warszawa 2005.
- 9 Mj. *Gminy żydowskie w dawnej Rzeczypospolitej*, ed. A. Michałowska, Warszawa 2003; *Żydzi polscy 1648–1772, Źródła*, ed. A. Kaźmierczyk, Kraków 2001; *Jewish Privileges in the Polish Commonwealth*, I–II, ed. J. Goldberg, Jerusalem 1985; *Przywileje gmin żydowskich w dawnej Rzeczypospolitej z XVI–XVIII w.*, ed. J. Goldberg, Jerusalem 2001.

vytvořená samotnými židovskými institucemi, ale též písemnosti soudů a úřadů, s nimiž měli Židé často co činit a jež by nepochybně umožňovaly značný badatelský posun (akta korunního tribunálu, soudů asesorského a sněmovního, nižších podvojvodských soudů atd.). Informace o životě židovské společnosti je proto třeba hledat v písemnostech soudů, úřadů a institucí, s nimiž měli Židé jen volnější sepětí. K nim patřily mj. hradské (*grodzkie*) soudy a úřady, v jejichž čele stál hejtman (*starosta*). Byly to šlechtické orgány, určené především pro šlechtu, ale – jak se prokázalo – dostávali se tam také Židé, a to nejen v záležitostech, v nichž byli jednou ze stran.

O významu těchto akt pro poznání každodenního života vyznavačů judaismu svědčí již vydané výsledky bádání v hradských knihách krakovských¹⁰ a lublinských. Díky spolupráci s Ústředním archivem dějin židovského národa v Jeruzalémě se mi dosud podařilo publikovat čtyři svazky judaik z lublinských knih z let 1587–1732.¹¹ Objevily se v nich registry zhruba 7500 spisů, týkajících se Židů z celé Rzeczypospolité, nejvíce ovšem z Lublinu a okolního regionu. Tyto materiály v dalším textu často poslouží k ilustraci následujících tezí.

Před několika lety zesnulý, z Lodže pocházející profesor Hebrejské univerzity v Jeruzalémě Jakub Goldberg, který se zasloužil o výzkum dějin polského židovstva, kdysi zformuloval tezi, že „není historie Židů bez historie Polska, není historie Polska bez historie Židů“.¹² Chtěl tím poukázat na těsnou symbiózu židovské a křesťanské společnosti (v jejich různých složkách), a to ve společenských vztazích i ve fungování dávné Rzeczypospolité, zvláště pak jejich provincií. Zdůvodňování této teze autor věnoval dlouhou řadu vlastních prací, charakterizujících zvláště právní situaci Židů v polsko-litevském státě, jejich asimilaci (včetně konverzí ke katolicismu) a místo v hospodářském systému Rzeczypospolité. S Goldbergovými tvrzeními lze ve většině případů souhlasit, i když

10 *Materiały źródłowe do dziejów Żydów w księgach grodzkich dawnego województwa krakowskiego z lat 1674–1696*, I–II, Kraków 1995–2009.

11 *Materiały źródłowe do dziejów Żydów w księgach grodzkich lubelskich z doby panowania Augusta II Sasa (1697–1733)*, ed. H. Gmiterek, s předmluvou A. Tellera, Lublin 2001; *Materiały źródłowe do dziejów Żydów w księgach grodzkich lubelskich z doby panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego i Jana III Sobieskiego (1669–1697)*, ed. H. Gmiterek, Lublin 2003; *Materiały źródłowe do dziejów Żydów w księgach grodzkich lubelskich z doby panowania Władysława IV i Jana Kazimierza Wazów (1633–1669)*, ed. H. Gmiterek, Lublin 2006; *Materiały źródłowe do dziejów Żydów w księgach grodzkich lubelskich z doby panowania Zygmunta III Wazy (1587–1632)*, ed. H. Gmiterek, Lublin 2014.

12 J. GOLDBERG, *Żydzi w społeczeństwie, gospodarce i kulturze Rzeczypospolitej szlacheckiej*, Kraków 2012, s. IX (tento svazek studií vyšel až po smrti autora).

účast a role židovských obyvatel Rzeczypospolité v úhrnu jejího fungování nebyly rovnoměrné, jak pokud jde o různé oblasti a sféry veřejného života, tak i s ohledem na jednotlivé provincie. Ve světle dosavadních výzkumů váha a význam Židů v životě lokálních společenství vzrůstaly při posunu do nitra státu směrem od západu na východ. V městech a městečkách Volyně a Podolí Židé nezřídka představovali, zvláště v 18. století, dokonce převážnou většinu obyvatel.¹³

Židé byli přítomni ve společnosti starého Polska od raného středověku. Nejstarší zmínka o jejich shromaždišti se váže k Přemyšlu (*Przemysł*) a pochází z roku 1028. V následujících desetiletích pokračoval jejich příliv z německých a českých měst, kde se často stávali svědky krvavých excesů, a vedl ke vzniku dalších kompaktních středisek židovského osídlení. V roce 1264 jim velkopolský kníže Boleslav Pobožný udělil první významné privilegium, nazvané statut kališský. Navazoval na privilegium císaře Fridricha II. z roku 1236. Uznával Židy za „služebníky knížecí komory“, jíž byli povinni odevzdávat poplatky (finančně-ekonomický aspekt), za což získávali slib ochrany a výsadu svobodného hospodářského podnikání. Statut jim rovněž přiznával právo na sdružování v samosprávných obcích.¹⁴ O sto let později (1334) toto privilegium potvrdil král Kazimír Veliký a rozšířil jeho závaznost na celé území tehdejšího Polského království. V následujících letech (1364, 1367) Kazimír novými předpisy zreguloval i jiné sféry života Židů. Ve městech byli vyňati z dosahu dosti všeobecně formulovaného německého práva a podřízeni soudu vojvody jakožto reprezentanta krále na daném území, tj. vojvodství. V hrdelních záležitostech měli podléhat bezprostředně výroku panovníka. Židům byla usnadněna hospodářská činnost, včetně práva nabývání pozemků a budov na území měst i vesnic.¹⁵ Tato privilegia, potvrzovaná dalšími panovníky, tvořila základ právního postavení Židů až do rozdělení Polska na sklonku 18. století. Významná opatření přinesla vláda Zikmunda I. Starého. V roce 1527 došlo k vyrovnání výše cel a mýt placených židovskými a křesťanskými kupci, roku 1532 získali Židé právo volného obchodu v celém státě, o rok dříve byl vydán královský edikt, který je měl chránit před falešnými obviněními ze znesvěcení hostie a rituálních zločinů.¹⁶ Zároveň však sněm, na němž získávala stále větší převahu šlechta, roku 1538 zakázal Židům pronajímání královských a veřejných důchodů (daní, cel, mýt a mincovnictví).

13 G. D. HUNDERT, op. cit., s. 45–48.

14 J. SIERADZKI, *Bolesława Pobożnego kaliski statut z roku 1264 dla Żydów*, in: *Osiemnaście wieków Kalisza*, I, Kalisz 1960, s. 131–142.

15 Srov. S. KUTRZEBA, *Historia źródeł dawnego prawa polskiego*, II, Lwów 1925, s. 298–302.

16 D. TOLLET, op. cit., s. 21.

Přes rozmanité snahy zabránit právní stabilizaci Židů, podnikané hlavně katolickou církví, ale také křesťanskými kupci bojujícími proti konkurenci na městském území a šlechtou zadluženou u Židů, židovská centra sílila a rozrůstala se tak, že ve městech vytvářela převážně zvláštní čtvrti (ghetta, židovská města). Pouze některá královská města získala privilegia *de non tolerandis Judeis*, zakazující Židům, aby se v nich usídlili. Na druhé straně i Židé získávali privilegia *de non tolerandis christianis* ve čtvrtích a na předměstích, které sami obývali, například roku 1568 na Kazimierzi v Krakově, 1633 v Poznani a 1645 ve všech židovských obcích na Litvě.¹⁷ Ve většině měst – tak tomu bylo také v lublinské židovské čtvrti Podzamčí, která měla status hejtmanské jurisdikce a v níž počet majetků vlastněných Židy soustavně narůstal – židovské domy sousedily s domy křesťanskými.¹⁸ Postupem času při tom pozorujeme proces přejímání celých ulic Židy, v menších městech pak jejich center se zástavbou kolem náměstí. Tak tomu bylo v oblasti Lublinska, například v Chełmu, Horodle, Hrubieszowě a jiných městech, jejichž centra v 18. století bezmála v úplnosti ovládlo židovské obyvatelstvo. V některých městech (například Kamieniec Podolski, Chełm, Kraśnik) byli Židé pokládáni za řádné měšťany a užívali městských práv, pouze se nemohli stát členy městské rady a podílet se na volbě úředníků.

Všeobecná královská privilegia byla doplňována panovnickými privilegii pro jednotlivé židovské obce a osoby, dále mandáty a dekrety hejtmanů, smlouvami uzavíranými mezi Židy a správou jednotlivých měst nebo vedením cechů působících v těchto městech. O regulaci právního postavení Židů na soukromých šlechtických statcích rozhodoval majitel pozemku, na němž se usídlovali. Základní privilegia se týkala svobody vyznávání vlastního náboženství, souhlasu s vybudováním synagogy, lázní, špitálu či hřbitova, svobodné dispozice nemovitostmi, záběru hospodářské činnosti a soudních kompetencí.

Jako ilustrace těchto procesů může posloužit židovský Lublin, v němž byla už v 16. století – vedle Krakova, Lvova a Poznaně – jedna z největších židovských obcí v Polsku.¹⁹ Čelné postavení lublinské obce vyplývalo jak z jejího hospodářského významu, tak i z náboženské, osvětové, ale i politické aktivity židovské

17 H. HAUMANN, op. cit., s. 27.

18 Srov. H. GMITEREK, *Z dziejów Żydów lubelskich. Ugoda na Podzamczu z 1642 roku*, in: *W służbie Klio...* Księga poświęcona pamięci Profesora Tadeusza Radzika, red. J. Kłapeć a kol., Lublin 2012, s. 59–69.

19 Srov. M. BAŁABAN, *Żydowskie miasto w Lublinie*, Lublin 1991; A. i R. KUWAŁKOWIE, *Żydzi i chrześcijaństwo w Lublinie w XVI i XVII wieku*, in: *Żydzi w Lublinie*, II, red. T. Radzik, Lublin 1998, s. 9–31.

pospolitosti. Stačí připomenout slavnou ješivu, která tu existovala od třicátých let 16. století, nebo tzv. Sněm Čtyř Zemí (*Sejm Czterech Ziem, Waad*), který se tu scházel od roku 1580 a představoval nejvýznamnější instituci židovské samosprávy. První známé privilegium, regulující postavení zdejšího židovského společenství v rámci celého města, pochází od lublinského hejtmana Jana Gabriela Tęczyńskiego z roku 1535. Na jeho základě se mohli Židé ubytovat na území Podzámčí (bez oprávnění usadit se uvnitř hrazeného města), získávali právo zřídit vlastní samosprávu v podobě *kabalu* (židovské obce a jejího představenstva), což byla instituce nejen náboženská, ale i společensko-hospodářská. Privilegium jim přiznávalo svobodu obchodovat, a to i na území křesťanského města, což bylo tím důležitější, že ještě v roce 1518 král Zikmund I. Starý prikazoval hejtmanovi, aby podnikl kroky omezující rozsah židovského obchodu. Následující hejtman, Stanisław Tęczyński, předal Židům místa vhodná k vybudování řeznických jatek, špitálu a na založení hřbitova. Potvrdil to roku 1555 král Zikmund II. August, přičemž zároveň vypořádal otázky spjaté se soudnictvím. Konflikty mezi Židy měly být řešeny soudci z představenstva židovské obce při využití právních ustanovení Talmudu a odvolání proti jejich výrokům náleželo k vojvodskému soudu. Židé měli podléhat jurisdikci vojvody, zpravidla zastupovaného podvojvodským nebo jiným židovským soudcem. Tuto funkci měl vykonávat místní šlechtic (lublinský *terrigena*). K němu náležely též případy, kdy byl Žid žalován křesťanem. Při každém přelíčení měli být přítomni židovští přísedící, bez jejichž souhlasu výrok křesťanského soudce nemohl nabýt platnosti. Židé měli právo odpřisáhnout své výpovědi před soudem na svitek Tóry. Pospolitosť lublinské židovské obce získala též potvrzení práva na provádění každoročních voleb obecního představenstva a úředníků.

Tyto poměrně příznivé právní podmínky – přes rozmanitá omezení, objevující se na různých místech, zákazy, dokonce protižidovská vystoupení a tumulty – vedly k rozšiřování židovské diaspory v Polsku a po roce 1569 v Rzeczypospolité Obou Národů. Už roku 1565 napsal papežský legát Commendone: „V těchto krajích se nachází velké množství Židů, jimiž se nepohrdá tolik, jak je to obvyklé jinde. Nežijí ve stavu poníženosti a neomezují se na ničemná zaměstnání. Mají pozemky, zabývají se obchodem a studují medicínu či astronomii. Vlastní velké bohatství a nejenže jsou pokládáni za řádné lidi, dokonce někdy také vykonávají moc sami nad sebou. Nenosí žádná odlišující znamení, dokonce se jim povoluje nosit

zbraň. Zkrátka disponují všemi civilními právy.²⁰ I když je v uvedených slovech značná nadsázka, potvrzují názor na tuto dobu (do roku 1648), formulovaný také v židovském prostředí, jako o „zlatém věku“ historie polského židovstva.

Odráželo se to mj. v rychlém demografickém vývoji židovské diaspory. Nárůst počtu Židů v Polsku se opíral především o jejich stálý příliv ze zahraničí, zvláště z německého a českého území, ale byl také výsledkem – v porovnání s křesťany – větší plodnosti (časně uzavíraná manželství) a nižší úmrtnosti (mj. zdravější strava). Sebastian Miczyński, profesor krakovské univerzity a jeden z autorů protizidovských pamfletů, napsal roku 1598: „Ve dvanácti letech se žení, ve válce nehynou, nezdravým povětrím neumírají, a tak se rozmnožili.“²¹

Podchycení demografického potenciálu polského židovstva není ovšem jednoduchou záležitostí, neboť v literatuře kolísají odhady početního stavu Židů v Rzeczypospolité ve druhé polovině 16. století mezi třiceti a třemi sty tisíci osob. Nejčastěji se přijímá, že na sklonku středověku sídlilo na území Polska kolem dvaceti tisíc Židů, roztroušených zhruba na devadesáti místech. Rejstřík daně z hlavy z roku 1588 umožňuje napočítat 75 tisíc židovských obyvatel v Rzeczypospolité, ale v polovině 17. století jejich počet dosahoval čtyři sta tisíc. Události na Ukrajině a švédská válka z poloviny 17. století celkově snížily demografický potenciál Židů o polovinu, při čemž značná část z nich hledala záchranu v Čechách a na Moravě. V průběhu postupné poválečné stabilizace docházelo také k pozvolné konsolidaci židovské populace. Imigrace a vysoký přirozený přírůstek vedly k obnově židovské pospolitosti, jejíž početnost na území Rzeczypospolité se v roce 1765 odhaduje na 750 tisíc. Koncem 18. století dosáhla židovská populace 900 tisíc, což znamenalo osm až deset procent veškerého obyvatelstva.²²

Postupnými změnami procházelo geografické rozmístění židovského obyvatelstva, a to zvláště po lublinské unii roku 1569, kdy se před polskou magnaterií a šlechtou otevřely možnosti kolonizace dosud jen málo obhospodařovaných prostor Ukrajiny. V tomto procesu sehrávali Židé nezanedbatelnou úlohu, a šlechta – zvláště po ničivých válkách z poloviny 17. století – k sobě ochotně připoutávala Židy jako nájemce a správce. V těchto oblastech přijali významnou hospodářskou

20 Citováno podle: L. POLIAKOV, *Historia antysemityzmu. Epoka wiary*, I, Kraków 2008, s. 332–333.

21 Citováno podle: J. TAZBIR, *Żydzi w opinii staropolskiej*, in: idem, *Świat panów Pasków*, Łódź 1986, s. 220.

22 Podrobněji Z. GULDON, *Źródła i metody szacunków liczebności ludności żydowskiej w Polsce XVI–XVIII w.*, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, 1986, č. 2, s. 249–263.

roli, zvláště v soukromých (tj. nekrálovských) městech, v nichž časem tvořili většínu obyvatelstva. Směrem na východ podíl izraelské populace narůstal. V 18. století žilo ve Velkopolsku (i s Mazovskem) odhadem 12 % Židů celé Rzeczypospolité, v Malopolsku to bylo 17 %, na Litvě 27 % a na Ukrajině (Volyň, oblast Kyjeva, Podolí) plných 44 %. Charakteristickým rysem se stávalo zvětšující se rozptýlení židovské populace, dané tím, že se Židé usazovali v menších městech a městečkách. V takovýchto sídlech, ale také ve vesnicích, žilo tehdy kolem 70 % Židů. Tento proces ilustrují výzkumy vztahující se k lublinskému vojvodství. Zatímco roku 1676 bydlelo 44 % Židů celého vojvodství v městě Lublinu, 50,5 % v ostatních městech a městečkách, zbývajících 6,5 % ve vesnicích, pak o sto let později žilo v Lublinu už jen 18,3 % židovské populace, ale 54,3 % v jiných městech a plných 27,4 % ve vesnicích.²³

S oporou v získaných privilegiích vytvořili Židé v rámci polské státnosti vlastní samosprávné struktury, jež část badatelů (Goldberg, Tollet) pokládá za neoriginálnější řešení v tehdejším světě. Židovská samospráva se opírala o organizaci obcí, které působily v souladu s právními normami, vycházejícími ze zásad a tradicí judaismu. Každá obec měla svůj administrativní orgán (*kahal*), spojující moc výkonnou, fiskální, politickou, ale také náboženskou. Kahal organizoval místní soud, dohlížel na výchovu mládeže a na dodržování náboženských a administrativních norem. Nade vším bděla rada starších obce, která vznikala každoroční volbou. Účastnili se jí členové obce, kteří užívali plné vlastnické právo (*chazaka*). Rada čítala nejčastěji 23 osob: čtyři starší, kteří se každé čtvrtletí střídali ve funkci předsedy (v křesťanských pramenech byl často nazýván židovským purkmistrem), pět radních a čtrnáct *boni viri*. Funkce této obecní rady byly rozmanité. Kromě správních záležitostí se rada zabývala vybíráním státních, místních a obecních daní, ještě předtím však rozvržením finančních povinností na jednotlivá hospodářství.²⁴

Snaha o účinné vybírání daní od Židů vedla k tomu, že král Zikmund I. Starý a později Zikmund II. August usilovali o vytvoření samosprávných orgánů nad úrovní obcí. Tendence ke koordinaci činnosti jednotlivých obcí lze pozorovat již od konce 15. století, kdy při příležitosti jarmarků v Lublinu a Jaroslavi (*Jarostaw*) docházelo k setkáním rabínů a k jejich soudním zasedáním, na nichž

23 W. ĆWIK, *Ludność żydowska w miastach Lubelszczyzny w drugiej połowie XVIII w.*, Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego 59, 1966, s. 29–63.

24 J. GOLDBERG, *Gminy żydowskie (kahały) w systemie władztwa dominialnego w szlacheckiej Rzeczypospolitej*, in: idem, *Żydzi w społeczeństwie...*, s. 1–19 (tam jsou též odkazy na další literaturu).

se řešily právní záležitosti mezi členy různých obcí. V roce 1540 byl tento smírčí tribunál formálně uznán králem, jeho výroky měly být vykonávány a obce byly povinny uznávat jeho svrchovanost.

Významný krok na cestě k utváření židovské samosprávy učinil král Zikmund II. August roku 1551 zřízením pěti teritoriálních samosprávných institucí (*ziemstwa*) – velkopolského, krakovsko-sandoměřského, lublinsko-chełmsko-bełského, červenoruského a podolského. V jejich rámci byly seskupeny příslušné židovské obce. V roce 1580 se utvořil a králem Štěpánem Báthorym byl potvrzen nejvyšší orgán židovské samosprávy – Sněm Čtyř Zemí (*Waad*), totiž Velkopolska, Malopolska, Rusi a Litvy.²⁵ Poté, co se roku 1623 oddělil zvláštní litevský sněm, v tomto polském sněmu nastoupilo na místo Litvy Podolí. Waad byl složen z reprezentantů teritoriálních samosprávných institucí (*ziemstew*), významnějších obcí (tzv. hlavních obcí) a zasedalo v něm též šest nejuznávanějších rabinů. Shromáždění, které nemělo víc než třicet členů, se scházelo dvakrát ročně: zjara v Lublinu a na podzim v Jaroslavi.

Podle záměru státní moci mělo zřízení Waadu sloužit především k náležitěmu vybírání daně uložené Židům, tzv. daně z hlavy, ale význam tohoto židovského sněmu, napodobujícího organizaci sněmíků a šlechtického sněmu, rychle narůstal. Do svého zájmu postupně zahrnul všechny sféry židovského života, mj. prostřednictvím vlastních orgánů, které působily v době, kdy Waad nezasedal. Významnou postavou se stal maršálek Židů Koruny, který byl v každodenním životě nejvyšším reprezentantem židovského společenství vůči státním institucím, vyjednával s králem, senátory a maršálky sněmů Rzeczypospolité v záležitostech daní a právních regulací. Měl k ruce generálního pokladníka a generálního písaře. Byl též volen obhájce (*sztadlan*), který sídlil v místě sněmu svolávaného králem a v době jeho zasedání zastupoval zájmy Židů s využitím peticí a darů.

Do kompetence Sněmu Čtyř Zemí patřilo dojednávání vztahů mezi správními orgány různých úrovní a obcemi, péče o potvrzování židovských privilegií a jejich respektování jak ze strany úřadů, tak i samotných Židů, intervence v individuálních majetkových záležitostech, když se některému Židovi děla křivda. Waad se zabýval administrativními a společenskými problémy uvnitř obcí i mezi nimi, spravoval společné nadace, vyplácel odměny svým hodnostářům a úředníkům,

25 Srov. J. GOLDBERG, *Żydowski Sejm Czterech Ziemi w społecznym i politycznym ustroju dawnej Rzeczypospolitej*, in: *Żydzi w dawnej Rzeczypospolitej*, red. K. Link-Lenczowski, Wrocław 1991, s. 44–58.

pomáhal osobám obviněným z rituální vraždy nebo ze znesvěcení hostie, organizoval dobročinné sbírky, určoval věno chudým dívkám, dbal o tisk učebnic a udržování židovských škol.

V době zasedání Waadu jednal také soud, do jehož kompetence patřilo vyřizování záležitostí mezi obcemi. K rozhodování ve sporných záležitostech byl vytvářen zemský soud, složený z nejuznávanějších rabinů a z dvojic delegátů největších obcí: Poznaň, Krakova, Lvova i Lublinu. Do jeho kompetence náležely též záležitosti interpretace talmudického práva a vydávání souhlasu s publikací hebrejských knih.

Sněm Čtyř Zemí byl rozpuštěn sněmovním usnesením z roku 1764, když se ukázalo, že již není schopen plnit svou základní funkci – vybírání daní ukládaných Židům. Nedlouho předtím schválená paušální suma ve výši 240 tisíc polských zlatých, v některých letech ještě zvětšená, se totiž projevila jako pro Židy neúnosná.

Obvykle se soudí, že pro židovské obyvatelstvo byla charakteristická zvláštní profesionální struktura, vyplývající na jedné straně z provozování nepopulárních zaměstnání a procedur, jako lichva a propinace, na druhé straně pak z řady náboženských příkazů a zákazů. Týká se to zvláště období do poloviny 17. století, kdy základním zaměstnáním polských Židů měly být obchod a řemeslo. Tyto otázky ještě vyžadují prohloubená bádání. Jisté je, že se Židé tehdy stali nenahraditelným prostředníkem mezi vesnicí, městem a šlechtickým dvorem. Méně podnikaví mezi nimi působili jako řemeslníci, pracující pro potřeby vlastního společenství, nebo potulní trhovci. Z řemesel byli nejúspěšnější v potravinářských oborech (řeznictví, pekařství), krejčovství a kožedělné výrobě. Bez omezení mohli vykonávat profesi zlatníka, lazebníka, lékárníka nebo lékaře, v jiných oborech mohli své výrobky a služby nabízet nejčastěji jen svým souvěrcům, ačkoli zavážené zakázky prodeje byly často porušovány. V některých městech se při tom židovští řemeslníci sdružovali ve vlastních cechovních organizacích.

Vývoj postavení Židů, zvláště v jihovýchodních vojvodstvích Rzeczypospolité, vedl v 18. století přímo k monopolizaci Židů jako prostředníků mezi městem a vesnicí, což zdůrazňovalo jejich výjimečnou pozici.²⁶ Nájem mlýnů, vinopalen, pivovarů a krčem, ale také pozemků, které vzápětí dávali do podnájmu chudším členům rodiny, způsobovaly, že Židé žili ve skutečně ekonomické a společenské symbióze se šlechtou, od níž pronájemy získávali.

26 Tématem se podrobně zabývá A. KAŹMIERCZYK, *Żydzi w dobrach prywatnych*, passim.

Vzniklo dokonce rčení, že polský šlechtic je bez Žida poloprázdný. Jako nájemci, ale také jako správci šlechtických statků, vstupovali Židé do bezprostředních kontaktů jak se sedláky, tak i s vlastníky mlýnů a hlavně výčepů. Židovští obchodníci zpravidla přímo ze šlechtických statků, stejně jako ze selských hospodářství, odebírali přebytky výrobků, které následně prodávali ve městě. V opačném směru dodávali městské zboží, jež často získávali u tamních židovských řemeslníků. Tím se Židé stávali významným pojítkem mezi sedláky, šlechtou a měšťany, což se nemohlo dít bez rozmanitých konfliktů. Lze je pozorovat zvláště ve vztahu mezi sedláky a židovskými obchodníky. Pro prvé bylo nejdůležitější zajištění každodenní existence, byť i na minimální úrovni, pro druhé to byl zisk, který rozhodoval o ekonomické sebezáchově Židů.

V 18. století se stalo významným jevem polského hospodářství, zvláště v centrální a východní části Rzeczypospolite, zpracování obilí, ve velkém rozsahu produkovaného na šlechtických statcích a latifundiích, na alkoholické nápoje určené pro domácí trh. Na jednom z majetků patřících magnátské rodině Zamojských zisk z prodeje alkoholu (zvláště vodky, která se stala hlavním nápojem chudiny) vzrostl ze zhruba 6 % roku 1664 na 33,3 % roku 1764, načež roku 1789 přesáhl 40 % veškerých příjmů. Při tom produkci a distribuci alkoholu téměř beze zbytku opanovali Židé. Zaměstnáními spjatými s propinací se více či méně zabývala třetina židovské populace v zemi, i když většinu prospěchu a zisku z jejich činnosti získávali pozemkoví vlastníci, především magnáti.

Tato situace, svérázné hospodářské spojenectví Židů a šlechty, přinášela vzájemné výhody. Díky ochraně a podpoře ze strany magnátů se Židé těšili relativnímu bezpečí, zatímco schopnosti a zkušenosti Židů v oblasti financí, správy a obchodu přinášely magnátům hmotný prospěch. To však Židy nechránilo před leckdy ponižujícím zacházením ze strany pozemkových vlastníků, třebaže nad osobními předsudky obvykle převládla snaha o nabytí dalšího prospěchu a zisku, který zajišťovala přítomnost Židů v soukromých městech a vesnicích.

Poměrně příznivé podmínky života v Polsku podporovaly také rozvoj různých sfér duchovního života izraelitů. Zájem o vědu a zevšeobecnění vzdělanosti umožňovalo dosáhnout vědeckých a kulturních úspěchů. Tak tomu bylo zvláště v období do poloviny 17. století, ale ještě v sedmdesátých letech 18. století se francouzský jezuita Hubert Vautrin, cestující po Polsku, domníval, že „z Polska pochází více učenců a rabínů, než z ostatní Evropy“.²⁷ Roku 1534 byla v Krakově založena první hebrejská tiskárna, v níž byly vydávány heb-

27 *Polska Stanisławowska w oczach cudzoziemców*, ed. A. Zawadzki, I, Warszawa 1963, s. 190.

rejské knihy pro vzdělance, ale také početná díla v jidiš, jazyce lidu. Populární byly biblické legendy, jednoduché výklady Talmudu, ale také rytířské eposy a vyprávění. Velké oblibě se těšila příručka pro židovské ženy, jejíž autorkou byla Rywka, dcera rabína Majera Tiknitera z Tykocinu (poblíž Białystoku v dnešním severovýchodním Polsku). Významným centrem židovského knihtisku byl též Lublin, kde již roku 1547 uvedl do provozu svou tiskárnu Isaak syn Chaima. Po jeho smrti (1554) tiskárnu rozšířil Elisaar syn Isaaka, jeden z členů početné skupiny uprchlíků z Prahy, kteří přišli do Lublinu; Elisaar si s sebou přivezl bohatou sadu hebrejských liter. V Pentateuchu vydaném roku 1558 na závěr připojil vyprávění o svém útěku z Čech. Tiskárna pracovala do roku 1562 a specializovala se na publikování různých talmudistických traktátů.²⁸ Všeobecně platilo, že židovská kultura byla silně zakořeněna v náboženství.

V takovém ovzduší neudivuje přizpůsobivost širších kruhů židovské diaspory ve vztahu k různým náboženským novotám, což bylo zvláště patrné po pohromě spjaté s povstáním Bohdana Chmelnického a s válkami se Švédskem, Ruskem a Tureckem. Tehdy se zřetelně projevila odlišnost mezi hebrejskou kulturou elit a lidovou kulturou, vyjadřující se v literatuře psané jazykem jidiš a propagující návrat k základnímu prameni – Bibli.²⁹ Nejnápadnějším projevem religiózního pohybu se stalo nadšení polských Židů po vyhlášení mesiáše Sabataje Cwi ve Smyrně roku 1663. Touto událostí vyvolané tendence k dalekosáhlému mysticismu se – přes zavržení sabataismu Sněmem Čtyř Zemí roku 1670 – značně rozšířily. Posilovala je činnost různého druhu „proroků“, jakým byl Mordechaj Eisenstadt z Prahy, a velice rozšířená mesianistická literatura. V takovém ovzduší se utvářely nové proudy, mezi nimiž si zaslouží zmínku Frankovo hnutí a chasidismus. První proud, jehož duchovním otcem byl podolský Žid Jakub Frank, vedl nakonec roku 1759 k tomu, že Frank a několik set jeho stoupenců přijali křest. Přes pozdější izolaci Jakuba Franka a kritiku ze strany ortodoxních Židů se kruh jeho stoupenců, kteří v něm viděli přímo ztělesnění Boha, nezmenšovalo.

Události spjaté s Frankovým hnutím odkryly hlubokou krizi tradičního judaismu v Polsku. Prohloubilo je chasidské hnutí, jehož iniciátorem byl Israel Baal Šem Tov, nazývaný též Bešt (1700–1760). Tento proud judaismu, vzniklý kolem roku 1760, kladl zbožnost nad teologický legalismus a stavěl do středu učení

28 *Drukarze dawnej Polski*, I/1: Małopolska, red. A. Kawecka-Gryczowa, Wrocław 1983, s. 377–392.

29 O náboženských a kulturních jevech, projevujících se v židovských centrech, rozsáhle pojednává G. D. HUNDERT ve výše citované práci *Żydzi w Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, passim.

vzájemné vztahy mezi člověkem a Bohem. Postavení prostředníka mezi člověkem a Bohem zaujal chasidský rabín (*cadyk*). Nové učení, chasidismus, mělo usnadnit dostupnost štěstí a osvobodilo od postů, bdění a studování Talmudu, což se nyní pokládalo za překážky na cestě k opravdové zbožnosti. Zároveň byly zaváděny nové rituály při modlitbě a vyhlášována teorie přibližování se Bohu prostřednictvím radosti, vyjadřované mj. extatickým tancem až do úplného vyčerpání. To vše způsobovalo, že se řady adeptů chasidismu rychle rozrůstaly.

Dotkl jsem se jen zběžně některých témat spjatých s dějinami polských Židů v raném novověku. Židovská každodennost se v té době odehrávala hlavně v rámci lokální obce (*kahalu*). Její členové společně udržovali synagogy, náboženské školy, hřbitovy, lázně a rituální jatky. Kahaly byly spravovány autonomně, jejich představitelé vytvářeli instituce židovské samosprávy na vyšší úrovni (teritoriální instituce *ziemstwa*, sněm *Waad*). Pýchou každého kahalů byla jeho svatyně, synagoga, ve větších obcích jich bylo několik. Židé se od ostatního obyvatelstva lišili jazykem, obyčejí a oděvem. Od 17. století téměř vždy bydleli ve zvláštních městských čtvrtích. Přes rozsáhlou protizidovskou publicistiku, kritické stanovisko katolické církve, časté incidenty a tumulty, namířené proti Židům a vyvolávané nejčastěji akademickou mládeží a žáky jezuitských kolejí, přes to vše se soužití křesťanské a židovské společnosti v 16. a první polovině 17. století jevílo v porovnání s jinými evropskými zeměmi bezmála idylicky. Židé využívali rozsáhlé právní ochrany, těšili se záštitou panstva, které jim poskytovalo dalekosáhlou svobodu hospodářské činnosti a samosprávy, což jim také umožňovalo soukromý život ve shodě s Mojžíšovým náboženstvím. V 18. století, přes rozdělující a odstředivé tendence (Frankovo hnutí, chasidismus), se židovská společnost jako celek rychle rozrůstala, sehrávala stále větší roli v celé soustavě hospodářského života Rzeczypospolité a dodávala mu – zvláště ve východních a jihovýchodních oblastech – specifický kulturní kolorit. Od 16. století se Židé stali usedlou a trvalou součástí společnosti Rzeczypospolité. Polsko (*Polska – Polin*) se skutečně stalo, jak to již v 15. století vyjádřil rabín Moše ben Isaak Minc – „útlukem vyhnanych dětí Izraele“.³⁰

Překlad Jaroslav Pánek

30 Základem textu studie je autorova přednáška prosloušená v Historickém ústavu AV ČR v Praze 26. května 2015.

Jews in the Polish-Lithuanian Commonwealth in the 16th–18th Century

HENRYK GMITEREK

In the Early Modern Polish-Lithuanian Commonwealth, Jews took on an important role in a demographic, economic (not just financial, but also in terms of production and extensive trade) and cultural sense. Jewish daily life played out mainly within local communities (*Qahals*). Its members together maintained synagogues, religious schools, cemeteries, baths and ritual slaughter houses. Qahals were managed autonomously, and their representatives formed part of Jewish self-governing institutions at a higher level (the *ziemstwa* regional councils, the *Waad* parliament). Every Qahal's pride was its temple, its synagogue, with larger communities having a number of them. Jews differed from the rest of the country's citizens in terms of language, customs and clothing. From the 17th century, they almost always lived in their own town neighbourhoods. Despite an extensive anti-Semitic press, the Catholic Church's critical position, frequent incidents and unrest focused against the Jews and most commonly initiated by academic youth and pupils at Jesuit colleges, Christian and Jewish society coexisted in the 16th and first half of the 17th century in almost idyllic conditions in comparison with other European countries. Jews enjoyed extensive legal protection, their estates provided them with extensive freedom in economic activities and self-government, and this also allowed them to live private lives in accordance with Judaism. In the 18th century, despite divisive and centrifugal tendencies (Frankism, Hasidic Judaism), Jewish society as a whole grew quickly, playing an ever greater role in the Rzeczpospolita's system of economic life and giving it – especially in eastern and south-eastern regions – a specific cultural colour. Beginning in the 16th century, the Jews became a settled and permanent part of the Rzeczpospolita's society. Poland (*Polska – Polin*) truly became, as Rabbi Moses ben Isaac ha-Levi Minz had said in the 15th century – 'a refuge for the expelled children of Israel'.

STUDIE

Knižní cestovní průvodci jako pramen ke každodennosti cestování. Příklad Itálie dlouhého 19. století

MILENA LENDEROVÁ

MILENA LENDEROVÁ: Printed Travel Guide as a Resource of Everyday Travel. Example of Italy in the Long 19th Century

The study is based on 25 printed travel guides published between years 1784–1909 (1926) focusing on Italy. The authors and publishers of the travel guides were Heinrich August Ottakar Reichard, John Murray, Karl Baedeker and Teodor Gsell Fels, i.e. the books used by travellers from Czech territories, as indicated in several different resources. This type of travel book presents a valuable resource of travel history depicting material conditions of different travel environment, changes of routes and of the visited country – Italy.

Key words: 19th century, history of travel, travel books, travel guides, Italy

Cestování, tedy změna místa v prostoru a čase, pohyb pěšky či pomocí nejrůznějších dopravních prostředků, pohyb po souši, po vodě i ve vzduchu, pohyb mající cíl a program, je staré jako lidstvo samo. Do centra pozornosti evropských i českých historiků se dostalo už před relativně dlouhou dobou; výsledky, k nimž čeští badatelé dospěli během zhruba čtyřiceti let, by bylo zbytečné na tomto místě uvá-

dět.¹ Největší prostor byl věnován aktivitám raně novověkých cestovatelů.² O něco méně pozornosti si zasloužili cestovatelé 19. věku, století znamenajícího demokratizaci cestování, vznik organizované turistiky i zdokonalování infrastruktury, která cestování usnadňuje a zpříjemňuje.³ Devatenácté století je dobou jak kvantitativního, tak kvalitativního nárůstu tištěných cestovních průvodců, a to do té míry, že se jména jejich autorů či vydavatelů – „murray“, „bedekr“ či „joanne“ – stávají běžným označením pro daný knižní žánr. Velký počet se jich věnovalo Itálii, zemi, která přitahovala pozornost cestovatelů odedávna. Oblíbenou destinací se stala dávno před vznikem zájmového cestování. Směřovaly sem hromadné šlechtické výpravy a většina *kavalírských jízd*, putovali nositelé těch neslavnějších jmen spojených s literaturou, výtvarným uměním, hudbou, ale i politici, vojáci, diplomaté, obchodníci, klerici, milovníci umění i krásných panoramat, řemeslníci a obchodníci. Itálie byla zemí, kde jedni chtěli završit svou výchovu kavalíra, jiní hledali pozemský ráj, kořeny evropské civilizace, náboženskou útěchu, další ztracené zdraví či východisko z neblahé osobní situace.

Zemí pozorovali s věží kostelů, z oken kočárů či později vlaků, z lodí i bárek, z automobilů. Vnímali přírodní krásy i nevyčerpatelný poklad uměleckých památek, hodnotili – příznivě i méně příznivě – cestovní komfort a místní obyvatelstvo. Sledovali, jak se Itálie mění – dějiny Apeninského poloostrova byly od zániku antické civilizace bouřlivé, platilo to i pro velkou část 19. století. Také později zůstal zřetelný rozdíl mezi severem a jihem země, což neuniklo pozornosti návštěvníků. Jejich soudy nebyvaly zpravidla originální – ovlivňovaly je názory a poučení známých a přátel, kteří cestu absolvovali před nimi, poštovní, topografické a geografické příručky, krásná literatura, životopisy umělců, mapy, cestopisy a stále výrazněji odborný žánr, jemuž se říká apodemická literatura

- 1 Celkové dějiny cestování v českých zemích, srov. Michal BOROVIČKA, *Velké dějiny země Koruny české. Tematická řada, Cestovatelství*, Praha–Litomyšl 2010, jsou sice převážně dějinami cestovatelů, ale obsahují bohatou bibliografickou přílohu.
- 2 Srov. Jaroslav PÁNEK, *Výprava české šlechty do Itálie v letech 1551–1552*, Praha 1987; druhé doplněné vydání vyšlo v Českých Budějovicích 2003. Pokud se týče kavalírských cest, je počet titulů dnes už značný. Za všechny uvedme zatím poslední, *Heřman Jakub Černín na cestě za Alpy a Pyreneje*. I., Kavalírská cesta českého šlechtice do německých zemí, Itálie, Francie, Španělska a Portugalska.; II. Cestovní deník Heřmana Jakuba Černína z let 1678–1682, eds. Zdeněk Hojda – Eva Chodějovská – Milena Hajná – Alexandra Tesaříková, Praha 2014, kde je rozsáhlý soupis pramenů a literatury, srov. I. díl, s. 615–648.
- 3 Milan HLAVAČKA, *Cestování v éře dostavníku. Všední den na středoevropských cestách*, Praha 1996; Kristýna ULMANOVÁ (KOSINOVÁ), *Cestování před sto lety aneb Všude dobře, doma nejlépe: rozvoj českého turismu v kontextu světových výstav ve druhé polovině devatenáctého století*, Praha 2011 aj.

obracející se s rozličnými radami k osobám na cestách, ve snaze dát jejich počínání řád, význam a jistotu.

Pro naši potřebu rozlišme cestovní příručky, obsahující obecné pokyny pro cestovatele a zamýšlející se nad významem a přínosem cestování, a cestovní průvodce, zaměřené na informace o konkrétním regionu či zemi, pokyny, které byly v dané době považovány pro cestovatele za užitečné. A později pro turisty, které encyklopedie definují jako osoby cestující za zábavou, poučením, sportem či rekreací a posléze se vracející do svého stálého bydliště.⁴ Označení „turista“ používaly – byť zcela nedůsledně – cestovní průvodce od začátku 19. století. Je ale zřejmé, že přesné rozlišení mezi příručkami a průvodci není možné, stejně jako fakt, že se jejich rozsah i obsah od 16. století, kdy se začínaly objevovat, mění. Zřejmě je to i z cestovních průvodců autorů a nakladatelů Heinricha Augusta Ottakara Reicharda, Johna Murrye, Karla Baedekera a Teodora Gsell Felse, tedy těch, o kterých lze – na základě nejrůznějších indicií – soudit, že je užívali cestovatelé z českých zemí.⁵

Povědomí o Itálii jako inspirace k cestě

Kořeny zájmu o Apeninský poloostrov je nesporně možné hledat už ve středověké peregrinaci studentů, jež se ale týkala jen velmi malého vzorku populace, přijímající či šířící informace více méně zprostředkované. Vytváření přesnějšího obrazu země umožnil až rozmach cestování v druhé polovině 16. století, vznik italské kolonie v Praze a jiných českých městech, existence Italů u dvora a po roce 1620 nepřehlédnutelná přítomnost italských řeholníků a umělců nejrůznějšího ražení v Praze. S touto skutečností souvisel i stále častější výskyt italských knih ve šlechtických, církevních a posléze i měšťanských knihovnách, včetně literatury kosmografické a cestopisné. Obraz Itálie nabízela nejen literatura jazykově italská, ale i latinská či německá, včetně českých překladů. Objevovala se díla odborná, týkající se například

4 Definice dle <https://cs.wikipedia.org/wiki/Turista> (ověřeno dne 13. 3. 2016).

5 Využity byly fondy římské Biblioteca Herziana, pařížské Bibliothèque Nationale Française, londýnské British Library a pražské Národní knihovny, včetně jejich digitalizovaných fondů; dále knih dostupných na Google Books. Některá z prvních vydání zkoumaných průvodců zůstala ale nedostupná. Spolehlivý a úplný bibliografický soupis je k dispozici jen pro průvodce vydané nakladatelským domem John Murray, srov. William B. C. LISTER, (ed.), *A Bibliography of Murray's Handbooks for Travellers*. With Introduction by John R. Gretton. University Publication of America, Norfolk 1993. Kvalitní přehled poskytuje také práce Antonia Maria WAGNER, *Der Literarische Reiseführer – Textsorte und Verlagsobjekt*. Masterarbeit. Universität Wien, Wien 2012, s. 143–146 (dostupné na http://othes.univie.ac.at/24306/1/2012-11-21_0510101.pdf).

architektury či geometrie, slovníky a gramatiky.⁶ Kolem poloviny 16. století začíná éra slavných kavalírských cest, které učinily z Itálie na jedno a půl století zemi velmi žádoucí, jak dokládají rukopisné deníky, korespondence, památníky i cestovní účty.⁷ Zemi propagovaly také tištěné průvodce po Itálii, kterých především v angličtině od poloviny 17. století přibývalo doslova geometrickou řadou.⁸

Roku 1764 vyšly *Dějiny umění ve starověku* od Johanna Joachima Winckelmanna, oplývající odborností i nadšením nad dokonalostí antické kultury. K italské cestě inspirovaly řadu německých literátů, včetně Johanna Wolfganga Goetha.⁹ Jeho *Italská cesta*, literární deník, který vyšel v letech 1816–1817 a 1829, je kombinací osvícenského vytržení nad antickou kulturou a vědecké objektivitu; nechybí ani romantické okouzlení z přírodních krás Apeninského poloostrova. Zobrazovala zážitky z let 1786, kdy Goethe inkognito odcestoval přes Alpy a severní Itálii do Říma, pak do Neapole a po procestování Sicílie se vrátil do města nad Tiberou, kde pobyl do jara 1788. Zdržel se ještě ve Florencii a v Miláně a 18. června 1788 se vrátil do Výmarmu, v té době významného kulturního centra německých zemí.¹⁰ Během cesty hledal poučení v třísvazkových *Historische-kritischen Nachrichten von Italien* Johanna Jacoba Volkmana.¹¹ Druhá italská cesta, jen do Benátek, podniknutá roku 1790, ho zklamala. A třetí ztroskotala už ve švýcarských Alpách kvůli válce. Bezprostředně po návratu se zdá Goethův mimořádný prožitek z cesty ještě neprenosný, ani *Italská cesta* nebyla po vydání přijata jednoznačně, ale přesto přinesla inspiraci na celá další desetiletí. Goethe není jediný: připomeňme čtvrtý díl Byronovy *Child Haroldovy pouti* či Římské procházky Henriho Beyla (podle Winckelmannova rodiště zvolil pseudonym Stendhal), cestovní deník s tak podrobnými údaji o navštívených lokalitách, že mohl sloužit i jako průvodce, který vychází v pařížském nakladatelství Delaunay ve stejné době, kdy se objevila druhá část Goethovy *Italské cesty*.

6 Zdeněk HOJDA – Jaroslava KAŠPAROVÁ, *Bohemia – Italia. Češi ve Vlaších a Vlaši v Praze. I Cechi in Italia e gli Italiani a Praga. 1600–2000*. Praha, Vlašská kaple. Cappella degli Italiani. 18. 5. – 15. 6. 2000, Katalog výstavy, Praha 2000, s. 34–37.

7 Z. HOJDA – J. KAŠPAROVÁ, *Bohemia – Italia. Češi ve Vlaších a Vlaši v Praze*, s. 40–44; též *Heřman Jakub Černín na cestě za Alpy a Pyreneje*, viz pozn. č. 2.

8 Srov. Rosemary SWEET, *Cities and the grand tour: the British in Italy, c. 1690 – 1820*, New York – Cambridge 2012, s. 294–306.

9 Srov. např. Martin C. PUTNÁ, *Goethe a Winckelmann, báseň a pravda*, in: Johann Wolfgang Goethe, Winckelmann sběratel. Texty o umění jeho vnímání, Praha 2005, s. 7–57.

10 Dle: Věra MACHÁČKOVÁ-RIEGROVÁ, *Doslov*, in: Johann Wolfgang Goethe, *Italská cesta*, Praha 1982, s. 527–537.

11 Johann Jacob Volkman, 1732–1803, někdy psán *Volckmann*, německý spisovatel. *Historische-kritischen Nachrichten von Italien* vyšly v Lipsku v letech 1770–1771.

Kvůli genderovým stereotypům, které po staletí ovlivňovaly obsah vzdělání, byla Itálie považována za „intelektuálně“ uchopitelnou spíše pro muže těžící ze znalosti latiny a dějin umění. Jistě se zde odrážel i fakt, že v posledních desetiletích 18. století zahajují ženy, marginalizovaná společenská skupina podobně jaké Židé či homosexuálové, boj o svou emancipaci. Ženy jako první dosahovaly pomalých, ale plynulých úspěchů, jak je zřetelné i v oblasti cestování. Od konce 18. století přichází do Itálie stále více cestovatelek, nejen anglických aristokratek. Roku 1805 začíná na zámku Coppet psát Madame de Staël román *Corinne ou l'Italie*, kde nejenže propagovala rovnost obou pohlaví, ale i krásy Itálie. Román vyšel roku 1807. Propagátorkami Itálie byly i Mary Shelley a Mariana Starke.¹² Nicméně po celé 19. století platí, že cílovou skupinou, k níž se obracely všechny průvodce, byl muž-gentleman, cestující buď sám nebo jako společník, ochránce a mentor nezletilých svěřenců či zletilých i nezletilých žen. S ženami jako samostatnými cestovatelkami průvodce nepočítaly.¹³

Pro Středoevropana představoval Apeninský poloostrov jednu z nejpřitažlivějších cestovních destinací. Od začátku 19. století se literární obraz Itálie objevuje i v jazykově českém písemnictví. Mácha, Kollár, Palacký patřili mezi první, kdo svou „italskou cestu“ zachytili písmem, v dalších desetiletích Jan Neruda, Jaroslav Vrchlický, Julius Zeyer, Josef Šusta, Josef Svatopluk Machar; literárně činných cestovatelů rychle přibývá.¹⁴ A nebyli to jen literáti, výtvarní umělci a hudebníci: Itálie

12 Mary Wollstonecraft Shelley, roz. Godwin, 1797–1851, anglická spisovatelka období romantismu, známá především svým dílem *Frankenstein*. Dcera Mary Wollstonecraft, druhá manželka Percyho Bysshe Shelleyho. Mariana Starke, 1761/1762–1838, anglická spisovatelka, vedle cestovních průvodců psala také divadelní hry a básně.

13 K cestování žen do Itálie srov. R. Sweet, viz pozn. č. 8; dále Miranda DAVIES and Natalia JANSZ (ed.), *Women Travel. Adventures, Advice and Experience*, London 1990; Kathryn WALCHES-TER, *Our Own Fair Italy. Nineteenth Century Women's Travel Writing and Italy 1800–1844*, Oxford et alii 2007, či *Le voyage au féminin. Perspectives historiques et littéraires (XVIII – XXe siècles)*. Sous la direction de Nicolas Bourguinat, Strasbourg 2008. Za autorku velmi svérázného apodemika, které se obracelo také k ženám, lze považovat dílko Stéphanie-Félicité Du Crest GENLIS, *Manuel du voyageur, ou Recueil de dialogues, de lettres, etc.* Suivi d'un itinéraire raisonné, à l'usage des François en Allemagne et des Allemands en France, par Madame de Genlis. Avec la traduction allemande par S.–H. Catel, Berlin 1799; vycházelo v opakovaných a rozšířených vydáních. Není to ale cestovní příručka v pravém slova smyslu, srov. Milena LENDEROVÁ, *Dáma urozená, ctinná i frivolní: Stépanie Félicité du Crest de Saint-Aubin, hraběnka de Genlis (1746–1830)*. Sborník k narozeninám prof. PhDr. Dušana Uhlíře, CSc., Acta Historica et Museologica Universitatis Silesianae Opaviensis 7/2007, Opava 2007, s. 213–224.

14 Alexandr STICH (Felicitas Wunschová), *Italský osud české literatury a Milota Zdirad Polák*, in: Milota Zdirad Polák, *Cesta do Itálie (od roku 1815 až do léta 1818)*, Praha 1979, s. 8–9. Ve své studii nebere Stich v úvahu písemné reflexe kavalírských cest. Zajímavé jsou z tohoto pohledu i rukopisné paměti Emanuela Friedberga-Mírohorského, srov. Literární archiv Památníku národ-

byla, alespoň do roku 1866, vcelku běžnou destinací pro vojáky, z nichž někteří dokázali cestu zachytit písemně, nadto s nespornou dávkou literárního talentu.¹⁵

Především ale přibývá těch, kdo do Itálie cestují pro potěšení oka, pro poznání, pro zábavu. Jsou urozeného původu, ale pocházejí i ze středních vrstev. Muži, postupně i ženy. Situaci cestovatelům ulehčil ještě před polovinou 19. století Thomas Cook (1808–1892), zakladatel organizované skupinové turistiky. Jeho cestovní kanceláře udělaly z cestování záležitostí středních vrstev.

Čím se cestovatelé celého *dloubého* 19. věku řídili? Kde hledali poučení a rady – kromě možnosti využít zkušeností svých předchůdců? Právě sledované období je obdobím rozmachu specifického žánru – cestovních průvodců.

Od příruček k průvodcům

Anglická Wikipedie chápe pod pojmem apodemika druh odborné literatury, jehož cílem bylo předložit čtenáři ucelený soubor rad a pokynů, které bylo vhodné respektovat v průběhu cestování. Respektováním těchto rad, jež nabádaly k osvojení si celé škály nejrůznějších teoretických znalostí i praktických dovedností, ovládl cestovatel *Ars Apodemica*, umění cestovat, a mohl se začlenit do evropské společnosti učených, do *Respublica Literarum*. Apodemické příručky, jejichž zlatým věkem bylo 16.–18. století, tedy období kavalírských cest, se počítají na stovky.¹⁶ Od posledních desetiletí 17. století do nich – zpočátku jen v západní Evropě a velmi zvolna – proniká osvícenská zvědavost a současně, spolu s tím, jak se cestování stává přístupnějším i pro neurozené vrstvy, začínají věnovat větší pozornost podmínkám cestování v konkrétních zemích.

První apodemika věnovala pozornost hlavně zásadám „správného“ cestování. Nemělo být potěšením ani rozptýlením, ale spíše činností vedoucí k prohloubení obecných i speciálních znalostí. Autoři vysvětlují nutnost a význam cestování, možná rizika, udílejí rady a stanoví pravidla pro cestovatele, mezi kterými respektují stavovské a profesní rozdíly. Příručky zahrnují rozsáhlou škálu rad a pokynů –

ního písemnictví Praha, Salomon z Friedbergu, Osobní fond, *Paměti*. Pokud se týče 20. století srov. Nella MLISOVÁ, *I já jsem byl v Itálii*, Praha 2009, passim.

15 Přehledně viz Zdeněk HOJDA – Marta OTTLOVÁ – Roman PRAHL (eds.), *Naše Itálie. Stará i mladá Itálie v české kultuře 19. století*. Sborník příspěvků z 31. ročníku symposia k problematice 19. století. Plzeň, 24.–26. února 2011, Praha 2012, s. 404–416.

16 Jejich bibliografie viz Justin STAGL, *Apodemiken. Eine rationierte Bibliographie der reisetheoretischen Literatur des 16., 17. u. 18. Jahrhunderts*, Paderborn-München-Wien-Zürich 1983.

od svědomitých příprav na cestu, vybavení cestovatele, přes pravidla chování, volbu vhodného dopravního prostředku, stravování a ubytování, návod k vedení cestovního deníku, až po úvahy o smyslu, účelu cest a smyslu života. Tyto příručky mají do moderních cestovních průvodců daleko, jsou spíše učeneckou literaturou, i když se od druhé poloviny 16. století objevují i ve vernakulárních jazycích. Přínos a užitečnost cesty nikoli pro jedince, který ji podnikl, ale pro jeho široké okolí, ba možno říci pro lidstvo samo, takové bylo poslání cestovatele v nastupujícím i plně rozvinutém osvíceném věku.

Jedno z apodemik sepsané (alespoň zčásti) v hranicích zemí Koruny české vyšlo anglicky. Dvousvazkové dílo *Essay to direct and extend the inquiries of patriotic Travellers*¹⁷ vytiskl na vlastní náklad v Londýně v revolučním roce 1789 moravský hrabě, osvícenec a filantrop Leopold Berchtold. Roku 1797 byl spis, přibližující hodnoty urozeného člověka pozdního osvícenství, horizont jeho znalostí a zájmů, jeho mravní zásady, stejně jako teorii a praxi cestování a dobový zemský patriotismus, přeložen do francouzštiny. Význam díla nijak nesnižuje skutečnost, že Berchtold v podstatě shrnul všeobecně platné a cestovateli všeobecně respektované zásady, které čerpal ze starších apodemik. Pravidla pro volbu hostince, dopravního prostředku, společníků, potravy a nápojů, vhodného oděvu, bezpečnostní a zdravotní zásady nabyly v průběhu 18. století více méně pevné podoby. Ve stejnou dobu se vytvořila závazná „struktura poznávaného“ – tedy přesná pravidla pro to, co je třeba během cesty vidět, čemu věnovat pozornost, jak se na cestu připravit intelektuálně, co přečíst, co si zapisovat. Berchtold formuloval stovky otázek týkajících se života v cizí zemi, a to v době, kdy už se pozornost cestovatelů – v duchu nastupujícího romantismu – začala obracet spíše k přírodním krásám a historickým památkám svobodně vybrané destinace.

Vedle obecně zaměřených apodemických příruček se začínají během druhé poloviny 17. století objevovat cestovní průvodce, jejichž cílem je poradit cestovateli, jak si počínat a co navštívit v konkrétní zemi. Připomeňme některé, které začlily

17 Leopold BERCHTOLD, *Essay to direct and extend the inquiries of patriotic Travellers with Further Observations on the Means of Preserving the Life, Health and Property*. Printed by Author and sold by Mr. Robinson, Mr. Debrett, Mr Payne, Mr. Jeffery and Mr. Faulder, London 1789. Leopold hrabě Berchtold, 1759–1809, státní úředník, filantrop, spisovatel. Po 13 let cestoval po Evropě, po Africe i Asii. Zanechal řadu spisů z oboru filantropie; zmíněnou příručku o cestování vydal v několika jazycích. Kromě rozsáhlých cestovních instrukcí obsahuje rovněž bibliografii základních děl o cestování. O Berchtoldovi viz Milena LENDEROVÁ, *Z Francie do srdce Evropy. Příspěvek k dějinám cestovních zpráv*, ČČH 99, 2001, s. 253–278.

svůj pohled na Itálii.¹⁸ V letech 1687–1688 ji procestoval François Maximilien Misson, francouzský hugenot, jehož z vlasti vyhnal edikt nantský. Z cesty vytěžil dvousvazkového průvodce, který pod názvem *Nouveau voyage d'Italie: avec un mémoire contenant des avis utiles à ceux qui voudront faire le mesme voyage* roku 1691 vyšel poprvé v Haagu.¹⁹ Missonův cestovatel patří k privilegovaným vrstvám, je vzdělaný a vědomý si své sociální výlučnosti, současně je ale mužem praktickým, zvědavým a exaktním. Jeho příručka se na dalších zhruba padesát let stala „povinnou“ literaturou cestovatelů směřujících na Apeninský poloostrov. Podle databáze pařížské Národní knihovny vyšla v letech 1691–1743 celkem osmkrát, z toho sedmkrát ve francouzštině a jednou v holandštině. Ostatně rozmach podobných cestovních průvodců, které už mají praktický malý formát, spadá právě do přelomu 17. a 18. století.²⁰

Německy Missonův průvodce nevyšel. Ještě větší proslulosti ale dosáhl cestovní průvodce, v němž se objevuje Itálie, a jež napsal Peter Ambrosius Lehmann. Nesl název *Die Vornehmst. Europäischen Reisen, wie solche durch Teutschland, Frankreich, Italien, Dännemark u. Schweden vermittelt der dazu gefertigten Reise-Carten, nach den bequemsten Post-Wegen, Unkosten / Müntzen u. Logis zugleich mit angewiesen werden. Welchen auch beygefügt LI Accurate Post- u. Bothen-Carten, von den vornehmsten Städten in Europa*²¹ a poprvé vyšel roku 1700. O jeho oblibě a potřebnosti svědčí fakt, že byl opakovaně vydáván jak za autorova života, tak po jeho smrti. Mezi léty 1700 a 1801 vyšel v němčině sedmáctkrát. Je jakýmsi přechodným útvarům mezi příručkou a průvodcem: v prvních vydáních převládají úvahy o smyslu a významu cestování, novější akcentují praktické informace o vzdálenostech mezi jednotlivými městy, místních cenových relacích,

18 O nich srov. Heřman Jakub Černín *na cestě za Alpy a Pyreneje*. I., s. 175–178.

19 Maximilien MISSON, *Nouveau voyage d'Italie, fait en l'année 1688, avec un mémoire contenant des avis utiles à ceux qui voudront faire le mesme voyage*. 1., 2. La Haye – H. Van Bulderen, 1691. François Maximilien Misson, cca 1650–1722, francouzský spisovatel a cestovatel. Rodák z Lyonu, roku 1685 se usadil v Británii. Kromě italského průvodce vydal v roce 1698 své druhé apodemikum, *Mémoires et observations faites par un voyageur en Angleterre*, a konečně roku 1708 *A new voyage to the East-Indies*.

20 Heřman Jakub Černín *na cestě za Alpy a Pyreneje*. I., s. 168–169.

21 Peter Ambrosius LEHMANN, *Die vornehmsten europäischen Reisen, Wie solche durch Deutschland, Frankreich, Italien, Holland, England, Dänemark und Schweden vermittelt der dazu gefertigten Reisekarten, nach den bequemsten Postwegen anzustellen und was auf solchen Curieuses zu bemerken. Wobei die Nebenwege, Unkosten, Münzen und Logis zugleich mit angewiesen werden*, Hamburg, bey Benjamin Schillern 1729. Peter Ambrosius Lehmann, 1663–1729, německý učenec, narozen v Döbeln, od r. 1690 mistr svobodných umění, usadil se v Hamburku a vstoupil do diplomatických služeb polského krále.

pamětihodnostech apod. Na frontispisu je mapa zobrazující zmiňované evropské regiony – dnešní Lotrinsko, Švýcarsko, Tyrolsko, Durynsko, část Baltského moře a města: Braunschweig, Ulm, Heidelberg, Frankfurt, Mety, Münster, Casel, Amsterdam, Brémy, Hamburg. Zadní plán obrázku zdobí cestovní motivy vztahující se k cestě pěšky, koňmo a lodí, v pozadí je silueta opevněného města. Na konci knihy se nacházejí čtyři mapy: poštovní a cestovní mapa německých zemí, Itálie, Dánska a Švédska a konečně Francie a jižní Anglie.

Byť se věnuje cestování do konkrétních zemí, Lehmann ho stále chápe jako nezbytnou složku vzdělání, výchovy, socializace. Jasně stanoví body zájmu, jimž by se měl cestovatel věnovat, ať přímo, nebo aspoň zprostředkovaně. Jsou to přírodní úkazy, „cizí“ etnika, jejich zvyky, společenské uspořádání, místní jazyky. Jeho příručka předznamenává osvícenskou zvědavost a postupně reaguje na fakt, že během 18. století ztrácejí kavalírské jízdy svůj aristokratický charakter a původní účel: vzdělání, sebezdokonalování a výchova se už netýkají jen „kavalíra“, ale jsou závazkem pro cestovatele ze všech sociálních vrstev, pokud jim to jejich hmotné poměry dovolily. Všichni mají mít na paměti, že cestují nejen pro vlastní prospěch, ale i pro zdar své vlasti, v jejíž prospěch pak získané poznatky, zkušenosti a nabyté dovednosti uplatní.

Konečný úder kavalírským cestám – nikoli cestování! – zasazují Francouzská revoluce a války. Jak upozorňuje britská historička Rosemary Sweet, napoleonská éra nebyla pro cestování zdaleka tak škodlivá, jak se dříve soudilo. Přesto byla k cestování využívána hlavně krátká období bez válek: po uzavření míru v Amiensu se asi dva tisíce Angličanů doslova vrhlo do Paříže.²² Cestovní ruch pak ožil dříve, než skončil kongres ve Vídni. Mezi destinacemi si Itálie udržuje své privilegované místo, nicméně přibývají i nové. Cestovatelé jsou stále odvážnější a putují do Orientu, Ruska. Cíle, závazné pro osvícenského cestovatele, jsou ale ty tam. Proto se cestovatelská literatura už od konce 18. století se stále více soustřeďuje na poskytování praktických informací: popisuje klima, přírodní poměry, nabízí trasy pošt, seznamuje s dopravními prostředky, místním měnovým a metrologickým systémem, upozorňuje na nepoctivce i drobné škůdce v hotelích. Na kontinentě nebyly podmínky – především pro čistotného Brita – skutečně ideální: cestovatelé si stěžují na špinu, nepohodlí a nebezpečí, na špinavé postele v podezřelých hostincích. Tyto banality znepřijemňují cestování i poté, kdy na počátku 18. století

22 R. SWEET, *Cities and the Grand Tour*, s. 12; Richard S. LAMBERT, *The Fortunate Traveller. A short History of Touring and Travel for Pleasure*, London et alii 1950, s. 79.

omezila operační pole silničním lupičům a bandám lapků permanentní vojenská a policejní asistence.²³

Apodemická literatura tato nebezpečí znala, například v Berchtoldově díle najdeme bezpočet varování, ale autor se nesnažil své rady konkretizovat podle jednotlivých lokalit.

Nová díla, cestovní průvodce (*Handbuch, handbook, guide*), přejímají z apodemické literatury úvodní pasáže, které obsahují úvahy o smyslu cestování a obecné rady. Přidávají popisy konkrétních míst: jejich stavebních památek, přírodních krás, prohlídkových tras, nabízejí časový rozvrh konkrétní cesty. Z tohoto pohledu přestává být cestování posláním a vzdělávací povinností, stává se radostí z pohybu, z estetických vjemů, z nových známostí a z vlastní schopnosti přizpůsobit se, domluvit se, vyznat se.

Destinace podléhají módě: romantismus vede kroky cestovatelů do Švýcarska či Porýní, jehož půvab umělci – a takřka souběžně i cestovatelé – objevovali od posledních desetiletí 18. století. Z autorů cestovních průvodců ocenili a zachytili jeho kouzlo německý historik a heraldik Philipp Wilhelm Gercken, pastor a mecenáš Joseph Gregor Lang či historik a spisovatel Aloys Wilhelm Schreiber.²⁴ A také Heinrich August Ottokar Reichard.²⁵ Považujme ho za příklad autora, u kterého je přechod k určité „specializaci“ cestovních průvodců zcela zřetelný – a nevratný.

Průvodci od gothajského knihovníka

August Ottokar Reichard studoval práva v Göttingenu, Lipsku a Jeně, ale přitahovala ho hlavně literatura. Od jednadvaceti let publikoval časopisecky a brzy ho uchvátilo dramatické umění – v osmadvaceti se stal v Gothě knihovníkem, pak ředitelem dvorského divadla. Vstoupil do světa politiky: od roku 1785 byl

23 M. HLAVAČKA, *Cestování v éře dostavníku*, s. 14 a 115.

24 Joseph Gregor LANG, *Reise auf dem Rhein von Mainz bis Düsseldorf*, Koblenz: Auf Kosten des Verfassers in Kommission der Himmesischen Buchhandlung 1790, Aloys Wilhelm SCHREIBER, *Handbuch für Reisende an Rhein von Schaffhausen bis Holland*, Heidelberg, Josef Engelmann 1816; srov. Helmut FRÜHAUF, *Der Verlagsbau Baedeker in Koblenz. 1827–1872*, Koblenz 1992, s. 89n. Aloys Wilhelm SCHREIBER, *Handbuch für Reisende an Rhein von Schaffhausen bis Holland*, Heidelberg, Josef Engelmann 1816.

25 Heinrich August Ottokar Reichard, 1731–1828, knihovník, ředitel dvorského divadla v Gothě, od r. 1785 zdejší radní, později válečný rada. Plodný spisovatel, překladatel.

gothajským radním, později válečným radou saskogothajského vévody Augusta.²⁶ V letech 1775–1800 proslul jako vydavatel gothajského *Almanach de théâtre*, redigoval *Journal de Théâtre*, napsal několik komedií, založil *Journal scientifique de Gotha*. Přihlásil se k myšlenkám Francouzské revoluce. Hodně cestoval, jeho první cesta směřovala roku 1780 do Švýcarska. Podíval se při té příležitosti do Lyonu, kde ocenil tamní divadlo, navštívil Chambéry a Grenoble.²⁷ Nadšení pro cestování ho přivedlo k sepisování cestovní literatury. Napsal několik cestovních průvodců a také vlastní životopis, který pro tisk upravil a roku 1877 vydal Hermann Uhde.²⁸ Celou třetí kapitolu své autobiografie – *Reisen und Reisebücher. Verlöbnitz. Hochzeit* – věnoval Reichard cestování a cestovním příručkám; roku 1786 se oženil s Amálií Seidler (narozenu 1766), guvernankou výmarské princezny Louisy,²⁹ dcerou výmarského knížecího konsistoriálního rady Johanna Wilhelma Seidlera, a podnikl s ní cestu do Švýcarska a Francie.

Handbuch für Reisende, Reichardova první práce z oboru cestování, důkladný spis mající 666 stran, doplněný třemi mapami, vyšel poprvé roku 1784 v Lipsku.³⁰ V první části se autor, s odvoláním na soudobé autority, věnuje obecným problémům cestování, jeho významu a přínosu pro lidstvo. Další části už mají konkrétní obsah: kapitola *Geschichte des Posten überhaupt* přináší seznam poštovních stanic všech evropských států, s exkurzy do severoafrických a některých asijských regionů. Na poštovní spojení vybraných evropských zemí (Německo, Španělsko, Francie, Itálie, Švýcarsko, Anglie, sjednocené Nizozemí, Švédsko, Dánsko a Rusko) se Reichard zaměřil podrobněji. Kapitola obsahuje praktické informace o možnostech cestování mezi jednotlivými místy; u některých ze jmenovaných zemí zařadil také informace o klimatu. Pozoruhodná je další část, přinášející soupis cestovní literatury: opět je řazen podle lokalit. Nechybí poučení o měnovém systému jednotlivých zemí či měst (je zde uvedena i měna užívaná v Praze a českých zemích vůbec)³¹ s tabulkou k přepočtu jejich hodnoty. Následuje poučení o mírách a vahách, sbír-

26 Emil Leopold August, vévoda von Sachsen-Gotha-Altenburg, 1772–1822, pocházel z vedlejší linie rodu Sachsen-Gotha-Altenburg.

27 Hermann UHDE (Hrsg.), *H. A. O. Reichard (1751–1828). Seine Selbstbiographie*. Verlag der J. O. Gottaschen Buchhandlung, Stuttgart 1877, s. 179–202.

28 Srov. pozn. č. 27.

29 Luisa von Hessen-Darmstadt, 1757–1830, od 3. 10. 1775 manželka pozdějšího velkovévody Karla Augusta Sasko-Výmarského.

30 Heinrich August Ottokar REICHARD, *Handbuch für Reisende aus allen Ständen. Nebst zwey Postkarten, zur Grossen Reise durch Europa, von Frankreich nach England; und einer Karte von der Schweiz und den Gletscher von Faucigny*, Weygandschen Buchhandlung, Leipzig 1784.

31 H. A. O. REICHARD, *Handbuch für Reisende*, s. 192–193.

ka zeměpisných a kulturních zajímavostí, informace o slavnostech a svátcích a konečně podrobné údaje o stovce vybraných měst, která jsou řazena abecedně. Vedle počtu obyvatel, stavebních památek a údajích o lokálních řemeslech zde našel čtenář elementární informaci o hostincích, omezenou jen na název podniku, bez přesnější lokalizace či uvedení bližších podrobností. Závěrečná část spisu přináší přehled vzdáleností mezi významnými evropskými destinacemi.

Rozšířený francouzský překlad tohoto úctyhodného díla vyšel roku 1793 ve Výmaru pod názvem *Guide des Voyageurs en Europe. Avec une carte itineraire de l'Europe, et une carte de la Suisse*; vzrostl na dva svazky.³² Jak autor vysvětlil, k tomuto vydání sáhl, neboť chtěl nabídnout svou příručku „v jazyku, kterým se v současnosti nejvíc mluví, tedy ve francouzštině...“³³ Měl pravdu – francouzština byla jazykem vzdělaných vrstev i v Anglii – před revolucí působili francouzští lektoři jak na četných soukromých *colleges*, tak na Oxfordu, Cambridgi či slavné *public school* v Etonu.³⁴ Ve francouzštině pak vycházel Reichardův *Guide* v opakovaných vydáních; roku 1807 se ve Výmaru objevil popáté. V úvodu francouzské verze se Reichard odvolává na Berchtoldovu práci, kterou četl zjevně v angličtině (francouzsky vyšla až po vydání *Guida*); do knihy vtělil stručný výtah z Berchtoldova spisu, jehož instrukce precizuje a konkretizuje. Podobně jako v *Handbuchu*, také zde najdeme pokyny týkající se poštovních stanic, včetně údajů o cenách jízdného. Pasáže zasvěcené Itálii jsou ve srovnání s *Handbuchem* rozsáhlejší: vycházely totiž nejen z něj, ale i z dvousvazkových *Briefe auf einer Reise nach Rom und durch einen Theil Italiens, voll interessanter Beobachtungen über die Merkwürdigkeiten und Sitten Welschlands*,³⁵ které roku 1784 Reichardovi vydal nakladatel Johann Friedrich Hartknoch v Rize. Nešlo o cestovního průvodce, ale o cestopis v tehdy oblíbené formě dopisů, v nichž cestovatel-učenec sděluje dojmy z cesty po zemi fiktivnímu (?) příteli.

Ze svého nejstaršího, fundamenálního díla, ať z německé či francouzské verze, Reichard postupně „vygeneroval“ samostatné průvodce pro jednotlivé

32 H. A. O. REICHARD, *Guide des Voyageurs en Europe. Avec une carte itineraire de l'Europe, et une carte de la Suisse*, I, II, Bureau de l'industrie, Weimar 1793.

33 Tamtéž, Předmluva, nestr.

34 Paul GERBOR, *Voyages au pays des mangeurs des grenouilles. La France vue par les Britanniques du XVIIe siècle à nos jours*, Paris 1991, s. 18.

35 H. A. O. REICHARD, *Briefe auf einer Reise nach Rom und durch einen Theil Italiens, voll interessanter Beobachtungen über die Merkwürdigkeiten und Sitten Welschlands*, Riga, J. F. Hartknoch 1784. Přístupné na http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10467872_00005.html, ale digitalizovaný záznam není úplný. Roku 2011 vyšel reprint vydání z roku 1923.

země; není divu, že jeho osobní bibliografie, a to i bez prací, jejichž tématem nebylo cestování, je úctyhodná.³⁶ Přála mu stoupající poptávka po cestovních průvodcích – roku 1801 vydal ve Výmaru téměř sedmisetstránkového průvodce *Passagier auf der Reise in Deutschland und einigen angrenzenden Ländern*.³⁷ O oblibě tohoto opusu, v němž se autor pustil do cestování nejen po německých zemích (za „německé země“ považuje všechny regiony, které patřily ke Svaté říši římské národa německého, tedy nejen Slezsko, Čechy a Moravu, ale i severní Itálii), ale i po Francii, dalších částech Itálie a Švýcarsku, svědčí skutečnost, že se do roku 1861 dočkal devatenácti vydání. Druhé vydání z roku 1803 má kolem 750 stran; autor v předmluvě děkuje dopisovatelům za jejich užitečné připomínky: předáním svých osobních zkušeností mu pomohli aktualizovat obsah publikace.³⁸ Reichard měl tedy v této době už rozsáhlý okruh spolupracovníků, kteří mu byli vydatně nápomocní. Soupis „rozšiřující“ literatury, který je přiřazen k úvodním částem a charakteristice větších měst, dokládá autorovu zběhlost v historickém i dobovém cestovatelském žánru.

Praktická část příručky je obdobná jako u *Handbuchu/Guida*, s tím, že je větší důraz kladen bezpečnost na cestách, na praktičnost zavazadel a jejich obsah, na péči o zdraví cestovatele. Autor podrobně analyzuje výhody a nevýhody cesty pěšky, která zůstávala mezi příslušníky třetího stavu běžným způsobem přemísťování, cesty na koni, ve voze s vlastními nebo najatými koňmi, poštou, po vodě. Jsou zde i rady týkající se ubytování, ale opět bez upřesnění názvu a typu ubytovacího zařízení. Kapitola *Regeln für junge Leute, die in die Fremde auf Kunst und Handel wandeln* je věnována cestujícím mladým mužům s obvyklými pasážemi o užitečnosti a významu cestování a varování před nástrahami, které na mladíky na cestách číhají.³⁹ Nechybí opět obecné statistické, topografické a další údaje, tentokrát se zaměřením na realitu německých zemí a měst, mj. lázeňských, mezi kterými autor uvedl Karlovy Vary, Františkovy Lázně, Teplice. Rozsáhlou pozornost

36 V roce 1971 začalo pařížské nakladatelství Courtille vydávat faksimile jednotlivých částí *Guide des voyageurs*, a to vydání z roku 1828, rozdělené na svazky podle zemí a často nemístně aktualizované. Je to např. *Guide d'Espagne et du Portugal*, 1971; *Guide de L'Allemagne*, kde je i kapitola „La Tchecoslovaquie“ (!), 1971; *Guide de l'Italie*, 1970; *Guide de Russie et de Constantinople*, 1971; *Guide de Suisse*, 1971.

37 H. A. O. REICHARD, *Der Passagier auf der Reise in Deutschland und einigen anderen Landen*. Vorzüglich in Hinsicht auf seine Belehrung, Bequemlichkeit und Sicherheit. Ein Reisehandbuch für Jedermann, Gebrüder Gädicke, Weimar 1801.

38 H. A. O. REICHARD, *Der Passagier auf der Reise in Deutschland*, 1803, s. VII.

39 Tamtéž, s. 40–45.

věnoval Švýcarsku a už bonapartovské Paříži.⁴⁰ Triadvacet stran, které autor Paříži vymezil, považoval za nedostačující, proto se prý musel zaměřit jen na popis toho nejzajímavějšího.⁴¹ Stejně postupoval v případě Petersburgu, kde informace zabraly dvacet stran.⁴² V poslední části publikace je – podobně jako v *Handbuchu/Guide* – uveden seznam jednotlivých měst s podrobnějšími údaji; cestovatel zde našel i informace o ubytovacích kapacitách. Lokality jsou řazeny nikoli abecedně, ale v závislosti na zvolených trasách.⁴³ Publikaci doplňuje praktický rejstřík, soupis doporučené literatury a mapa „německých“ zemí.

Mezi cestovními destinacemi se stále výrazněji profilovala Itálie a Švýcarsko. Důvodem nebyla pouze jejich související geografická poloha či dostupnost z říšských měst, ale i setrvalý zájem o antiku v případě Itálie a nově nastupující romantická záliba v přírodních scenériích, včetně horských masivů; tu uspokojovaly oba regiony. Na tuto poptávku Reichard dobře slyšel – přepracoval druhý díl svého *Guide des Voyageurs en Europe* z roku 1793 a vydal ho – pravděpodobně někdy na přelomu století – jako samostatného průvodce. Nový *Le guide des voyageurs en Italie et en Suisse* byl úspěšný do té míry, že ho roku 1813 výmarská živnostenská komora vydala posedmé, roku 1819 podeváté.⁴⁴ Příručka vyšla i v angličtině; letopočet jejího prvního vydání rovněž neznáme, roku 1819(?) vyšla už v rozšířeném vydání.⁴⁵ Struktura verzí není stejná (ostatně anglická, mající 459 stran, se týká jen Itálie).

40 Autor vyzývá k návštěvě Tuilerií, kde se vždy 15. dne každého měsíce koná vojenská přehlídka a kde je k vidění „Zufluss von Menschen, um den großen Bonaparte zu sehn...“ H. A. O. REICHARD, *Der Passagier auf der Reise in Deutschland*, 1803, s. 505.

41 H. A. O. REICHARD, *Der Passagier auf der Reise in Deutschland*, 1803, s. 503–505.

42 Tamtéž, s. 527–529.

43 Tamtéž, s. 548–711.

44 H. A. O. REICHARD, *Le guide des voyageurs en Italie et en Suisse*. 7ème édition. Faisant partie de la nouvelle édition originale du Guide des voyageurs en Europe, publié par le même auteur. Première section: Italie. Avec deux cartes itinéraires et les Panoramas des villes capitales, Bureau d'Industrie, Weimar 1813; H. A. O. REICHARD, *Le guide des voyageurs en Italie et en Suisse*. 9ème édition, totalement refaite et considérablement augmentée. Faisant partie de la nouvelle édition originale du Guide des voyageurs en Europe, publié par le même auteur. Bureau d'Industrie, Weimar 1819. Místo vydání ani v roce prvního vydání se nepodařilo dohledat, podle faksimile, které vydalo pařížské nakladatelství Courtille v roce 1970, mělo vyjít roku 1793. Toto tvrzení není ale možné ověřit, navíc uvedený rok 1793 je rokem vydání *Guide des voyageurs en Europe*.

45 H. A. O. REICHARD, *Itinerary of Italy or Traveller's Guide through that interesting Country containing the various Modes and Expenses of Travelling, Inns, Weights, Measures, Coins, also the Post Stations, and relays on all the Road, with a topographical Account of the Cities, Towns, and Villages*. By M. Reichard, privy councillor of the Duke of Saxe Gotha, and Knight of the Saxon Order of civil Merit. New Edition, Enlarged, with three large and correct maps. London, Printed for Samuel Leigh, 18, Strand, b. d. (podle Googlu 1819).

Najdeme mezi nimi některé zajímavé odlišnosti v charakteru i rozsahu informací; je zjevné, že Reichard měl dva různé zpravodaje. První část francouzské verze z roku 1819, čítající 260 stran, popisuje Itálii, druhá, o 192 stranách, Švýcarsko. Toto vydání bylo aktualizované, neboť podle vlastního prohlášení uvedeného v úvodu autor v roce 1811 procestoval Švýcarsko a sever Itálie a připravil tak podklady pro opravu starších vydání. Zajímavé je jeho zdůvodnění, proč obě země spojil do jednoho původce: obě destinace spolu zeměpisně úzce souvisí, navíc roku 1800 vybudovali „Napoleonovi muži“ cestu přes průsmyky Simplon Pass a St. Gothard, čímž otevřeli cestu spojující obě země diligencím i poště a tím pádem i turistům. Pokud se Reichard věnuje cestování do Itálie, opírá se také o zkušenosti čtenářské. Jako knihovník autory, kteří o Itálii psali, důvěrně znal. Už ve svém *Handbuchu* z roku 1784 doporučuje čtenáři „moderní“ příručky o Itálii – sedm jich v letech 1770–1783 vyšlo v němčině,⁴⁶ čtyři v italštině,⁴⁷ osmnáct ve francouzštině, jedenáct v angličtině a jedna v ruštině.⁴⁸ Jedná se ale o cestopisy či učená pojednání, z nichž mohl Reichard čerpat exaktní údaje – praktické rady jsou jeho vlastním přínosem. Připomeňme ještě skutečnost, že ve Výmaru, kde řada Reichardových publikací vyšla, působil od roku 1775 po 57 let jako legační rada výmarského vévody Karla Augusta Goethe. Oba muži se znali a byli v kontaktu minimálně od roku 1790, Goethe patřil mezi čtenáře *Almanach de théâtre*.⁴⁹

46 J. J. VOLKMANN, *Historisch-Kritische Nachrichten von Italien*, Leipzig 1770; Johann BERNOULLI, *Zusätze zu den neusten Reisebeschreibungen von Italien, als Anmerkungen zu Bolkmanns Werke*, Leipzig 1777; Jakob Georg Christian ADLER, *Reisebemerkingen auf einer Reise nach Rom*, Altona 1783; Johann Hermann RIEDESEL, *Reise durch Sicilien und Gross-Griechenland; Nachrichten aus Sardinien*, Leipzig 1780; Johann Georg SULZER, *Taschebuch einer nach den mittäglichen Ländern von Europa gethanen Reise*, Leipzig 1780; Johann Jakob FERBER, *Briefe aus Welschland über natürliche Merkwürdigkeiten dieses Landes*, Prag 1773.

47 *Viaggi d'Italia, dichierati per alcune carte da viaggiare, noc osservazioni prefè da moderni viaggiatori*, Ausbourg 1771; *La vera Guida perchi viaggi in Italia*, Roma 1775; Giuseppe Maria GALANTI, *Nuova Descrizione storica e geografica dell'Italia*, Napoli 1782; *Lettere del signor abate Selfini scritte dalla Sicilia*, Firenze, I– IV., 1779–1781, údajně přeloženo de němčiny. Srov. H. A. O. REICHARD, *Handbuch für Reisende aus allen Ständen*. Nebst zwey Postkarten, zur Grossen Reise durch Europa, von Frankreich nad England; und einer Karte von der Schweiz und den Gletscher von Faucigny. Weygandschen Buchhandlung, Leipzig 1784, s. 30.

48 H. A. O. REICHARD, *Handbuch für Reisende aus allen Ständen*, 1784, s. 155–158.

49 Siegfried DAMM, *Goethes Freunde in Gotha und Weimar*, Berlin 2014, dle <http://www.amazon.de/Goethes-Freunde-Gotha-Weimar-Sigrid/dp/345817611X> (cit. 27. 1. 2016). Edice Goethovy korespondence ale písemný vztah mezi Goethem a Reichardem nedokládá, srov. Wilhelm BODE (ed.), *Goethe in vertraulichen Briefen seiner Zeitgenossen*, I. – III., Berlin und Weimar 1979. Pro úplnost dodejme, že Goethova chráněnka, malířka Caroline Louise Seidler (1786–1866), byla Reichardovou neteří.

Nespornou výhodou Reichardových příruček bylo, že se od samého počátku neobracely jen k německojazyčným čtenářům. Naopak, nejvíce jich vyšlo ve francouzštině, která – navzdory politickým zvrátům – zůstávala komunikačním prostředkem elit a vzdělanců, tedy vrstev, odkud se rekrutovalo nejvíce čtenářů apodemik. Proto nepřekvapí, že autor k průvodcům po jednotlivých zemích používal spíše francouzské, než německé verze své nejstarší práce. Roku 1810 vyšly francouzsky *Guide de France*, dále průvodce po evropském severu, *Guide des voyageurs dans le Nord comprenant le Danemark, la Suède, la Russie*,⁵⁰ roku 1828 *Guide de Paris*. Po válkách, v souvislosti s rostoucím zájmem Angličanů o pevninu i Středoevropanu o Anglii a angličtinu, přidal k němčině a francouzštině i tento jazyk. Je více než pravděpodobné, že zaměstnával překladatele, jejichž jména – vzhledem k tehdejší vydavatelské praxi – není možné zjistit. V angličtině vyšel roku 1819 průvodce po Itálii *Itinerary of Italy*⁵¹ a o sedm let později *An Itinerary of Germany*.⁵² Opět se jednalo o „emancipaci“ jednotlivých částí německého (či spíše francouzského) kompendia z minulého věku, objevily se ale některé nové, pozoruhodné skutečnosti: čtvrté vydání francouzsky psaného průvodce po Německu a Holandsku vyšlo v pařížském nakladatelství H. Langoise,⁵³ anglicko-jazyčné průvodce po Itálii, Francii a Belgii u Samuela Leigha v Londýně,⁵⁴ nové rozšířené vydání anglického průvodce po německých zemích, kapesní formát o 525 stranách, v pařížském vícejazyčném nakladatelství v rue Vivienne.⁵⁵

Zda posledně jmenovaná publikace vznikla s Reichardovým vědomím (autorovi zbývaly dva roky života), nevíme. Každopádně nese jeho rukopis: přináší důkladný geografický, ekonomický a demografický popis německých zemí, včetně habsburského mocnářství, věnuje se délce a charakteru jednotlivých tras, možným způsobům cestování a jeho cenám. Autor oprávněně předpokládá, že plavba

50 H. A. O. REICHARD, *Guide des voyageurs dans le Nord comprenant le Danemark, La Suède, la Russie, par Mr. Reichard... faisant partie de la 6ème éditions originale du Guide des voyageurs en Europe, par le même auteur*, Bureau de l'Industrie, Weimar 1810.

51 Viz pozn. č. 45.

52 H. A. O. REICHARD, *An Itinerary of Germany or Traveller's Guide through that Country*. Embellished with a correct Map. New edition, considerably enlarged by M. Pezzl, of Vienna. Paris, Published by A. and W. Galignani, at the English, French, Italian, and Spanish Library, 18, rue Vivienne, Paris 1826.

53 H. A. O. REICHARD, *Itinéraire de l'Allemagne et des Pays-Bas... Extrait de la 9e édition du «Guide des voyageurs en Europe» de M. Reichard*. 4e édition... Paris, H. Langlois, 1823.

54 Viz pozn. č. 45; H. A. O. REICHARD, *An Itinerary of France and Belgium or the Traveller's Guide through these countries. Illustrated by accurate Map*. New Edition, corrected and enlarged. London, Printed by Samuel Leigh, Poland Street 1822. Samuel Leigh vydával také vlastní turistické průvodce.

55 Viz pozn. č. 52.

po Rýnu či Dunaji se stane vyhledávaným způsobem přemístování a zasvětil jí celou jednu kapitolu. Poté, co seznámil čtenáře s měnou, věnuje se jednotlivým městům – podobně jako v německém *Handbuchu* či francouzském *Guide*. Pohodlí cestovatelů nepovažuje za primární – údaje o možnostech ubytování či stravování chybí. Informace nejsou navíc příliš přesné. To, že publikace obsahuje údaje týkající se Uher, nepřekvapí – příručka zahrnuje celou monarchii; nicméně k Uhrám je přivtělen „kodicil“ v podobě Turecka (vše na pouhých patnácti stránkách), což nakladatel zdůvodnil vcelku rozumně: informace o Turecku by nestačily na samostatně vydaný svazek.⁵⁶ Z tureckých měst věnuje pozornost jen Konstantinopolu. Pečlivě zpracovaná mapa, jak bylo u Reichardových prací zvykem, zobrazuje ale jen německé země.

Oblíbené průvodce vycházely i po Reichardově smrti – většinou se jednalo o kompendia sestavená z německého *Handbuchu* či francouzského *Guide*. Podoba byla poměrně arbitrární – vydavatel se (nikoli důsledně) snažil respektovat osvědčený itinerář a zachoval Reichardovo řazení témat: praktické pokyny k cestování, přírodní a klimatické podmínky, formy cestování, poštovní vzdálenost a tarify, statistické údaje. Zajímavý je vzrůstající respekt k pohodlí cestovatele – např. „odvar“ z Reicharda, který vyšel roku 1835 francouzsky u Friedricha Augusta Herbiga v Berlíně, věnuje celou jednu kapitolu ubytovacím kapacitám včetně nástrah, které v nich na cestovatele číhají.⁵⁷ Ve větší míře si také všímá evropských balneárních center a pobytu v nich.

Cestovní průvodci jako nakladatelský záměr

Ještě před polovinou 19. století se objevuje nový fenomén: nakladatelé pochopili, že vydávání cestovních průvodců je výnosným podnikem. Patrně první byl anglický Murray. Podnik byl založen v Londýně v roce 1768 námořním důstojníkem Johnem Murrayem I. (1745–1793), narozeným v Edinburghu, který se soustředil na vydávání novin – v roce 1788 byl jedním ze zakladatelů londýnského večerníku *The Star*. V započaté činnosti úspěšně pokračoval jeho syn John Murray II., který

56 H. A. O. REICHARD, *An Itinerary of Germany*, s. VI.

57 H. A. O. REICHARD, *Le voyageur en Allemagne, en Suisse, à Venise, à Amsterdam, à Paris et à St. Pétersbourg, par M. Reichard avec une description particulière des principaux lieux de bains, des voyages aux montagnes, de la navigation sur le Danube et sur le Rhin. Manuel à l'usage de tout le monde*. 8ème édition (zjevně *Handbuchu*). Traduite de l'Allemand. Fred. Aug. Herbig, Berlin 1835, s. 37–43.

z podniku udělal jedno z nejdůležitějších a nejvlivnějších nakladatelství v Británii a v březnu roku 1809 začal vydávat hojně čtenou politickou a kulturní revui *Quarterly Review*. Syna a dědice Johna III. poslal na cesty a vybavil ho existujícími dostupnými cestovními průvodci, z nichž jednoho, *Travels on the Continent*, kterého sám roku 1820 vydal a jehož autorkou byla spisovatelka Mariana Starke, si zvlášť považoval. Autorka znala Itálii skutečně dobře, jak prokázala už roku 1800 svými *Letters from Italy*; vyšly rovněž u Murraye, stejně jako jejich další přepracovaná vydání. *Travels on the Continent* (první vydání mělo dva díly, průvodce po evropských zemích, resp. po Francii, Švýcarsku a Itálii, měl 545 stran, druhý díl, praktické rady pro cestovatele, 300 stran) vydal Murray celkem osmkrát, pokaždé autorkou aktualizovaný, a stal se mu vzorem pro vydávání dalších cestovních průvodců, především těch „italských“. ⁵⁸ *Letters from Italy* vytěžila Starke z vlastního předrevolučního pobytu a podle vlastních slov je psala tak, aby dopisy sloužily nejen jako zábavná četba, ale také jako cestovní průvodce. Situace – nejen na evropských cestách – se ale po roce 1815 změnila, proto autorka navrhla „svému“ nakladateli, že napíše aktualizovaného průvodce, jenž bude odrážet její vlastní zkušenosti nabyté pobytem na kontinentě po uzavření vídeňského míru; konkrétně v Itálii strávila dobu od května 1817 do června 1819. ⁵⁹ Průvodce, na rozdíl od desítek ostatních, které v její době v angličtině existovaly, je skutečně nesen v osobním tónu a dokládá mimořádné vzdělání, sečtělost a stylistickou obratnost autorky.

Právě se jménem Johna Murraye III. (1808–1892) je spojeno vydávání cestovatelského žánru ve velkém. Zdědil prosperující nakladatelství, postupně se odvážil i riskantnějších podniků (roku vydal 1859 Darwinovo dílo *O původu druhů*) a od roku 1836 tiskl *Murray Red Handbooks*, ⁶⁰ sérii levných cestovních průvodců v červené vazbě. Později inspirovaly další vydavatele tohoto žánru, například systémem hvězdiček označujících památky a pozoruhodnosti hodné zhlédnutí. Jako první se objevil *Handbook for Travelers on the Continent*; ⁶¹ série pak postupně pokryla všechny zajímavé turistické destinace v Evropě, části Asie (anglické

58 Mariana STARKE, *Travels on the Continent written for the Use and particular Information of Travellers*. John Murray, Abermarle Street, London 1820; srov. též W. B. C. LISTER (ed.), *A Bibliography of Murray's Handbooks for Travellers* s. XII; R. SWEET, *Cities and the Grand Tour*, s. 11, 63, 73, 106, 171, 189, 253.

59 M. STARKE, *Travels on the Continent*, s. V.

60 Řada z nich je na Google Books, srov. <https://www.google.com/search?tmb=bks&q=Murray++Red+Handbooks> (cit. dne 16. 4. 2016).

61 *Handbook for Travellers on the Continent: being a guide through Holland, Belgium, Prussia, and Northern Germany, and along the Rhine, from Holland to Switzerland. Containing descriptions of the principal cities, their museums, picture Galleries etc.* London, John Murray and Son, 1836.

kolonie, Japonsko, Nový Zéland) a severní Afriky. Murray III. (osobně napsal jen tři z prvních příruček,⁶² další svěřil odborníkům) brzy postihl neutuchající zájem o cestování do Itálie – roku 1843 vydal dalšího „italského“ průvodce, *Handbook for Travelers in Northern Italy*, jehož autorem byl Francis Palgrave.⁶³ V témže roce vyšla *Handbook for Travelers in Central Italy* a o deset let později *Handbook for Travelers in Southern Italy*, obě z pera Octaviana Blewitta.⁶⁴ Také Murray už z vydaných průvodců „generoval“ jednotlivé části a tvořil z nich průvodce další: roku 1858 to byl *Handbook of Rome and its Environs; forming Part II of the Handbook for Travellers in Central Italy*, znovu vyšel roku 1867 a roku 1908 dosáhl sedmáctého vydání. V roce 1865, kdy se dočasně stala hlavním městem sjednocující se Itálie, vyšla podruhé separátní Florencie. Další vydání nese v roce 1874.⁶⁵ *Murray Red Handbooks* se pak objevovaly v nových a nových vydáních, s často s kritickými údaji o kvalitě turistické infrastruktury.⁶⁶ Světem, včetně Apeninského poloostrova, provázelo nakladatelství „své“ cestovatele až do roku 1915,⁶⁷ kdy vydavatelská práva získal dům specializující se výhradně na cestovní příručky, *Blue Guides*. Založili ho dva bratři, Skotové James a Findlay Muirhead, kteří už několik let vydávali anglické mutace německých *baedekrů*.

62 Šlo o *Southern Germany* (1837), *Switzerland* (1838), *France* (1843), sepsané na základě vlastních cestovatelských zkušeností. Další příručky už Murray svěřil odborníkům; srov. W. B. C. LISTER (ed.), *A Bibliography of Murray's Handbooks*, s. X.

63 *Handbook for Travellers in North Italy: States of Sardinia, Lombardy and Venice, Parma and Piacenza, Modena, Lucca, Massa-Carrara, and Tuscany, as far as the Val d'Arno*, London 1842; srov. W. B. C. LISTER (ed.), *A Bibliography of Murray's Handbooks*, s. XX–XXI. Francis Palgrave, vl. jm. Francis Ephraim Cohen, 1788–1861, anglický archivář a historik. Do roku 1891 vyšel jeho průvodce šestkrát.

64 *Handbook for Travelers in Central Italy, including the Papal States, Rome, and the Cities of Etruria*, London 1843; *Handbook for Travelers in Southern Italy* srov. W. B. C. LISTER (ed.), *A Bibliography of Murray's Handbooks*, s. XXI, 18.–21. Blewitt, (John) Octavian (1810–1884), spisovatel a redaktor.

65 *Murray's Handbook of Florence and its Environs*. London 1865; W. B. C. LISTER (ed.), *A Bibliography of Murray's Handbooks*, s. XXI, 26.

66 W. B. C. LISTER, (ed.), *A Bibliography of Murray's Handbooks*, s. VIII.

67 *Hand-book for Travellers in Northern Italy*, London ³1847; *Hand-book for Travellers in Northern Italy*, London ⁴1852; *Handbook for Travellers in Central Italy*, London ³1853; *Handbook for Travellers in Central Italy*, London ⁴1857; *Handbook for Travellers in Northern Italy*, London ¹⁰1866; *Handbook of Florence and its Environs*, London 1867; *A Handbook of Rome and its Environs*, London ⁸1867; *Handbook for Travellers in Southern Italy*, London ⁶1868; *A Handbook of Rome and its Environs*, London ¹⁴1888; *Hand-book for Travellers in Northern Italy*, London ¹⁶1897; *A Handbook of Rome and the Campagna*, London ¹⁶1899 a nesporně i další; celkový soupis je zřejmě nemožné sestavit.

Nezdá se, že by Murrayovy cestovní průvodci byly ve větším počtu využívány cestovateli z českých zemí⁶⁸ – důvodem byla pravděpodobně angličtina, v českém prostředí v 19. století málo rozšířená. V jiném jazyce publikace nevycházely, nepočítáme-li jeden „pirátský“ francouzský překlad ze čtyřicátých let 19. století.⁶⁹ Nicméně jejich podoba a kvalita výrazně ovlivnila další nakladatele a autory cestovních příruček.

Nejslavnější ze slavných: od Bädekra k Baedekrovi

Slovo „bedekr“, užívané jako synonymum spojení „cestovní průvodce“, souvisí s mužem jménem Karl Ludwig Johannes Baedeker, krátce Karl Baedeker (1801–1859), který vyoral v kontinentálních dějinách turistických průvodců brázdu nehlubší; zájem německé kulturní historiografie o toto nakladatelství, jehož cestovní průvodce neužívali jen cestovatelé evropští, je pochopitelný.⁷⁰ Předci „otce zakladatele“, příslušníci rodiny Bädekrů, jak se původně nazývala, se od 18. století prosazovali jako tiskaři, knihkupci a nakladatelé; po zakotvení v Essenu také jako vydavatelé lokálních novin *Essendische Zeitung*.⁷¹ Po studiích v Heildebergu a praxi u známých nakladatelů založil roku 1827 Karl Bädeker vlastní knihkupectví a nakladatelství v Koblenzi. O pět let později získala jeho firma zdejší nakladatelský dům Franze Friedricha Röhlinga, v němž už roku 1828 vyšel cestovní průvodce Johannese Augusta Kleina *Rheinreise von Mainz bis Cöln; ein Handbuch für Schnellreisende*.⁷² Byl odpovědí na přetrvávající romantický zájem o Porýní a není divu, že Bädeker Kleinovu práci třikrát – v roce

68 Prameny osobní povahy je nezmiňují a databáze Národní knihovny obsahují pro *dlouhé* 19. století jen dva Murrayovy tituly – žádný z nich není „italský“: Alexander van MILLINGEN, *Byzantine Constantinople: the walls of the city and adjoining historical sites*, London 1899; Richard FORD, *The handbook for travellers in Spain. Part I, Madrid and the Castilles: the Basque provinces Leon, Asturias and Galicia*. London ⁸1892.

69 W. B. C. LISTER (ed.), *A Bibliography of Murray's Handbooks*, s. IX.

70 Susanne MÜLLER, *Die Welt des Baedeker. Eine Medienkultugeschichte des Reiseführers. 1830–1945*, Frankfurt am Main 2012. Zde i další, pouze německá, literatura. Soupis Baedekrových průvodců v publikaci není bohužel úplný.

71 Genealogie rodu srov. Alex W. HINRICHSSEN, *Baedekers Reisehandbücher. 1832–1990. Bibliographie 1832–1944; Verzeichnis 1948–1990. Verlag Geschichte mit Abbildungen und zusätzlichen Übersichten*, 2. Auflage. Ursula Hinrichsen Verlag, Brevern 1991, s. 83–87. K rodině Baedekrů dále H. FRÜHAUF, *Der Verlagshaus Baedeker in Koblenz*.

72 Johannes August KLEIN, *Rheinreise von Mainz bis Cöln; ein Handbuch für Schnellreisende. Historisch, topographisch, malerisch bearbeitet vom Professor Job. Aug. Klein. Mit zwölf lithographierten Ansichten merkwürdiger Burgen in Umrissen*. Fr. Röhlin, Koblenz 1828.

1839, 1844 a 1845 – s určitými drobnými změnami vytiskl znovu. Když se objevila opět v roce 1849, vyšla už s upozorněním, že „Kleinovu Rýnskou cestu přepracoval K. Bädeker“.⁷³ Ten text doplnil svými poznatky, nápady; zkrátka uplatnil své představy o tom, jak by měla cestovní příručka vypadat. Chtěl, aby obsahovala všechno, co může cestovatele zbavit starostí – informace o typech a kvalitě cest, dopravních prostředcích, ubytování, restauracích, výši zpropitného v zemi obvyklé, pamětihodnostech, procházkových okruzích a samozřejmě také o měně a cenách (ty se v době, kdy své publikace vydával, příliš neměnily). Na konci se nacházel rejstřík, jejich samozřejmou součástí byly mapy a plány měst.

Bädekrovy první průvodce vycházející od druhé poloviny třicátých let 19. století byly zaměřeny na německé země, včetně Švýcarska, a země habsburské monarchie. Teprve později se v jeho pojetí Švýcarsko „emancipovalo“.⁷⁴ Speciální pozornost věnoval Bädeker materiálnímu pohodlí cestování, v závislosti na klimatických poměrech navštíveného regionu poradil vhodné oblečení, charakterizoval regionální pokrmy a nápoje: jeho doporučení krajiny vykazující přírodní krásy bylo provázeno informacemi o místních dobrých vínech, včetně údajů o tom, kde se dají koupit. Velmi kvalitní byly pasáže týkající se památek – Bädeker zde měl vynikající inspiraci, čtyřsvazkový umělecko-historický průvodce Jacoba Burckhardta (Itálii navštívil poprvé v roce 1838 a pak se sem po celý život vracel a věnoval této zemi velkou část svého díla) poprvé vydaného roku 1855, *Der Cicerone: Eine Anleitung*

73 *Rheinreise von Basel bis Düsseldorf mit Ausflügen in das Elsass und die Rheinpfalz, an die Bergstrasse, in des Odenwald und Taunus, in das Nahe-, Lahn, Ahr- und Wupperthal nach Aachen*. 5. verbesserte... Auflage der Klein'schen Rheinreise bearbeitet von K. Bädeker, Koblenz 1849.

74 Srov. J. A. KLEIN, *Rheinreise von Strassburg bis Düsseldorf mit Ausflügen nach Baden, Heidelberg und Frankfurt, an die Bergstrasse, durch die Rheinpfalz, die Taunusbäder, das Nahe- und Abtial*. 3. Auflage, Koblenz und Rotterdam, bei K. Bädeker 1839; J. A. KLEIN, *Rheinreise von Strassburg bis Düsseldorf mit Ausflügen nach Baden, Heidelberg und Frankfurt, an die Bergstrasse, durch die Rheinpfalz, die Taunusbäder, das Nahe- und Abtial*, Koblenz und Rotterdam ⁴1843; K. BAEDEKER (Hg.), *Die Schweiz*, 1844; K. BAEDEKER (Hg.), *Deutschland und der Oesterreichische Kaiserstaat. Handbuch für Reisende*, Koblenz, Karl Baedeker 1844; J. A. KLEIN, *Rheinreise von Basel bis Düsseldorf mit Ausflügen in das Elsass und die Rheinpfalz, an die Bergstrasse, in des Odenwald und Taunus, in das Nahe-, Lahn, Ahr- und Wupperthal nach Aachen*. Koblenz ⁵1846; *Rheinreise von Basel bis Düsseldorf mit Ausflügen in das Elsass und die Rheinpfalz, an die Bergstrasse, in des Odenwald und Taunus, in das Nahe-, Lahn, Ahr- und Wupperthal nach Aachen*. Koblenz 1849. 6. verbesserte... Auflage der Klein'schen Rheinreise bearbeitet von K. Bädeker; Karl Baedeker (Hg.), *Die Schweiz, Handbuch für Reisende*. 5. verbesserte Auflage. Koblenz, K. BAEDEKER 1853; *Die Rheinlande von der Schweizer bis zu holländischen Grenze, Schwarzwald, Vogesen, Haardt, Oderwald, Taunus, Eifel...* 8. verbesserte Auflage, Koblenz 1854; Dtto, 9. vydání; K. BAEDEKER (Hg.), *Rheinlande*, 1858; dále např. *Mose-Reise von Trier bis Koblenz mit geschichtlichen Bemerkungen*, poprvé 1835, do roku 1847 vyšla čtyřikrát adt.

zum Genuss der Kunstwerke Italiens, která měla nesmírný úspěch a prosadila Itálii jako hlavní cíl kultivovaných turistů v 19. a 20. století.

„Cicerone“ (italský název pro průvodce cizinců) se postupně prosadil jako synonymum označení „turistický průvodce“, dokud ho nevytlačil zobecněný pojem „bedekr“. Bädekerovy průvodce se odvolávají na Burckhardta, případně na další umělecko-historickou autoritu, již byl pražský německý historik Anton Heinrich Springer, který napsal do několika vydání pasáže o uměleckých a historických památkách.⁷⁵ V částech věnovaných městům přinášely průvodce seznamy dobrých restaurací, kaváren, cukráren, případně pivnic, které byly možná rozsáhlejší než seznamy koncertních, operních a výstavních sání.⁷⁶ Zahnutí takto podrobných informací a cestách a ubytování bylo Bädekrovou inovací, založenou na osobních zkušenostech. V hotelích se ubytoval inkognito, zaznamenával nejmenší podrobnosti o jejich provozu. Později zaměstnával zeměpisné odborníky a experty, kteří připravovali výkladové části publikací. Roku 1846 převzal od Murraye systém hvězdiček (přes osobní přátelství a vzájemný respekt mezi Johnem III. a Bädekrem si nakladatelství tvrdě konkurovala⁷⁷); stalo se tak ve třetím vydání jeho *Handbuch für Reisende durch Deutschland und den Oesterreichischen Kaiserstaat*.⁷⁸ Tato příručka vyšla jako první v červené vazbě, rovněž „odkoukané“ od Murray; Bädekrovy průvodce měly původně světle hnědou barvu.

O podnikatelském talentu Karla Bädekra a jeho pokračovatelů⁷⁹ svědčí fakt, že vydávali své průvodce v několika jazycích. A nejen to – pokud se obracely na anglického čtenáře, přizpůsobily numerické údaje britské metrologické soustavy, a to i poté, kdy většina evropských zemí přistoupila k metrickému systému. U neněmecké klientely Bädeker zprvu reagoval na romantický zájem – mj. Francouzů – o Porýní a moselskou oblast. V letech 1832–1920 vyšlo dvaadvacet francouzskojazyčných průvodců po Porýní. Německo objevovala i anglická střední třída, v angličtině vycházely „bedekry“ od roku 1861; v letech 1861–1938 vydal

75 Srov. např. *Italy. Handbook for Travellers by Karl Baedeker*. First Part: Northern Italy including Leghorn, Florence, Ravenna and Routes through Switzerland and Austria. With 25 maps and 35 plans. Eleventh remodelled Edition. Karl Baedeker Publisher, Leipsic 1899, s. VI.

76 R. S. LAMBERT, *The Fortunate Traveller*, s. 84.

77 W. B. C. LISTER (ed.), *A Bibliography of Murray's Handbooks*, s. IX, XI.

78 První vydání: *Handbuch für Reisende durch Deutschland und den Oesterreichischen Kaiserstaat*. Coblentz, Karl Bädeker 1842.

79 S manželkou Emilií, roz. Heintzmann, měli 11 dětí, 9 se dožilo dospělosti; srov. A. W. HINRICHSEN, *Baedeker's Reisehandbücher. 1832–1990*, s. 83–84. V zakladatelském díle K. Bädekra pokračovali Ernst Baedeker, 1833–1861, Karl Baedeker II, 1837–1911, Fritz Baedeker, 1844–1925, Hans Baedeker, 1874–1959, Karl Friedrich Baedeker, 1910–1979.

nakladatel 19 anglickojazyčných průvodců po Porýní, 13 anglických průvodců po severním Německu, 13 anglických průvodců po jižním Německu a Rakousku, čtyři anglické průvodce po Berlíně a 29 anglických průvodců po Švýcarsku.⁸⁰ Právě s ohledem na neněmeckou klientelu změnil kolem roku 1850 Karl své příjmení i název svého nakladatelství na „Baedeker“. Do roku 1914 vydal na 500 průvodců v němčině, asi polovinu ve francouzštině a kolem 270 v angličtině.⁸¹

Individualista Johann Theodor Gsell Fels

Poslední z autorů cestovních průvodců, jemuž budeme věnovat pozornost, byl Theodor Gsell Fels, původně Theodor Gsell (příjmení své manželky, Fels, začal užívat od roku 1883), švýcarský odborný spisovatel, kunsthistorik a lékař⁸² – podobně jako Reichard, ani on žádné nakladatelství nevlastnil. S dráhou duchovního, která mu byla určena, se nespokojil, a vystudoval dějiny umění, přírodní vědy a nakonec i medicínu. Během studií teologie prošel pěšky celou Itálií, kterou skutečně důvěrně znal. Cestovní příručky, orientované výhradně na německy mluvícího čtenáře, začal publikovat jako vysokoškolský učitel: od roku 1870 působil na basilejské univerzitě, kde vyučoval dějiny umění. Jako lékař praktikoval v ještě italské Nice, v Římě, Paříži a Curychu. V roce 1870 se vrátil do Basileje. Působil na tamní univerzitě jako docent pro dějiny italského umění. Itálii věnoval čtyři publikace, první z nich, *Oberitalien*,⁸³ vyšla roku 1872 a nijak nevybočuje z běžně užívaných průvodců. V polovině sedmdesátých let přichází Gsell Fels s novinkou – nabídl svým cestovatelům trasu, rozvrženou nejprve do padesáti,⁸⁴ později do šedesáti dnů.⁸⁵ Průvodce vyšly – jak bylo ostatně zvykem i u Baedekra – v kapesním formátu. Druhý z nich je dvoudílný; první díl zahrnuje partie na sever od Říma, druhý Řím a regiony na jih od italského hlavního města.

80 Dle A. W. HINRICHSEN, *Baedeker's Reisehandbücher*, passim.

81 Tamtéž.

82 Theodor Gsell Fels, 1818–1898. Syn obchodníka a litografa Jakoba Laurenze Gsella. V Basileji působil v lokální politice. Roku 1880 se přestěhoval do Mnichova, kde zemřel.

83 Theodor GSELL-FELS, *Oberitalien*. Leipzig. Biographisches Institut 1872. Ve stejném roce vydal průvodce po severní Itálii také Baedeker.

84 T. GSELL-FELS, *Italien in 50 Tagen*. Mit 6 Karten, 18 Plänen und Grundrissen. Leipzig. Biographisches Institut 1875.

85 T. GSELL-FELS, *Italien in 60 Tagen*. Fünfte Auflage. Revidierter Abdruck von 1898. Ersten Teil. Mit 6 Karten, 16 Plänen und Grundrissen. Leipzig und Wien, Bibliographisches Institut 1898.

Výjimečné místo mezi cestovní literaturou zaujímá Gsell-Felsův stručný (měl jen 72 stran) opus *Venedig – Mit Bildern und Zeichnungen von Th. Choulant, Fr. Eibner, E. Kirchner, L. Passini und Ferd. Wagner, München 1900*.⁸⁶ Nejde o cestovního průvodce, ale o reprezentativní publikaci formátu A3, na kvalitním papíře, v celoplátěné červené vazbě s raženými tmavočervenými a zlatými ornamenty a zlatým písmem. Autor se v úvodu vyznává z obdivu k Benátkám a nastiňuje přehledné dějiny města (republiky). Publikace stojí na četných vyobrazeních, na nichž se podíleli drážďanský malíř a architekt Ludwig Theodor Choulant,⁸⁷ rakouský malíř a tiskař Ludwig Johann Passini,⁸⁸ bavorský malíř Ferdinand Wagner⁸⁹ a další. Jsou černobílé, ale velmi kvalitní – na první straně se nachází pohled na lagunu, v textu jsou vyobrazeny jednotlivé části města, budovy, význační jednotlivci s městem spojení, i postavy typických benátských řemeslníků a výjevů. Gsell Felsovo uměleckohistorické vzdělání mu umožnilo, aby části příruček týkající se italských pamětihodností a uměleckých děl psal sám – bývaly zpravidla poměrně rozsáhlé.⁹⁰ Vedle toho napsal tři průvodce po Švýcarsku a jednu věnoval příhraničním regionům obou těchto zemí. Jiným evropským zemím se nevěnoval.

Apeninský poloostrov měl své „konstanty“, které se v průběhu více než dvou století, od vydání průvodce Missonova do první světové války, neměnily. Byly to v první řadě památky, ilustrující vývoj civilizace od starověku po dobu, v níž turista zemi navštívil. Od konce 18. století nabízela severní polovina země poměrně vyspělou turistickou infrastrukturu. Přitahovaly „objevené“ Pompeje s Herkulaneem, stejně jako přírodní krásy, italská jezera. Nicméně – ať jde o Reicharda, Murraye, Beadekera, Gsell Felse – každá příručka popisuje jinou Itálii. Politická situace rozdrobené země není sice pokaždé explicitě zmíněna, lze ji ale vyčíst především z informací o někdy zdlouhavých formalitách na hraničních přechodech, o nenavazující dopravě, různých měnových systémech a metrologických soustavách. Průvodce bohužel neodpoví na otázku, do jaké míry tyto skutečnosti jejich uživatelům vadily, zda se tázali po jejich příčině a vyvozovali

86 *Venedig von dr. [Theodor] Gsell-Fels. Mit Bildern und Zeichnungen von Th. Choulant, Fr. Einer, E. Kirchner, L. Passini, Ferd. Wagner, München und Berlin, s. d. (1900)*. Dnes výtisk vlastní Uměleckoprůmyslové muzeum, ale může být z knihovny nějakého pražského cestovatele, bibliofila či milovníka umění.

87 Ludwig Theodor Choulant, 1827–1900.

88 Ludwig Johann Passini, 1832–1903.

89 Ferdinand Wagner, 1847–1927.

90 T. GSELL-FELS, *Italien in 50 Tagen*, s. XXX–XXXIV.

z nich nějaké závěry. Přesto je nezbytné si politickou a administrativní situaci, v které se pohybovali, při práci s příručkou uvědomit.

Základní údaje

Po celé *dlouhé* 19. století usilovaly všechny příručky i průvodce přinést co nej-přesnější údaje o rozloze země, jejím klimatu, geografických, případně demografických a ekonomických poměrech. Závislé byly na stupni znalostí, jimiž to které období disponovalo, přičemž je zřejmé, že počet odborných publikací, z nichž mohly čerpat, narůstal.

Pro Reicharda je autoritou významný německý geograf a historik Anton Friedrich Büsching,⁹¹ na kterého se na několika místech odvolává; zná ale i další soudobé autory a řada postřehů je jeho vlastních, jak na několika místech přiznává. „Jeho“ Itálie má rozlohu 5625 čtverečných mil, příjemné podnebí, dobré podmínky pro zemědělství, díky kterým se těší přídomek „jardin de l'Europe“. Pěstuje se obilí, víno, ovoce, koně, kteří jsou „docela dobří“, rozvíjí těžarství, hedvábnictví, prýmkařství. Z vín jsou proslulé *Lacrimae Christi* na jihu Itálie, to se ale nachází jen ve sklepích bohatých lidí. Dobrá jsou však i další vína.

Vinařství a výrobě oleje věnuje Reichard ve francouzsky vydaném průvodci celou stránku, zmiňuje i pěstování rýže a konopí či výrobu sýrů. Mezi jednotlivými regiony jsou ale velké rozdíly. Hospodářství škodí politická rozdrobenost, stejně jako rozmanitost měř a vah. V některých částech Itálie byl přijat z Francie metrický systém, jinde panuje značný chaos. Někde se platí franky,⁹² jinde se cestovatel setká a mincemi zvanými pezzo, zecchino, dopia a dalšími. Poloostrov má podle Reicharda 300 měst, 258 biskupství, 250 000 duchovních, dominuje zde katolické náboženství. Židé jsou všude, třebaže v některých státech je jejich počet omezen. V zemi se mluví pěti jazyky – italsky, francouzsky (Savojsko, Piemont), německy (v některých částech kolem Verony, ve Vicenze), řecky (kolem Neapole) a na Maltě arabštinou smíšenou s italštinou.⁹³

V anglické verzi Reichardova „italského“ průvodce tento podrobný úvod chybí, nicméně i zde si autor stýská na měnový chaos: nejběžnější je údajně

91 Anton Friedrich Büsching, 1724–1793, německý geograf, historik, pedagog, teolog.

92 Platilo se jimi ještě po sjednocení Itálie, na konci století zůstávaly v italském království silnou měnou.

93 H. A. O. REICHARD, *Le guide des voyageurs en Italie et en Suisse*, 1813, s. 3–15.

florentský *ruspone*, římský nebo benátský *sequin*, francouzský *luisdor* a *napoleon*. Cestovatel se může tomuto zmatku vyhnout, pokud si před odjezdem uloží peníze do některé londýnské banky a s sebou vezme šeky. Autor dokonce doporučuje vhodnou římskou banku: je jí Torlonia and Co., která je nejen největší, ale navíc se zde s anglickými cestovateli jedná zdvořile.⁹⁴

Průvodce Mariany Starke uvádí u každé zmiňované lokality alespoň počet obyvatelstva. Praktické rady, týkající se měny, vzdáleností, cenových relací, pošt, tras atd. jsou obsaženy v druhém díle jejího opusu, případně nazvaného *Appendix*. Novější průvodce, ať Beadekerovy či Gsell Felsovy (i ty doporučovaly, aby se cestovatel vybavil šeky),⁹⁵ tyto základní informace opět přinášejí, a to v úvodních partiích.

Požadavek na množství přesných informací se dostává do rozporu s požadavkem na co nejmenší objem cestovního průvodce. Nakladatelé sahají k menším rozměrům knih, menší gramáži papíru a menším fontům. Je třeba ale omezit i obsah: značně jsou redukovány obecné rady pro cestovatele, které se s rozvojem cestování staly nadbytečnými, a obecných informací o dané zemi ubývá ve prospěch těch konkrétních, pro cestovatele nezbytných. Platí to pro všechny průvodce druhé poloviny 19. století, které v předmluvě popisují klima, cestovní náklady, domorodý jazyk (jeden z anglickojazyčných průvodců tvrdí, je možné zemi pohodlně projet bez znalosti italštiny či francouzštiny, nicméně někteří majitelé hotelů a restaurací pak mají tendenci navýšit taxy „alla Inglese“). Alespoň základní znalost domácího jazyka je tedy užitečná, vedle ní také znalost francouzštiny.⁹⁶ Další údaje se týkají pasů a cel (včetně celních omezení vztahujících se na knihy, tabák a alkohol), železničního spojení, ubytovacích zařízení, možností stravování (tratorie, kavárny, cukrárny), religiozity, umění a zábavy, služeb, pošty a později telegrafu, možností lékařského ošetření.⁹⁷ Většina příruček obsahuje také adresy zastupitelských úřadů.

94 H. A. O. REICHARD, *Itinerary of Italy or Traveller's Guide*, 1819(?), s. 149.

95 *Italy. Handbook for Travellers by Karl Baedeker*, s. XI; T. GSELL-FELS, *Italien in 50 Tagen*, s. XVIII.

96 T. GSELL-FELS, *Italien in 50 Tagen*, s. XXX–XXXIV; Těž *Italy. Handbook for Travellers by Karl Baedeker*, 1899, s. XIV.

97 Srov. např. *Italien. Handbuch für Reisende*. T. 1. Ober-Italien bis Livorno, Florenz, und Ravenna, nebst der Insel Corsica und den Reise-Routen Frankreich, die Schweiz und Oesterreich. Mit 15 Karten und 32 Planen. Zehnte verbesserte Auflage, Leipzig 1882; *Italy. Handbook for Travellers by Karl Baedeker*, 1899; *Italien von den Alpen bis Neapel*. Kurzes Reisenhandbuch. Mit 25 Karten, 29 Plänen und 23 Grundrissen, Leipzig 1908 aj.

Trasy, cesty, rizika

Akt cestování se skládal z několika etap: z odjezdu z domova, příjezdu do destinace, času stráveného v destinaci, chvíle odjezdu, zpáteční cesty, příjezdu domů.⁹⁸ Tuto posloupnost respektují příručky či průvodce vydané před polovinou 19. století, u novějších je málo zřetelná. Nicméně bez rozdílu data svého vzniku všechny uznávají, že cestu do Itálie je třeba dobře naplánovat nejen s ohledem na dopravní možnosti, finance (náklady po napoleonských válkách poněkud vzrostly⁹⁹), ale i na počasí – letní horka mohla být hlavně pro návštěvníky z britských ostrovů nepříjemná. Ideální itinerář viděl Reichard na konci 18. století takto: podle jeho výpočtů potrvá cesta 28–30 měsíců. Cestovatel v zimě vyjíždí z Londýna, začíná návštěvou Nizozemí. Pokračuje přes Hannover, Berlín a Drážďany do Prahy, odtud do Vídně, Mnichova, Innsbrucku. Na podzim je v severní Itálii, odtud putuje do Říma a Neapole. Do Říma se vrací na Velikonoce (takřka obligatorní byla audience u papeže), pak jede do Florencie, Boloni, Benátek a dalších italských měst. Pozdní léto a podzim stráví ve Švýcarsku, zimu v Nice a Montpellieru. Jaro věnuje důkladné prohlídce francouzských měst, v Paříži stráví aspoň pět – šest týdnů. Do Londýna se vrací přes Brusel a Ostende.¹⁰⁰ Lze tedy odhadnout, že na Apeninském poloostrově strávil šest až sedm měsíců.

Spolu s modernizací společnosti a demokratizací cestování se čas cesty zkrátil, nicméně jako nejvhodnější doba k návštěvě Itálie zůstalo a jaro nebo podzim, resp. měsíce duben, květen, září, říjen, které jsou v Itálii nejhezčí.¹⁰¹ Ještě na přelomu 19. a 20. století byl pro pobyt v Římě za ideální považován říjen – nejen kvůli příjemné venkovní teplotě, ale i proto, že město už neobtěžovali komáři a nešířili specifický typ malárie. Kolem Říma zůstávaly stále bažiny...¹⁰²

Pro cestu z německých zemí do Itálie navrhuje Reichard několik možností: z Augsburgu či Vídně do Benátek¹⁰³ (roku 1797 je okupovala Francie, od roku 1815 byly rakouské). Přes Brennerský průsmyk vedla od roku 1772 silnice, od roku

98 Emma ROBINSON TOMSETT, *Women, Travel and Identity. Journeys by Rail and Sea, 1870–1940*. Manchester University Press 2013, s. 2.

99 M. STARKE, *Travels on the Continent*, s. VI.

100 H. A. O. REICHARD, *Guide des Voyageurs en Europe*, sv. 2, s. 43.

101 *Italy. Handbook for Travellers by Karl Baedeker*, 1899, s. XII.

102 *Central Italy and Rome. Handbook for Travellers by Karl Baedeker*. With 10 maps, 55 Plans and Views, and the Arms of the Popes since 1417. Fifteenth Revised Edition. Leipzig, Karl Baedeker, Publisher, 1909, s. XXVII.

103 H. A. O. REICHARD, *Passagier auf der Reise in Deutschland und einigen anderen Ländern*, 1801, s. 579, 581, 709.

1867 železnice. Na konci 18. století jezdil dokonce „expresní spoj“ dvakrát týdně z Benátek do Augsburgu; dosahoval průměrné rychlosti šesti mil za hodinu, byl tedy dvakrát rychlejší než obyčejné spoje, které někdy ujely jen osmáct mil za den.¹⁰⁴ Z Francie se cestovalo přes Savojsko, s přechodem přes Mont-Cenis, kde je prý nová dobrá cesta, konstruována tak, aby chránila cestující před lavinami. Nachází se zde i hospic pro poutníky, kde se cestovatel může ubytovat. Pro odjezd z Francie byla za vhodnou považována také cesta Svatobernardským průsmykem: inspirací mohl být fakt, že tudy roku 1800 táhl Napoleon. Z Pays de Vaud se až do St. Branchier dalo jet vozem. Pokud se týče přechodu přes průsmyk sv. Gottharda, cesta je prý poměrně frekventovaná, používá se hodně pro přechod ze Švýcarska do Itálie, vede přes Ticino do Turína. Trvá tři dny a lze ji absolvovat buď pěšky, nebo na koni.¹⁰⁵ Od roku 1830, kdy byla cesta vydlážděna, tudy jezdily i kočáry. Podle Reicharda lze využít také staré cesty z Nice do Janova, případně se plavit z Nice do Janova po moři.¹⁰⁶ Novější příručky upozorňují na svatogotthardský železniční tunel, který byl postaven roku 1882.

Mariana Starke, jak víme, pobyla v Itálii 25 měsíců; přicestovala z Francie a za nejlepší a nejlevnější cestu (sama zdůrazňuje, že je vhodná jen pro zdatného jedince) považovala trasu z Bordeaux, po Canal du Midi do Marseille, odtud po moři do Livorna. Nabízela se i trasa z Lyonu do Savojska, přes průsmyk Mont-Cenis do Turína... Ona s přáteli ale cestovala přes Dijon, Jurské pohoří, Simplon do Milána, protože byli zvědaví na „new military route“, která je ale trochu zklamala.¹⁰⁷

Ze severoitalských měst vedla cesta zpravidla do Florencie a odtud do Říma; záleželo na cestovateli, kde se po cestě do Říma zastavil. Z Říma se většinou cestovalo do Neapole, odtud bylo možné odjet do Salerno, Bari či Amalfi, případně se plavit na Sicílii. Z Neapole se turisté zpravidla vraceli do Říma. Při zpáteční cestě projeli často oblastí jezer na severu, přešli hory a vrátili se do Švýcarska. Druhou možností, hlavně pro cestovatele z německých zemí, byla opět trasa přes Brenner; tu prý volilo jen málo cestovatelů, hlavně kvůli špatným cestám a špatným hotelům.¹⁰⁸

Reichardův „italský“ průvodce v angličtině nevěnuje vjezdu do země pozornost, o to víc informací přináší o dopravních možnostech. Jsou podle něj tři způsoby: diligencí, poštou, *by vetturini*, tedy s najatým kočím. Diligence jsou jen v Lombardsko-Benátsku, jinde jich je málo a nejezdí každý den. Pokud se

104 R. S. LAMBERT, *The Fortunate Traveller*, s. 73.

105 H. A. O. REICHARD, *Le guide des voyageurs en Italie et en Suisse*, 1813, s. 101–115.

106 Tamtéž.

107 M. STARKE, *Travels on the Continent*, s. VIII, Appendix, s. 44–45.

108 R. S. LAMBERT, *The Fortunate Traveller*, s. 73.

týče pošty, její služby jsou v Itálii vcelku dobré; cestovatelé, kteří mají vlastní kočár, mohou využít poštovní koně, které lze prostřednictvím kurýra předem zamluvit v jednotlivých poštovních stanicích. Cestování *by vetturini* je nejlevnější a současně bezpečné, je však třeba respektovat určité podmínky: turisté nesmí nutit kočího, aby jel tryskem či po západu slunce. Cestovatelé, kteří nemají vlastní kočár, si musí najmout nebo zakoupit *sedie* neboli *seggiolu* – vozík o dvou kolech, schopný uvést dvě osoby. Dozadu lze umístit velký kufr. Člověk zde sice není chráněn proti nepohodě, zato jsou tato vozítka k dispozici skoro všude. Stanice se nacházejí v Lyoně, Ženevě a v hlavních městech Itálie, přeprava cestujících probíhá v jasně daném čase, za pevnou cenu, na místo, kam si cestovatel přeje.¹⁰⁹

Po napoleonských válkách zůstávaly evropské cesty nejisté. Především kolem Říma a Neapole bylo třeba mít se na pozoru před „vysloužilými vojáky, kteří se dali na loupení“. Navíc byli někteří z nich „důvěrnými přáteli“ kočích poštovních vozů; cestující riskoval přepadení v menší míře, pokud se rozhodl cestovat „en voiturier“.¹¹⁰ Anglická verze Reichardova italského průvodce, která má u popisu každého města zvláštní odstavec nadepsaný „Výstrahy cestovatelům“, je varuje před benátskými gondoliéry, kteří jim budou nutit svezení na lodi – jejich úmysly nemusí být vždy poctivé, navíc většinou čekají na spropitné.¹¹¹

Novější příručky už spoléhají na dopravu po železnici – ostatně mezi rozmachem tohoto typu dopravy (po kolejích se v roce 1835 začalo jezdit v Belgii a Bavorsku, o dva roky později ve Francii) a početním nárůstem cestovních průvodců byla přímá úměra.¹¹² Železnice byla rychlejší a nepochybně pohodlnější, i když neumožňovala tak intenzivní kontakt s krajinou a domácím obyvatelstvem, jako tomu bylo při cestách poštou či diligencí. Gsell Felsovy rukověti poskytují poměrně podrobné informace: koupě okružních jízdenek je cenově výhodná, jízdenka na 50 dnů v první cestovní třídě přijde na 172 franků 75 centimů, ve druhé na 121 franků 15 centimů. Z Mnichova lze absolvovat okružní jízdu přes Kufstein, Innsbruck, Bolzano, Veronu, Milán, Janov, Turín, Bolognu, Florencii, Padovu, Benátky (sem přijel první vlak začátkem ledna 1846),¹¹³ Udine, Terst, Lublaň, Rosenheim a zpět do Mnichova, a to za 113 zlatých a 21 krejcarů v první třídě či

109 H. A. O. REICHARD, *Itinerary of Italy or Traveller's Guide*, 1819(?), s. 1–3; H. A. O. REICHARD, *Le guide des voyageurs en Italie et en Suisse*, 1813, s. 101.

110 M. STARKE, *Travels on the Continent*, s. III–IV.

111 H. A. O. REICHARD, *Le guide des voyageurs en Italie et en Suisse*, 1813, s. 102.

112 W. B. C. LISTER (ed.), *A Bibliography of Murray's Handbooks*, s. VII.

113 Zdeněk HOJDA, „Rakouské Benátky – nejlubší úpadek Serenissimy?“, in: Z. Hojda – M. Ottlová – R. Prahel (ed.), *Naše Itálie*, s. 179–192; zde s. 184.

102 zl. 2 kr. v druhé třídě. Jízdenka platí 45 dnů. Cestovat bylo možné i z Vídně přes Terst, Benátky, Padovu, Bolognu, Florencii, odtud zpět do Boloni, pak Piacenzy, Alessandrie, Janova, Turína, Milána, Verony, Bolzana, Franzenfeste (Fortezzy), do Niederdorfu, Villachu, Klagenfurtu, Grazu a zpět do Vídně, přičemž jízdenka první třídy přišla na 92 zl. 87 kr., druhé na 60 zl. 79 kr. a platila 50 dnů.¹¹⁴ Na konci 19. století měla už Itálie poměrně hustou železniční síť; nejdůležitější trati se nacházely v severní Itálii: Rete Mediterranea, Rete Adriatica, Ferrovie Nord Milano. Cena jízdenek byla poměrně nízká, společnosti vydávaly jízdní řády. Vagony měly tři třídy a některé vlaky disponovaly spacími vozy. Ve větších městech jezdily parní či elektrické tramvaje a samozřejmostí byla lodní doprava, nejen na moři, ale i na italských jezerech.¹¹⁵ I v dalších příručkách vycházejí navrhované trasy z možností železnice. Baedekrův německojazyčný průvodce po Itálii z roku 1888 navrhuje trasy z Lyonu přes Marseille a Nice, z Janova do Turína, z Martigny přes Simplon do Arony a na Lago Maggiore, z Luzernu do Lugana, přes Gotthardský průsmyk, z Churu přes Splügen do Como. Doporučoval využít Brennerskou či Pontebaskou dráhu (Pontebba-Bahn).¹¹⁶ Špatné či nefungující železniční spojení zůstávalo ještě na začátku 20. století na jihu Itálie.¹¹⁷

Během druhé poloviny 19. století se výrazně zlepšila také silniční síť (hustá byla v Lombardii a Benátsku, díky modernizaci silniční sítě probíhající v habsburské monarchii během první poloviny století),¹¹⁸ i když některé cesty zůstaly v létě prašné a za mokrého počasí blátivé. V Římě byly ale natolik kvalitní, že Beadekrův průvodce z roku 1909 doporučoval nejen motorismus, ale i jízdu na velopedu. Bicykl se dal v Římě pronajmout, bylo ale třeba složit kauci skoro 43 franků. Od ní byli osvobozeni jen členové známých cyklistických klubů. Silniční pravidla v Římě se tehdy podobala britským.¹¹⁹ Identické možnosti nabízelo i Neapolsko, kde byl

114 T. GSELL-FELS, *Italien in 50 Tagen*, s. XV–XVIII.

115 *Italy. Handbook for Travellers by Karl Baedeker*, 1899, s. XVI–XVIII; T. GSELL-FELS, *Italien in 50 Tagen*, s. XV–XVIII.

116 *Italien. Handbuch für Reisende*. T. 1. Ober-Italien bis Livorno, Florenz, und Ravenna, 1882, s. 8. Brennerbahn (*Ferrovia del Brennero*) začala jezdit na konci 60. let 19. století, nejprve z Kufsteinu do Ala (*Ahl am Etsch, Halla*), později byla prodloužena do Verony. V roce 1879 zahájila oficiální provoz Pontebba-Bahn spojující Terst, Udine, Pontafel, Villach, Salzburg a Mnichov.

117 *Italy. Handbook for Travellers by Karl Baedeker*. Third Part: Southern Italy and Sicily, with excursions to Lipari Islands, Malta, Sardinia, Tunis and Corfu. With 27 maps and 24 plans. Fourteenth revised Edition. Leipsic, Karl Baedeker, Publisher 1903, s. XIV.

118 M. HLAVAČKA, *Cestování v éře dostavníku*, s. 24–25.

119 *Central Italy and Rome. Handbook for Travellers* 1909, s. XVII. International Cycling Association byla založena roku 1892, Union Cycliste International roku 1900.

údajně terén pro jízdu na kole jako stvořený. Ale jezdilo se zde vpravo a předjíždělo vlevo, co mohlo britským cyklistům působit jisté komplikace.¹²⁰

Ve starších „italských“ průvodcích (v obou Reichardových verzích, v anglické stručněji, a také u Mariany Starke) objevíme stesky na přísné pasové a celní kontroly. Svobodu pohybu uzákonily až liberální ústavy, i pak byl ale pas nezbytností. Každý cestující si pro jakoukoli cestu (i uvnitř státu) musel opatřit povolení ve formě pasu, kterým prokazoval svou totožnost a bezúhonnost. U cest do ciziny bylo třeba uvést i důvod cesty. Kontrola pasů probíhala nejen na hranicích, ale i uvnitř států; každý cestující byl povinen se v cizím městě přihlásit úřadům a předložit jim svůj pas. Cestujícímu bez pasu hrozilo, že nebude vpuštěn do dostavníku, do vlaku či na loď.¹²¹ Ponapoleonská Evropa byla poměrně ostražitá vůči cestujícím z britských ostrovů. Při vstupu do Francie musel každý z nich odevzdat pas, který byl poslán na podprefekturu do Paříže. Vyzvedl si ho před odjezdem, ale ještě bylo třeba získat podpis britského vyslance, francouzského ministra vnitra a ministra zahraničních věcí. Pokud turista směřoval do Itálie, musel být jeho pas podepsán i rakouským vyslancem v Paříži. Zbývalo zaplatit 10 franků a v cestě se mohlo pokračovat.¹²²

Celní kontroly byly o to nepříjemnější, že za kontraband byly považovány i knihy. A každá další kontrola znamenala další výdaje. Reichard proto cestovateli doporučuje, aby si na prvním hraničním přechodu nechal prohlédnout a zapečetit svá zavazadla, aby u následujících už nemusel za jejich prohlídku platit.¹²³ Nepříjemná obtíž zmizela po sjednocení Itálie, takže anglickojazyčný bedekr z konce století už si pochvaluje, že pasy nejsou na hranicích vyžadovány, třebaže jsou nezbytné při prokazování identity, např. v bance; také celní prohlídka je většinou shovívavá.¹²⁴

Ani během 19. století se cestovatel nevyhnul rizikům spojeným se stravováním, jež byla velmi oblíbeným tématem ve starších apodemikách. Jistě ne náhodou uváděly průvodce jména, později i adresy lékařů působících v jednotlivých městech, často s „propagačním“ upozorněním, že se jedná o „německého“ nebo „anglického“ doktora. V době, která neznala ledničky a kdy mikrobiologie měla teprve našlápnuto k rozvoji, zůstávala stravovací rizika četná, a to nejen v době

120 *Italy. Handbook for Travellers by Karl Baedeker. Third Part, 1903, s. XVIII.*

121 Jan RYCHLÍK, *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Pasová, vízová a vystěhovalecká politika*, Praha 2007, s. 6.

122 M. STARKE, *Travels on the Continent*, Appendix, s. 44.

123 H. A. O. REICHARD, *Le guide des voyageurs en Italie et en Suisse*, 1813, s. 128–129; TÝŽ, *Itinerary of Italy or Traveller's Guide*, 1819(?), s. 6.

124 *Italy. Handbook for Travellers by Karl Baedeker, 1899, s. XIV.*

epidemií či letních veder. Někdy se v nebezpečí změnila nevědomost výrobce a naivita cestovatele: ve Florencii bylo záhodno se vyhnout cukrovinkám údajně vyráběným z pomerančovníkových květů: jedná se o podvod, jak vysvětluje M. Strake, ve skutečnosti se k jejich výrobě užívá jedné odrůdy vavřínového listu, která je jedovatá.¹²⁵ Přetrvávajícím problémem byla nezávadná pitná voda. Starke se této otázce věnuje v případě každého města – kupodivu až na výjimky, jíž byla například Pisa nebo Neapol, kde špatná kvalita vody může přivodit úplavici či jinou „hnilobnou chorobu“,¹²⁶ shledala vodu za způsobitou k pití. Jako rizikové město byl některými průvodci vnímán Řím, především kvůli komárům šířícím malárii, jejichž výskyt souvisel s bažinami v okolí města. Pevně zakořeněný názor zkusil vyvrátit lékař Gsell Fels: výskyt malárie je v Římě nižší než např. v Neapoli a o málo vyšší než v ostatních evropských velkoměstech.¹²⁷

Ubytování, stravování

Pokud se týče záležitostí ubytování či stravování, vycházel August Ottokar Reichard z možností, které poskytovaly především poštovní stanice a předchůdci moderních hotelů: hostince, herberky, *auberge*, *albergo*, kde se cestovateli dostalo noclehu, jídla a nápojů. Vybíravý být nemohl.

Hotely v dnešním slova smyslu se začaly vyvíjet až od poloviny 19. století (nejprve ve velkých městech, lázeňských střediscích a u velkých železničních nádraží) a byly určeny pro majetnější cestující. Poskytovaly nocleh, snídani v „ranní kavárně“, oběd i večeři, některé z nich disponovaly kuřárnou, čítárnou či hovornou, nikoli hernou.¹²⁸ Je zřejmé, že i v Itálii existovaly jen ve velkých městech.

Třebaže už v raném novověku se v italských městech nacházela hustá síť ubytovacích zařízení, Reichardovy průvodce jich, s výjimkou Říma, uvádějí jen zanedbatelný počet. Většinou jedno, pouze Florencie si vysloužila dvě, Neapol, Turín, Benátky po třech.¹²⁹ Jsou označovány německými názvy, je jisté, že autor vybral jen ty, které provozovali němečtí majitelé. K podmínkám, které zde panovaly (jednalo se především o hostince, penziony a ubytování v soukromí), je kritičtější

125 M. STARKE, *Travels on the Continent*, s. 149–150.

126 Tamtéž, s. 185, 438.

127 T. GSELL-FELS, *Rom und die Campagna*. Mit Nachträgen bis 1889, Leipzig und Wien ³1901, s. 64.

128 Vladimír TEYSSLER – Václav KOTYŠKA, *Hostinec*, s. 292–294, in: Technický slovník naučný, díl V, Praha 1930.

129 H. A. O. REICHARD, *Handbuch für Reisende*, 1784, s. 435, 492, 557, 561.

anglická verze Reichardova italského průvodce, nicméně autor konstatuje, že se situace oproti minulosti, kdy byly hostince v Itálii „známy jako špatné“, zlepšila, a to především pokud se čistoty týče.¹³⁰ Anglickojazyčný bedekr z konce 19. století si ale ostražitost vůči italskému pojetí hygieny zachovává. Důvod byl prý nasnadě: v italských hostincích jsou málokdy zaměstnány ženy, mající smysl pro čistotu, službu vykonávají většinou muži.¹³¹

Podle Reicharda musí být cestovatel opatrný i z jiného důvodu: poctivost není pokaždé samozřejmostí. Před ubytováním je dobré uzavřít s majitelem či nájemcem smlouvu o ceně jídla i bydlení; v případě neshod pak zavolat policii.¹³² V Římě doporučuje příručka dva velké hostince, *Albergo di Londra* a *Albergo d'Europa*, oba na Piazza di Spagna. Odpovídající kvalitu vykazuje prý také *Albergo di Russia* na Strada della Croce, zařízení spíše na kratší pobyty. Cena velkého a dobrého apartmá se pohybuje od 28 do 35 scudi.¹³³ Francouzská verze je shovívavější, ostatně ubytování se podrobněji věnuje jen v případě Benátek, kde doporučuje hostinec *Chez Pedrillo au lion blanc*, poblíž Náměstí svatého Marka; jako doporučení necht' slouží fakt, že se zde většinou ubytovávají cizinci. V městě údajně není problém si pronajmout jeden nebo dva pokoje a za jednu nebo dvě liry na den; večere může být za čtyři liry.¹³⁴ Poměrně dobrý přehled o počtu a kvalitě ubytovacích zařízení je možné si učinit z příručky Mariany Starke. U každého města uvádí zpravidla tři až čtyři hotely; v případě Říma jich uvádí sedm; ke třem, které se nacházejí v Reichardově průvodci, přidává *Hotel de la ville de Paris* na via della Croce, *Hotel de la Grande Bretagne* na via Babuino, *Hotel de S. Carlo* a *Hotel de la Sibylle*, oba na Corsu. Vedle hotelů upozorňuje na úctyhodný počet ubytovacích kapacit v soukromí.¹³⁵ Na rozdíl od Reicharda rozlišuje mezi označením „hotel“ a „albergo“; ty jsou v menších městech. Bedekry konce století jsou už ve věci ubytování a stravování podstatně výmluvnější. Bydlet bylo možné v hotelu, hostinci („albergo“), pensionu, nebo v soukromí.¹³⁶ Pokud se týče názvů hotelů, často už jejich názvy vyjadřovaly vstřícnost k zahraničním hostům.

130 H. A. O. REICHARD, *Itinerary of Italy or Traveller's Guide*, 1819(?), s. 74.

131 *Italy. Handbook for Travellers by Karl Baedeker*, 1899, s. XX.

132 H. A. O. REICHARD, *Itinerary of Italy or Traveller's Guide*, 1819(?), s. 5. Platilo i na konci 19. století, srov. *Italy. Handbook for Travellers by Karl Baedeker*, 1899, s. XX.

133 H. A. O. REICHARD, *Itinerary of Italy*, s. 150.

134 H. A. O. REICHARD, *Le guide des voyageurs en Italie*, s. 95.

135 M. STARKE, *Travels on the Continent*, s. 390.

136 *Italy. Handbook for Travellers by Karl Baedeker*, 1899, s. XX–XXII.

Nejpropracovanější systém péče o cestovatele si vytvořily Benátky – nejen pokud se týče kvantity i kvality ubytovacích zařízení, ale i pozornosti, kterou jejich majitelé věnovali hostům už ve chvíli jejich příjezdu. Na nádraží čekal někdo z personálu, aby se postaral o hosty i jejich zavazadla. Cesta do hotelu gondolou, byť placená (jeden až dva franky), byla jistě slibným začátkem.¹³⁷ Špatnou kvalitou ubytování slyšel naopak jih Itálie a Sicílie zůstávající ještě na začátku 20. století „zoufale pozadu za požadavky doby“.¹³⁸ Situaci komplikovalo i množství komárů. Přesto editor příslušného bedekra, který se se situací osobně seznámil, označil v příručce nezávadné hostince jako „slušné“ či „velmi slušné“.¹³⁹ Pensiony v Neapoli a Palermu, které provozovaly „anglické či německé dámy“, definoval editor svazku jako pohodlné, čisté a levné.¹⁴⁰

Podrobněji se ubytovacím možnostem věnovali Murray a Gsell Fels. Gsell Felsova příručka z roku 1875 nachází v italských městech vždy několik vhodných hotelů.¹⁴¹ Ještě podrobnější jsou novější Murrayovy průvodce uvádějící nejen seznam všech hotelů a dalších možností ubytování v dané lokalitě, ale i jméno jejich majitele, informaci o kvalitě, cenách i poskytovaných službách.¹⁴² Cestující muži bývali, pokud se nároků na ubytování týče, skromnější – jeden z Beadekrových průvodců upozorňuje, že pokud je výpravě dáma, jsou cestovní náklady většinou vyšší.¹⁴³

Ještě po celé *dlouhé* 19. století stála na pomyslné kulinární špičce francouzská kuchyně, která kralovala ve všech dobrých evropských restauracích. Italská kuchyně zůstávala omezena jen na domácí prostředí a po celé sledované období ji průvodce nijak podrobně nepopisovaly a spokojily se s konstatováním, že restaurace první třídy ve velkých městech se co do zařízení podobají francouzským, případně německým, že jejich kuchyně jsou směsí francouzské a italské a jsou většinou drahé. Do obyčejných „trattorií“, kde se vařila pravá italská jídla, není vhodné brát dámu, výjimku tvoří jen ty nejvybranější. Tam stál oběd čtyři až šest franků, bez vína

137 *Italien von den Alpen bis Neapel*. Kurzes Reisenhandbuch. Mit 25 Karten, 29 Plänen und 23 Grundrissen. Sechste Auflage. Leipzig, Verlag von Karl Baedeker, 1908, s. 70.

138 *Italy. Handbook for Travellers by Karl Baedeker*. Third Part, 1903, s. VI.

139 Tamtéž.

140 Tamtéž, s. XIX–XX.

141 T. GSELL-FELS, *Italien in 50 Tagen*, s. XVIII–XX.

142 Srov. např. *A Handbook of Rome and its Environs forming part II of the Handbook for Travellers in Central Italy*. 5th edition, carefully revised on the spot, and considerably enlarged, London, J. Murray 1858, s. VIII–IX; *Murray's Handbook of Florence and its Environs*. London, J. Murray 1865, s. I–III atd.

143 *Italy. Handbook for Travellers by Karl Baedeker*. First Part: Northern Italy, 1899, s. XI.

ovšem – po něm je ostatně lépe se poohlédnout ve specializovaných obchodech.¹⁴⁴ Obyčejné víno je podáváno v otevřených džbáncích, kvalitní v zazátkovaných lahvích s vinětou.¹⁴⁵ Před nekvalitními víny varoval také Gsell Fels považující hostince ve velkých městech za kosmopolitní a „trattorie“ za místa, kde je možno ochutnat italskou kuchyni. Pro snazší orientaci překládá názvy italských specialit jídel do němčiny.¹⁴⁶ Na jihu poloostrova se první třída restaurací nevyskytuje, s výjimkou Neapole, ale dobrá francouzská kuchyně se dá ochutnat ve velkých hotelech; také jídlo v trattoriích bývá zpravidla dobré, opět s výjimkou malých měst.¹⁴⁷ Pasáže o stravování už pravidelně doplňoval slovníček jídel a chodů a doporučující seznam vín vydal minimálně na jednu stránku;¹⁴⁸ méně pozorné k nim byly Murrayovy průvodce.¹⁴⁹

Gsell Fels přináší i odhad celkových výdajů – Itálie nebyla opravdu drahou zemí: běžný cestovatel potřebuje asi dvanáct franků denně, při delším pobytu v některé lokalitě vyjde s osmi franky, přičemž jedna lira představovala 40 rakouských krejcarů, jedna říšská marka jeden frank a 25 centů, jeden rakouský zlatý dva franky 50 centimů.¹⁵⁰

Města

Téměř všechny zmiňované průvodce obsahují mapy a plány velkých měst – většinou Říma, Benátek a Florencie, často i dalších. Počet popisovaných měst se různí, kritéria jejich výběru není možné přesně určit. Reichard ve své *Handbuch* z roku 1784 věnuje pozornost patnácti italským městům (ve shodě s historickou skutečností je Nizza italská a Terst „německý“). Každý odstavec věnovaný jednomu městu má stejnou strukturu a uvádí počet obyvatel (podle autora¹⁵¹ v osmdesátých letech 18. století Řím se svými 162 800 obyvateli následoval až za Neapolí s 380 tisíci, za nimi pokulhávaly Benátky se 150, Florencie s 81, Janov s 80, Turín se 77,

144 Tamtéž, s. XX–XXII.

145 *Central Italy and Rome. Handbook for Travellers by Karl Baedeker*, 1909, s. XX.

146 T. GSELL-FELS, *Italien in 50 Tagen*, s. XXV.

147 *Italy. Handbook for Travellers by Karl Baedeker*. Third Part, 1903, s. XXI.

148 *Italy. Handbook for Travellers by Karl Baedeker*. First Part, 1899, s. XX–XXII.

149 Např. *Murray's Handbook of Florence and its Environs*. London 1865, s. IX, kde je seznamu obchodů s víny věnován jen malý odstavec.

150 T. GSELL-FELS, *Italien in 50 Tagen*, s. XVIII.

151 H. A. O. REICHARD, *Handbuch für Reisende*, 1784, s. 529.

Bologna se 70 či Verona s necelými 58 tisíci obyvateli).¹⁵² Reichard v obou „italských“ publikacích uvádí výčet pozoruhodných staveb, učených společností a knihoven, možnosti zábavy (od divadel či operních scén až po festivaly či církevní slavnosti), navrhuje trasy „procházek“ (jedná se hlavně o parky či veřejně přístupné zahrady). Za pozornost mu stály také hospodářské poměry, z prvků turistické infrastruktury si všímá jen možností ubytování.¹⁵³

Hlavními cíli cestovatelů byly Řím, Milán, Benátky a Neapol, k nim se postupně přidávala Florencie, která ještě na konci 18. století nebyla mezi Angličany příliš populární. Byla považována za pochmurnou a rozpadající se, návštěvníci přicházeli jen kvůli palácům Pitti a Uffizi. K její rehabilitaci přispěla Mariana Starke a také Mary Shelley, která město navštívila v roce 1818 a prohlásila, že se jedná o nejkrásnější město, jaké kdy viděla. Podrobně popsala nejen jeho památky a zajímavé okolí, zaznamenala i své pocity a dojmy.¹⁵⁴ Podobný přístup zaujala v *Letters from Italy* a v *Travels on the Continent* Starke. V průvodci věnovala městu padesát stran.¹⁵⁵ Vynesla do nebe nejen bohatství jeho památek, ale také kvalitní hotel *Le Pelican*, nejlepší ze tří, které jsou v městě k dispozici, i dobře zásobené obchody, výtečná vína a slavnost San Giovanni.¹⁵⁶ Také anglická verze „italského“ průvodce Reichardova věnuje Florencii více pozornosti než francouzská. Město je vylíčeno na dvanácti stranách a autor si kromě pamětihodností všímá i místních hospodářských poměrů. Uvádí seznam hotelů a rozlišuje, zda jsou „dobré“ nebo dokonce „vynikající.“¹⁵⁷

Francouzská verze zasvětila městu jen polovinu tohoto rozsahu, tzn., že oproti „výchozímu“ textu v *Handbuchu* z roku 1784 tu není příslušná pasáž nijak aktualizována ani rozšířena.

Nejvíce pozornosti zasvětily průvodce logicky Římu. Reichard se věnuje jeho architektuře, antickým památkám, popisuje chrámy a paláce, villy, náměstí, fontány, sloupy, mosty, ruiny. Všímá i jeho ekonomiky, chválí výrobu hedvábí či rukavic.¹⁵⁸

Nezdá se, že by průvodce v popisu Říma vynikaly mimořádnou invencí, nicméně Mariana Starke popisuje událost, kterou zmiňují i další průvodce, ona ale přidává osobní postřehy. Jde o generální audienci, kterou papež dával u příležitosti velikonočního týdne. Starke ji nahlíží z pohledu ženy a současně z pohledu

152 Tamtéž, s. 416–561.

153 Tamtéž, s. 542.

154 R. S. LAMBERT, *The Fortunate Traveller*, s. 83.

155 M. STARKE, *Travels on the Continent*, s. 106–156.

156 Tamtéž, s. 149–150.

157 H. A. O. REICHARD, *Itinerary of Italy*, s. 63–74.

158 Tamtéž, s. 63–74, 112–141.

obyvatele britského království: britští občané, jimž prý hlava katolické církve prokazuje přijetím mimořádnou laskavost, si musí u svého ambasadora v Římě opatřit vstupenky. Pius VI. přijal i ji, ale musela mít, stejně jako ostatní ženy, na hlavě závoj a oděv upnutý až ke krku. Papež, jenž nerad mluví francouzsky, byl tak laskavý, že členům její výpravy dovolil, aby s ním tímto jazykem mluvili. Autorka postřehla také jeho nezdravý vzhled.¹⁵⁹

Benátky, „meta raně novověkého turismu“,¹⁶⁰ které přestály francouzskou okupaci a v letech 1814–1866 náležely Habsburkům (z toho do roku 1859 jako součást Benátsko-Lombardského království), se zdály být na konci své někdejší slávy. Přístav byl opuštěn, obchod v úpadku, město se vyliďňovalo, některé chátrající památky byly bořeny nebo znešvařeny necitlivou přestavbou. Přesto právě v této době přibývalo návštěvníků ochotných v městě, příručkami stále připomínaném jako jedno z nejstarších v Evropě, utrácet. V roce 1856 prý Benátky navštívilo třicet tisíc turistů.¹⁶¹ Na rozdíl od Mariany Starke, které – nelze zjistit, proč – Benátky, navštívené až na konci italské cesty, nestály za rozsáhlejší pozornost,¹⁶² nadšený Reichard zasvětil v jedné ze svých příruček Benátkám celých pět stránek popisu – věnuje je památkám, místní výrobě (jmenuje zrcadla, skleněné květiny, korály, porcelán, hedvábné punčochy), sbírkám, procházkám...¹⁶³ Zmiňuje karneval, gondoly, kupce a výrobky z Levanty, dóžecí palác. Populární bylo už i Lido; navíc město disponovalo celkem komfortními ubytovacími možnostmi. Člověk se prý ale musel mít pořád na pozoru, aby nespadol do kanálu, neboť mosty jsou bez zábradlí. Navzdory tomu, navzdory úzkým a křivolakým uličkám, které z města dělají skutečný labyrint, navzdory kanálům, které v létě či při odlivu páchnou, jsou Benátky krásné.¹⁶⁴ Rakouská správa vycházela potřebám turistů (samozřejmě i obyvatelstva) vstříc a usilovala vzhled i bezpečnost Benátek zlepšit: kolem poloviny čtyřicátých let byly vyčištěny kanály, opraveny a zábradlím opatřeny mosty (přes Grand Canal byly postaveny dva nové), opraveny ulice i Dóžecí palác. V roce 1843 se v městě rozsvítily plynové lampy.¹⁶⁵

159 M. STARKE, *Travels on the Continent*, s. 386–388.

160 Srov. Heřman Jakub Černín *na cestě za Alpy a Pyreneje*. I., Kavalířská cesta českého šlechtice do německých zemí, Itálie, Francie, Španělska a Portugalska, s. 317–341; na s. 338 zmiňují autoři Missonovu reflexi Benátek.

161 Z. HOJDA, „Rakouské“ Benátky – nejlubší úpadek *Serenissimy*?, s. 183.

162 M. STARKE, *Travels on the Continent*, s. 515–520.

163 H. A. O. REICHARD, *Der Passagier auf der Reise*, 1803, s. 582–587.

164 H. A. O. REICHARD, *Le guide des voyageurs en Italie*, s. 95; H. A. O. REICHARD, *Itinerary of Italy*, s. 167.

165 Z. HOJDA, „Rakouské“ Benátky – nejlubší úpadek *Serenissimy*?, s. 184.

Reichard radí pokračovat z Benátek do Verony, kde, vedle antického amfiteátru, zmiňuje v příručce z roku 1803 také příběh Romea a Julie.¹⁶⁶ Nicméně pokud cestovatel pokračoval na jih Itálie, byly Neapol s Neapolskem dalším cílem a také zpravidla místem, odkud se po prohlídce cesta obracela zpět na sever. Na jihu měl turista obrátit pozornost především k samotné Neapoli, městu proslavenému svými hrady, archeologickým muzeem, kláštery, kostely, operou San Carlo či slavným procesím, které každoročně vycházelo z kostela Piedigrotta 8. září.¹⁶⁷ Dále nechtě se zaměřit na Vesuv; ten skutečně snad žádný průvodce nevynechal. Reichard nejenže vypsals v chronologickém pořadí všechny erupce obdivovaného vulkánů, navíc citoval slova jistého kapucinského mnicha, podle kterého chrlí Vesuv nejen lávu, ale i zlato, díky množství cizinců, které přitahuje.¹⁶⁸ Mariana Starke přiznala, že byla zvědavá na následky erupce z roku 1818, které byly ještě velmi zřetelné. Fakt, že na sopku vystoupala, byl příčinou její nemalé hrdosti: tímto namáhavým výkonem se vyrovnala mužům.¹⁶⁹ Neapol nazvala na první pohled nejkouzelnějším městem na světě; při bližším seznámení prý ale musela názor změnit.¹⁷⁰ Podobně jako většina autorů průvodců, i Starke si stěžuje na špínu, hluk, zanedbaný vzhled staveb i ulic – což bylo nesporně dáno i skutečností, že Neapolsko nemělo od přelomu 18. a 19. století právě šťastný osud.¹⁷¹

Z jedním dechem obdivovaného i pomlouvaného města zamířili návštěvníci do Herkulanea a Pompejí, jejichž zmrtvýchvstání (Herculaneum bylo objeveno v roce 1738, Pompeje v roce 1748) bylo velkou archeologickou i společenskou událostí. Mimo jiné obrátilo pozornost cestovatelů k zapomenutému antickému městu jménem Paestum. Mariana Starke věnuje těmto lokalitám hned několik stránek.¹⁷²

166 H. A. O. REICHARD, *Der Passagier auf der Reise*, 1803, s. 587–588.

167 H. A. O. REICHARD, *Le guide des voyageurs en Italie et en Suisse*, 1819, s. 51; R. S. LAMBERT, *The Fortunate Traveller*, s. 73.

168 H. A. O. REICHARD, *Le guide des voyageurs en Italie et en Suisse* 1819, s. 59.

169 M. STARKE, *Travels on the Continent*, s. 454. Snaze cestovateleky vystoupat na Vesuv a potvrdit tak svou odolnost se věnuje též R. Sweet, srov. R. SWEET, *Cities and the Grand Tour*, s. 55–56.

170 M. STARKE, *Travels on the Continent*, s. 378.

171 Ferdinand IV. Neapolský (a III. Sicilský) neudržel své království po nástupu Napoleona a jeho invazi do Itálie. V roce 1799 byla na území neapolského království ustavena tzv. Parthenopská republika, kterou ale Ferdinand IV. v témže roce dobyl zpět. Napoleon v roce 1806 znovu Neapolsko obsadil, králem jmenoval svého bratra Josefa, který vládl až do roku 1808, kdy se stal králem španělským a na neapolském trůnu ho nahradil Napoleonův švagr Joachim Murat. První Napoleonův pád (1814) ještě Murat přežil, neboť se dohodl s Rakouskem. Po Napoleonově útěku k Elby se k němu opět připojil a zahájil válku proti Rakousku, nakonec byl poražen a po návratu z exilu zastřelen.

172 M. STARKE, *Travels on the Continent*, s. 458n.

Obyvatelstvo

Byť byla celá Itálie vnímaná jako veselé místo stvořené k životu plnému hudby, tance, divadla a karnevalů, nelze nevidět jistou přezíravost, která je vůči „veselému“ obyvatelstvu v některých cestovních průvodcích přítomna. „Vznešenost“ antiky se mezi pustnouchými památkami ztrácela a z tohoto úhlu bylo občas nazíráno i obyvatelstvo: převážně chudé a hlučné, ne vždy poctivé. Nejhůře dopadali obyvatelé Neapole, tehdy třetího největšího města Evropy, po Londýnu a Paříži, s 380 tisíci obyvatel, jak psaly průvodce, kdysi zdravé a ekonomicky zdatné město, které teď trpí následky válek a velkých epidemií. Obyvatelstvo zde proto není tak „dobré“ jako obyvatelstvo Říma, třebaže je během karnevalu velmi malebné, jak píše Mariana Starke. Autorka ale vzápětí upozorňuje na stereotypy, jimiž je hodnocení Neapolitánů zatíženo. Zdejší lidé nejsou mazaní, chamtiví, líní, krutí a hloupí, jak se tvrdí, ale naopak srdeční, pracovití a vášnivé myslí; poslední z charakteristik je pak příčinou jejich vznětlivosti a náchylnosti k revoltám.¹⁷³ Hlavním problémem lokality jsou *lazzaroni*, žebráci, kteří se v hojném počtu vyskytují hlavně u vchodu do kostelů. Jejich počet byl na začátku století odhadován na 40 až 60 tisíc. Mnozí z nich nemají jídlo ani domov. Počet se prý díky přísným pravidlům, která zavedlo francouzské okupační vojsko, poněkud snížil, i tak je ale dramatický.¹⁷⁴ Žebráci nebyli atributem jen tohoto krásného jihoitalského města – ještě bedekr z konce 19. století označuje žebrání za „národní nepřístojnost“.¹⁷⁵ V Benátkách je žebráků sice méně, zato je vhodné mít se na pozoru před gondoliéry, kteří jsou sice veselí a „zpívají ty nejkrásnější verše z Tassa“, ale jsou chudí.¹⁷⁶ Také přesvědčení, že Itálie je zemí spopitného, že žádosti o něj nikdy nekončí,¹⁷⁷ mohlo být do jisté míry stereotypem.

Ve srovnání s negativními převládají pozitivní soudy. Galantnosti Italů, i těch nízkého původu, si cení ještě průvodce přelomu století.¹⁷⁸ Jinak se pochvalná hodnocení týkají spíše vyšších sociálních vrstev. Vyšší třídy v Sienně jsou „dobře vychované, příjemné a mimořádně laskavé k cizincům.“¹⁷⁹ Vlídného ohlasu se

173 M. STARKE, *Travels on the Continent*, s. 439.

174 H. A. O. REICHARD, *Le guide des voyageurs en Italie*, 1819, s. 51; H. A. O. REICHARD, *Itinerary of Italy*, s. 85–97.

175 *Italy. Handbook for Travellers* by Karl Baedeker. First Part: Northern Italy, 1899, s. XIV–XV.

176 H. A. O. REICHARD, *Le guide des voyageurs en Italie*, s. 96.

177 H. A. O. REICHARD, *Le guide des voyageurs en Italie et en Suisse*, 1813, s. 102.

178 *Central Italy and Rome. Handbook for Travellers* by Karl Baedeker, 1909, s. 13.

179 M. STARKE, *Travels on the Continent*, s. 220.

dostalo „jemným a příjemným mravům“ Benátčanů z vyšších společenských vrstev, vtipnosti a veselosti mladých dam.¹⁸⁰ I nobilita se ale mohla dočkat kritiky: janovská šlechta byla „špatně vychovaná a zřídkakdy se zajímající o literaturu; miluje jen nádheru prostřeného stolu“.¹⁸¹

Anglická verze Reichardova „italského“ průvodce je velmi vnímavá k sociální situaci obyvatelstva, u popisu každého města věnuje podrobnou pozornost charitativním zařízením, které – či která – se v něm nachází. Uvádí počty jejich chovanců, kapitál, s kterým ústav disponuje, jméno jeho zakladatele. Řada průvodců zmiňuje Milán jako město s velmi členitou a účinnou sociální sítí – s množstvím špitálů a dalších charitativních organizací.¹⁸²

Závěr

O tom, že cestovní průvodce jsou zajímavým pramenem k dějinám cestování, není třeba pochybovat. Přibližují materiální podmínky, v nichž se cesty odehrávaly, proměny tras i proměny samotné navštěvované země, v našem případě Itálie. Netýká se to jen průvodců výše zkoumaných, ale i dalších, byť výčet nakladatelských domů může být sotva úplný: zdá se, že neméně důležitou roli hrála další nakladatelství specializovaná na vydávání cestovní literatury. Lze ale předpokládat, že obsah jejich průvodců a jejich strategie zaměřené na cestovatele se od námi zkoumaných příliš nelišily. Nicméně k úplnému obrazu jejich významu a objasnění vztahu cestovatel – tištěný průvodce chybí pohled z druhé strany: jaké příručky byly – konkrétně v českých zemích – používány?¹⁸³ Jaký způsobem byly šířeny? Byly kupovány či si je cestovatelé vzájemně půjčovali? Snažili se získat co nejaktuálnější verzi? Byli s nimi spokojeni? Jak je vidět, s každou otázkou vyvstává otázka nová. Odpověď na ně je ale třeba hledat v jiných typech pramenů.

180 H. A. O. REICHARD, *Itinerary of Italy*, s. 167.

181 M. STARKE, *Travels on the Continent*, s. 185.

182 Tamtéž, s. 91.

183 Podle autorů-editorů dvoudílné publikace *Heřman Jakub Černín na cestě za Alpy a Pyreneje* byly konkrétně průvodce po Římě v 17. a 18. století v českém prostředí velmi rozšířeny a převažují nad dochovanými průvodci z jiných měst, srov. *Heřman Jakub Černín na cestě za Alpy a Pyreneje*. I., s. 178. Pro *dlouhé* 19. století zatím podobné zjištění nemáme.

Printed Travel Guide as a Resource of Everyday Travel. Example of Italy in the Long 19th Century

MILENA LENDEROVÁ

The study is based on 25 printed travel guides published between years 1784–1909 (1926) focusing on Italy. The authors and publishers of the travel guides were Heinrich August Ottokar Reichard, John Murray, Karl Baedeker and Teodor Gsell Fels, i.e. the books used by travellers from Czech territories, as indicated in several different resources. A number of travel guides paid attention to Italy: a popular destination long before holiday travel became a common interest.

Practical travel guides appear next to general academic guidelines in the second half of the 17th century. Their objective is to advise a traveller on how to behave and what to see in a particular country. Starting from the 18th century, travel books focus on providing people with practical information. New works, travel guides (at the beginning called *Handbuch*, *Handbook*, followed by *Guide*), take the introductory passages from travel books that contemplate the meaning of travel, giving general instruction for travel. The authors complete introductory texts with descriptions of particular places: architecture monuments, natural beauties, sightseeing routes and offer time schedule of a given journey. In their opinion, no more is travel a mission and educational obligation: it becomes a joy of motion, aesthetic experience, an opportunity for finding new acquaintances and an individual's ability to accommodate to new conditions, to communicate and get through in a less familiar environment.

The first author to show a noticeable transition to a certain “specialization” of travel guides was Heinrich August Ottokar Reichard. His travel guide for Italy and beyond focused on practical aspects and was published in French, English and German languages. Yet before the first half of the 19th century, a new phenomenon appeared in the field: travel guides were published by large publishing houses. Probably the first was Murray: an enterprise established in London in 1768 who published their travel books until 1914. The exclusive language of their travel books was English. The Italy travel guides reacted to an increased interest of British tourists in travel to the Apennine peninsula, interrupted for a short time by the French Revolution and the Napoleonic Wars.

No less important were travel guides published by Karl Ludwig Johannes Baedeker that contained, besides purely practical information, a high quality passages concerning historical monuments. Baedeker and his followers published their travel books, including those for Italy, in several languages.

Theodor Gsell Fels, a Swiss writer of specialized literature, published his travel books only in German. He dedicated four publications to Italy; an innovation he introduced was scheduling a journey into a precise number of travelled days.

Travel guide as a specific type of specialized literature is a meaningful resource of travel history, bringing closer material conditions and changes of travel routes and of the most visited country – Italy.

Translated by Yveta Linhartová

STUDIE

Hlídka versus Český časopis historický (Spor o výklad církevních dějin v první polovině 20. století)

JAROSLAV PÁNEK

JAROSLAV PÁNEK: The Catholic Journal *Hlídka* versus Český časopis historický – The Czech Historical Review (A Dispute Concerning the Interpretation of Ecclesiastical History in the First Half of the 20th Century)

This study discusses an ideological conflict between the central periodical for historical sciences (*Český časopis historický* – The Czech Historical Review, CCH) and a doctrinaire Roman Catholic periodical *Hlídka*. It ran its course from 1918 to 1940. Whereas the CCH (published in Prague) represented professional academic writing and expressed the views of the majority of important Czech historians, *Hlídka* (published in Brno) had its authorship base amongst Moravian Catholic theologians, ecclesiastical historians and the representatives of other humanities. In addition to articles, both journals published a wealth of reviews and reports on contemporary specialist literature, by which they attempted to influence the standard of historiography and impact upon the historical awareness of the public. However, they differed principally in their focus – the CCH set forth liberal to moderately nationalist views of history, whereas *Hlídka* was militant in its defence of the inviolability of the Church and a Catholic interpretation of the past. The prolonged series of polemics involved opposing views especially with regard to the Hussite Revolution, the Reformation, re-Catholicization and religious tolerance, yet also on the role

of the Papacy and international relations in the past. The controversy did not result in closing the gap between the conflicting views, but, on the contrary, intensified the gulf between the liberal and clerical standpoints, up until 1940, when both periodicals were shut down during the German occupation of the Czech Lands.

Key words: History of historiography; Catholic and Protestant interpretations of history; Hussite Revolution, Reformation, Re-Catholicization; Papacy, Roman Curia, Vatican, Czechoslovak Historical Institute in Rome; Czech Lands, Czechoslovakia

Pozapomenutý časopis a jeho orientace v dějinách a přítomnosti

Brněnský časopis *Hlídku* patří – na rozdíl od stále živého ústředního oborového periodika *Českého časopisu historického* – mezi pozapomenutá periodika české minulosti, přestože po řadu desetiletí sehrával nezanedbatelnou úlohu při formulování názorů na české dějiny, literaturu a kulturní politiku.¹ Tento konzervativně laděný katolický měsíčník vznikl roku 1884 s programovým, leč – kromě vyslovené klerikálních kruhů – málo přitažlivým názvem *Zprávy Apoštolátu tisku*, ale už od druhého ročníku (1885) se změnil na *Hlídku literární* a poté na *Hlídku* (1896). Její zaměření jen částečně upřesňoval podtitul *Listy věnované zájmům křesťanského písemnictví*, resp. od roku 1886 *Listy věnované literární kritice*. Pod pojmy „písemnictví“ a „literární kritika“ byla míněna literatura v nejširším smyslu – zdaleka ne jen beletrie (popřípadě výchovná literatura pro děti a mládež), ale také odborné publikace zahrnující teologii, filosofii, historii, další humanitní a sociální disciplíny, někdy i přírodovědu. V těchto oborech shromáždila *Hlídku* v 57 ročnících (1884–1940) velké množství témat a textů, které by si zasloužily analýzu z hlediska řady oborů, především ovšem historie.²

Hlídku byla časopisem, který se pokoušel reagovat, jak sdělovali jeho zakladatelé, na „spoušť tzv. kulturních bojů“ a „měl za účel šířiti dobrou, nábožensky nezávadnou knihu“,³ jinými slovy „nábožensko-vědecké poznání, vědu nábo-

1 Za možnost soustavného studia tohoto časopisu a korespondence s ním související v Moravském zemském archivu v Brně (v listopadu 2015) vděčím laskavé podpoře vedoucího pracovníka tohoto archivu PhDr. Tomáše Černušáka, Ph.D.

2 Povšechnou charakteristiku *Hlídky literární 1884–1895* podal Oldřich SIROVÁTKA v *Lexikonu české literatury* 2, Praha 1993, s. 204–205.

3 V. (= Pavel VYCHODIL), *Vstup do 2. půlstoletí*, *Hlídku* 51, 1934, s. 1–3, citace ze s. 1.

ženskou“.⁴ Snažil se oslovovat a informovat širší veřejnost, ale při nevysokém nákladu se svými články, recenzemi a zprávami ve skutečnosti obracel především na katolické duchovní a na učitele stejného konfesijního zaměření. Byl orientován v duchu českého vlastenectví a do jisté míry i slovanství, a na rozdíl od svého pražského protějšku – *Časopisu katolického duchovenstva* (1828–1949) – také na moravanství. Základním vodítkem byl však naprosto loajální vztah k papežství, katolické hierarchii a obecně církvi, což určovalo také pohledy autorů zde publikujících na dějiny. Jelikož nešlo o křesťanství v ekumenickém smyslu, nýbrž o vyhraněný katolicismus, Hlídka se občas dostávala do konfliktu s těmi představiteli české historiografie a literární popularizace dějin, kteří zastávali evangelické, agnostické nebo ateistické stanovisko, ale i s těmi, kteří sice byli katolíky, ale nesdíleli bigotní stanoviska některých zvláště vyhrocených přispěvatelů tohoto časopisu. Tato tendence se výrazně projevila na sklonku existence Rakousko-Uherska a za první Československé republiky.

Ostre vyhraněné stanovisko k nekatolickým pohledům na české dějiny zaujala Hlídka už za první světové války. Nutno uznat, že si tehdy, za redakce novotomisticky orientovaného rajhradského benediktina Pavla Julia Vychodila (1862–1938),⁵ udržovala cílevědomý odstup od rakousko-uherské válečné propagandy a zřetelně dávala najevo české vlastenectví. V různých narážkách (zejména v recenzích) upozorňovala na to, že v Předlitavsku i v Uhrách žijí převážně Slované (kteří se ovšem nedokáží sjednotit ke společnému postupu), ale v rozporu s touto skutečností dochází k všestrannému zvýhodňování Němců, zatímco v Uhrách probíhá brutální maďarizace.⁶ Ke cti časopisu sloužila zdrženlivost vůči tehdejší oficiální politice, což k ní připoutalo i osobnost tak významnou, jakou byl Leoš Janáček, který do ročníků 1915–1917 přispíval pozoruhodnými studiemi a úvahami s hudebními příklady; podával tím svědectví, že ani tento hudební geniús nepokládá Hlídku za okrajový časopis.⁷

4 Tamtéž, s. 3.

5 Vilém BITNAR, *Pavel Julius Vychodil literárním kritikem a historikem. Na okraj jeho životního díla*, Hlídka 55, 1938, s. 117–123, 181–184, 214–216. Bitnar charakterizuje Vychodila jako žáka a pokračovatele preláta Josefa Pospíšila (1845–1926), zakladatelské osobnosti české křesťanské filosofie a redaktora *Hlídky* v letech 1896–1899. Podle Bitnara se Vychodilova redakční činnost a pojetí recenzní rubriky vyznačovaly důslednou obhajobou katolického pojetí pravdy: „Kde byla tendence spisu protináboženská, posuzován vždy s hlediska náboženského. Pravda a právo bylo heslem listu, ani jednostranná řežba, ani přemrštěné vychvalování.“ (s. 215).

6 Recenzní rubrika Hlídky 31 (1914) a dalších ročníků.

7 Leoš JANÁČEK, *Glossy ku Dvořákově „neoriginalitě myšlenkové“*, Hlídka 32, 1915, s. 36–41; *TYŽ, O průběhu duševní práce skladatelské. Křivky průběhu afektů hudebních*, Hlídka 33, 1916,

K ústřednímu tématu doby, k probíhající světové válce, se Hlídka vyslovovala především tehdy, když pokládala za nutné zdůraznit svůj konfesijně vyhraněný postoj. Především zásadně odmítala růst ateismu, který byl vyvolán hrůzami Velké války a rozkladem představ o životě, na nichž stálo „dlouhé“ 19. století. Ústředním heslem Hlídky se v této době stala potřeba zachovat a upevnit náboženskou víru, a to výlučně v katolickém duchu.⁸ Pozoruhodné bylo, že se imaginární polemika o náboženských hodnotách odehrála opět na slovanské tematice. V roce 1915 byl zveřejněn článek anonymního, za kryptonymem skrytého (údajně) polského autora, který ostrými slovy zdůrazňoval ruskou agresivitu ve smyslu mocenském i náboženském, ale také rozdíl mezi zaostalým carstvím a civilizovaným katolickým Západem: „[Kdosi] klade svou naději v mohutného ruského kolosa, který prý má snad ještě sílu zničit i více než jeden národ a jedno náboženství. Nezničilo Rusko již 12 milionů uniátů? Bude mu tak těžko odstranit zbylé 3–4 miliony? Není dosti silné udržeti v kázni a pořádku 130 národností, z nichž se skládá ruská říše? Pokud je tato důvěra oprávněna, budoucnost ukáže. Jedno jest nesporno: kolikrát již zvítězila na čas hrubá síla, než poslední vítězství jejím nebývá! A poznamenejme ještě, abychom zachránili čest Ruska: nalézá se u nich dosti lidí, kteří se v nelíčené úctě sklánějí před mravní silou katolické církve, a bude jich tím více, čím větší jest nespravedlivost, s jakou se jedná s uniáty, a čím více mučedníků nadělá nynější válka.“⁹

Zjevná narážka na proruské sympatie v českém protirakousky orientovaném prostředí zakládala vztah k nepřátelskému Rusku nikoli na etnické nenávisti k nejpočetnějšímu slovanskému národu, nýbrž na odporu proti potlačování řeckokatolické církve na Ukrajině a Bílé Rusi, což byl směr neodporující českému vlastenectví. Aby bylo dosaženo vyváženosti v duchu kompromisního českého slovanství, sáhla Hlídka do polského prostředí, a to přímo do nejvyšších sfér polské kultury. Ztělesněním příkladných idejí se stal laureát Nobelovy ceny za literaturu Henryk Sienkiewicz, pojatý zjednodušeně jako nekritický apologetik katolického náboženství, jako odpůrce rozkladných teorií socialismu a nihilismu. Neboť tento spisovatel „pochopil, že největší nemoc dnešního duševního života tkví ve *skepticismu*, v náboženské i mravní dekadenci, v nedostatku vyšších ideálů, v jakémsi návratu k materialistickému pohanství.“¹⁰ Polský romanopisec vyrostl

s. 33–40, 103–108, 189–196; TÝŽ, *Z pražského ovzduší. Příspěvek k tónovým útvarům české řeči*, Hlídka 34, 1917, s. 65–71, 151–156.

8 Karel ČERNOCKÝ, *Psychologie válečného ateismu*, Hlídka 34, 1917, s. 201–205, 286–289.

9 St. POLSKÝ, *Proč Rusko válčí s Rakouskem*, Hlídka 32, 1915, s. 20–25, 81–85, citace ze s. 85.

10 Em. MASÁK, *Henryk Sienkiewicz*, Hlídka 34, 1917, s. 133–139, 225–230, citace ze s. 137.

v symbol dokonalého souladu vlastenectví, mravnosti a náboženské víry: „že při slově »náboženství« má Sienkiewicz na mysli především náboženství *katolické*, rozumí se samo sebou. Nikdy nezapíral svého přesvědčení, i životem je vyznával, i do zřejmě katolických časopisů psal.“¹¹ Toto stanovisko bylo velmi důležité pro nalezení evropského kontextu v nazírání na současnost a na dějiny českých zemí. Zejména šlo o aktuální utváření obrazů heroické či úpadkové české minulosti, zvláště pak o hodnocení české historické beletrie v podání Aloise Jiráska a zprostředkovaně i díla Františka Palackého a jeho – v podstatě evangelické – koncepcí českých dějin.

Hlídkka se však vyhranila ještě v jiném směru, který byl podstatný pro hodnocení české minulosti – ve vztahu k T. G. Masarykovi, rovněž navazujícímu na Palackého pojetí národní minulosti. Opět se to stalo způsobem, který neznamenal denunciatní postoj k čelnému představiteli protirakouského zahraničního odboje, v roce 1916 již zjevnému arcinepříteli rakousko-uherské monarchie; naopak, místo politického útoku bylo zdůrazněno hledisko náboženského a ideologického sporu. Časopis spíše jen okrajově zaznamenal činnost prvního odboje a postavil se proti Masarykovi jako proti apostatovi, nositeli zhoubných filosofických a mravních idejí, a to s důrazem na institucionální stránku věci. Soustředil se na tehdy nejdůležitější centrum české vědy a konstatoval, že po rozdělení pražské univerzity byla obsazena „veledůležitá stolice filosofie odpadlíkem od víry katolické, jenžto, jsme-li dobře zpraveni, nenáležel a nenáleží ani k žádnému vyznání v Rakousku dovolenému, ač formálně ke kterémusi z nich přihlášen. Favorisovati odpadlíky na vysokých školách bylo tehdy, či snad ještě jest (?) módou. Ohled na katolické Rakousko, na katolický národ tehdy ani později neplatil.“¹² Vedení polemiky proti Masarykovi v nepolitické, nábožensko-etické rovině bylo výrazem vcelku pevné ideové linie Hlídky za redakce Pavla Vychodila¹³ a zároveň skutečností, která časopisu

11 Tamtéž, s. 227.

12 Nepodepsaná glosa: „Dle českých novin vydali prof. Dr. T. G. Masaryk, býv. posl. Dürich, pařížský malíř a mazal karikatur Kupka, pak jakýsi Čermák a Fischer *jménem českého národu protirakouské osvědčení* ve prospěch čtyřšody...“, Hlídkka 33, 1916, s. 300.

13 Pavel VYCHODIL, *K případu Masarykovu*, Hlídkka 33, 1916, s. 333–344; redakční stanovisko charakterizuje Vychodilův výrok: „vinu [za zpochybňování a oslabování katolicismu] hledati třeba hlavně v systému“ (s. 333). Podobně deterministicky vyznívá i nepodepsaný redakční nekrolog, *Císař a král František Josef I. †*, Hlídkka 33, 1916, s. 797–799; nejde o panegyrik, nýbrž o dobově podmíněný, samozřejmě jednostranný nekrolog zbožného, pracovitého a trpícího vladaře, zdůrazňující omezenost moci panovníka, jeho snahy i problematrické výsledky vývoje v době, kdy „výstřední liberalismus hospodářský a kapitalismus byl a jest nezdravý, ale je

usnadňovala vstup na veřejnou scénu první Československé republiky v době, kdy se odpadlický filosof Masaryk stal její hlavou.

Od potírání Jiráskova pojetí husitství ke kritice odborné historiografie

Na této ideové a redakční základně se na sklonku první světové války a v následujících letech objevily tvrdé polemiky o českých a obecných církevních dějinách, které jsou spjaty především se jménem Augustina Aloise Neumanna (1891–1948), člena řádu augustiniánů-eremitů, pedagoga na biskupském semináři v Hradci Králové a pozdějšího profesora církevních dějin na teologické fakultě v Olomouci. Krátce předtím (1916) vysvěcený kněz s výraznými badatelskými ambicemi se pustil do velice autoritativního mistrování české historiografie i historické beletrie. Vystupoval s přesvědčením o samospasitelnosti vlastního názoru a nevyhýbal se ani při útoku na již uznávaného klasika tvrdým, až urážlivým výrokům. Ve shodě s vlastním pramenným bádáním o 15.–18. století se věnoval kritickému hodnocení textů s církevně historickou tematikou od husitství po dobu pobělohorskou.¹⁴

to choroba světová, již jednotlivý stát může se brániti sebe více, docela však zatím se jí žádný neubráníl a neubrání“ (s. 799).

- 14 Augustin Alois Neumann byl teolog s doplňkovým historickým vzděláním. Roku 1911 vstoupil do kláštera augustiniánů na Starém Brně, 1915 složil řádové sliby, 1912–1916 studoval na biskupském bohosvědném učilišti v Brně, 1922 získal stipendium ministerstva školství a národní osvěty ke studiu pomocných věd historických ve Francii; byl řádným posluchačem na Institut catholique a mimořádným posluchačem na École nationale des chartes, přičemž až do roku 1924 se stipendijní podporou pařížského Comité catholique studoval prameny ve francouzských archívech a knihovnách. Po návratu do vlasti pracoval v duchovní správě (1924–1929) a současně vyučoval na biskupském bohosvědném ústavu v Hradci Králové; roku 1930 získal doktorát teologie na základě disertace *Katoličtí mučedníci doby husitské* (vydána v Hradci Králové 1927). Poté zakotvil na Cyrilometodějské bohoslovecké fakultě v Olomouci jako asistent (1930), soukromý docent (1931, habilitační spis *Prameny k dějinám duchovenstva v době předhusitské a Husově*, Olomouc 1926), mimořádný (1934) a řádný profesor církevních dějin (1938); ve studijním roce 1930/1931 získal stipendium ministerstva školství a národní osvěty k archivnímu výzkumu v Římě. Po uzavření českých vysokých škol pracoval ve Studijní knihovně v Olomouci, roku 1946 se ještě nakrátko vrátil na olomouckou teologickou fakultu, ale byl již vážně nemocen; zemřel ve věku 57 let (1948). – Životopisné údaje shromáždil Miloslav POJSL, *ThDr. Augustin Neumann, OSA – profesor církevních dějin v Olomouci*, in: M. Pojzl (ed.), *Sborník ke 100. výročí narození prof. ThDr. Augustina Aloise Neumanna, OSA, Olomouc 1991*, s. 6–11. Stručnou charakteristiku „bojovného katolického historika“ Augustina Aloise Neumanna podává syntéza František KUTNAR – Jaroslav MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepiscetví. Od počátků národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*, Praha 1997, s. 771–773.

Nejprve se pustil do kritiky husitských dramát Aloise Jiráska (1851–1930). Trilogie *Jan Hus* (1911), *Jan Žižka* (1903) a *Jan Roháč* (1914) začala vznikat v době, kdy byl ještě Neumann školákem, ale na konci první světové války nabyla mimořádné aktuálnosti, neboť se stala jedním z projevů odporu proti rozpadající se monarchii. Ostatně premiéra *Jana Roháče* v režii Jaroslava Kvapila (1868–1950) se odehrála – po čtyřletém zadržování cenzurou – v pražském Národním divadle teprve 25. října 1918, přičemž její autor byl už od května 1917, kdy jako první podepsal Manifest českých spisovatelů, v centru veřejného dění.¹⁵ V posledních měsících existence habsburského mocnářství sepsal Neumann ostrý odsudek Jiráska¹⁶ jako jednostranně tendenčního autora a mluvčího „novohusitské“ ideologie: „Licentia poetica básníku dramát historických dovoluje děj pravděpodobně doplniti a přikrášliti, ale nikdy nepřipouští, aby spisovatel vylíčil předmět své práce tak, jakým nebyl. U Jiráskových her se nepotkáváme bohužel s touto zásadou. Katolická strana se v nich předvádí obecnstvu jako společnost intrikánů a nemravů, kdežto Hus s husité jsou u něho samí světci. V zájmu historické pravdy jest ona dramata revidovati.“¹⁷ Podle Neumanna se dal Jirásek unést „jednostrannou husofilskou fantasií“, podal „tendenční karikaturu doby“, projevil „hrubou neznalost katolického učení o odpustcích“ a dopustil se mnoha dalších prohrěšků proti historické pravdě.¹⁸ Zkrátka Jirásek „je ve svých husitských dramatech pln lásky a úcty k Husovi a jeho straně jako prý obnovitelům čisté nauky Kristovy a následování života apoštolského, a při tom zcela klidně připisuje svého Roháče »příteli J. S. Macharovi«, který Krista a křesťanství tak potupil. Tato ne-logičnost je typická pro novohusitské pokrytectví vůbec.“¹⁹ Jirásek se svými historickými freskami v Neumannových očích propadl (dostal se tak do výrazného kontrastu vůči Henryku Sienkiewiczovi, o rok dříve vysoko vyzvedávanému),²⁰ ale spolu s ním byli odmítnuti také Josef Svatopluk Machar (1864–1942) a další

15 Souhrn základní faktografie a bibliografie podal Zdeněk PEŠAT v hesle *Alois Jirásek*, *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce* 2, Praha 1993, s. 543–549. K historické trilogii podrobněji Petra JEŽKOVÁ, rovněž v hesle *Alois Jirásek*, in: Eva Šormová a kolektiv, *Česká činohra 19. a začátku 20. století. Osobnosti*, I, Praha 2015, s. 376–382, zvl. s. 378.

16 Augustin NEUMANN, *Jiráskova husitská dramata*, Hlídka 35, 1918, s. 245–249, 313–317, 444–446, 497–499, 556–559, 627–629; zvláštní otisk: Brno 1919.

17 A. NEUMANN, *Jiráskova husitská dramata*, s. 245.

18 Tamtéž, s. 245–246, 313.

19 Tamtéž, s. 629.

20 „Příklady minulosti snažil se Sienkiewicz povzbudit a povznést srdce svých současníků.“ E. MASÁK, *Henryk Sienkiewicz*, Hlídka 34, 1917, s. 137.

autoři, kteří se odvážili kritizovat katolickou církev a kladné stránky minulosti nacházeli v evangelických proudech českých dějin.

Stejný úhel pohledu uplatňoval Augustin Neumann také vůči profesionálním historikům, převážně těm, kteří působili v Praze a soustřeďovali se kolem Českého časopisu historického. Ostatně tam zazněla roku 1919 i polemika s Neumannovou kritikou Jiráskových historických fresek, když se na obranu jinak všeobecně uznávaného dramatika postavil vynikající znalec husitské teologie, profesor pražské filosofické fakulty Vlastimil Kybal (1880–1958). Vytkl Neumannovi zásadně „pochybený“ přístup k uměleckým dílům a odsuzování husitství „jednostrannou inkvizičně katolickou metodou“.²¹

Augustin Neumann obratem reagoval nepodepsanou glosou v Hlídce, v níž jeho autorství prozradil nejen intenzivní zájem o téma, ale také nevybíravý styl, který se vyznačoval hrubostí a nevyhýbal se ani vulgarismům, což jinak v tomto časopisu dosud nebylo běžné. Oproti Kybalovu osočení, že husitství odsuzuje „inkvizičně katolickou metodou“, se bránil tím, že právě ona je nástrojem proti „nekatolické prolhanosti“ a že v ní „jest jistě víc historičnosti nežli v schöngesteiském blábolení novohusitském“. Zároveň Neumann napadl i dalšího z profesorů pražské univerzity Kamila Kroftu (1876–1945), který mu vytkl nepřátelský vztah k husitství. Tady už se reakce cholerického Neumanna zcela vymkla z hranic vědecké polemiky: „Nevídáno! Když se proti katolictví soptí všemožnými lžemi a skutkovým hovadstvím a řekne se jim o tomto pravda, je to historikovi našemu nepřátelstvím.“²²

Výměna názorů nebyla pokaždé takto zlučovitá, neboť v hodnocení pražské historiografie se na stránkách Hlídky uplatňovali i jiní historici, ale občas našel slova uznání sám Augustin Neumann. Pokud v roli recenzenta vystoupil kněz a badatel v oboru církevních dějin Jan Tenora (1863–1936), vyučující historii v brněnském semináři, nešetřil chválou na adresu Jana Bedřicha Nováka (1872–1933), ačkoli i on patřil do stejného názorového proudu jako Kamil Krofta a Vlastimil Kybal. Tenora publikoval zaslouženě vysoké ocenění vynikajícího edičního díla, XV. svazku *Sněmů českých*,²³ které podle recenzentova názoru

21 Vl. K. [Vlastimil KYBAL], *Hlídka, ročník XXXV, 1918*, ČČH 25, 1919, s. 139–140, citace ze s. 140.

22 „V ČČH. 1919 str. 140 p. prof. Dr. Vlastimil Kybal nazývá p. Neumannův *posudek Jiráskových dramát* (Hlídka 1918) *pochybeným* [...]“, Hlídka 36, 1919, s. 415.

23 Jan Bedřich NOVÁK (ed.), *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu*, XI/1, *Sněmy české roku 1611*, I. Sjezd stavů českých na Hradě pražském a revoluční sněm na radnici Staroměstské, Praha 1917.

úspěšně propojuje české dějiny s evropskými; tento duchovní byl schopen podat věcný pohled na práci pražského kolegy bez náboženských předsudků.²⁴

Augustin Neumann dokázal příznivě ocenit rozsáhlou studii o dějinách církevní organizace v českých zemích od 10. do 13. století, kterou napsal další z absolventů pražského univerzitního semináře – František Hrubý (1887–1943).²⁵ Viděl před sebou „mladého a nadějného historika“ (ač sám byl o čtyři roky mladší než Hrubý) a hodnotnou práci založenou na srovnání českých a zahraničních poměrů.²⁶ V tomto případě ovšem stálo na straně Hrubého několik příznivých okolností. Ačkoli studoval v Praze, byl rodem Moravan a také natrvalo zakotvil v Moravském zemském archivu; byl to člověk vstřícný, který se snažil s moravskými historiky všech názorových odstínů udržovat dobré vztahy, navíc Neumann pracoval se separátem, který mu téměř jistě daroval sám autor. Výhodou bylo i to, že Hrubý pojednával o době časnějšího středověku, v němž ještě nevyvstával problém rozkolu mezi katolíky a nekatolíky; právě proto mohl Neumann – se zřetelem k vlastnímu zájmu o přelom středověku a novověku – napsat: „Je tedy spis poučným nejen pro seznání poměrů 10.–13. století, nýbrž i jako úvod k porozumění událostí pozdějších.“²⁷ Důležitou roli konečně sehrávala skutečnost, že František Hrubý byl přímým žákem Josefa Pekaře, v němž moravští katoličtí badatelé viděli protiváhu pražských historiků evangelického nebo vůči katolicismu kritického smýšlení.

V počátečním období první Československé republiky sehrávala totiž významnou úlohu – a to nejen v historiografii, ale i při vytváření státotvorné ideologie – interpretace bělohorského traumatu.²⁸ Na jeho rozdílném pojetí se dotvořily dva základní proudy českého dějepiscectví, z nichž první (konvenčně

24 T. [= Jan TENORA], recenze: J. B. Novák, *Sněmy české XV* (Praha 1917), Hlídkka 35, 1918, s. 167–169.

25 František HRUBÝ, *Církevní zřízení v Čechách a na Moravě od X. do konce XIII. století a jeho poměr ke státu*, ČČH 22, 1916, s. 17–53, 257–287, 385–421; 23, 1917, s. 38–73.

26 A. N. [Augustin NEUMANN], recenze: František Hrubý, *Církevní zřízení v Čechách a na Moravě od X. do konce XIII. století a jeho poměr ke státu* (Praha 1917, separát z ČČH), Hlídkka 35, 1918, s. 499–500.

27 Tamtéž, s. 500.

28 Jaroslav PÁNEK *Úloha stavovství v předbělohorské době (Vývoj názorů novodobé české historiografie)*, Československý časopis historický 25, 1977, s. 732–761; Victor S. MAMATEY, *The Battle of the White Mountain as a Myth in Czech History*, East European Quarterly 15, 1981, s. 335–345; Josef PETRÁŇ, *Na téma mýtu Bílé bory*, in: Zdeňka Hledíková (ed.), *Traditio et cultus. Miscellanea historica Bohemica* Miloslava Vlka, archiepiscopo Pragensi, ab eius collegis amicisque ad annum sexagesimum dedicata, Praha 1993, s. 141–162; Josef PETRÁŇ – Lydia PETRÁŇOVÁ, *The White Mountain as a symbol in modern Czech history*, in: Mikuláš Teich (ed.), *Bohemia in History*, Cambridge 1998, s. 143–163.

označovaný jako demokratický, popřípadě liberální) přijímal v podstatě evangelický výklad, kdežto druhý (nacionální) měl blízko ke katolickému stanovisku. Příspěvatelům Hlídky byl mnohem bližší proud nacionální, jehož tvůrcem a hlavním představitelem se stal Josef Pekař (1870–1937), autor právě tehdy nově vydané a také novinovým otiskem hojně rozšířené knihy o Bílé hoře.²⁹ K tomuto pojetí se připojil ve stati *K výročí bělohorskému* bližze neurčený autor, vystupující pod jménem Antonín Novák,³⁰ který vcelku bez výhrad reprodukoval Pekařovy názory. Vycházel z představ o úpadku české společnosti v 15. a 16. století: „Povstání české bylo jen důsledkem vleklé choroby národní, kterou můžeme sledovati od dob husitských.“ Tak to ostatně už před Pekařem zformulovali konzervativní historici druhé poloviny 19. století v čele s Václavem Vladivojem Tomkem (1819–1905). Antonín Novák připustil, že české povstání bylo „přec jen bojem za politickou svobodu a národní sebeurčení, a vzpomínka na Bílou horu má býti výstrahou šťastnějším potomkům“.³¹ Jednoznačně v Pekařově duchu pojal porážku stavů jako návrat do latinského či románského kulturního okruhu, který byl „našemu národu zdravější než ono protestantsko-germánské [ovzduší]“.³² V nově ustaveném republikánském prostředí musel autor připustit násilný charakter protireformace, ale důležité bylo pozitivní finále: „Opět se ukazuje, že katolicismus dovede se vždy znova za docela změněných poměrů uplatniti, dovede svésti opět vítězný boj, zatímco vývojová linie protestantismu neúprosně klesá. Jako tenkrát bude i nyní za námi státi celý katolický svět, třebaže spoléháme jen na své síly, i naše slavná národní svatováclavská tradice, jíž se nikdy nechceme zpronevěřit, poněvadž v ní vidíme záchranu a posilu našeho národního i státního organismu.“³³ Ve zjednodušené zkratce tak dostal čtenář Hlídky výklad, vycházející z pera vedoucího redaktora Českého časopisu historického a zároveň nejautoritativnějšího domácího dějepisce.

Ve dvacátých letech 20. století zůstával vztah k nekatolickým proudům křesťanství jedním ze stěžejních témat Hlídky. Někdy od konkrétních témat uhýbala do roviny mezi teoretizováním a propagandou, přičemž hlavního protivníka správného či pravověrného výkladu dějin shledávala v protestantismu. Ve zjevné narážce na sílící proevangelicky pojatý demokratický proud českého dějepisectví, který se postavil do služeb státu, vyšla v roce 1921 nepodepsaná glosa, kterou lze s vysokou

29 Josef PEKAŘ, *Bílá hora. Její příčiny i následky*, Praha 1920.

30 Antonín NOVÁK, *K výročí bělohorskému*, Hlídky 37, 1920, s. 565–573, 613–621.

31 Tamtéž, s. 565.

32 Tamtéž, s. 570.

33 Tamtéž, s. 621.

pravděpodobností – se zřetelem k obsahu i formě – připsat Augustinu Neumannovi: „Falšování dějin hrozí se státi částí metody v českém dějepytu. Sotva se začínáme probírat ze suggestcí, jimiž omámil protestantismus hled náš na dobu husitskou, protestantskou a osvěcenskou, ozývají se svědkové a účastníci válečné revoluce ve Francii, v Americe a zvláště v Rusku, že v tom, co se nám o ní vypravuje, je mnoho bájí a lží, a že těmito bájemi a lžemi odkájejí, tj. otravují službovní pisatelé čítanek, ovšem tedy učitelé, již i nejmladší mládež nižších škol.“³⁴ Hlídka se tím postavila, a to i při výkladu prvního zahraničního odboje 1914–1918 a jeho historických (také husitských) reminiscencí, do pozice obránce historické pravdy proti nekato-lickému pohledu na české dějiny; ten sice ve školních učebnicích sílil, ale naprosto nedominoval, jak ostatně dokládá trvalá platnost nejlivnější středoškolské učebnice českých dějin od Josefa Pekaře.³⁵

Zároveň si Hlídka udržovala postavení standardního katolického časopisu pro teologii, dějiny, náboženskou výchovu a apologii, která se vedle polemik s protestanty pokoušela řešit i obecnější filosofické otázky. Měla poměrně rozsáhlou rubriku referátů o vědecké a odborné literatuře i o beletrii, jež komentovala z katolického hlediska; v kritických glosách a zprávách k těmto a dalším – též politickým a hospodářským – tématům bezděky názorně dokládala, že v meziválečném Československu nešlo o žádnou záplavu či dokonce diktát protestantismu, nýbrž o diskusi rozdílných myšlenkových a náboženských proudů. Vedle redaktora časopisu Pavla Vychodila, historika Jana Tenory a několika dalších patřil mezi nejvytrvalejší a nejpilnější přispěvatele Hlídky Augustin Neumann, který se vedle církevní historie českých zemí a historiografické literatury začal věnovat i problematice Říma a papežství. Kromě článků a referátů o literatuře, jež leckdy nepodepsal, byl zřejmě autorem řady glos, které se vyznačovaly tvrdým posuzováním nebo přímo odsudky názorových odpůrců.

Dost možná z jeho pera vyšel roku 1926 kritický pohled na českou beletrii, prózou či verši pojednávající o dojmech z návštěvy Věčného města. Právě kolem poloviny dvacátých let nastala nevšední úroda takových publikací – postupně vyšly slavná knížka fejetonů Karla Čapka (1890–1938),³⁶ verše Josefa Hory (1891–1945),³⁷ úvahy o Itálii dramatika a romanopisce Jaroslava Marii (1870–1942)³⁸ a při přípravě o něco pozdější knížky se objevil také esej Zdeňka Kalisty (1900–1982)

34 *Falšování dějin*, Hlídka 38, 1921, s. 466.

35 Josef PEKAŘ, *Dějiny československé pro nejvyšší třídy škol středních*, Praha 1921.

36 Karel ČAPEK, *Italské listy. Feuilletony*, Praha 1923 (66 s.).

37 Josef HORA, *Itálie. Verše*, Praha 1925 (60 s.).

38 Jaroslav MARIA, *Itálie. Cestovní příručka*, Vyškov na Moravě 1925 (385 s.).

*Dobytí Říma.*³⁹ Pro Hlídka bylo příznačné, že v této zajímavé plejádě dala přednost historikovi Zdeňku Kalistovi. Volba ovšem odpovídala specifickému postavení této revue mezi odbornou a krásnou literaturou, stejně jako hlubinně katolickému smýšlení tohoto „mladého básníka“.⁴⁰ Sotva kdo tehdy tušil, že vychvalovaný Kalista je především vědcem, který se po letech stane přísným kritikem klerikálního pojetí dějepisu v té podobě, jak se přičiněním Augustina Neumanna postupně prosadil na stránkách Hlídky.

Útok na Stloukalovo pojetí raně novověké papežské politiky

Ačkoli drobné potyčky se odehrávaly již řadu let, skutečně vážný konflikt mezi Hlídka a Českým časopisem historickým jakožto periodikem symbolizujícím vědecké bádání o minulosti, soustředěné především v Praze, vypukl kolem dávné římské či papežské tematiky. Předmětem sporu se stala interpretace vztahů mezi Římem a Prahou, přesněji řečeno mezi papežskou kurií a císařským dvorem Rudolfa II. kolem roku 1600.⁴¹ V roce 1925 vyšla nákladem Filosofické fakulty Univerzity Karlovy dnes již klasická monografie Karla Stloukala (1887–1957) *Papežská politika a císařský dvůr pražský na předělu XVI. a XVII. věku*. Spoluorganizátor a jeden z nejagilnějších badatelů tehdy nově zřízeného Československého historického ústavu v Římě v ní předložil výsledky svého bádání o papežské diplomacii ve střední Evropě za pontifikátu Klimenta VIII. (1592–1605) a kromě zásad kuriální politiky a diplomacie nově osvětlil podíl nunciů na rekatolizačním tažení, jež mělo své ohnisko v Praze a soustředilo se na pokus o zvrácení multikonfesijního vývoje v českých zemích směrem k návratu do univerzální katolické církve. Stloukalova práce byla výsledkem velmi podrobného pramenného výzkumu, který si přes dílčí korektury ze strany pozdějších historiků podnes uchovává svou hodnotu jedné ze základních prací o dějinách kontaktů mezi papežstvím a českými zeměmi.⁴²

Kniha, kterou v červnu 1924 doporučil k tisku profesor obecných dějin na pražské filosofické fakultě a zároveň předseda Komise Československého histo-

39 Zdeněk KALISTA, *Italský skicář*, Praha 1928 (142 s.).

40 *Jak český básník dobývá Říma*, Hlídka 43, 1926, s. 38–39 (signováno šifrou „m.“).

41 Tuto tematiku jsem zpracoval ve stručné stati *Karel Stloukal a Augustin Neumann (Svár dvojího přístupu k dějinám papežství)* pro sborník k jubileu prof. Zdeňka V. Davida (v tisku).

42 Karel STLOUKAL, *Papežská politika a císařský dvůr pražský na předělu XVI. a XVII. věku*, Praha 1925 (= Práce z vědeckých ústavů, svazek IX; 256 s.).

rického ústavu v Římě Josef Šusta (1874–1945), byla prvotřídní ukázkou rostoucího zájmu o dějiny mezinárodních vztahů; do nich byl i v historiografii programově zapojován dávný český stát jakožto předchůdce nové Československé republiky. Autorita Josefa Šusty, Stloukalova univerzitního učitele a mentora, jako evropsky uznávaného znalce protireformace dodávala knize váhu, kterou také pozitivně ocenili recenzenti nejen doma, ale i v zahraničí.⁴³ Hlídka však zaujala diametrálně odlišné stanovisko.

Nepodepsaný recenzent se rozhodl Stloukalovu knihu odsoudit tak, aby na ní exemplárně ukázal nezpůsobnost nekatolických historiků psát o církevních dějinách.⁴⁴ Konstatoval, že Kliment VIII. byl dosud vždy oceňován, kdežto Stloukal předkládá zcela jiný – mimořádně zkreslený a ve svých důsledcích škodlivý – obraz. Recenzent připustil, že sice i papež a jeho diplomaté mohli mít nějaké nedostatky, ale Stloukalovi vůbec nešlo o objektivní vystižení dějinné skutečnosti, nýbrž jen a jen o nespravedlivé očernění katolické církve a jejích představitelů: „je krajně zaujatým straníkem protikatolickým: celý duch knihy, pojetí jednotlivých jevů, vše je silně proti církvi zahroceno“. Kritik odsoudil metodu zpracování pramenů jakožto nevěrohodnou, jako vyhledávání výlučně negativních zpráv o papežích a nunciích a jako záměrné zveličování stínů. Navíc ho nepřímou označil za podvodníka, který s prameny manipuluje a falšuje jejich výpověď: „[Stloukal] zprávy papežských diplomatů podezírá a vkládá do nich myšlenky, jichž tam není“; křiklavě zkresluje charakteristiky jednotlivých osob, ale i v tom sám sobě odporuje: „vše téměř se haní, podezírá, provází jízlivými poznámkami, ale potom ke svému úžasu vidíte, že tyto neodůvodněné odsudky pod tlakem skutečných událostí se někdy hned, jindy značně později buď odvolávají, nebo podstatně zmírňují“. Kniha je tedy podle recenzenta tendenční, plná rozporů a vymyká se vědeckému přístupu: „Když čtete knihu Stloukalovu, nemůžete se u mnohých míst zhostiti dojmu, že máte v rukou nevědecký spis, nýbrž stranický hanopis.“⁴⁵

43 Stloukalovu *Papežskou politiku* recenzovali mj. Josef BOROVIČKA (ČČH 32, 1926, s. 161–166), František ČÁDA (Sborník věd právních a státních 26, 1926, s. 175–179) a také Josef PFI-TZNER, tehdy ještě profesionálně pracující historik (Jahresberichte für deutsche Geschichte 1, 1925, Leipzig 1927, s. 140, 653–655); ten ostatně při jiné příležitosti označil Karla Stloukala za „osvědčeného znalce“ této problematiky („Der bewährte Kenner der päpstlichen Politik am kaiserlichen Hofe in der Zeit der Gegenreformation“; Jahresberichte für deutsche Geschichte 2, 1926, Leipzig 1928, s. 662).

44 [Augustin NEUMANN], nepodepsaná recenze: *K. Stloukal, Papežská politika a císařský dvůr pražský na předělu XVI. a XVII. věku* (Praha 1925), Hlídka 43, 1926, s. 178–183.

45 Tamtéž, s. 178.

Na ukázkách vytržených z kontextu se anonymní kritik snažil prokázat, že Stloukalova monografie je nejen škodlivě jednostranná, ale i vědecky bezcenná. „Ty doklady snad postačí na důkaz, jak málo promyšleny a domyšleny jsou úsudky Stloukalovy.“⁴⁶ Nato si položil řečnickou otázku: „Je to nevědomost? Je to zlomyslnost? Či obojí? Věda to rozhodně není. [...] A tento spis, ve vlastním oboru tak uboze pracující, s jakou povýšeností píše o církvi, jejím zřízení a jejích služebnících!“⁴⁷ Recenzent své výpady dále stupňoval výběrem adjektiv, jimiž Stloukal různých situacích označil papeže nebo jeho diplomaty a jež se mu zdála nesprávná, urážlivá či „krajně jednostranná“.⁴⁸ Protože Stloukalova údajně „upřílišená snaha pokálet papežství a církev pochovala jeho vědeckost“⁴⁹ a jelikož je text i po formální stránce zpracován zcela nedostatečně, recenzent dospěl k naprosto zdrcujícímu závěru: „Kniha Dra Stloukala, jak z uvedených ukázek viděti, zaslouží ještě podrobnějšího rozboru, aby její povrchnost, lehkomyšlnost, zaujatost a frázovitost v celém neobvyklém rozsahu vynikly. Je s podivem, že tuhle práci k tisku doporučil Šusta; četl ji?“⁵⁰

Měla to být poprava Karla Stloukala jako vědce, jako profesionála (vedoucího Archivu Národního muzea v Praze) i jako uznávané osobnosti společenského života. A to tím spíše, že tento historik měl vyšší ambice, především na Univerzitě Karlově, a recenzovanou monografii předložil pražské filosofické fakultě jako svůj habilitační spis s vyhlídkou na pozdější získání profesury; 18. června 1925 profesorský sbor fakulty skutečně rozhodl, že Karlu Stloukalovi má být udělena *venia docendi* pro obecné dějiny novověku.⁵¹ Nebylo proto divu, že tento druh kritiky téměř čtyřicetiletého historika poněkud vyvedl z míry a že hledal bližší informace o skrytém autorovi recenze, aby se vůbec dozvěděl, odkud útok přichází a jaký je jeho cíl. Jelikož sám zřejmě Hlídku pravidelně nesledoval, dostal první upozornění na anonymní referát v dubnovém čísle časopisu od svého moravského přítele Františka Hrubého dopisnicí odeslanou z Brna 4. května 1926. Hrubý přikládal tomuto výpadu značnou váhu a hned odhadoval: „Podle slohu a všech ostatních okolností zdá se, že to píše sám redaktor P. V. Mýlil se, o redaktora

46 Tamtéž, s. 179.

47 Tamtéž, s. 180.

48 Tamtéž, s. 181.

49 Tamtéž, s. 182.

50 Tamtéž, s. 183.

51 Bohumil JIROUŠEK, *Karel Stloukal. Profesor obecných dějin*, České Budějovice 2014, s. 117.

Hlídky Pavla Vychodila nešlo, ale musela uplynout řada měsíců, než se oba historici dobrali pravdy.⁵²

Už v bezprostřední korespondenční reakci naznačil Stloukal své zásadní stanovisko, které spočívalo ve snaze o nezávislý přístup k církevním dějinám, nikoli v domněle nepřátelském vztahu vůči katolické církvi: „Kritiku jsem si přečetl – s nechutí. Oni nás sami tlačí takto do protiklerikálního tábora a nerozumějí si.“⁵³ Samozřejmě se zajímal o skutečného autora kritiky, pisatele a jeho záměry, což mohl nejlépe zjistit právě František Hrubý. Ten ovšem nebyl v úplně snadné situaci, neboť v Moravském zemském archivu měl problémy s odcházejícím dlouholetým ředitelem Bertoldem Bretholzem (1861–1936), na jehož místo měl sám zanedlouho nastoupit (1927),⁵⁴ a také proto se snažil po dobrém vyjít i s církevními historiky, jejichž vliv byl v Brně a Olomouci silnější než v daleko více sekularizované Praze.

František Hrubý se tedy obrátil na Jana Tenoru, o němž právem předpokládal, že je dobře informován o vnitřních redakčních záležitostech Hlídky. Dostalo se mu však jen dílčí odpovědi, která naznačila vážnost situace: „Mluvil jsem nedávno s J. Tenorou a tak přišla také řeč na kritiku Tvé knížky v »Hlídce«. Dle jeho řeči nepsal dotyčnou stať red[aktor Pavel] Vychodil a vůbec prý nikdo z brněnských katolických historiků, byl prý to nehistorik, který nechce být jmenován. Nenálehal jsem proto na něj, aby mně jméno řekl, ač by mne to bylo zajímalo. Tenora ovšem byl velmi dotčen, že jsi mohl o papeži tak psát, jak jsi psal. Jim to připadá přímo jako blasfemie a věc taková, že lépe o ní vůbec nemluvit.“⁵⁵ Dopis z 12. července 1926 naznačoval, že je třeba pátrat mimo Brno. Závažnější bylo zjištění, že v kruzích katolické historiografie není Stloukalův výklad dějin papežské diplomacie chápán jako jeden z možných in-

52 Dopisnice je uložena v Archivu Národního muzea v Praze (dále ANM Praha), fond Karel Stloukal, v chronologicky uspořádaném fasciklu listů F. Hrubého K. Stloukalovi (karton 8, inv. č. 377).

53 Moravský zemský archiv v Brně (MZA Brno), fond G 450 (František Hrubý), karton 13, inv. č. 54, fascikl listů přijatých od K. Stloukala; nedatovaný lístek K. Stloukala F. Hrubému (krátce po 4. V. 1926).

54 Svůj postoj k B. Bretholzovi popsal F. Hrubý v listu K. Stloukalovi z Brna 20. IV. 1925 (ANM Praha, fond K. Stloukal); B. Bretholz, který byl orientován v duchu německého nacionalismu a v postavení moravského zemského archiváře setrval od roku 1899 (Jaroslava HOFFMANNOVÁ – Jana PRAŽÁKOVÁ, *Biografický slovník archivářů českých zemí*, Praha 2000, s. 103; autor hesla Pavel BALCÁREK), byl vyzván, aby si podal žádost o penzionování, ale podle F. Hrubého s ním bylo těžké pořízen: „O celé věci dalo by se mnoho mluvit; z celého jednání však jsem si odnesl takový dojem, že poslední respekt, který jsem k němu choval, jsem ještě ztratil. To není muž; typická židovská postava a ve všem tom člověk pak najde i případné měřítko, aby pochopil jej a ocenil si jako historika. Anebo snad stáří již i u něho se hlásí se všemi svými bolestnými příznaky.“

55 ANM Praha, fond K. Stloukal, list F. Hrubého K. Stloukalovi z Borače u Tišnova 12. VII. 1926.

terpretačních přístupů, nýbrž jako trestuhodné rouhačství. Demokratická linie českého dějepisce, zásadně kritická k násilné pobělohorské rekatolizaci českých zemí, a tudíž i k politickým aktům, které ji připravovaly, se tu střetla s představou o nedotknutelnosti dějin katolicismu a zvláště jeho vrcholných představitelů.

Stloukalova listovní odpověď z následujícího dne problém střetu upřesnila jako zápas o právo na svobodnou interpretaci církevních dějin: „Katoličtí historikové se musí jednou už smířit s tím, že i papeže je možno posuzovat jako lidi a nehledat v tom zbytečnou blasfemii. Bylo-li mi s jiné strany vytčeno, že jsem příliš shovívavý, ne-li straník katolictví, mám dojem, že jsem přece jen volil správnou střední cestu.“⁵⁶

Postupně se František Hrubý dozvídal bližší podrobnosti a identifikoval recenzenta v osobě moravského teologa a církevního historika Augustina Neumanna, o němž si nedělal nejmenší iluze: „Jest to drzý a nevzdělaný pletichář.“ Když o tom psal 8. března 1927 Karlu Stloukalovi do Říma,⁵⁷ vycházel z toho, že Hlídka „zuřivě napadla“ další Stloukalovu studii, věnovanou česko-francouzským vztahům v předbělohorské době,⁵⁸ a tentokrát správně vycházel z předpokladu, že autorem nové nepodepsané kritiky je též recenzent jako v případě Stloukalovy Papežské politiky. „Nevím, proč se do Tebe tak zakousli; vyslovují se velmi nepěkně i o Tvé práci ve Vatikáně a vůbec Tvém tamním pobytu,“ psal František Hrubý a dodal, že „útoky na »husitské« a »pokrokářské« historiky jsou tam nyní stálým zjevem“. Připomněl, že Hlídka útočí také na něho a na Rudolfa Urbánka (1877–1962), zpravidla anonymně, a to i s podporou Jana Tenory. K jednoznačnému určení Augustina Neumanna přispěla skutečnost, že Neumann v té době pracoval na stejných tématech jako Karel Stloukal, a to s využitím francouzských archiválií, takže bylo zřejmé, že navazující polemika o francouzských pramenech musí vycházet ze stejného zdroje.

Mezitím hned na počátku roku 1927 napadla Hlídka, s vysokou pravděpodobností perem Jana Tenory, Václava Novotného (1869–1932) a znectila jeho třicetileté bádání o M. Janu Husovi a raných českých reformátorech tvrže-

56 MZA Brno, G 450, list K. Stloukala F. Hrubému z Prahy 13. VII. 1926.

57 ANM Praha, fond K. Stloukal, list F. Hrubého K. Stloukalovi z Brna 8. III. 1927.

58 Karel STLOUKAL, *Z diplomatických styků mezi Francií a Čechami před Bílou horou* (Předneseno v Historickém klubu 4. května 1926), ČČH 32, 1926, s. 473–496. V této studii (na s. 495) K. Stloukal označil stař Augustina NEUMANNA, *Z francouzských relací o českém povstání* (Sborník Historického kroužku 26, 1925, s. 96n.) za nespolehlivou: „K textům Neumannovým ani ke způsobu, jakým je excerpuje, nemám důvěry – nemá ji ostatně ani jeho spolupracovník Tenora“.

ním, že „Novotný tvrdí, čeho dokázati nemůže, i když si někdy pomáhá i nepravdou“.⁵⁹ Zároveň Augustin Neumann znovu zaútočil na Karla Stloukala, přičemž účelově využíval svůj předchozí text⁶⁰ jako důkaz obecné pravdivosti vlastních kritických tvrzení: „Bylo poukázáno na to, že tento spisovatel ve vlastním oboru tak uboze pracující, píše s takovou povýšeností o církvi, aby zstudil papežství a církev.“⁶¹ „Stloukalovi jest každá příležitost ostouzeti církev vítána,“ napsal Neumann a vrhl se na jeho novinové články, v nichž prý uráží církev, ale „potom ve Vatikáně na schválnou otázku, píše-li do novin, statečně zapírá.“ Další výklady přinášely jen rozhořčené variace na téma neoprávněného urážení katolické církve a znevažování Neumannových publikací,⁶² údajně neseného Stloukalovým „protikatolickým fanatismem“. Podstatné však bylo, že Neumann přešel do institucionální roviny a napadl Stloukala jako čelného představitele Československého historického ústavu v Římě: „Čest českého jména mezi dějepisci ve Vatikáně pracujícími žádá, aby tamní česká historická expedice sama co potřebno zařídila, dříve nežli správa vatikánských ústavů bude nucena takového »historika« z místností těch vyloučiti.“ Z předchozí zmínky o tom, že ve Vatikánském tajném archivu se kriticky zabývají Stloukalovými novinovými články, vyplynulo, že za Neumannovy podpory docházejí do Říma taková udání, která ho mají v papežském prostředí znemožnit.

Za těchto okolností už nešlo jen o osobní záležitost Karla Stloukala, o jeho vědeckou reputaci a lidskou důstojnost, ale také o římské badatelské pracoviště, jež se mělo stát jednou z vizitek Československé republiky v zahraničí. Jelikož Stloukal věnoval organizačním záležitostem římského ústavu ve dvacátých letech obrovské úsilí, spojil svou kauzu s osudem instituce a připravoval se na střet. „Lichotky, jimiž mne zahrnují naši katoličtí vědátoři v Hlídce, jsem četl,“ napsal 20. března 1927 z Říma Františku Hrubému, „protože Hl[ídka] sem dochází. [...] Chtěl jsem se ozvat, ale zdá se mi, že bych tím jen přiléval oleje do ohně. Páni klerikálové se stávají výbojnými, ale jednou si budou musit sami položit otázku, zda tím prospívají svým

59 *Hus a Viklef* (šifra tj.), Hlídka 44, 1927, s. 81.

60 [Augustin NEUMANN], recenze: *K. Stloukal, Papežská politika a císařský dvůr pražský na předešlu XVI. a XVII. věku* (Praha 1925), Hlídka 43, 1926, s. 178–183.

61 [Augustin NEUMANN], *Z pokrokářského dějepiscetví*, Hlídka 44, 1927, s. 35.

62 „Ve zmíněném článku [*Z diplomatických styků mezi Francií a Čechami před Bilou horou*] v ČČH [32, 1926] na str. 495 prohlašuje Stl[oukal] také, že nemá důvěry k textům Neumannovým ani ke způsobu, jakým je excerpuje. Na důvěře Stloukalově asi tuze nezáleží ani P. Neumannovi, ale je zajímavé, že se to opovází napsati člověk, jemuž bylo dokázáno tolik ledabylosti, tolik chyb a tolik neporozumění v používání pramenů.“ – [A. NEUMANN], *Z pokrokářského dějepiscetví*, s. 35.

účelům, když z mnohých historiků, kteří nemají antiklerikálních tendencí (sám se k nim počítám!) činí zbytečně své nepřátele a vrhají je do protiklerikálního tábora. Či snad vše to má za účel, aby ovládli svými lidmi zdejší ústav, za jehož ředitele mne pokládají? Neustanou-li útoky, budu se přece musit ozvat, pak ovšem půjde boj do živého a já z něho poražen nevýjdu.“⁶³

Zesílením polemických výpadů byl do sporu vtažen i Josef Šusta jakožto předseda Komise Československého historického ústavu v Římě. Šusta byl dotčen už Neumannovou kritikou Stloukalovy Papežské politiky z roku 1926, kdy byl označen za nedbalého recenzenta, neboť údajně nedostatečnou monografii svého žáka doporučil k tisku. V postavení předsedy komise, dozírající na činnost římského ústavu, měl jistou morální povinnost dbát na vědeckou úroveň publikací, jež z římského ústavu vycházely. Avšak na jaře 1927 šlo již o vážnější problém: za anonymitou skrytý augustinián vyhrožoval Stloukalovi, že na zprávy dodávané z Moravy by mohlo vedení Vatikánského tajného archivu a Vatikánské apoštolské knihovny reagovat tím, že by přednímu členu Československého historického ústavu v Římě zakázalo vstup do studoven, což by mu znemožnilo pokračovat v jakémkoli dalším výzkumu. Následkem toho by poklesla úroveň celého ústavu, do něhož dojížděli převážně mladší badatelé, kdežto Karel Stloukal představoval svými zkušenostmi a organizační zdatností základní pilíř kontinuálního vývoje celé instituce. I když se tak radikální krok vatikánských institucí nezdál pravděpodobný, už jen zveřejnění možné sankce v brněnském časopisu – navíc zasílaném do Říma – mohlo vyvolat skandál. Podobně výhrůžné oznámení poškozovalo pověst Československého historického ústavu v Římě, který navazoval na dobrou tradici České historické expedice z let 1887–1914 a který od počátku dvacátých let znovu budoval svou pozici jako jedna ze zahraničních badatelských institucí ve Věčném městě.⁶⁴

Z hlediska Josefa Šusty šlo o nepříjemnou a zároveň nebezpečnou záležitost. Jako přední autorita české vědy a bývalý ministr školství a národní osvěty (1920–1921) se však nechtěl ve věci angažovat veřejně, naopak se snažil využít svých konexí, aby spor utlumil. Zůstával však jednoznačně na Stloukalově

63 MZA Brno, G 450, list K. Stloukala F. Hrubému z Říma 20. III. 1927.

64 O vývoji těchto institucí jsem psal v přehledných pojednáních: Jaroslav PÁNEK, *Od Palackého k dnešku. Čeští historici nad italskými a vatikánskými prameny*, in: Jaroslav Pánek a kol., *Ad fontes. Český historický ústav v Římě (1994–2014) v kontextu českého bádání v Itálii a Vatikánu v 19.–21. století*, s. 13–30; TÝŽ, *Český historický ústav v Římě* (= Věda kolem nás 32 – Prostory společné paměti), Praha 2015; TÝŽ, *The Czech Historical Institute in Rome* (= Science Around Us 38 – Shared memory spaces), Praha 2015.

straně, jemuž také o svém stanovisku v roce 1927 opakovaně psal: „Mrzely mne hloupé útoky na Vás v »Hlídce«. Máte tam patrně kohosi, kdo jest osobně na věci interesován. Mluvil jsem s jedním vlivným páterem, aby, možno-li, v »Hlídce« vysvětlil, že se střílí po Vás zbytečně a bezdůvodně se zjevným snížením úrovně revue té.“⁶⁵ Dočkal se však zklamání, neboť zanedlouho zjistil, že „intervence v »Hlídce« patrně nevalně pomohla; v posledním čísle má nyní zase [Augustin] Neumann povídání, které rovněž jest pátersky neloyalní a nepěkné. Přesto soudím, že snad není nutno odpovídati, leda by se tak stalo zcela suchým vyvrácením invektiv, které by váhou faktů působilo. Naši klerikálové zůstávají odpůrci, s nimiž se jest na půdě opravdu vědecké nesnadno sejíti, ježto u nich splývá věcný argument v jedno s nevěcným kverulantstvím a denunciací.“⁶⁶ Byl si vědom toho, že klerikální dějepiscectví nemůže po vědecké stránce konkurovat pražské univerzitní historiografii, ale připouštěl možnost institucionálních komplikací. Proto ze své pozice předsedy Komise Československého historického ústavu v Římě opakovaně nabádal Karla Stloukala, aby řídil stipendisty, vysílané do římského ústavu, k urychlenému vydávání pramenných edicí, na nichž pracovali, neboť jen tak bude veřejnost přesvědčena o tom, že činnost ústavu je užitečná a je správně vedena.⁶⁷

Zjara 1927 se redakce Českého časopisu historického rozhodla, že na výpady Hlídky je nutno reagovat, a to hned dvojí odpovědí – jak napadeného autora (Karla Stloukala), tak i interního posuzovatele knihy (Josefa Šusty).⁶⁸ Stloukal se ve smyslu Šustova doporučení držel suché věcnosti a vyvracel jednotlivé insinuace, takže jeho odpověď nebyla zdaleka tak čtivá jako vášnivá kritika Neumannova. Nevyhnul se však zásadnímu vyjádření: „Do polemiky o náboženském stanovisku se s anonymem pouštěti nebudu. Spokojím se s věcným vyvrácením jeho »dokladů«, jimiž se snaží znehodnotiti mou práci po stránce vědecké.“⁶⁹ Po osvětlení mnoha „nepochopených nebo křivě vykládaných míst“ Papežské politiky dospěl k závěru, že „ani jeden z dokladů citovaných anonymem proti vědeckosti mé práce neobstojí, nýbrž je to jen řada domnělých rozporů násilně zkonstruovaných

65 ANM Praha, fond K. Stloukal, fascikl listů odeslaných J. Šustou (karton 18, inv. č. 971), list J. Šusty K. Stloukalovi z 20. II. 1927.

66 Tamtéž, list J. Šusty K. Stloukalovi z 23. III. 1927.

67 Tamtéž, listy J. Šusty K. Stloukalovi, *passim*.

68 Karel STLOUKAL, *Ke kritice „Hlídky“*, ČČH 33, 1927, s. 467–472; Josef ŠUSTA napsal dovětek ke Stloukalově replice, který zůstal na s. 472 bez samostatného názvu.

69 K. STLOUKAL, *Ke kritice „Hlídky“*, s. 467.

buď vytržením míst z textové souvislosti, nebo naivním nepochopením“.⁷⁰ Jelikož v závěru své odpovědi Stloukal ztotožnil dosavadního anonyma s Augustinem Neumannem, mohl také odpovědět na dvojí denunciaci, týkající se působení v Československém historickém ústavu v Římě. Především šlo o Stloukalovu žurnalistickou činnost, která se po udání („po denunciaci vyšlé z Československa“)⁷¹ stala předmětem zájmu Vatikánu, a uvedl, že tuto záležitost nejen nezapíral, ale i vysvětlil prefektovi Vatikánské knihovny Mons.Giovanimu Mercatimu (1866–1957). Druhému veřejnému osočení z Neumannovy strany, totiž tvrzení o údajně několikaletém pobytu v římském ústavu a o nákladech s tím spojených, se mohl Stloukal jen vysmát, neboť šlo o nesmyslnou představu, vycházející jen z oponentovy konkurenční zášti.

Šustova odpověď se týkala změti témat, jež mu byla Hlídka vytykána a jež dokládají rozsah třecích ploch mezi liberální a klerikální částí historické obce. Osočení Josefa Šusty, že nevěnoval posouzení Stloukalova rukopisu dostatečnou pozornost a nezodpovědně ho doporučil k tisku, se stalo pouze formální záminkou k rozvinutí sporu. „Ježto tvrzení jest veskrze nepravdivé“, požádal Šusta redaktora Hlídky Pavla Vychodila, aby mu sdělil autora této pomluvy. Leč na první dopis Vychodil nereagoval a teprve na druhý (doporučený) sdělil: „Zpráva jest od universitního profesora z vašich kruhů, nikoli našich, tím méně ovšem z redakce. Jména jeho arci neřeknu, leč by se sám přihlásil.“ Záludná odpověď měla vnést rozkol mezi liberální historiky, což se na krátký čas skutečně podařilo. Šusta se cítil velice dotčen, neboť výrok pokládal za „úsudek o mé vědecké práci a poctivosti“. Navíc Pavel Vychodil přidal výtku, že se Josef Šusta ani jako ministr školství „neukázal ke katolictví tuze přejným – naopak!“ Vedle Šustovy vědecké cti a politické činnosti byla však zostuzena i jeho činnost jako reprezentanta české historiografie v zahraničí, když Augustin Neumann napadl jeho komentáře k aktuální české historiografii, připravované pro ústřední francouzský časopis *Revue historique*; učinil tak na příkladu moravského církevního historika a husitologa Jana Sedláka (1871–1924), jehož prý Šusta posuzoval „stranicky“. Šusta odmítl, že by jakkoli křivdil Sedlákovu vědeckému dílu, jehož si váží, a dodal: „Mám za to, že více mu křivdí, kdož odvádějí »Hlídku« od vědeckých cílů, které Sedlák v ní tak záslužně byl pěstoval, na pole bojů pouze stranických.“⁷²

70 Tamtéž, s. 470.

71 Tamtéž, s. 471.

72 Dovětek J. ŠUSTY ke Stloukalovu textu *Ke kritice »Hlídky«*, s. 472. Tam je také citována korespondence, kterou si J. Šusta vyměnil s redakcí Hlídky.

V nepřehledné situaci kolem kritických výpadů Hlídky proti Karlu Stloukalovi a dalším historikům, sdruženým při Českém časopisu historickém, zvláště také proti Josefu Šustovi, vznikla zřejmě řada nepodložených a dnes již nepostižitelných ústních projevů, které sice ničemu neprospěly, zato však zkomplikovaly vzájemné mezilidské vztahy mezi českými historiky. Jejich nezaslouženou obětí se stal František Hrubý, a to krátce po svém jmenování ředitelem Moravského zemského archivu v Brně. Stalo se to zhruba půl roku po Šustově neúspěšném pokusu o smír s redakcí Hlídky a po výměně listů mezi Josefem Šustou a redaktorem Hlídky Pavlem Vychodilem. Aféra byla v kuloárech českých historiků stále živá, a jak bylo naznačeno výše, cílevědomě ji přiřivil redaktor Vychodil zlomyslným sdělením, že pomluvy na Šustu podává kdosi z jeho okruhu. V září 1927 se aféra odrazila v korespondenci mezi Františkem Hrubým a Karlem Stloukalem. Zmínku si zaslouží hlavně proto, že naznačuje, jak lidsky komplikované byly vztahy mezi historiky za první republiky, a to nejen mezi klerikály a liberály, ale také mezi vědci sdruženými kolem pražské a brněnské univerzity či kolem Českého časopisu historického a Časopisu Matice moravské, ale také mezi lidmi zainteresovanými na Československém historickém ústavu v Římě a na jeho výzkumech.

Dne 3. září 1927 Hrubý Stloukalovi sdělil, že byl již někdy v červnu nejmenovaným přítelem upozorněn na podezření Josefa Šusty, „jako bych snad i já souvisel s celou tou akcí, která byla v Hlídce proti Vám [tj. Stloukalovi a Šustovi] podniknuta.“ Hrubý se tehdy k narážkám nevyjadřoval, „než nyní se dovidám opět tou cestou, že také v kruzích Tobě blízkých se podobné domněnky vyslovovaly; sice ne takové, jež by předpokládaly zlou vůli, však přece předpokládající určité řeči z mé strany, snad jen bona fide pronesené, jež pak se staly podkladem dalšího. Pokud se týče pana prof. Šusty, nebudu se brániti žádným způsobem. Mohl-li věřiti v takovou zlomyslnost z mé strany, pak byly by zajisté marny všechny obhajoby. Konečně také nemohu věděti, zda skutečně bylo také tak mluveno, jak se mně doneslo. Vzhledem však k řečem druhým rozhodl jsem se napsati Ti několik těchto řádků; náš vzájemný poměr zajisté byl vždy mnohem více nežli běžná známost ze studií a litoval bych proto, kdybych měl býti i u Tebe v takovém podezření.“⁷³ Pro vyjasnění situace Hrubý rekapituloval všechna dosavadní jednání s katolickými historiky Janem Tenorou, Pavlem Vychodilem a Augustinem Neumannem, ale také s profesorem Masarykovy univerzity a děkanem její filosofické fakulty Juliem Glücklichem (1876–1950). Z jeho výkladu vyplývalo, že do celé záležitosti byl

73 ANM, fond K. Stloukal, list F. Hrubého K. Stloukalovi z Brna 3. IX. 1927.

vtažen vlastně jen proto, že díky svému pražskému studiu a osobním kontaktům vytvářel neformální pojítko mezi družinou Českého časopisu historického a Brnem a že se o věc zajímal jako Stloukalův přítel.⁷⁴

Pro Karla Stloukala to bylo vysvětlení víc než dostatečné. Odpověděl Františku Hrubému hned 6. září 1927 a ujistil ho, že ho nikdy nepodezíral („Sám hádal jsem spíše na všechny jiné, než na Tebe“) a dokonce ani se k němu tato varianta pomluvy nedonesla. S Josefem Šustou sice po návratu z Říma o této aféře několikrát jednal, ale ani on, jejich společný učitel, ačkoli hledal viníka, nevyslovil vůči Hrubému jakékoli podezření. „Snad vše to jsou zase jen známé »historické« klepy, které se v našich archivních i universitních kruzích často šíří, ať už ze zlomyslnosti, či z pouhé babské povídavosti.“ Byl ovšem rád, že mu Hrubý ze „starého přátelství“ o celé záležitosti otevřeně napsal, ale s nadhledem ho ujistil, že pomluvě není třeba přikládat přehnaný význam. Ve skutečnosti ji však sám nepodceňoval: „Vím ze zkušenosti, že s našimi katolickými pány člověk musí být velmi opatrný, protože jsou opravdu »prostní jako holubičky, ale nebezpeční jako hadové« a že dovedou obratně využítí každého slova a vytloukati z toho kapitál.“

Stloukal, sám Moravan, pokládal celou aféru zpočátku za moravskou záležitost a původně na ni nechtěl odpovídat, „protože jsem si svou věcí jist a mám čisté svědomí, že jsem nechtěl špinit papežství, tím méně pak církev“. Repliku si však „výslovně přál Šusta, který se tím velmi cítil dotčen osobně na své cti“. Stloukal se proto snažil rozptýlit Hrubého pocit zhrzení a obavy, že by proti němu mohl někdo vystoupit na příštím pražském zasedání Komise

74 Tamtéž: „S P. [Janem] Tenorou měl jen jednu rozmluvu [...], s P. [Augustinem] Neumannem nemluvil jsem celé dva roky jinak nežli několikrát jen několik běžných slov v pracovně našeho archivu, kamž chodíval dříve pracovat. Jedině s P. Tenorou z kruhů Hlídce blízkých mluvil jsem sám ve své úřadovně o Tvé práci. Pamatuji se, že byl tehdy rozezlen na Tebe, bylo to tehdy, když vyšla první kritika Tvé práce v Hlídce. Snažil jsem se mu vše vymluvit (ukazoval jsem mu např. i na Tvůj příznivý článek o arcib[iskupu Theodoru] Kohnovi, na Tvé jiné výroky o papežství v Římě), neboť viděl jsem, že to zbytečně berou příliš tragicky. Pamatuji se, že jsem tu řekl i něco z toho, o čem jsme mluvili dříve s prof. [Juliem] Glücklichem – víš, že týž měl některé poznámky k Tvé práci, o nichž jsem Ti rovněž řekl. Ale při nejlepší vůli nemohu se upamatovat, že bych i jen několik slov byl snad řekl v tom smyslu, aby z toho mohl povstati takový klep, jaký pak v Hlídce byl vydáván za pravdu. Vím jen, že jsem se interestoval o pisatele té kritiky; P. Tenora však po dobrém váhání nechtěl mně jména jeho říci. Podotkl jen tolik, že není to nikdo z jejich historiků, ani z nám známých kruhů. Usuzoval jsem z toho proto, že věc přišla z větší dálky a měl za to, není-li snad ve spojení s oním římským udáním, které pak vůči Tobě bylo také v Hlídce reprodukováno. Více jsem nikdy s P. Tenorou, ač byl pak u mně ještě asi dvakrát v záležitosti knihovny kapitoly mikulovské, nemluvil, třebas další útoky v Hlídce činily na mne dojem velmi nepříznivý. Když jsem však před prázdninami doslechl o výše zmíněných narážkách, chtěl jsem i tu míti jasno.“

Československého historického ústavu v Římě. Velice důvěrný dopis končil s velkorysým nadhledem: „Zapomeň nejlépe na celou věc a zachovej mi své staré přátelství, stejně jako já Tobě.“⁷⁵

Vzrušení nad Neumannovou kritikou Stloukalovy Papežské politiky povolna vyprchávalo, ale svými zjevnými a snad ještě silněji za kulisami skrytými projevy ukázalo, že se ve dvacátých letech vytvořily dva zneprátené tábory, zainteresované na výzkumu církevních dějin pozdního středověku a raného novověku. Daleko silnější byl ten, který vycházel z pražské pozitivistické školy, ale zároveň se zapojil do služeb nového československého státu, a který si zejména na stránkách Českého časopisu historického osvojil liberálně pojatou kritiku katolické církve. Druhý, klerikální, který trval v podstatě na nedotknutelnosti katolicismu a jeho představitelů, se projevoval na stránkách Hlídky velmi hlasitě a nezvyklou slovní razancí částečně vyrovnával své početní i odborné slabiny. Ve svobodném ovzduší meziválečného Československa mohl bez obav prosazovat své konzervativní pojetí církevních dějin a bezpochyby se cítil posilován oporou, kterou hledal v kruzích moravských prelátů a římské kurie.

Právě v tom spočívala potíž trojice historiků, nejvíce dotčených výpady Hlídky, totiž Karla Stloukala, Františka Hrubého a Josefa Šusty. Všichni byli členy Komise Československého historického ústavu v Římě, Šusta jejím předsedou, a všichni se nějakým způsobem potýkali s problémem budování a obhajoby římského ústavu. Právě na tuto strunu udeřil roku 1927 Augustin Neumann, když napadl Karla Stloukala za jeho působení v Římě. Stloukal ve skutečnosti pracoval jako vedoucí Archivu Národního muzea v Praze a vždy jen na kratší čas dostával stipendium k badatelskému pobytu v Římě. Neumann však tuto skutečnost vědomě zamlžil a napsal, že Stloukal „dlí již tři leta (ne-li déle) v Římě, maje celý štáb spolupracovníků aneb aspoň hbité opisovače, jest zajisté i dobře financován a kromě toho má doma k dispozici všechny možnosti k úplnému vydání svých relací,“ kdežto on, Neumann, bádá v zahraničí chudě vybaven ministerstvem školství a národní osvěty; zatímco Stloukalův pobyt v Římě stál daňové poplatníky „hezkých pár tisíc“, Neumann se musel spokojit s 600 franky, ale i „při této mizerii“ dosáhl lepších vědeckých výsledků. Zhrzený církevní historik si vedle výhrad k financování vědy neodpustil ani prestižní narážku, když napsal, že Stloukal se dočkal za své nevědecké a nespolehlivé práce aplausu „u všech liberálních historiků“, zatímco jen katoličtí přispěvatelé Hlídky dokázali poukázat na jejich problematičnost.⁷⁶ Komise

75 MZA Brno, G 450, list K. Stloukala F. Hrubému z Prahy 6. IX. 1927.

76 nn. [Augustin NEUMANN], *Dr. Stloukal o franc. relacích*, Hlídko 44, Brno 1927, s. 83.

Československého historického ústavu v Římě si přinejmenším v této chvíli musela uvědomit, že je pod bedlivým dozorem klerikálních historiků, z čehož Josef Šusta vyvozoval, že se snad dokonce chtějí tohoto pracoviště zmocnit.⁷⁷

Augustin Neumann jako subjekt i objekt polemik

Kritický záběr Augustina Neumanna byl ovšem mnohem širší. V roce 1927, kdy jeho publikační asertivita dosahovala jednoho ze svých vrcholů, napadl dalšího z historiků, kteří se i v diplomatických službách angažovali ve prospěch římského ústavu, Vlastimila Kybala. Tentokrát šlo o Kybalův monumentální spis o Janu Husovi a jeho učení.⁷⁸ Autorova argumentace na obranu heretika se recenzentovi jevila jako nedostatečná, a tak dílo jednoduše odsoudil: „A po tom všem chce pak namlouvati Kybal celé vědecké veřejnosti, že Hus byl nevinný.“⁷⁹ Vzápětí se vrátil ke svému staršímu tématu, husitským dramatům Aloise Jiráska, jejichž údajnou „tendenci bylo dokonale zkarikovati katolickou společnost a zidealisovati husitství“, a zároveň znectil Karla Čapka a Jaroslava Kvapila, „takto vůdce pražských zednářů.“⁸⁰ Poté (1928)⁸¹ přišel na pořad „falešný prorok“ Josef Svatopluk Machar⁸² za svou knihu *Řím*⁸³ a v retrospektivě Manifest českých spisovatelů z října 1918, který „nás naučil literaturu hodnotiti politicky místo umělecky.“⁸⁴

77 Názny se objevovaly dokonce už dříve. V listu J. Šusty K. Stloukalovi z Prahy 19. II. 1925 (ANM Praha, fond K. Stloukal) odkázal Šusta na zprávu klasického filologa a historika starověku Vladimíra Groha (1895–1941) o nepřátelských výrocích na téma římského ústavu a o potřebě intenzivnější publikační činnosti, která může na veřejnosti pozitivně zdůvodnit jeho existenci: „Groh tvrdí [...] a řekl mi to i ústně, že proti našim pracím se hlásí v některých kruzích jakási animosita. Snad to nebude tak zlé a nejdůležitější bude, abychom ji překonali brzkým edičním výkonem.“

78 Vlastimil KYBAL, *M. Jan Hus. Život a učení*. Díl II/1–3, Praha 1923, 1926, 1931 (= Laichterův Výbor nejlepších spisů poučných, 49).

79 nn. [Augustin NEUMANN], *Nesnáze liberálních historiků s Husovou nevinnou*, Hlídky 44, 1927, s. 82.

80 nn. [Augustin NEUMANN], *Čapek a Jirásek jako dramatikové*, Hlídky 44, 1927, s. 82.

81 Zde se objevují kritické glosy pod šifrou m., ale svou povahou (obsahem i stylem) plně odpovídají předpokládanému autorství A. Neumanna.

82 m. [Augustin NEUMANN], *Machar – falešným prorokem*, Hlídky 45, 1928, s. 166–167. Na s. 167 je souhrnný odsudek: „Falešně prorokoval Machar a stihl ho zasloužený osud všech falešných proroků. A jeho »Řím« pro literaturu zůstane tím, čím vpravdě jest: pamfletem vytrysklým z nenávisťi ke katolictví a otravujícím tímto jedem nezkušené mladé duše.“

83 Josef Svatopluk MACHAR, *Řím (1906–1907)*, 11. vydání (Macharovy spisy, 34), Praha 1928 (1. vydání pocházelo již z roku 1907).

84 m. [Augustin NEUMANN], *Špatný důsledek manifestu českých spisovatelů*, Hlídky 45, 1928, s. 207.

Každá forma ideové odlišnosti si zasloužila Neumannovu sžíravou kritiku. Jedním z mála historiků, kteří byli v Hlídce pozitivně přijímáni, byl i nadále šéfredaktor Českého časopisu historického Josef Pekař, jehož národně konzervativní a současně vůči dějinné úloze katolicismu shovívavý postoj Hlídka vítala jako protiváhu liberálních historiků meziválečné doby. „Má nám jistě co cenného povědět, proto rádi jeho vývoody sledujeme,“ hlásala nepodepsaná zpráva z roku 1929. „Že ani on »smyslu českých dějin« nevystihuje, nesmí nás odrážeti: mnohoznačného smyslu toho vůbec vystihnouti nelze.“ Z hlediska Hlídky se stalo husitství „pokrokářskou netykavkou“, v níž mnozí čeští historici „hledají a nacházejí svůj smysl, a proto celý smysl českých dějin“, ale Pekař byl pro ni zajímavý právě tím, že se nejevil „tak moderně pokrokový“, naopak byl označován za „reakcionáře“ a v tomto ohledu se ocital s brněnským klerikálním časopisem na jedné lodi.⁸⁵

Výše naznačená kontroverze kolem Stloukalovy Papežské politiky byla však jen jedním ze střípků v mozaice napjatých vztahů mezi oběma odbornými časopisy. Bezmála dvě desetiletí trvající polemiky byly vyvolány především dvěma skutečnostmi. První vycházela z redakce Českého časopisu historického. Ten se snažil nejen vědeckou úroveň článků, ale také rozsáhlou recenzní a zpravodajskou rubrikou trvale zdůrazňovat své nezastupitelné vedoucí místo v oblasti české historiografie; nejen věcně, ale i metodicky chtěl určovat vysoký standard oboru a v tomto smyslu se kriticky vyslovoval k úrovni dějepisných textů, vycházejících v českých zemích. Vedoucí redaktor Josef Pekař nabádal řadu svých kolegů a žáků, aby psali delší recenze i drobné zprávy o historické literatuře a kromě výběru ze zahraničních knih pokryli co možná všechnu oborovou produkci, vycházející v českých zemích. Stranou nesměla zůstat ani Morava, a proto Pekař naléhal zvláště na Františka Hrubého, aby sledoval a přinejmenším anotoval i zdánlivě zapadlou knižní a článkovou produkci vydávanou v Brně, Olomouci a jinde. Nepochybně užitečná služba oboru nebyla mezi historiky zvláště populární, ale autorita uznávaného učitele dosáhla svého. Ve dvacátých letech si František Hrubý důvěrně stěžoval příteli Karlu Stloukalovi: „prof. Pekař na mne naléhá, abych mu [...] dodal nějaký článek, který jsem mu kdysi sliboval, ale který nemám, a odůvodňuje to tím, že nemá už co tisknouti.“⁸⁶ A vzápětí stejný povzdech: „Připravoval jsem něco pro prof. Pekaře do ČČH, a poněvadž termín jsem už beztoho přerazil,

85 Nepodepsaná zpráva o vydání Josefa PEKAŘE *Smysl českých dějin. O nový názor na české dějiny* (Praha 1929), Hlídka 46, 1929, s. 56.

86 ANM Praha, fond K. Stloukal, list F. Hrubého K. Stloukalovi z Borače u Tišnova 12. VII. 1926.

musil jsem robotovat dnem i nocí. Vždycky mně napadne nějaká myšlenka, svěřím se s tím a pak jest z toho chvata nová a nová práce. Zatím čas utíká a s ním i mnoho jiného [...].⁸⁷ Nebyl to však jen František Hrubý, kdo se dal přemluvit. Podobně postupovala i řada dalších historiků a jejich společnou zásluhou vznikala informačně a bibliograficky velmi bohatá, pojetím kritická recenzně zpravodajská část Českého časopisu historického.

Druhou příčinou sporů byla skutečnost, že mezi moravskými – zejména církevními – historiky vynikal množstvím publikací (drobnějších knížek a článků) právě Augustin Neumann a že občasně komentáře byly věnovány i brněnské Hlídce a v ní zveřejněným statím. Z hlediska citací a – převážně stručnějších – komentářů patřil Neumann na stránkách ČČH v meziválečném období k dějepiscům velmi hojně frekventovaným; platilo to tím spíše, že se zabýval dějinami od středověku do první světové války, takže se zpracovávaným obdobím nebo tematikou dotýkal odborných zájmů mnoha svých současníků. Asistent, docent a posléze profesor církevních dějin na olomoucké teologické fakultě byl nejen hodně psavý, ale také velice ješitný. Na komentářích v ústředním historickém periodiku mu hodně záleželo, ale nedokázal přijmout kritiku, která se tam na něho snášela.

Neumannovy texty, vycházející z archivního studia, byly zpočátku registrovány jako materiálové příspěvky bez zvláštního rozboru, jen příležitostně se objevila připomínka k dílčím nedostatkům, zejména k neuspokojivé nebo zcela chybějící pramenné kritice.⁸⁸ Tento nedostatek, který se postupem času objevoval ve stále nápadnější podobě, byl překvapivý vzhledem k tomu, že Neumann, vzděláním teolog, v letech 1922–1923 prošel školením v pomocných vědách historických na slavné École des chartes v Paříži. Mnoho poznatků si tam zřejmě neosvojil, neboť vědecká analýza pramenů mu nikdy nebyla vlastní, čímž se podstatně lišil od historiků, kteří získali vzdělání v pražském semináři Gollově a Pekařově.

Převaha teologie nad historií se v Neumannových pracích projevovala polemickým tónem vůči historikům, kteří stáli na daleko vyšší vědecké úrovni než on, ale lišili se od něho názorově. Když v roce 1922 vydal knihu o bohoslužbě v husitské době,⁸⁹ Pekařův oblíbený žák Josef Klik (1896–1965) ocenil v Českém časopise historickém materiálový přínos jeho práce, a to zejména s ohledem na specifický vývoj husitství na Moravě, ale zároveň vytkl, že autor „přechází nezřídka

87 Tamtéž, list F. Hrubého K. Stloukalovi z Brna 21. II. 1927.

88 Poprvé anonymní glosa A. Neumann, *Sborník Adamitů (Ariánů) z Chrudimska* (Sborník Historického kroužku 17, 1916), ČČH 23, 1917, s. 243–244.

89 Augustin NEUMANN, *Z dějin bohoslužeb v době husitské*, Hradec Králové [1922].

v ostřejší polemický tón, který působí rušivě při četbě knihy, jinak v mnohém ohledu poučné“. Neumann odmítal názory Václava Novotného, Rudolfa Urbánka či Zdeňka Nejedlého (1878–1962), ale sám se dopouštěl – zatím podrobně nespecifikovaných – „metodických nedostatků“ při zpracování nashromážděné látky.⁹⁰ Neumannovy nálezy nových pramenů k českým dějinám 15. století ve francouzských archivech a knihovnách zanedlouho ocenil rovněž Josef Borovička (1885–1971),⁹¹ a přes dílčí nedostatky a konstatování značných nepřesností připustil i Josef Pekař, že Neumannova sbírka domácích a římských pramenů k dějinám duchovenstva v předhusitské době „v celku poskytuje bohaté poučení“.⁹²

To vše byly jen stručné zprávy, které nezacházely do větších podrobností. Avšak roku 1927 se na způsob práce Augustina Neumanna soustředil Jaroslav Prokeš (1895–1951) v důkladné recenzi příspěvku k dějinám husitství.⁹³ Jelikož Prokeš tehdy připravoval publikaci o pramenech k dějinám husitství ve Vatikánské knihovně,⁹⁴ v návaznosti na vlastní výzkum zpřístupněné prameny dobře znal; rozebral tedy nejen věcně i metodické chyby A. Neumanna, ale také jeho jednostranný způsob argumentace, založený na cíleném výběru pramenů, vhodných pro apologii katolické církve, a na účelové nadsázce v hodnocení. Dospěl k závěru, že Neumannova práce „nevyhovuje [...] ani primitivním požadavkům vědeckým, namnoze pak není vůbec k potřebě“⁹⁵ a edice pramenů je znehodnocena „nedostatečným vydáním a nekritickými poznámkami“. Zdůraznil, že tu nejde o ideologii, nýbrž o historikovo řemeslo: „čeští historikové, ať jsou jakéhokoliv osobního přesvědčení, respektují a váží si jak osob, tak i děl katolických kněží, pokud jsou vědecké“⁹⁶ ale v Neumannově případě shledal pravý opak.

Vzájemné znechucení po konfliktu Neumann – Vychodil versus Stloukal – Šusta (1926–1927) způsobilo, že v několika následujících letech se většina příspěvkatelů ČČH pracím Augustina Neumanna vyhýbala. Pouze Josef Pekař, pro Hlídku nejsnáze přijatelný a osobně stojící mimo tyto spory, se snažil zachovat neutralitu svého časopisu a o Neumannových pracích k církevním dějinám

90 J. Kl. [Josef KLIK], *Katolický badatel o době husitské*, ČČH 29, 1923, s. 552–553, citace ze s. 552.

91 Bka. [Josef BOROVIČKA], zpráva: *A. Neumann, Francouzská husitica* (Olomouc 1923), ČČH 30, 1924, s. 377.

92 J. P. [Josef PEKAŘ], zpráva: *A. Neumann, Prameny k dějinám duchovenstva v době předhusitské a Husově* (Olomouc 1926), ČČH 33, 1927, s. 201–202, citace s. 202.

93 Jaroslav PROKEŠ, recenze: *A. Neumann – A. Špaldák, Studie a texty k náboženským dějinám českým IV* (Olomouc 1924–1925), ČČH 33, 1927, s. 285–293.

94 Jaroslav PROKEŠ, *Husitika Vatikánské knihovny v Římě*, Praha 1928.

95 J. PROKEŠ, *A. Neumann – A. Špaldák, Studie a texty*, s. 286.

96 Tamtéž, s. 285.

husitské doby občas referoval. Připouštěl, že sledují katolický „agitační cíl“ jakožto „protiklad k oslavám Husovým“⁹⁷ a jsou leckdy nepřesné, ale mají význam jako zpřístupnění dosud nevyužitých pramenů.⁹⁸ Pokud se k vydání novodobé korespondence augustiniánského kláštera na Starém Brně vyslovil František Hrubý, omezil se na zmínku, že prameny z 19. století nejsou dostatečně osvětleny a že je podivné vydávat výlučně německé a české prameny pod latinským názvem a s latinskou předmlouvou.⁹⁹ Byl to opatrný postoj moravského zemského archiváře, na něhož se obracel také Augustin Neumann, nyní již docent olomoucké teologické fakulty, a sděloval mu útržky ze svých kontaktů na Vatikán, přičemž uváděl, že má důvěrné informace o tom, jak se pro kuriální potřeby sbírají informace o českých historících, neboť tam „vědí všechno“.¹⁰⁰ To nebyl právě nepřijemnější podnět k ostré diskusi s člověkem, který naznačoval, jak dlouhé má prsty.

Na počátku třicátých let 20. století se Hlídka ozývala v polemické rovině menšími slovními výpady proti výkladu pohusitské doby ve spisech Kamila Krofty (1876–1945)¹⁰¹ a o tom, že na světovém kongresu historických věd ve Varšavě zastupovali české historiky (kromě Josefa Šusty) „samí protestanté neb jiní nekatolíci“.¹⁰² Ostatně i Josefu Šustovi, který se v té době chystal převzít za

97 J. P. [Josef PEKARĚ], zpráva: *A. Neumann, Katoličtí mučedníci doby husitské* (Hradec Králové 1927), ČČH 35, 1929, s. 204.

98 J. P. [Josef PEKARĚ], zpráva: *A. Neumann, Nové prameny k dějinám husitství na Moravě* (Olomouc 1930), ČČH 36, 1930, s. 407–408.

99 Hý [František HRUBÝ], zpráva: *A. Neumann, Acta et epistolae eruditorum monasterii ord. S. Augustini Vetero-Brunae* (Brno 1930), ČČH 37, 1931, s. 177–178.

100 V listu z Brna 2. IV. 1931 sdělil F. Hrubý K. Stloukalovi: „P[ater Augustin] Neumann k svému dopisu druhému přidává ještě něco, co Tě bude zajímati. Píše: »Nakonec dovoluji si ještě sdělití příhodu z vatikánského zákulisí, jež mne živě upomenula na aféru Stloukalovu s článkem v Lid[ových] novinách. Letos po vydání encykliky o manželství byl o tom referát v cit[ovaném] listě. Úvod jeho nebyl právě hezký svým výrokem o hlavě církve. Za nějakou dobu jeden známý mi říkal, že dostal text onen z Vatikánu, kam byl expedován z Prahy, asi nunciaturou (?). Byl požádán o zjištění pisatele označeného chifrou V. R., která zajímala Vatikán proto, že vyslanec náš je Vladimír Radimský. Známý se jednoduše obrátil na vyslance (bez udání, kým byl dotazován) a ten mu kategoricky odpověděl, že žádným dopisovatelem není, a jmenoval, kdo asi mohl článek psát. Zde tedy je důkaz, jak kdosi v Praze pilně sbírá výstřižky z novin a posílá je do Vat[ikánu], kde vědí všechno, jak jsem poznal při nedávné návštěvě u kard[inála Franze] Frühwirtha.«“

101 „Pomlouvané doby *pohusitské* zzelelo se jinému čelnému historiku, Dru K. Kroftovi, jinak občasnému zástupci ministra zahraničí, i chce ukázati, že doba ta nebyla tak docela úpadková, jak se vůbec za to má. V době objevů o víc nebo míň – což na tom, není-li pravda?“ – Nepodepsaná glosa *České dějepiscevtví o náboženských otázkách*, Hlídka 48, 1931, s. 178–179, citace ze s. 179.

102 Nepodepsaná glosa *Sjezd historiků ve Varšavě*, Hlídka 50, 1933, s. 33. Podrobnou zprávu o kongresu a o české účasti na něm podal Karel STLOUKAL, *VII. mezinárodní kongres věd historických ve Varšavě*, ČČH 39, 1933, s. 537–564.

nemocného Josefa Pekaře hlavní tíhu řízení Českého časopisu historického,¹⁰³ se dostalo pozornosti za jeho „sympatie proti katolíkům“; v jeho výkladu dějin vadil Šustův liberální postoj k náboženské svobodě, kterou Hlídka pro husitské a předbělohorské období chápala jako heslo „bijte, zabijte, nikoho neživte“! V úvaze o Šustových spisech se dokonce objevila dryáčnická teze „o Husovi nebo Lutherovi, jehož stoupenci by nás byli sice zašantročili do protestantského němectví a poněmčení, ale to pokrokářskému vlastenectví nic nedělá“.¹⁰⁴ Při každé příležitosti bylo zdůrazňováno napětí mezi katolickou historiografií a Hlídka jako jejím hlasatelem na jedné straně a ostatními českými historiky na straně druhé. Nicméně k tomuto konfesijnímu vymezování Hlídka a jejích autorů Český časopis historický zatím mlčel.

Novou vlnu polemik přinesli až roku 1933 literární historik Václav Flajšhans (1866–1950) a znalec vlastivědného a regionálně historického bádání Josef Vítězslav Šimák (1870–1941). Oba byli o generaci starší než Augustin Neumann a na jeho vášnivě jednostranné texty se dívali z pozice znalců, kterým nezbyvá než posuzovat diletanta. Zejména uměřený Šimák, který velmi důkladně rozebral knihu o pobělohorských tajných nekatolicích ve východních Čechách,¹⁰⁵ dal Neumannovi hned úvodem mimořádně dlouhé recenze¹⁰⁶ lekci o vztahu náboženství a pozitivistické historiografie: „Spis tento není jen historický, nýbrž i apologetický, ba polemický. Není proti tomu námitky; jest právem, anobrž i povinností vystoupiti na obranu organisace, k níž se hlásí, shledá-li kdo, že se jí křivda děje; opraví-li nesprávné představy, prospěje tím i vědě, a jest vítán. Ovšem nestačí jen citové hnutí, jest třeba dobrých dokladů a správné metody.“¹⁰⁷ K Neumannově snaze obhájit protireformaci, oslavit jezuitské misionáře jako „křesťanské hrdiny“ a uchránit je od údajně nespravedlivých úsudků nejen protestantských historiků, ale i Antonína Rezka (1853–1909) namítl Šimák,

103 Josef Pekař si držel samostatnou redakci ČČH do roku 1934, v letech 1935–1936 zůstával ještě na prvním místě, ale vedle něho přibyli Josef Šusta, František Hrubý a Josef Klik, po Pekařově smrti (23. I. 1937) to už byli jen tři poslední jmenovaní (1937–1940). Šusta se přirozeně stal nejvyšší autoritou ČČH, neboť Hrubý mohl z Brna zasahovat jen v omezené míře a Klik byl dobrým výkonným redaktorem.

104 Nepodepsaná recenze díla J. ŠUSTY, *Úvahy a drobné spisy historické* (Praha 1934), Hlídka 51, 1934, s. 227–228, citace ze s. 228.

105 Augustin NEUMANN, *Prostonárodní náboženské hnutí dle dokladů konsistoře královéhradecké I. Doba t. zv. temna do r. 1740*. K 150. výročí tolerančního patentu, Hradec Králové 1931.

106 [Josef Vítězslav] ŠIMÁK, recenze: *A. Neumann, Prostonárodní náboženské hnutí dle dokladů konsistoře královéhradecké I* (Hradec Králové 1931), ČČH 39, 1933, s. 151–166.

107 Tamtéž, s. 151.

že vina za případnou jednostrannost padá na novodobé konsistoře, které včas nezpřístupnily historikům své archivy, a dal jim za příklad velkorysé otevření Vatikánského tajného archivu Lvem XIII. roku 1881. V Neumannově práci ocenil upozornění na neznámé písemnosti, ale vznesl obrovské množství připomínek, týkajících se nedostatečné vědecké přípravy autora, špatného zpracování archivních pramenů (včetně neporozumění textu a chybného přepisu či překladu), spousty věcných omylů, zmatené terminologie a neschopnosti lokalizovat historická toponyma („žalostná jsou udání místopisná“),¹⁰⁸ ale i zbytečně vyhoceného polemického tónu. Neumann mohl podle Šimáka otevřít „cesty novému poznání, kdyby byl jen přistoupil ke své práci s přiměřenou přípravou a vědeckým klidem“. A recenzent, ač velice nerad, musí být u takové knihy „zpravodajem neradostným“.¹⁰⁹ Sotva lze pochybovat, že si laskavý profesor historické vlastivědy cílevědomě pohrával s nadměrně sebevědomým autorem jako s nezdárným žákem. Na jeho vlastním textu mu poskytl důkladné proseminární cvičení a „s největším zármutkem“¹¹⁰ mu dal takovou lekci, na jakou by bylo krajně nesnadné odpovídat vědeckými argumenty. Neumann si nicméně neodpustil vydání protestní brožurky¹¹¹ a poslal rozhořčený list Josefu Pekařovi, že přerušuje všechny styky s Českým časopisem historickým (což zanedlouho porušil) a že prokáže jeho stranickou zaujatost.¹¹²

Jinak tomu bylo v případě Václava Flajšhansa a jeho studie o „hostýnském zázraku“, tematicky se vztahujícím k mongolskému vpádu na Moravu roku 1241 a podle Flajšhansa prokazatelným teprve u Bohuslava Balbína roku 1665, a o básni „Jaroslav“, datované do období po roce 1700.¹¹³ Proti této interpretaci se postavil

108 Tamtéž, s. 162.

109 Tamtéž, s. 152.

110 Tamtéž, s. 156.

111 Augustin NEUMANN, *K dějinám králové-bradecké diecése v době „Temna“*. Odpověď univ. prof. Dru Šimákovi, [Olomouc] 1933. Polemiku stručně zaznamenává Hana KÁBOVÁ, *Josef Vítězslav Šimák. Jeho život a dílo se zvláštním zřetelem k historické vlastivědě*, České Budějovice – Pelhřimov 2013 s. 218–219.

112 „Zemřelý prof. Pekař uměl o tom s humorem vypravovati; jednou (v r. 1933) napsal o tom i podepsanému [Františku Hrubému]: od P. A. N. [patera Augustina Neumanna] dostal jsem obrněné psaní, že přerušuje všechny styky s ČČH (bylo to po zničujícím referátě Šimákové o N[eumannovi], že ukáže strannost jeho referování, ale při tom – dokládá prof. P[ekař] – ani slovo kajícího doznání, jak pořizuje své texty.“ – František HRUBÝ, *Prof. Dr. A. Neumann*, ČČH 45, 1939, s. 439–441, citace ze s. 440; též Tomáš BOROVSKEJ – Jiří LACH (eds.), *Josef Šusta a František Hrubý ve vzájemné korespondenci* (= Prameny dějin moravských, 12), Brno 2006, s. 202.

113 Václav FLAJŠHANS, *Zázrak hostýnský a báseň „Jaroslav“*, ČČH 38, 1932, s. 78–92.

jednak jezuitský superior na Hostýně František Videnský,¹¹⁴ jednak Augustin Neumann v Hlídce,¹¹⁵ na což Flajšhans zpočátku jen stručně odpověděl a vyvrátil některá nepřijatelná tvrzení.¹¹⁶ Neumann se tentokrát rozhodl zveřejnit své názory nejen v Hlídce a v samostatné brožurce, ale také v Českém časopise historickém, a redakce mu vyhověla tím, že jeho příspěvek zařadila jako dopis redakci („Zasláno“).¹¹⁷ Tím vyzval Václava Flajšhans, jehož studii nazval „úžasné tendenční slátaniny“, na argumentační souboj, který jednoznačně vyzněl v Neumannův neprospěch. Závěrem se mu opět dostalo zobecňujícího poučení: „Také dnes dvě theolog[ické] fakulty české, pražská a olomoucká, našly vynikající theology – míním profesory Vajse a Vašicu – kteří se postavili neohroženě na odpor podvodným legendám cyrilometodějským [...]. Ukázalo se na konec, že tyto falešné legendy škodí právě církvi nejvíce [...]. Tyto fakulty nesouhlasí tedy s takovými obranami, tak psanými, jak právě učinil Neumann; je jim to jen ke cti. Řídí se heslem velikého učitele církevního: »Diligite homines, interficite errores«; Neumann pravidlo svého velikého patrona obrátil na ruby: »diligite errores, interficite homines«!¹¹⁸

Polemizovat s etickou maximou svatého Augustina (Aurelia) o láskyplném a nenávistném chování, kterou Augustin Neumann soustavně porušoval, bylo pro tohoto augustiniána velice obtížné. Neznamenalo to však, že by tím jeho polemiky s Českým časopisem historickým skončily. Nejdříve však utrpěl další ránu od svého souvěrce Zdeňka Kalisty (1900–1982), který napsal roku 1935 důkladnou recenzi Neumannovy knihy o piaristech barokní doby.¹¹⁹ Neumann v ní opět přinesl zajímavé prameny, převážně z generálního archivu piaristů v Římě, ale ani tentokrát je nezvládl po stránce metodické a ideové. Kalista, který vyrůstal ve vynikajícího znalce baroka, pronikavě vystihl další z řeholníkůvých slabín: „Neumann byl především příliš veden apologetickými úmysly při spisování svého díla. Taková apologetičnost by konečně snad nebyla nejhorší vadou [...], vlastně většina badatelů (sám sebe též nevyjímám) je dnes více méně nucena k obraně, k vysvětlování a chápání. Ale u Neumanna nejde ani tak o apologetičnost, která

114 Flajšhansova polemika o této tematice proti „fantasiím“ Františka Videnského: ČČH 39, 1933, s. 198–200.

115 Augustin NEUMANN, *Ke sporu o Hostýn*, Hlídka 50, 1933, s. 171–176, 209–214, 256–265, 285–295, 326–329; 51, 1934, s. 162–171.

116 V. F. [Václav FLAJŠHANS], *V brněnské „Hlídce“*, ČČH 40, 1934, s. 220–221.

117 Augustin NEUMANN, *Zasláno dra Aug. Neumanna*, ČČH 40, 1934, s. 534–535.

118 Václav FLAJŠHANS, *Odpověď*, ČČH 40, 1934, s. 535–544, citace ze s. 543–544.

119 Augustin NEUMANN, *Piaristé a český barok*, Přerov 1933; Zdeněk KALISTA, recenze: *A. A. Neumann, Piaristé a český barok* (Přerov 1933), ČČH 41, 1935, s. 166–172.

by chtěla ochránit minulost před anachronistickými nároky přítomnosti, jako spíš o apologetičnost, která by ráda vyhověla těmto nárokům.“ Kalista měl na mysli Neumannovu nadsazenou snahu ukázat barokní nacionální cítění či náboženskou nesnášenlivost „v duchu novodobého liberalismu“,¹²⁰ idealizovat tehdejší poměry a nadměrně zobecňovat detaily. Vytkl mu rovněž povrchnost, která vyplývala z těkání mezi rozmanitými tématy od středověku do současnosti, neznalost širší pramenné základny, literatury a reálií, což autora vedlo vždy jen k zájmu o úzce vymezený okruh pramenů. Neumann se znovu – jako předtím od J. V. Šimáka – dočkal od podstatně mladšího Zdeňka Kalisty metodického poučení o tom, „aby každý materiál, který je kusý [...], hleděl doplnit přístupným materiálem druhým resp. literaturou, protože pak teprve nabývá tento materiál skutečné hodnoty. [...] Jde o] nutnost skutečného dobového proniknutí a zhodnocení materie. Bez toho zůstává kniha nejen hluchou [...], ale může se státi i nebezpečnou, svádějíc bezděky k závěrům nebo aspoň tendencím větší či menší měrou nesprávným...“.¹²¹ Závěrečný Kalistův verdikt, který přiřadil Neumannovu publikaci k výsledkům nevědeckého diletantství, byl pro autora, který o rok dříve (1934) dosáhl mimořádné profesury, hlubokým ponížením.¹²² I odtud zřejmě vyplýval „útočný a podrážděný tón“ další Neumannovy knihy, věnované dějinám klášterů v předhusitské době,¹²³ který zaznamenal Otakar Odložilík (1899–1973), nacež tuto knihu nemilosrdně označil za pouhou „snůšku významných i drobných detailů“.¹²⁴

To už byl rok 1938 a zřetelně přituhovalo nejen ve vztazích mezi historiiky různých orientací, ale také ve vnitropolitických a mezinárodních vztazích. Na poli soupeření mezi klerikální a liberální historiografií zapůsobila především interpretace nejnovějších církevních dějin českých zemí, jež se objevila v kuriálním prostředí. Ve třicátých letech totiž na epochální dílo Ludwiga von Pastora (1854–1928)¹²⁵ navázal další německý historik Josef Schmidlin (1876–1944) ve

120 Z. KALISTA, *A. A. Neumann, Piaristé a český barok*, s. 168.

121 Tamtéž, s. 171.

122 Podobně vyzněly další, mnohem stručnější posudky: (1) Zdeňka KALISTY na Neumannovu stať *Kulturně vlastenecké postavy mor. kněží* (vydáno jako brožura o rozsahu 16 stran, Brno 1935), ČČH 42, 1936, s. 424: „Je to ovšem – jako ve většině prací Neumannových, pokud se týkají českého baroku – jen indikce historického materiálu...“; (2) Františka HRUBÉHO na Neumannovu drobnou edici *Die Chroniken der mährischen Minoriten* (Olomouc 1936), ČČH 43, 1937, s. 421.

123 Augustin NEUMANN, *Z dějin českých klášterů do válek husitských*, Praha 1936.

124 O. [Otkar ODLOŽILÍK], zpráva: *A. Neumann, Z dějin českých klášterů do válek husitských* (Praha 1936), ČČH 44, 1938, s. 419–420, citace ze s. 419.

125 Ludwig von PASTOR, *Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters*, I–XVI, Freiburg i. B. 1886–1933.

čtyřsvazkovém spisu o papežství v 19. a v první třetině 20. století.¹²⁶ Ačkoli Schmidlin zdaleka nedosahoval Pastorových kvalit, sepsal systematický výklad církevní politiky a vztahů kurie k jednotlivým mocnostem, velkým regionům i k menším evropským zemím. Faktograficky bohaté, převážně popisné, místy polemické dílo vycházelo v letech 1933–1939 a neubránílo se ideologickým vlivům vyhoceného německého nacionalismu (ačkoli se Schmidlin za druhé světové války proti nacismu postavil a stal se jeho obětí), což se pozoruhodně odrazilo v dramaticky vyhoceném vylíčení vztahu papežství k první Československé republice. Podle Schmidlina to byl stát, v němž Češi krutě utlačovali Slováky a Němce, ale v němž se také pod svobodozednářskou vládou Masaryka a Beneše prosadili husitští schismatici, bezohledně ničící římskou církev, avšak přece jen narážející na odpor utiskovaných pravověrných katolíků.¹²⁷ Schmidlinův spis se stal názornou ukázkou situace, v níž se historikova kniha už ve chvíli svého vzniku stává pramennou výpovědí o aktuálním, politicky podmíněném – v tomto případě německém a vatikánském – vztahu k českým zemím. Zároveň to však byl doklad o tom, že české klerikální dějepisectví má jak v Německu, tak i ve Vatikánu autoritativního zastánce.

Napětí v pohledu na náboženský vývoj českých zemí se zřetelně odrazilo v knize Augustina Neumanna o „ožehavých kapitolách“ českých církevních dějin od předhusitské doby do protihabsburského odboje za první světové války z roku 1937.¹²⁸ Polemiky se tentokrát za ČČH ujal Šustův žák, zemský vicearchivář a soukromý docent Univerzity Karlovy Josef Matoušek (1906–1939), který byl jen o několik měsíců později (17. listopadu 1939) popraven německými okupanty. Výborný znalec českých dějin raného novověku, obohacený zkušenostmi z výzkumu v Československém historickém ústavu v Římě, měl už za sebou pozoruhodné dílo a byl schopen podívat se na Neumannovo dílo s nelíčeným nadhledem: „Ani historik, jemuž jsou zájmy církví cizí, nemůže upřítí jejím představitelům práva, užítí historické látky k účelům apologetickým. Jde jen o to, aby tyto výklady, vědomě vybírající jen některé složky vývojové, dějinný obraz hrubě nezkrasovaly. Zde ostatně se stýká zájem dějepisce o plné poznání pravdy usilujícího se zájmem prozíravého apologety [...]“¹²⁹ Matoušek připustil, že v některých případech,

126 Josef SCHMIDLIN, *Papstgeschichte der neuesten Zeit*, I–IV, München 1933–1939.

127 J. SCHMIDLIN, *Papstgeschichte der neuesten Zeit*, III, München 1936, s. 284–290; IV, München 1939, s. 132–134.

128 Augustin NEUMANN, *Ožehavé otázky českých dějin církevních*, Praha 1937.

129 J. M. [Josef MATOUŠEK], recenze: *A. Neumann, Ožehavé otázky českých dějin církevních* (Praha 1937), ČČH 45, 1939, s. 141–142, citace ze s. 141.

opřených o vlastní bádání, by mohl Neumann předložit nový pohled na sporné problémy, ale že tomu brání jeho všudypřítomná „zaujatost“. Způsob Neumannovy argumentace, založené na vytrhávání fakt ze souvislostí a zaměňování doložených skutečností s domněnkami, prohlásil za přístup „vědeckému pracovníku nedovolený“. Závěrečný soud vyzněl v souhlasu s dřívějšími recenzemi v Českém časopisu historickém: „Tímto postupem spisek Neumannův, třebaže napsaný historikem odborně pracujícím, se vyřazuje sám z vážné literatury historické.“¹³⁰

Houževnatý Augustin Neumann ovšem z obzoru české historiografie vyřazen nebyl. Ač s nechutí, jeho články ještě v roce 1939 soustavně komentoval František Hrubý, ale snažil se o jistou zdrženlivost; poukazoval pouze na autorovo nemístné moralizování dějin, nevěcnost a způsob vyjadřování, které „postrádá vši kněžské ušlechtilosti“.¹³¹ V soukromé korespondenci se spoluredaktorem Českého časopisu historického Josefem Šustou se však vyjadřoval jadrněji: „Jeho [tj. Neumannovy] ničemné polemiky už přímo pobuřují, nelze je takofka čísti s klidem.“¹³²

Na stránkách Českého časopisu historického i nadále přetrvávala snaha zachovat verbální slušnost a kritickou uměřenost. Když Augustin Neumann vznesl protest proti údajně stranickému referování o publikačních výsledcích historického semináře Cyrilometodějské bohoslovecké fakulty v Olomouci a proti hodnocení jeho vlastních prací, Josef Šusta se obrátil na Františka Hrubého, aby uvážil, jak s Neumannovými listy naložit.¹³³ Hrubý, jehož se Neumannovy výhrady týkaly, sepsal polemickou odpověď, v níž stručně rekapituloval dosavadní konfliktní vztahy. Podle jeho názoru Neumann „jakživ nenapsal zmínky (a zvláště ne uznalé) o pracích ČČH, leda hodilo-li se to k jeho nájezdům na protestanty“, ale přitom se domnívá, že ČČH musí mít vůči němu „zřetí zvláště ohleduplné“.¹³⁴ Hrubý měl pravdu, když uváděl, že Hlídka zaujímalá vůči Českému časopisu historickému zásadně konfliktní stanoviska, ale celým svým tvrzením se poněkud vychýlil z Pekařovy koncepce časopisu, univerzálně a nezaujatě registrujícího výsledky české historiografie, a to bez ohledu na jejich ideologické zaměření. Dal velmi špatné vysvědčení textům vycházejícím z Neumannova olomouckého semináře a připomenul, že jim „bylo věnováno v ČČH místa daleko

130 Tamtéž, s. 142.

131 Hý. [František HRUBÝ], *Hlídka. Ročníky LIII–LV (1936–1938)*, ČČH 45, 1939, s. 108–110.

132 List F. Hrubého J. Šustovi z Brna 15. V. 1939; Tomáš BOROVSKEÝ – Jiří LACH (eds.), *Josef Šusta a František Hrubý ve vzájemné korespondenci*, s. 202; charakteristika A. Neumanna ze strany editorů tamtéž, s. 201, pozn. 235.

133 List J. Šusty F. Hrubému z Prahy 10. V. 1939; T. BOROVSKEÝ – J. LACH (eds.), *Josef Šusta a František Hrubý ve vzájemné korespondenci*, s. 201.

134 František HRUBÝ, *Prof. dr. A. Neumann*, ČČH 45, 1939, s. 439–441, citace ze s. 440.

nad jejich význam. Jsou mezi nimi takové, že by žádný profesor historie našich univerzit je nepustil na denní světlo, ale v ČČH bylo to spíše jen naznačeno a naopak bylo tu po pravdě kvitováno, pakli některé z nich přinášely přece něco dobrého.¹³⁵ Pokud jde o autorské práce Augustina Neumanna, Hrubý jim vytkl především selektivní a moralizátorský přístup k minulosti a chybné interpretace, které „vyvolávají spíše úsměšek“. Hloubku vzájemného nedorozumění vyjádřil závěrečnou větou: „Než prof. N[eumann] má už svou cestu, na niž za ním nemíníme jít.“¹³⁶

Nekonečná polemika pokračovala na stránkách Českého časopisu historického v osobní rovině, neboť vztahovačný Augustin Neumann vytiskl a šířil patnáctistránkovou *Poslední odpověď univ. prof. dr. Fr. Hrubému jako referentu ČČH*, která obsahovala řadu útoků personálního a institucionálního rázu, takže Hrubý na ni – po dohodě s Josefem Šustou z června 1939¹³⁷ – znovu odpověděl. Došlo na „lidskou stránku polemiky prof. N[eumanna]“, na urážlivý tón jeho diskuse, výtky neodbornosti a povrchnost ve vědecké práci, na šíření pomluv atd. Neumann osočil Hrubého ze zneužívání ředitelské pozice, neboť prý vydává za své práce to, co musí psát jeho podřízení v Moravském zemském archivu, což byla denunziace stejného kalibru jako ve dvacátých letech napadení Karla Stloukala za domnělé zneužívání stipendijních pobytů v Československém historickém ústavu v Římě.¹³⁸ K odborným otázkám se vrátil František Hrubý v recenzi Neumannovy knihy o dějinách husitství na Moravě z roku 1939.¹³⁹ Zatímco Neumann sám pokládal svou práci za průkopnickou, Hrubý ji označil za povrchní a nedomyšlené shrnutí materiálu, za „příspěvky, zpracované namnoze podle osobitých metod autorových“, nepřinářející „řešení nových otázek zásadních“, navíc práci sepsanou „z vypjatě útočného stanoviska“.¹⁴⁰

Vleklý zápas se uzavřel v roce 1940 sporem o studii Františka Hrubého, věnovanou Janu Sarkandrovi, která vyšla na stránkách ČČH o rok dříve.¹⁴¹ Snaha o vědecké zhodnocení této kontroverzní postavy bělohorské doby narazila na silný odpor moravských klerikálních dějepisců, který se však již odehrával v příleži-

135 Tamtéž, s. 440.

136 Tamtéž, s. 441.

137 List J. Šusty F. Hrubému z Prahy 16. VI. 1939; T. BOROVSÝ – J. LACH (eds.), *Josef Šusta a František Hrubý ve vzájemné korespondenci*, s. 203.

138 František HRUBÝ, *Prof. Aug. Neumann*, ČČH 45, 1939, s. 633–636, citace ze s. 635.

139 Augustin NEUMANN, *K dějinám husitství na Moravě*, Olomouc 1939.

140 Hý [František HRUBÝ], recenze: *A. Neumann, K dějinám husitství na Moravě* (Olomouc 1939), ČČH 46, 1940, s. 154–156, citace ze s. 154 a 156.

141 František HRUBÝ, *Kněz Jan Sarkander, moravský mučedník doby bělohorské a jeho legenda*, ČČH 45, 1939, s. 236–271, 445–378.

tošných brožurkách, a František Hrubý mohl v ústředním časopisu jen zaznamenat, že jde o diletantské práce, které se vyznačují vědeckou nepřipraveností, neznalostí literatury a vysokým „církvenickým sebevědomím“, takže „druží se spíše k starým hagiografickým pracem o Sarkandrově životě“.¹⁴² Korespondence s Josefem Šustou ovšem prozrazuje, že si byl František Hrubý dobře vědom, kdo za sarkanderovskou aférou stojí, neboť měl dlouholetou zkušenost s Augustinem Neumannem:¹⁴³ „Celý ten člověk nestojí za to, ale odpovědět se musí, všichni mne k tomu vybízají [...]“.¹⁴⁴ Bylo smutně příznačné, že dlouhodobé nedorozumění vyvrcholilo kolem hodnocení Bílé hory v počátečním období německé okupace, která byla současníky pokládána za novou „bělohorskou tragédii“.¹⁴⁵ Právě výsostný znalec této doby František Hrubý, bezděčně vtažený do nekončících sporů s klerikálními odpůrci, patřil mezi vědce, kteří se i za nacistické hrůzovlády pokusili zdůraznit náboženskou svobodu a širší politickou participaci jako nadčasové hodnoty, které obhajovala a nabízela Evropě předbělohorská česká společnost.¹⁴⁶

„Boj o pravdu“

Spor o interpretaci českých církevních dějin neměl vítěze. Byl to „jen boj o pravdu“,¹⁴⁷ napsal v říjnu 1939 František Hrubý, který ve třicátých letech 20. století převzal na svá bedra – po předchozím centrálním postavení Karla Stloukala – největší část břemene, jímž se stal zápas mezi liberální a klerikální historiografií. Do tohoto sporu však vstoupila na straně profesionální vědy celá plejáda významných

142 Hý [František HRUBÝ], *K případu mor. kněze Jana Sarkandra*, ČČH 46, 1940, s. 367.

143 O pohledu na A. Neumanna svědčí listy F. Hrubého J. Šustovi z let 1939–1940; T. BOROVSÝ – J. LACH (eds.), *Josef Šusta a František Hrubý ve vzájemné korespondenci*, s. 206–209, 216.

144 List F. Hrubého J. Šustovi z Brna 15. XI. 1939; T. BOROVSÝ – J. LACH (eds.), *Josef Šusta a František Hrubý ve vzájemné korespondenci*, s. 208;

145 Blíže Jaroslav PÁNEK, *Bělohorský mýtus*, in: Akademická encyklopedie českých dějin I, Praha 2009, s. 172–174, kde je i bibliografie další literatury.

146 František HRUBÝ, *Zápas Čechů s Habsburky o náboženskou toleranci*, in: Vilém Mathesius (ed.), *Co daly naše země Evropě a lidstvu*, 2. vydání, Praha 1940, s. 156–167. Přímou souvislost okupace s bělohorskou porážkou naznačil také vydavatel tohoto souborného díla Vilém MATHESIUS v předmluvě na s. 5: „Ani kruté následky bělohorské porážky nedovedly zpřetrhat souvislé pásmo našeho tvůrčího usilování nebo je odsoudit k bezvýznamnosti. Tím méně to dovedou změny, které prožíváme dnes, neboť v protikladu k době po Bílé hoře bylo nám zmenšeno území, ale struktura národa zůstala nedotčena.“

147 List F. Hrubého J. Šustovi z Brna 2. X. 1939; T. BOROVSÝ – J. LACH (eds.), *Josef Šusta a František Hrubý ve vzájemné korespondenci*, s. 206.

historiků – od prvních absolventů Gollova semináře (Josef Šusta, Josef Vítězslav Šimák, Kamil Krofta) přes žáky Gollových žáků (Josef Borovička, Otakar Odložilík, Jaroslav Prokeš, Josef Klik) až po tehdy nastupující generaci (Zdeněk Kalista, Josef Matoušek). Všichni byli autorsky vázáni na Český časopis historický a svou recenzní činností naplňovali představu Josefa Pekaře o komplexní recenzní a bibliografické úloze ústředního oborového periodika. Sám redaktor ČČH sice spolu s nimi přispíval do recenzní a zpravodajské rubriky, ale zachovával si vůči polemikám vnějškovou neutralitu.

Klerikální protistrana, hájící konzervativní, nesmiřitelně katolický výklad české minulosti, byla mnohem slabší odborností i počtem, ale tuto nevýhodu se snažila vyvážit mimořádnou asertivitou a tvrdostí, přecházející někdy do osobních útoků, daleko přesahujících hranice vědecké diskuse. Rozhodující postavou na klerikální straně se stal Augustin Neumann, který sice jako historik zaostával v analytických i syntetických schopnostech, ale měl zjevné nadání a povahovou výbavu k vytrvalému vedení polemik v duchu kontroverzní teologie.

Na první pohled by se mohlo zdát, že šlo o spor mezi Brnem a Olomoucí na jedné straně a pražským univerzitním centrem na straně druhé. Ve skutečnosti však dosah Hlídky – vzhledem k síle moravského katolicismu – nezůstával omezen na jednu historickou zemi, ale působil i v Čechách a dokonce v zahraničí, zejména ve vatikánských kruzích. Hlavně proto se redaktori Českého časopisu historického obávali insinuačí, které mohly nepříznivě dopadnout na významné vědecké instituce, zejména Československý historický ústav v Římě, ale také na Moravský zemský archiv v Brně. Volili opatrně konciliantní jazyk polemického zápasu a vyhýbali se zcela nekompromisnímu vyhocení stanovisek. Redakce a autoři Českého časopisu historického, opírající se o silné postavení na Karlově a částečně i Masarykově univerzitě, si však neodpustili projevy nadřazeného postavení nad moravskými církevními historiky. Měli sice vědeckou převahu k tomu, aby je věcně opravovali, metodicky „školili“ nebo dokonce vyřazovali z oboru, ale zároveň tím podněcovali odpor těch, kteří nazírali úlohu historického bádání zcela jinak než pozitivisté a kteří takovouto kuratelu zásadně odmítali.

Spor liberálního a klerikálního proudu vycházel primárně z rozdílného pohledu na husitství, postupně se rozšířil na náboženské rozdělení české společnosti v době předbělohorské, na pobělohorskou rekatolizaci, na osvícenství a toleranční dobu, takže obsáhl téměř celé české dějiny. S rozšiřováním obzoru české historiografie vatikánskými výzkumy se přenesl také na historii papežství a v širším

smyslu na vývoj mezinárodních vztahů. Dotýkal se dějinných témat, osobností historiků a také institucí, které vytvářely infrastrukturní zázemí historiografického výzkumu. S vývojem meziválečného výzkumu se objevovala stále nová sporná témata, aniž by docházelo u některého z nich ke sblížení. Přes vstřícná prohlášení liberálních historiků o přijatelnosti vědecky založené apologie katolicismu se tyto proudy nedokázaly sblížit.

Konflikt se vyhrotil do krajnosti na sklonku třicátých let, v době, kdy již oběma soupeřícím proudům a jejich časopisům zvonila hrana. Německá okupace a stupňování nacistického teroru vedly v roce 1941 k zániku obou periodik – v případě Českého časopisu historického dočasně, v případě Hlídky natrvalo. Umlkly hlasy liberální a do značné míry zeslábly i hlasy klerikální, a to nejen na dobu okupace, ale potom – s krátkou poválečnou přestávkou – také na další čtyři desetiletí komunistické totality, kdy byly vystřídány obligatorní marxistickou interpretací české minulosti; v ní ostatně pěstování církevních dějin nemělo místa. Teprve na sklonku 20. století mohly být otevřené diskuse o výkladu náboženských poměrů v době husitské, předbělohorské a pobělohorské oživeny. Nebyly vždy o mnoho důstojnější než v meziválečném období, ale přece jen se mohly opírat o jistou míru nově nabyté historické zkušenosti a někdy se také dokázaly opírat o rozvoj křesťanského ekumenismu.

**The Catholic Journal *Hlídk*a versus
Český časopis historický – The Czech Historical Review
(A Dispute Concerning the Interpretation
of Ecclesiastical History in the First Half of the 20th Century)**

JAROSLAV PÁNEK

Whereas in the period of the Communist totality (1948–1989) ecclesiastical history research was marginalized and, apart from a few rare exceptions, merely pursued by a handful of historians at the faculties for students of divinity, since the 1990s onwards, it began to blossom in a number of universities and academic institutions. Since 1994, the Czech Historical Institute in Rome has been active and continued the traditions of earlier institutions in Rome – namely the Czech Historical Expedition (1887–1914) and the Czechoslovak Historical Institute (1923–1939, 1945–1948) – and it has promoted research concerning the history of the papacy and its relation to the Czech Lands; the history of apostolic nunciatures; monastic orders and so on. This situation, therefore, calls for a better understanding and evaluation of this research on the ecclesiastical history in the 19th and 20th centuries.

This current study represents a partial contribution to the fulfilment of the above task, namely in terms of focusing on the period between the two world wars. It analyses an extensive range of polemics in which, between 1918–1940, the central Czech periodical for historical sciences (*Český časopis historický* – The Czech Historical Review, CCH) and a doctrinaire Roman Catholic periodical *Hlídk*a engaged themselves.

The CCH was published in Prague by respected historians Josef Pekař (until 1934 on his own, 1935–1936 in co-operation with a wider editorial board) and Josef Šusta (1935/1937–1940). It represented professional academic writing and expressed the views of the majority of important Czech historians. It did not declare its allegiance to any political party, but in its constructive attitude, it indirectly supported the newly established Czechoslovak Republic. Yet, the Review was even happy to lead a democratic polemic with the head of the Republic, President T. G. Masaryk. This broad range of authors obviously held differing points of view, ranging from a moderate

nationalism to liberalism. However, they upheld and respected freedom of religion ranging from Catholicism to Evangelical denominations to agnosticism and even to atheism. The CCH espoused democratic views in relation to the past and present, also, and it allowed for the plurality of interpretations with regard to history. Its board of editors did insist on publishing only the views based on scientific research, which, in general, was usually carried out in the spirit of positivism. The CCH set itself high standards as the central journal for its field of study in the Czech Lands; it strove for scientific professionalism in historical research and it subordinated its extensive columns dealing with reviews and news to this end. It is true that its critical comments might even have been imbued with a sense of superiority compared to other historiographical production in Bohemia and Moravia, which, in turn, might have provoked tensions and aversion in other historians, who did not cooperate with the CCH.

The monthly periodical *Hlídky* became the constant adversary of the CCH. It had its authorship base especially amongst Moravian Catholic theologians, ecclesiastical historians and representatives of other humanities. The editorial board of *Hlídky* also managed to provide a wealth of reviews and news and it was able to comment on a wide range of historical works. At the top of its list of priorities were the defence of the Catholic Church, the inviolability of dogmatics and orthodoxy with a particular emphasis on allegedly the only correct (i.e. Catholic) interpretation of history. The clerical *Hlídky* clashed with the liberal CCH in polemics on Hussitism, the Reformation, re-Catholicisation and religious tolerance, yet also regarding the role of the papacy and the international relations in the past. These mutual controversies did not result in the narrowing of the gap between conflicting views, but, on the contrary, they led to the intensification of the liberal and clerical standpoints, up until 1940, when both periodicals were shut down during the German occupation of the Czech Lands.

This study is divided into four parts which can be only briefly outlined here:

(1) *The starting points of Hlídky and its approach to earlier and contemporary history.* The ideological nature of the journal was determined in the period under review by its editor Pavel Julius Vychodil (1862–1938), a neo-Thomist theologian and friar in the Benedictine Rajhrad monastery near Brno. The journal combined Czech patriotism and a leaning towards fraternal Slavic kinship with an honest effort to preserve religious faith, shaken during World War I and strengthen it in line with a spirit of uncompromising Catholicism. Its goal was the enforcement of the Catholic interpretation of Czech histo-

ry against all non-Catholic streams of thought. *Hlidka* considered all events and tendencies, which had weakened Catholicism in the past and had led to the rise of differing confessions, to be damaging and disrupting. Similarly, it criticised very strongly any work, which had dared to challenge the Catholic Church and its dogmas and approaches in the past, whether this criticism was in the form of academic works or through art.

(2) *A development from criticism of literary interpretation of Hussitism to a polemic about Czech history.* In 1918 there developed a harsh polemic concerning Alois Jirásek's trilogy of dramas exploring the Hussite theme and a production of his drama "Jan Roháč" in the Prague National Theatre. The Polish novelist Henryk Sienkiewicz was contraposed to Jirásek's "Neo-Hussitism" as a true son and defender of the Catholic Church. The advocacy of this standpoint saw Augustin Neumann, who challenged the CCH contributors in much of his polemical writing, to emerge at the forefront of these controversies. An ever more evident abyss opened up between the rigidly Catholic view of Czech history on one side and on the other hand the formulation of an "idea of a Czechoslovak state", based on František Palacký's philosophy of history and the high regard for both moderate Hussitism and the later fight of the Protestants for religious freedom. The rejection of this interpretation of history, meant that *Hlidka* increasingly found itself in conflict with the pre-eminent experts on Czech history in the Late Medieval Ages and the Early Modern Age – Vlastimil Kybal, Kamil Krofta and others. In opposition to them, it sought the support of Josef Pekař, who was somewhat closer to *Hlidka* in terms of his national conservatism, although he also tried to maintain his neutrality towards it.

(3) *A conflict relating to the issue of the Papal policy in Central Europe around the year 1600.* The boundaries of a polemic amongst specialists were overstepped beyond the pale by an anonymous author (later found to have been Augustin Neumann) who attacked Karel Stloukal and his monograph *Papal Policy and the Imperial Court in Prague at the Turn of the 16th and 17th Centuries* (*Papežská politika a císařský dvůr pražský na předělu XVI. a XVII. věku*, Prague 1925). This work, now considered to be one of the seminal works on the history of relations between the Papal Curia and the Czech Lands, was accused of being an intentionally distorted and damaging picture of the papacy and its diplomacy; an anti-Catholic "defilement" of the Church; an unscientific lampoon, etc. Private correspondence between those involved Czech historians unveils the background to this polemic and indicates that it did not merely intend to be an "execution"

of Stloukal as a scholar (“Papal Policy” was his habilitation thesis), but aimed to weaken liberally-minded Czech historians in the Vatican. This was, indeed, the true state of affairs and Josef Šusta, Chair of the Commission of the Czechoslovak Historical Institute in Rome, who had also been attacked, was well aware of it. He suspected that this might have been an attempt by the clerics to take over the Institute in Rome. Thus, the polemic about one book widened into a dispute about the participation of historians in international affairs; about the state finances for research abroad and the status of institutions, which were building the infrastructure of historical research in Czechoslovakia.

(4) *The standing of Augustin Neumann, a Professor of the Olomouc Faculty of Theology, as a subject and object of polemics.* A very important role in these wars of words was played by the Augustinian friar Augustin Alois Neumann (1891–1948), teacher at the Bishop’s Seminary in Hradec Králové and later a professor at the Faculty of Theology in Olomouc. This theologian, with some level of education in history was an exceptionally prolific writer – he churned out smaller book publication, articles and reviews, which made use of the often unknown or yet unused archival resources, which made his works attractive. However, as he failed to master editorial techniques and a more complex analysis of sources, not to even mention their synthesis and additionally subsumed everything to his apologetic tendencies, his publications were factographically selective, unreliable, full of errors and in their conclusions extremely tendentious. In the 1930s, Neumann published works dealing with the subjects from the Middle Ages until the 20th century, which true specialists found relatively easy to challenge. For this reason, the CCH published a series of negative reviews and reports in which important historians from three generations criticised the dogmatic and apologetic approach to the interpretation of history. Namely, the representatives of the oldest generation (Josef Vítězslav Šimák, Václav Flajšhans), the middle (Josef Borovička, František Hrubý, Otakar Odložilík, Jaroslav Prokeš, Josef Klik) and also the then upcoming generation (Zdeněk Kalista, Josef Matoušek). Liberal and clerical streams of Czech historiography took shape in this struggle but they never ever developed a mutual understanding in any aspect.

This “fight for truth” was not merely a fight between Brno and Olomouc on one hand and the Prague University centre on the other. The outreach of *Hlídko* – with regard to the strength of Moravian Catholicism – was not restricted to merely one historical Land but it also impacted on Bohemia and even abroad, especially on Vatican circles. For this reason mainly, the CCH editors were fearful

of insinuations which might have impacted negatively on important scientific institutions, especially the Czechoslovak Historical Institute in Rome, and the Moravian Land Archive in Brno, also. They carefully chose the most conciliatory language in polemics and avoided the uncompromising clashes of standpoints. Yet, the Board of Editors and the CCH contributors, relying on their unassailable positions at Charles University in Prague and partly even at the Masaryk University in Brno, could not resist proclaiming their superior standing over their fellow Moravian ecclesiastical historians. They were, indeed, academically superior to correct them factographically, to “instruct” them in methodology or even eliminate them from the discipline. On the other hand, they, thus, incited the resistance of those who viewed the role of historical research differently from positivists and who principally rejected such curatorship. The clerical opposition defending the conservative, irreconcilably Catholic interpretation of the Czech past was much weaker in terms of their expertise and numbers, but it tried to overcome this disadvantage by exceptional assertiveness and rigorousness, by constant prosecution of polemics in the spirit of controversial theology.

The conflict came to a head towards the end of the 1930s, at a time when the bell tolled for both rival streams of thought. The German occupation and increased Nazi terror led to the ending of both periodicals – temporarily in case of the CCH, in the case of *Hlidka* for good. Liberal voices were silenced and to a considerable degree so were the clerical ones, and not merely for the period of the occupation but after that – except for a short post-war break – for another four decades of Communist totality, also, when they were replaced by the mandatory Marxist interpretation of the Czech past; the cultivation of ecclesiastical history had no place in it. Only at the close of the 20th century, frank discussions on the interpretation of religious state of affairs in the Hussite, Reformation and Counter-Reformation periods could be revived. They have not always been much more civilised than in the inter-war period, yet they could at least rely on a certain degree of newly acquired historical experience and at times they could also find support in the development of Christian ecumenism.

Translated by Alena Linhartová

STUDIE

Založení vojenského výcvikového prostoru SS Benešov (1939–1942)

TOMÁŠ ZOUZAL

TOMÁŠ ZOUZAL: The Establishment of the SS Military Training Area Benešov (1939–1942)

The military training area Benešov (SS-Truppenübungsplatz Beneschau, since 1943 SS-Truppenübungsplatz Böhmen) was the largest military training area situated in the Czech Lands. Its existence was connected to the German occupation of the country. The project of the training area was created in 1939. Territorial take-overs only began in 1942 however, because it was necessary to solve many related questions in the highest circles of the imperial and occupational administration. The study analyzes the factors that led to the project's processing and its approval.

Key words: Germanization, Nazi settlement policy, Waffen-SS, population displacement, SS-Truppenübungsplatz, Czech Lands

Vojenský výcvikový prostor Benešov (*SS-Truppenübungsplatz Beneschau*, od roku 1943 přejmenovaný na *SS-Truppenübungsplatz Böhmen*) byl největším vojenským cvičišťem v českých zemích. Vznikl jižně od Prahy, v oblasti mezi Benešovem a Sedlčany, na území o rozloze asi 440 kilometrů čtverečních. Sloužil organizaci SS, jeho existence byla krátká a bezprostředně spjatá s německou okupací. První návrhy

na zřízení prostoru vznikly roku 1939, využíván byl od roku 1942 a s koncem války zanikl.¹ Smyslem této studie je vysvětlit okolnosti jeho založení – důvody vytvoření, zapojení úřadů a institucí, překážky na cestě k realizaci, jednání aktérů a reagování protektorátní reprezentace. Zachyceno je období od vytvoření prvního projektu v létě 1939 do března 1942, kdy začalo vysídlování vyhládnutého území.

Projekt z roku 1939 a důvody pro vytvoření cvičiště

K dějinám benešovského výcvikového prostoru vyšlo několik studií i větších prací, řada souvisejících otázek však pro komplikovanost a mnohvrstevnatost tématu zatím nebyla dostatečně zodpovězena. Během desetiletí se částečně proměnil i pohled historiků na důvody vzniku cvičiště. Zatímco Jan Hertl² v něm viděl pouze prostředek germanizace, respektive pomíjel jeho vojenský význam,³ ve dvou textech Stanislava Staňka⁴ z roku 1973 lze již pozorovat změnu. V jednom z textů se Staněk vyjádřil, že hlavním cílem vysídlení nebylo vojenské cvičiště, nýbrž německá kolonizační politika, čímž vojenský význam zpochybnil, ve druhém však vhodněji konstatoval, že výcvikový prostor vznikl z důvodů germanizačních i vojenských.⁵ Znovu pak tato teze zaznívá u Antonína Robka⁶ v jeho knize z roku 1980⁷ a zejména ve studii Stanislava Kokošky z roku 1986, která jako první zmapovala využití prostoru pro jednotky SS.⁸ Vojenské důvody vzniku byly studií potvrzeny, souvislost cvičiště s germanizací protektorátu však zůstávala po dlouhou dobu více tušena, než podložena znalostí pramenů. K několika málo dokladům Robkovým

-
- 1 O výcvikovém prostoru podrobněji Tomáš ZOUZAL, *Zabráno pro SS* [rukopis knihy, připravováno k vydání r. 2016].
 - 2 PhDr. Jan Hertl (1906–1965), regionální historik Benešovska. Za 2. světové války žil v Jarkovicích u Benešova, odkud se při zabírání území vystěhoval. Po válce ředitel Vlastivědného muzea Podblanicka na Jemništi, od 1963 ředitel Okresního muzea Podblanicka v Benešově.
 - 3 Jan HERTL, *Dějiny vystěhovaného kraje mezi Vltavou a Sázavou*, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka (dále SVPP) 1, 1957, s. 19–20.
 - 4 PhDr. Stanislav Staněk (* 1912), československý farář v Netvořicích, 1934 vysvěcen na kněze, 1936 přišel do Netvořic. Dějinami vysídleného území se zabýval dlouhodobě.
 - 5 Stanislav STANĚK, *Evakuace území mezi Vltavou a Sázavou za okupace*, SVPP 14, 1973, s. 180; *Neveklouso varuje. Mírová manifestace Neveklou 1973*, Benešov 1973, s. 1–2 (předmluva St. Staňka).
 - 6 Prof. PhDr. Antonín Robek, DrSc. (1931–2008), historik a etnograf. Od 1972 vedl Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, 1977–1990 vedoucí redaktor časopisu Český lid.
 - 7 Antonín ROBEK, *Lidé bez domova*, Praha 1980, s. 16–17.
 - 8 Stanislav KOKOŠKA, *Cvičiště zbraní SS Böhmen 1942–1945*, SVPP 27, 1986, s. 271–298.

přidal další texty ve své publikaci Petr Kos.⁹ V knihách obou autorů ale zároveň došlo k některým dezinterpretacím.¹⁰

Otázka budoucnosti českých zemí a české populace byla v německých kruzích řešena naléhavěji od roku 1938. Přestože zazněly i hlasy vyzývající k ponechání autonomního českého národa, převážila nad nimi myšlenka konečného řešení – germanizace, jejímž cílem bylo plné a trvalé začlenění českých zemí do Německé říše a změna zdejší populace na německou. Základní kroky představovalo připojení československého pohraničí k Německu na podzim roku 1938, obsazení zbytků českých zemí 15. března 1939 a vyhlášení protektorátu Čechy a Morava o den později. Další postup germanizace byl pozvolnější a střetávaly se při něm různé koncepce. Zatímco cíl zůstával stejný, lišily se názory, jakými cestami k němu dospět. Na jedné straně působila snaha germanizovat české země a obyvatelstvo co nejrychleji, na druhé nutnost brát ohled na německé hospodářské a politické zájmy. Nemalý vliv měly osobní ambice představitelů nacistické správy. V praxi se proto germanizační kroky odvíjely zejména od výslednice mocenských střetů a vývoje na frontách.¹¹

Součástí germanizačních opatření bylo i ovládnutí české správy. Dělo se tak různými cestami, přičemž se projevoval konkurenční boj mezi jednotlivými německými úřady a organizacemi.¹² Jako jedna z možností přeměny protektorátní populace na německou se jevilo osídlování českých zemí německými kolonisty. Zálzežitosti kolonizace východních území si nárokovala organizace SS, obdobné ambice však mělo i říšské ministerstvo výživy a zemědělství. V tomto soupeření si úspěšněji počínal Hlavní rasový a osídlovací úřad SS (*Rasse- und Siedlungshauptamt*), kterému se za podpory státního tajemníka Karla Hermanna Franka podařilo obsadit český pozemkový úřad (IX. odbor ministerstva zemědělství). Pozemkový úřad, ač oficiálně stále součást ministerstva, dostal německý personál, české úředníky na vedoucích pozicích vystřídali členové SS.¹³ Do jeho čela byl ve funkci komisařského

9 Petr KOS, *Cvičiště Benešov – Vstup zakázán!*, Postupice 2011.

10 Dezinterpretace jsou způsobeny chybami v překladech německých textů a domněnkami, které nemají oporu v pramenech. Týkají se například Heydrichova postoje k vytvoření cvičiště a jeho korespondence s Himmlerem.

11 K otázce germanizace českých zemí souhrnně Detlef BRANDES, *Germanizovat a vysídlit. Nacistická národnostní politika v českých zemích*, Praha 2015.

12 Srov. Lenka LINHARTOVÁ – Vlasta MĚŠŤÁNKOVÁ – Jaroslava MILOTOVÁ (edd.), *Heydrichova okupační politika v dokumentech*, Praha 1987, s. 10–11; D. BRANDES, *Germanizovat a vysídlit*, s. 111–118.

13 K osídlovací politice SS podrobně Isabel HEINEMANN, „Rasse, Siedlung, deutsches Blut.“ *Das Rasse- und Siedlungshauptamt der SS und die rassenpolitische Neuordnung Europas*, Göttingen

vedoucího dosazen SS-Sturmbannführer Curt von Gottberg,¹⁴ který v Berlíně vedl osídlovací sekci Hlavního rasového a osídlovacího úřadu.¹⁵

Obsazený Pozemkový úřad plnil úkoly ve prospěch Německé říše – především uvaloval vnucenou správu na nemovitosti českých a židovských vlastníků a převáděl je do německých rukou.¹⁶ Do jeho činnosti patřila i účast na vytváření vojenských výcvikových prostorů pro německou armádu (*Wehrmacht*) a SS. Protektorát měl sice Německu přispívat především hospodářskou produkcí, zároveň se ale naskýtal i jako území s vhodným terénem a klimatem pro vytvoření několika cvičišť, která by se stala německými ostrovy uprostřed českého osídlení. V letních měsících roku 1939 vznikly v Pozemkovém úřadu projekty na rozšíření již existujících výcvikových prostorů i na založení nových a byly odtud odeslány K. H. Frankovi. Z projektové dokumentace není patrné, odkud vzešla k jejich vytvoření iniciativa, lze však usuzovat, že v pozadí stáli zejména Frank a Gottberg.

Projekty výcvikových prostorů se vyznačovaly velkorysostí hraničící s gigantičností. Někdejší československá cvičiště měla být zvětšena až na trojnásobek původní velikosti a u nových se předpokládal rozsah ještě větší. Vedle návrhů na rozšíření milovického a vyškovského cvičiště vznikly čtyři projekty zcela nových výcvikových prostorů. Jeden měl být vytvořen na území u Nebušic v severozápadním sousedství tehdejší Prahy, zatímco tři zbývající v oblasti mezi řekou Sázavou a Tábořem, zejména na pomezí středních a jižních Čech. Projektové dokumentace Pozemkového úřadu obsahují polohu a rozlohu cvičišť, popis terénu, dostupnost, hospodářské a sociální poměry ve vyhlédnutých územích, vyčíslení nákladů na odkup nemovitostí, mapy a v některých případech také fotografie krajiny.¹⁷

2003. K obsazení Pozemkového úřadu D. BRANDES, *Germanizovat a vysídlit*, s. 139–143; Hermann KAIENBURG, *Die Wirtschaft der SS*, Berlin 2003, s. 313–316.

14 Curt von Gottberg (1896–1945) byl členem SS od roku 1932. Vzhledem ke své činnosti v Hlavním rasovém a osídlovacím úřadu SS se jevil jako vhodný kandidát na vedení Pozemkového úřadu v Praze. Později zastával funkci vyššího velitele SS a policie v Bělorusku (Russland-Mitte). Na konci války padl do britského zajetí, kde spáchal sebevraždu.

15 I. HEINEMANN, „Rasse, Siedlung, deutsches Blut“, s. 132.

16 D. BRANDES, *Germanizovat a vysídlit*, s. 161–165; Miloš HOŘEJŠ, *Spolupráce Böh-misch-Mährische Landgesellschaft, Bodenamt für Böhmen und Mähren a Volksdeutsche Mittelstelle na germanizaci české půdy na Mělnicku a Mladoboleslavsku (1939–1945)*, Terezínské listy 34, 2006, s. 97.

17 Národní archiv Praha (dále NA), fond Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě (dále ŮŘP-ST), sign. 109-7/37; 109-7/39; 109-7/40; 109-7/42; 109-8/25; 109-8/26.

Tabulka 1

Srovnání projektů výcvikových prostorů z roku 1939¹⁸

Číslo projektu	Oblast	Plánovaná rozloha celého cvičiště	Dohotovení návrhu	Rozšíření/nové cvičiště
I	mezi Sedlčany a Milevskem	727 km ²	20. 7. 1939	nové cvičiště
II	mezi Vlašimí, Pacovem, Táborem a Voticemi	600 km ²	10. 8. 1939	nové cvičiště
III	Milovicko	133 km ²	18. 8. 1939	rozšíření (+98 km ²)
IV	mezi Horoměřicemi a Nebušicemi	9 km ²	29. 8. 1939	nové cvičiště
V	mezi Benešovem a Sedlčany	348 km ²	23. 9. 1939	nové cvičiště
VI	Vyškovsko	333 km ²	14. 9. 1939	rozšíření (+185 km ²)

Na otázku, za jakými účely projekty vznikly, podává odpověď doba jejich vzniku a texty projektové dokumentace. Byly vytvořeny krátce před rozpoutáním druhé světové války, respektive na jejím začátku. Německé ozbrojené síly již několik let zvyšovaly své početní stavy a během války došlo k jejich dalšímu nárůstu.¹⁹ Tím stoupala i potřeba míst pro výcvik a některé lokality v Čechách a na Moravě se jevíly jako vhodné. Druhý důvod pro realizaci cvičišť představovala jejich využitelnost při germanizaci protektorátu. Autoři projektů vybírali místa s ryze českou populací, aby nebyly poškozeny německé zájmy, a naopak došlo k vysídlování Čechů. Vhodnou oblast našli zejména mezi Prahou a Táborem, kde naplánovali vznik zmíněných tří výcvikových prostorů. První z nich, o rozloze přes 700 km², vyhlédnutý pro pozemní armádu, měl být vytvořen mezi železničními tratěmi Sedlčany – Olbramovice, Olbramovice – Tábor a Tábor – Milevsko.

18 Zdroj: NA, ÚŘP-ST, sign. 109-7/37; 109-7/39; 109-7/40; 109-7/42; 109-8/25; 109-8/26.

19 Počet příslušníků ozbrojených formací SS vzrostl mezi koncem roku 1938 a květnem 1940 více než čtyřikrát. Bernd WEGNER, *Hitlers Politische Soldaten: Die Waffen-SS 1933–1945. Leitbild, Struktur und Funktion einer nationalsozialistischen Elite*, Paderborn 2010, s. 210.

Druhý o rozloze 600 km², doporučovaný pro letectvo, měl vzniknout v jeho sousedství na východě mezi Voticemi, Táborem, Pacovem a Vlašimí.²⁰ Třetí cvičišť, zamýšlené pro SS a policii, získalo podle nejbližšího velkého města název *vojenský výcvikový prostor SS Benešov*. Jeho rozloha nebyla ještě přesně vyčíslena, ale blížila se 350 km², čili oproti ostatním dvěma projektům se jednalo o poloviční velikost. Měl navazovat na první ze tří cvičišť a pokračovat severním směrem od Sedlčan až k Sázavě. Projektovou dokumentaci Pozemkový úřad dokončil 23. září 1939. O dva dny později ji Gottberg zaslal K. H. Frankovi, který se s ní vzápětí seznámil.²¹

Oblast mezi Benešovem a Sedlčany byla zřejmě vybrána z následujících důvodů:

1. Strategická poloha – ze dvou stran řeky tvořící přirozenou hranici, z ostatních dvou stran železniční a silniční tahy Praha – Tábor a Votice – Sedlčany – Příbram, blízkost Prahy (spojení s centrem protektorátu a případně i možnost v něm vojensky zasáhnout). Vybrané území mohlo sloužit jednotkám SS, případně i jiným ozbrojeným silám. V návrhu se hovoří o tom, že se jeví jako příkladné nejen pro pěchotu, ale i pro motorizované jednotky. Důležitá mohla být i úvaha, že by částečnou energetickou samostatnost v případě potřeby poskytly turbíny na štěchovické přehradě, stavěné v letech 1938–1944.
2. Krajinný a demografický ráz – klimatické podmínky umožňující výcvik po celý rok, pahorkatina, zemědělská krajina (místy zalesněná), nepřítomnost velkých měst a továren, nižší hustota zalidnění (méně než 70 obyvatel na km²), ryze česká populace. Ohledně germanizace je v projektové dokumentaci řečeno, že „případným vysídlením se podchytí ryze česká oblast, která je velmi vhodná pro německé osídlovací plány, přicházející později v potaz.“²² Na pomezí středních a jižních Čech navíc již od 19. století docházelo k úbytku obyvatel v důsledku rozsáhlého vystěhovalectví, což bylo projektantům z Pozemkového úřadu rovněž známo. Uvažovali také nad hospodářskými a politickými důsledky vysídlení

20 NA, ÚŘP-ST, sign. 109-7/37; 109-8/26. Plány a podklady ke zřízení vojenských cvičišť mezi Vlašimí a Táborem a mezi Sedlčany a Milevskem.

21 Projektová dokumentace je uložena pod signaturou NA, ÚŘP-ST, sign. 109-8/25. Průvodní dopis Gottberga Frankovi z 25. 9. 1939 je mylně uložen pod sign. 109-7/37. Nese parafu K. H. Franka s datem 26. 9. 1939.

22 „Durch eine eventuelle Aussiedlung wird rein tschechisches Gebiet erfasst, das für die später in Frage kommenden deutschen Siedlungspläne sehr geeignet ist.“ NA, ÚŘP-ST, sign. 109-8/25. Plány a podklady ke zřízení vojenského cvičišť mezi Vltavou a Sázavou.

vesnic a slova, která napsali o Tábořsku a Milovicku, mohli použít i pro Benešovsko a Sedlčansko: „Ježto se jedná v podstatě o malozemědělská hospodářství pod deset hektarů, dá se počítat s tím, že dotčení majitelé po zrušení svých trpasličích a malých podniků odejdou větším dílem do města. Tím bude biologický základ českého národa značně oslaben. Uvolněním těchto zemědělských pracovních sil dojde k nezanedbatelnému uvolnění i na pracovním trhu. Vysídlení by vytvořilo politické vakuum téměř v srdci protektorátu Čechy. Z toho vyplývající úplné vyřazení českého vlivu v plánovaném území bude mít za následek značné zeslabení české vůle k odporu.“²³ Vystěhování obyvatel tedy mělo nejen uvolnit místo pro vojáky, ale navíc i využít zdejší síly pro průmysl ve městech a rozrušit vazby mezi obyvateli.

Projekt na vytvoření benešovského cvičiště byl sice poměrně propracovaný a opíral se o průzkum terénu, od počátku však působily i faktory bránící jeho realizaci. O řízení pozemkové a osídlovací politiky v protektorátu usilovaly již od března 1939 jak SS, tak říšské ministerstvo výživy a zemědělství, respektive skupina výživy a zemědělství (*Gruppe Ernährung und Landwirtschaft*) úřadu říšského protektora.²⁴ Zprvu vítězila snaha SS, završená umístěním Gottberga do čela Pozemkového úřadu. Proti jeho dosazení a činnosti však protestovali říšský ministr výživy a zemědělství Richard Darré i říšský protektor Konstantin von Neurath. Problém představovaly jak osobní antipatie, tak boj o moc. Gottberg se snažil Pozemkový úřad co nejvíce osamostatnit a jeho ambiciózní plány nebraly valný ohled na reálné možnosti.²⁵

Gottbergovy návrhy výcvikových prostorů předpokládaly rozsáhlé transfery obyvatelstva. V polovině srpna 1939, kdy v Pozemkovém úřadě projekty cvičišť vznikaly, napsal Neurathovi, že asi 50 000 obyvatel z Tábořska bude uvolněno k pracovnímu nasazení, které se z politických důvodů musí uskutečnit v Německu.²⁶

23 NA, ÚŘP-ST, sign. 109-7/37; 109-8/26. Uvedená slova jsou použita v obou projektových dokumentacích. Obdobně o Milovicku pod sign. 109-7/39.

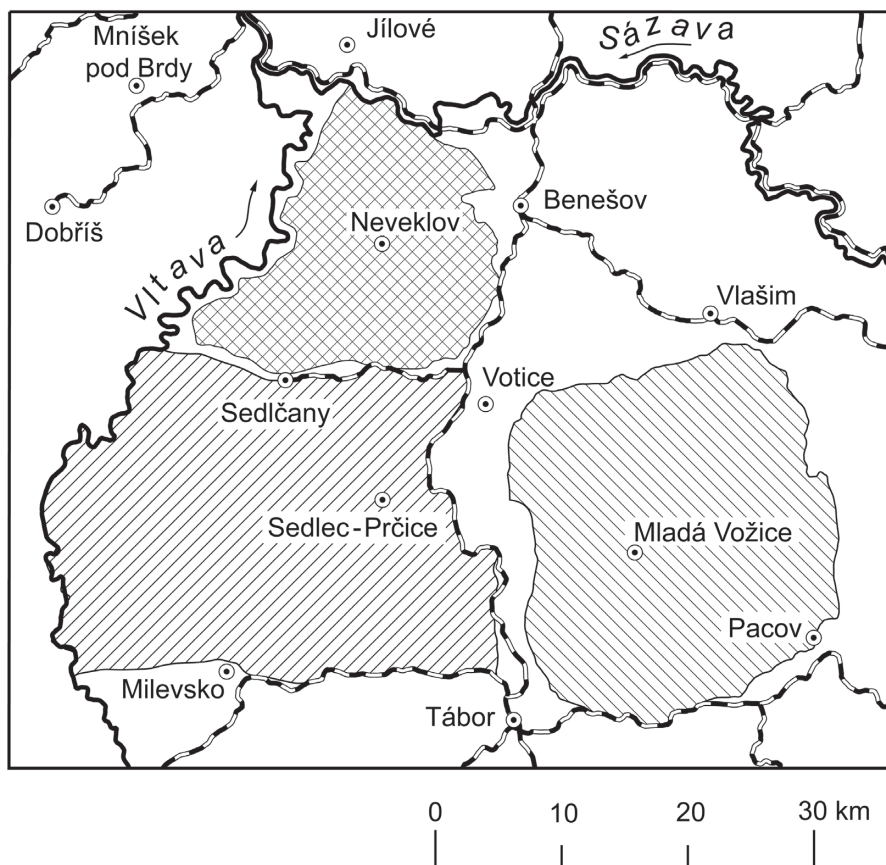
24 D. BRANDES, *Germanizovat a vysídlit*, s. 139–141. O skupině výživy a zemědělství podrobněji Barbora ŠTOLLEOVÁ, *Pod kuratelou Německé říše. Zemědělství Protektorátu Čechy a Morava*, Praha 2014, s. 48–63.

25 H. KAIENBURG, *Die Wirtschaft der SS*, s. 316–330; D. BRANDES, *Germanizovat a vysídlit*, s. 142–143, 152.

26 Václav KRÁL, *Die Deutschen in der Tschechoslowakei 1933–1947. Dokumentensammlung*, Praha 1964, s. 391–392, dopis Gottberga Neurathovi ze 14. 8. 1939.

Obrazová příloha 1

Tři plánované výcvikové prostory mezi Sázavou a Tábořem. (Podle projektových dokumentací z roku 1939 kreslil Martin Opekar)

Neurath se sice v té době také zaobíral myšlenkou vytváření cvičišť jako jedním z germanizačních kroků,²⁷ upřednostňoval však klid v protektorátu.²⁸

Další vývoj ovlivnilo vypuknutí války v září 1939. Pozornost německých politiků se obrátila k bližším cílům, přičemž rychlé vítězství nad Polskem

27 Podobně i státní sekretář říšského ministerstva vnitra Wilhelm Stuckart. Srov. D. BRANDES, *Germanizovat a vysídlit*, s. 144, 147.

28 H. KAIENBURG, *Die Wirtschaft der SS*, s. 314–315.

a jeho obsazení si vyžadovaly klid a hospodářskou podporu zázemí. Vysídlování představovalo riskantní krok, od něhož se dalo očekávat zneklidnění obyvatelstva a negativní vliv na produkci. Zároveň se otvírala nová, rozsáhlá území k německé kolonizaci. Adolf Hitler proto v říjnu 1939 rozhodl o zmírnění některých prováděných nebo chystaných germanizačních opatření v protektorátu. Neurath dal poté pokyny Pozemkovému úřadu, přičemž mimo jiné žádal, aby bylo pozastaveno zakládání vojenských cvičišť.²⁹

Na konci roku 1939 skončilo i pražské působení Gottberga, který si svým velmi sebevědomým vystupováním a svérázným vedením Pozemkového úřadu získal mnoho odpůrců. Ze svých funkcí byl odvolán.³⁰ O směr a rychlost provádění pozemkové politiky soupeřili již delší dobu také Neurath s Frankem. Méně radikální Neurath se snažil omezit vliv SS na Pozemkový úřad a do jeho čela proto v prosinci 1939 dosadil Theodora Grosse, který na úřadu říšského protektora vedl skupinu výživy a zemědělství. Se změnou vedení vliv SS na pozemkovou a osídlovací politiku v protektorátu výrazně poklesl, čímž se snížily i šance na realizaci benešovského cvičiště. Gross nebyl jeho vybudování nakloněn a upřednostňoval hospodářskou produkci zajišťující výživu obyvatelstva.³¹ Na čas převážily síly, které založení výcvikového prostoru zbrzdily. Když se K. H. Frank v lednu 1940 dotazoval na další postup, říšský vůdce SS Heinrich Himmler rozhodl, že cvičiště zatím nebude realizováno.³²

Obnovení projektu a boj za jeho prosazení

Po vítězných německých taženích do Polska, Skandinávie, Beneluxu a Francie se roku 1940 znovu rozhořela diskuse o budoucnosti protektorátu. Základem dalšího postupu se stalo memorandum K. H. Franka ze srpna 1940, na které

29 D. BRANDES, *Germanizovat a vysídlit*, s. 153, 162.

30 H. KAIENBURG, *Die Wirtschaft der SS*, s. 329–330.

31 D. BRANDES, *Germanizovat a vysídlit*, s. 141–164; B. ŠTOLLEOVÁ, *Pod kuratelou Německé říše*, s. 77.

32 NA, ÚŘP-ST, sign. 109-7/2, dopis Roberta Giese Wilhelmu Fischerovi z 20. 1. 1940. H. KAIENBURG, *Die Wirtschaft der SS*, s. 324. O Himmlerově rozhodnutí byl K. H. Frank informován v březnu 1940: „Der Reichsführer SS hat entschieden, daß von einer Weiterverfolgung der Anlage eines Truppenübungsplatzes für die SS im Protektorat vorläufig abgesehen wird.“ NA, ÚŘP-ST, sign. 109-7/2, dopis W. Fischera K. H. Frankovi z 5. 3. 1940.

poději navazoval Reinhard Heydrich.³³ Frankova koncepce, vycházející ze znalosti českého prostředí i momentální situace, předkládala řešení dvou propojených otázek: jak germanizovat obyvatelstvo a jak germanizovat prostor. V otázce obyvatel se jako nejrealnější možnost jevilo větší část Čechů poněmčit, další – méně vhodné – vysídlit a osoby kladoucí odpor uvěznit, případně i fyzicky zlikvidovat. Do protektorátu měli zároveň přicházet němečtí kolonisté, aby germanizaci urychlili.³⁴ Jak bude germanizace pokračovat ve skutečnosti a zda dojde k hromadnému vysídlování českého obyvatelstva, záviselo především na vývoji války a postoji Neuratha.

Neurath na základě rozhovoru s Hitlerem sice roku 1939 zakládání vojenských cvičišť pozastavil, nárůst ozbrojených sil ale hovořil pro jejich další vytváření. Více místa pro výcvik si žádal Wehrmacht i SS, přičemž zejména SS vlastní cvičiště citelně postrádaly. Disponovaly pouze malými prostory (*Standortübungsplatz*), zatímco cvičiště většího rozsahu (*Truppenübungsplatz* – vojenský výcvikový prostor) neměly a byly odkázány na výpomoc Wehrmachtu.³⁵ Usilovaly proto o vytvoření vojenských výcvikových prostorů na obsazených územích. Roku 1940 začala v dobytém Polsku realizace prvního z nich – cvičiště Dębica.³⁶ Ve stejné době Wehrmacht s Neurathovým souhlasem rozšířil své cvičiště v Milovicích, což vedlo k vysídlení několika vesnic.³⁷ Jednalo se sice jen o nevelký zábor půdy,³⁸ šlo však o precedentní případ, který v protektorátu předznamenal další podobné akce. Himmler neuspěl s požadavkem vypůjčit si některé cvičiště od Wehrmachtu trvale³⁹ a žádal vyhledat pro SS nová území, přičemž zejména postrádal mís-

33 Srov. Jaroslava MILOTOVÁ, *Die NS-Pläne zur Lösung der „tschechischen Frage“*, in: D. Brandes – E. Ivaničková – J. Pešek (edd.), *Erzwungene Trennung, Vertreibungen und Aussiedlungen in und aus der Tschechoslowakei 1938–1947 im Vergleich mit Polen, Ungarn und Jugoslawien*, Essen 1999, s. 25.

34 Miroslav KÁRNÝ – Jaroslava MILOTOVÁ (edd.), *Anatomie okupační politiky hitlerovského Německa v „Protektorátu Čechy a Morava“*. *Dokumenty z období říšského protektora Konstantina von Neuratha*, Sborník k problematice dějin imperialismu 21, 1987, dokument č. 103.

35 Také v protektorátu využívaly jednotky SS cvičiště Wehrmachtu. Srov. Petr KAŇÁK – Jan VAJSKEBR, *Waffen SS v Protektorátu Čechy a Morava*, *Historie a vojenství* 54/3, 2005, s. 73–75.

36 „Już w lipcu 1940 r. zaczęto prowadzić pomiary w terenie i przygotowywać dokumentację pod budowę poligonu. Z początkiem sierpnia firmy, które były zainteresowane prowadzeniem robót dla SS przy nowo powstającym poligonie, zaczęły przysyłać swoich przedstawicieli.“ Dostupné z: <http://heidelager.pl/history/>.

37 D. BRANDES, *Germanizovat a vysídlit*, s. 193.

38 Podle údajů Jar. Šímy zasáhlo vystěhování sedm obcí. Jaroslav ŠÍMA, *Českoslovenští přestěhovalci v letech 1938–1945. Příspěvek k sociologii migrace a teorii sociální péče*, Praha 1945, s. 268.

39 NA, Německé státní ministerstvo pro Čechy a Moravu (dále NSM), sign. 110-7/53, dopis Heinricha Himmlera K. H. Frankovi ze 7. 3. 1941.

to ke školení velitelů. Prostor Děbica nebyl ideální, neboť klimatické podmínky neumožňovaly výcvik po celý rok, cvičiště bylo příliš rozsáhlé a nepříliš dobře dostupné.⁴⁰ Benešovský projekt, který neupadl v zapomenutí,⁴¹ byl proto koncem roku 1940 oprášen, jeho uskutečnění však stála v cestě řada překážek.⁴²

Realizace projektu závisela na splnění čtyř podmínek: jasný plán, logistické zajištění, získání dostatečného množství financí a dohoda mezi nejvyššími říšskými a protektorátními místy. Žádala si také patřičné personální obsazení. Velitelem (zatím neexistujícího) benešovského cvičiště byl s účinností od 20. ledna 1941 jmenován SS-Oberführer Julian Scherner,⁴³ který zároveň převzal vedení pražského posádkového velitelství SS (*SS-Standortkommandantur Prag*).⁴⁴ Jeho přímým nadřízeným byl z funkce vyššího velitele SS a policie v protektorátu K. H. Frank.⁴⁵

Zajištění financí představovalo jeden z nejtěžších úkolů. Vedoucí Hlavního rozpočtového a stavebního úřadu SS (*Hauptamt Haushalt und Bauten*) Oswald Pohl⁴⁶ se 24. ledna 1941 obrátil na Himmlera s informací, že vyhlédnuté cvičiště má rozsah asi 60 km² a je osídleno výhradně Čechy. Z dopisu je patrná kombinace vojenské potřeby a germanizačních cílů: „Zakoupení tohoto území by umožnilo odpovídající důstojnický výcvik. Zároveň by tím byl ale také vrazen průlom do úplně české oblasti.“⁴⁷ K zajištění finančních prostředků se Himmler obrátil na

40 Bundesarchiv Berlin (dále BArch), fond Persönlicher Stab Reichsführer SS (dále NS 19), sign. 3512, dopis Himmlera ministru financí Schwerinu von Krosigk z 29. 1. 1941.

41 Himmlerův pobočník SS-Gruppenführer Karl Wolff telefonoval 19. 4. 1940 tajemníkovi K. H. Franka Robertu Giesovi a informoval jej, že plán na zřízení benešovského cvičiště má být znovu obnoven. Zjišťoval také, nakolik je nutné s úmyslem obeznamenat Neuratha. NA, ÚŘP-ST, sign. 109-7/2, záznam Giese o rozhovoru s Karlem Wolffem.

42 V červnu 1940 oznámil *Verwaltungsamt der Waffen-SS* úřadu říšského protektora, že od získání benešovského výcvikového prostoru bylo pro nedostatek prostředků upuštěno. NA, ÚŘP-ST, sign. 109-4/367, dopis W. Fischera Giesovi z 6. 8. 1940.

43 Julian Scherner (1895–1945), roku 1923 se účastnil mnichovského puče, od 1932 člen SS. Na podzim 1939 jmenován prvním velitelem *6. SS-Totenkopf-Standarte*, formující se v Praze. Do budování benešovského prostoru nijak výrazněji nezasáhl. Od srpna 1941 byl velitelem SS a policie v Krakově.

44 Velitelem cvičiště jej jmenoval Hans Jüttner svým rozhodnutím ze 14. 1. 1941. BArch, fond SS-Offiziersakten (dále SSO), Scherner Julian *1895.

45 Srov. P. KAŇÁK – J. VAJSKEBR, *Waffen SS v Protektorátu Čechy a Morava*, s. 73.

46 Oswald Pohl (1892–1951), blízký spolupracovník Himmlera, vedoucí Hlavního rozpočtového a stavebního úřadu, od 1942 Hlavního hospodářského a správního úřadu SS. Roku 1951 popraven.

47 „Der Ankauf dieses Geländes würde eine zweckentsprechende Führerausbildung ermöglichen. Gleichzeitig wäre aber damit auch eine Bresche in total tschechisches Gebiet geschlagen.“ BArch, NS 19, sign. 3512, dopis Oswalda Pohla Himmlerovi z 24. 1. 1941.

říšského ministra financí Johanna Ludwiga Schwerina von Krosigk,⁴⁸ respektive podepsal žádost, kterou vypracoval Pohl. Obsahovala stručný popis cvičiště s mapovou přílohou a zejména argumenty pro jeho vytvoření – nutnost školit důstojníky a důstojnický dorost prakticky, aby byli schopni plnit své úkoly úspěšně i v nepřátelské palbě. K odpovídajícímu školení si Waffen-SS žádaly vhodný výcvikový prostor, kde by se vojáci mohli učit různým způsobům boje, cvičit s ostrou municí a kde by mohly být používány rozličné druhy zbraní. Zatímco projekt z roku 1939 předpokládal vytvoření rozsáhlého výcvikového prostoru o rozloze přes 300 km², nyní měla být – patrně jako první fáze – zabrána jen jeho menší část o zmíněné rozloze cca 60 km² (od Sázavy mezi Kamenným Přívozem a Bukovany po Teletín a Václavice). Finanční obnos nutný k získání území Pohl odhadoval na patnáct milionů marek. K ubytování vojáků (počítáno s osmi sty muži) mělo posloužit sanatorium v Prosečnici, odhadnuté na dva miliony marek. V závěru dopisu byl ministr financí informován, že projekt má silnou podporu K. H. Franka.⁴⁹

Zatímco Frank vytvoření cvičiště dlouhodobě podporoval, souhlas Neuratha dosud chyběl. Himmler proto do protektorátu vyslal Karla von Treuenfelda, vedoucího VII. odboru Hlavního velitelského úřadu SS (*SS-Führungshauptamt, Amt VII*), který v SS zodpovídal za velitelský výcvik.⁵⁰ Zároveň 7. března 1941 napsal Neurathovi a Frankovi. Požadoval cvičiště v rozsahu navrženém roku 1939 (hovořilo se o 380 km²), přičemž nejméně 60 km² chtěl mít vysídleno a připraveno do 1. května 1941. Zatímco říšskému protektorovi benešovský projekt pouze představil s žádostí o urychlený souhlas a přípravu první části, v dopise Frankovi přidal i následující dodatek: „Prosím Vás, abyste rychlému vyřízení i nadále věnoval svoji plnou pozornost. Situace je v současné době taková, že Waffen-SS nedisponují žádným cvičným terénem ani pro výcvik důstojnického dorostu, ani důstojníků. To je neúnosný stav, který nelze ospravedlnit. Přikázal jsem proto SS-Brigadeführeru von Treuenfeldovi učinit vše, aby Vám byl nápomocen a vyřízení se pohnulo vpřed. Heil Hitler! Váš H. Himmler.“⁵¹

48 Johann Ludwig Schwerin von Krosigk (1887–1977), od 1932 říšský ministr financí.

49 „Staatssekretär Frank unterstützt den Erwerb des genannten Geländes und Sanatoriums auf das Lebhafteste, da es sich bei dem genannten Gelände um rein tschechischen Grund und Boden handelt, in den das Deutschtum trotz jahrhundertlangem Kampf nicht einzudringen vermocht hat.“ BArch, NS 19, sign. 3512, dopis Himmlera J. L. Schwerinu von Krosigk z 29. 1. 1941.

50 Srov. Petr KANÁK – Jan VAJSKEBR, *Karl von Treuenfeld. Voják, elitář a politický bojovník ve službách SS*, Dějiny a současnost 34/12, 2012, s. 41.

51 NA, NSM, sign. 110-7/53, dopis Himmlera K. H. Frankovi ze 7. 3. 1941.

Následovala diskuse v protektorátu. Neurath sdělil Frankovi, že má nad projektem pochybnosti, neboť termín přípravy vnímal jako příliš krátký, nesouhlasil s dalším zabíráním zemědělské půdy ani s vysídlováním obyvatel. Argumentoval, že není jasné, kam by měli být přesunuti, a jejich vysídlením se získá jen nespokojený a neproduktivní proletariát.⁵² Naproti tomu Frank i Treuenfeld byli připraveni cvičiště prosadit. Kromě Neurathova zdrženlivého postoje před nimi stála i otázka, kam s pacienty z prosečnického sanatoria, v němž se léčilo asi 340 nemocných, z toho většina Čechů a přibližně čtvrtina Němců. Padl návrh, aby byli přeloženi k další léčbě na Slovensko, kde však proti přijímání českých pacientů vyvstal odpor.

K vyjasnění sporných bodů se 14. března 1941 konaly v Praze dvě porady. Účastníci první z nich se sešli na úřadě říšského protektora, ve skupině prostorového uspořádání (*Gruppe Raumordnung*), kam záležitosti výcvikových prostorů spadaly. Skupinu na poradě zastupoval ministerský rada SS-Sturmbannführer dr. Wilhelm Fischer, který v úvodu zdůraznil germanizační význam akce. Připomněl také, že na benešovské cvičiště mají navazovat ještě další dva prostory, vyhlédnuté pro pozemní armádu a letectvo. Přítomní zástupci z několika dalších skupin úřadu protektora a také z Wehrmachtu však vznesli námitky. Žádali úpravu hranic plánovaného cvičiště a odmítali zábor 60 km² půdy. Padly argumenty, že zabrání zemědělské půdy v takovém rozsahu ohrožuje úkoly válečného hospodářství, zejména zásobování, a znovu zazněla i otázka, kam s vysídleným obyvatelstvem. Shromáždění nepřešli mlčením ani plánované zrušení prosečnického sanatoria. Nespokojení byli rovněž zástupci Wehrmachtu, kteří si stěžovali, že Wehrmacht se o záměru SS dozvěděl teprve před několika dny a nemůže proto zatím vyjádřit konečné stanovisko.⁵³

Jak je patrné, na první poradě si benešovský projekt mnoho příznivců nenašel. K. H. Frank však uvedené výhrady nesdílel⁵⁴ a sám předsedal druhé poradě, konané rovněž 14. března 1941. Otázky cvičiště na ní projednal jednak s Treuenfeldem, dále s SS-Brigadeführerem Augustem Frankem⁵⁵ a čtyřmi muži z úřadu říšského protektora. Byl mezi nimi vedoucí *Gruppe Raumordnung* Wilhelm Fischer, který vytvoření cvičiště podporoval, i vedoucí *Gruppe Ernährung und Landwirtschaft* Theodor Gross (tehdy zároveň komisařský vedoucí Pozemkového

52 NA, NSM, sign. 110-7/53, dopis Himmlera Neurathovi ze 7. 3. 1941 a následně Neurathovo vyjádření pro K. H. Franka z 11. 3. 1941.

53 NA, ÚŘP-ST, sign. 109-6/7, záznam porady konané na ÚŘP 14. 3. 1941.

54 NA, ÚŘP-ST, sign. 109-6/7, dopis Giese Julianu Schernerovi z 8. 4. 1941.

55 August Frank (1898–1984), působil v Hlavním velitelském i Hlavním rozpočtovém a stavebním úřadu SS. Roku 1947 odsouzen coby válečný zločinec.

úřadu), jehož vyslechnutí si přál Neurath.⁵⁶ Výsledek této porady vyzněl pro SS příznivě. Treuenfeld přistoupil na kompromis, že požadovaná oblast 60 km² nebude vysídlena najednou, ale postupně: nejprve do konce května 1941 asi 20 km² s 1600 obyvateli a do konce roku zbytek. Ještě téhož dne večer hovořil s Neurathem, kterého se snažil přesvědčit, že požadavek SS na vlastní cvičiště je mnohem důležitější než zájmy českých obyvatel. Neurath odpověděl, že nechce výstavbu komplikovat, ale věcné úvahy vyvolávají jeho rozpaky. Treuenfeld mu nato sdělil svoji interpretaci problému: až na slovenský odpor kvůli sanatoriu nejsou v otázce cvičiště spatřovány žádné těžkosti a mezi protektorátními místy v této věci panuje srozumění. Treuenfelda by tedy těšilo, kdyby jej i Neurath ujistil svým souhlasem, jež by po svém návratu do Berlína mohl tlumočit Himmlerovi. Neurath ustoupil.

K. H. Frank si byl vědom – a Treuenfelda upozornil, že protektorův souhlas, navíc jen ústně daný, ještě nemusí znamenat výhru a Neurath by mohl své stanovisko zase změnit. Treuenfeld proto Himmlerovi napsal výsledek nejnovějších jednání a doporučil mu, aby Neurathovi potvrdil, že o jeho souhlasu s vytvořením cvičiště ví, čímž by Neuratha vmanévroval do pozice, odkud by stěží mohl couvnout. Himmler tak o několik dnů později učinil a Neurathovi poděkoval.⁵⁷ I když byl tímto způsobem jakýsi protektorův souhlas získán, Neurath zjevně nikdy nepatřil k těm, kdo projekt chtěli realizovat. K nárůstu cvičišť na jemu svěřeném území se i předtím stavěl kriticky, byť pod tlakem vojenských potřeb ustupoval. Zatímco na počátku roku 1940 souhlasil pouze s rozšířením milovického cvičiště, později svolil i k vysídlování v Brdech a na Vyškovsku. Ovšem na poradě s představiteli Wehrmachtu v září 1940 zazněla ze strany úřadu říšského protektora poznámka, že tato rozšíření jsou z hospodářských důvodů maximem možného.⁵⁸ Stejný argument byl použit i na první ze zmíněných porad 14. března 1941, kde se zástupce *Gruppe Ernährung und Landwirtschaft* vyjádřil, že další vojenské nároky na protektorátní půdu je nutno odmítnout a lze o nich hovořit až po válce.⁵⁹ Shodně s tímto názorem nehodlal Neurath požadavkům SS vyhovět. Stále také chyběly finance a trvaly

56 NA, NSM, sign. 110-7/53, Neurathovo vyjádření pro K. H. Franka z 11. 3. 1941 a záznam Giese z 24. 3. 1941.

57 BArch, NS 19, sign. 3512, dopis Treuenfelda Himmlerovi z 15. 3. 1941 a následný dopis Himmlera Neurathovi.

58 D. BRANDES, *Germanizovat a vysídlit*, s. 193–194, 199, 203.

59 NA, ÚŘP-ST, sign. 109-6/7, záznam porady konané na ÚŘP 14. 3. 1941.

výhrady Wehrmachtu.⁶⁰ Posádkové velitelství výcvikového prostoru Benešov, vedené Schernerem, postupně přestalo existovat.⁶¹

K výraznějším změnám došlo až v poslední čtvrtině roku 1941. Svůj podíl na nich měl politický kurz zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha, nejednalo se však o jediný faktor. Potřeba výcvikových prostorů stále rostla a nutila k omezení politických a hospodářských ohledů Hitler se v říjnu 1941 vyjádřil: „Aby naše armáda mohla i v míru zkoušet novinky v zájmu udržení špičkové fronty, musíme mít cvičiště takové rozlohy, která by umožňovala cvičení v podmínkách skutečné války.“⁶² Realizaci benešovského cvičiště usnadnilo několik personálních změn na podzim 1941. Z funkce zmocněnce Wehrmachtu u říšského protektora byl odvolán Erich Friderici a na jeho místo dosazen Rudolf Toussaint, s nímž se K. H. Frankovi spolupracovalo lépe.⁶³ Do čela Pozemkového úřadu Heydrich dosadil Ferdinanda Fischera, jak si již o rok dříve přál K. H. Frank.⁶⁴ Fischer nastoupil na místo Theodora Grosse, jemuž Heydrich mimo jiné vytýkal přílišnou důvěřivost k Čechům.⁶⁵ Tímto krokem došlo ke zrušení personální unie ve vedení Pozemkového úřadu a *Gruppe Ernährung und Landwirtschaft*.

Při prosazování benešovského projektu měla rovněž značný význam iniciativa velitelů pražského posádkového velitelství SS v Praze. Julian Scherner – již zmíněný první velitel benešovského cvičiště – vedl pražské velitelství do přelomu srpna a září 1941.⁶⁶ Jeho nástupce SS-Oberführer Hans Schwedler⁶⁷ společně se Schernerovým předchůdcem SS-Standartenführerem Wernerem Ballaufem⁶⁸

60 NA, NSM, sign. 110-7/53, záznamy Giese z 9. 6. 1941 a 25. 9. 1941.

61 Zatímco v únoru 1941 byl stav důstojníci/poddůstojníci/mužstvo 2/1/2 a v březnu 4/1/1, v červnu, kdy se ve výkazu sil SS v protektorátu velitelství objevuje naposledy, již pouze 0/1/1. NA, ÚŘP-ST, sign. 109-6/5; 109-6/8; 109-7/75.

62 Adolf HITLER, *Monology ve Vůdcově hlavním stanu 1941–1944* (ed. Jaroslav Hrbek), Praha 1995, s. 88.

63 Srov. V. KRÁL, *Die Deutschen in der Tschechoslowakei*, s. 478.

64 Karel FREMUND – Václav KRÁL, *Die Vergangenheit warnt. Dokumente über die Germanisierungs- und Austilgungspolitik der Naziokkupanten in der Tschechoslowakei*, Praha 1962, s. 86; V. KRÁL, *Die Deutschen in der Tschechoslowakei*, s. 462.

65 D. BRANDES, *Germanizovat a vysídlit*, s. 166.

66 Pražským posádkovým velitelem SS byl Scherner oficiálně do 4. 8. 1941, poté ještě připravoval svůj úřad k předání a odešel začátkem září. BArch, SSO, Scherner Julian *1895.

67 Hans Schwedler (1878–1945), 1940–1941 velitel SS a policie v Krakově, vystřídán Julianem Schernerem. Schwedler nastoupil na Schernerovo místo posádkového velitele SS v Praze, kde setrval čtvrt roku.

68 Werner Ballauf (1890–1973), první pražský posádkový velitel SS, vystřídán Julianem Schernerem. 1942–1945 velitel SS-Junkerschule Braunschweig (Posen-Treskau).

navštívili v druhé polovině října K. H. Franka a znovu otevřeli téma cvičiště. Frank, který projektu přál, poslal po Schwedlerovi dopis do Berlína SS-Gruppenführerovi Hansi Jüttnerovi,⁶⁹ působícímu ve vedení Hlavního velitelského úřadu SS, k jehož úkolům patřilo také organizační zajištění výcviku. Frank v dopise informoval o příznivé situaci a Jüttnera vyzval, aby se zasadil o další kroky. Zdůraznil, že je mu v každém směru k dispozici a že o vytvoření cvičiště velmi stojí. Schwedler zároveň dostal za úkol Jüttnera seznámit s dalšími podrobnostmi a sdělit mu, co již pro věc bylo vykonáno.⁷⁰

Iniciativa nezůstala bez odezvy. O týden později se v Berlíně konala porada, na níž se sešli zástupci Hlavního velitelského úřadu, Hlavního rozpočtového a stavebního úřadu a pražského posádkového velitelství SS (které zastupoval SS-Sturmabführer Klaus von Baudissin⁷¹). Dospěli k závěru, že vyhlédnuté území mezi Sázavou a Sedlčany má být zabráno během šesti let a po válce sloužit jako základna motorizované divize o síle 20 000 mužů. Předpokládal se rozsah kolem 400 km², ale přesné hranice zatím stanoveny nebyly. Na základě starších návrhů mělo zabírání půdy začít od severu v oblasti mezi Kamenným Přívozem a Týncem nad Sázavou. Na vyvlastnění nemovitostí v této první zóně byl počítán půlrok s tím, že vysídlená oblast, zahrnující asi 20 km², bude sloužit k výcviku důstojníků, pro něž vznikne škola (*Junkerschule*) v budovách prosečnického sanatoria. Jeho vysídlení již bylo předpřipraveno. Celá krajina, stavby i lesy měly zatím zůstat v nezměněné podobě. Na cvičišti se mělo dále hospodařit, nyní ale pod správou SS, přičemž se objevil i zájem o geologický průzkum. Již tehdy padly také první návrhy zřídit zde vězeňské tábory jako zdroj levné pracovní síly.⁷²

Ve stejný den, kdy se porada konala, vydal Himmler zásadní rozhodnutí. Nařídil vytvořit velitelství výcvikového prostoru (komandanturu), a to s účinností od 1. listopadu 1941. Velitelství mělo být zatím jen malou služebnou – pracovním

69 Hans Jüttner (1894–1965), blízký spolupracovník Himmlera, od 1940 náčelník štábu Hlavního velitelského úřadu SS, 1943 stanul po Himmlerovi v čele tohoto úřadu.

70 NA, NSM, sign. 110-7/53, dopis K. H. Franka Hansi Jüttnerovi z 23. 10. 1941.

71 Klaus von Baudissin (1891–1961) vystudoval dějiny umění, po 1. světové válce působil na univerzitě v Heidelbergu, odkud přešel na univerzitu v Kielu a posléze do stuttgartské státní galerie. Roku 1934 se stal ředitelem muzea v Essenu, 1935 vstoupil do SS. Před válkou a na počátku války působil u Hlavního rasového a osídlovacího úřadu. Od roku 1940 patřil k 6. a posléze 7. pluku Totenkopf (*SS-Totenkopf-Standarte*), kde byl velitelem praporu. V září 1941 přeložen jako štábní důstojník k posádkovému velitelství SS do Prahy.

72 NA, NSM, sign. 110-7/53, záznam porady na Velitelském úřadě (*Kommandoamt*) Waffen-SS z 3. 11. 1941; BArch, NS 19, sign. 3513, výnos o zřízení velitelství benešovského cvičiště z 30. 10. 1941.

štáblem – podřízeným pražskému posádkovému velitelství SS a sídlícím v jeho budově, tj. v zabrané právnické fakultě na Starém Městě v Praze. Velitele Himmler zatím nejmenoval, ale Baudissina pověřil vedením štábu. Jeho úkolem bylo připravovat pro Hlavní velitelství úřad SS návrhy k výstavbě cvičiště a dohlížet na ni. Právní záležitosti řešil Hlavní rozpočtový a stavební úřad, právě tak jako získávání nemovitostí a výstavbu nových budov.⁷³ Koncem listopadu jmenoval Himmler v pořadí druhého velitele cvičiště, a to se zpětnou účinností k 1. listopadu. Po Schernerovi se jím stal SS-Oberführer Bernhard Voss.⁷⁴ Teprve s jeho jménem je spojeno vlastní založení benešovského prostoru. Vossovým nadřízeným byl Karl von Treuenfeld, který se koncem roku 1941 stal prvním velitelem Waffen-SS v protektorátu a jako takový za výstavbu cvičiště spoluzodpovídal. Nad Treuenfeldem stál K. H. Frank.⁷⁵

Třebaže výcvikový prostor již měl své velitelství, k jeho skutečnému vytváření stále nedocházelo. Realizaci brzdily spory s Wehrmachtem a nedostatek prostředků, kdy vedení SS čekalo na uvolnění peněz ministerstvem financí. Na Štědrý den roku 1941 přišel na úřad říšského protektora dopis z Berlína, který skýtal jisté naděje, že i tyto překážky se již brzy podaří odstranit. Říšský ministr financí Schwerin von Krosigk svolil k financování projektu. I vrchní velitelství Wehrmachtu se vyslovalo, že je ochotno s vytvořením cvičiště souhlasit, žádalo ale naproti tomu, aby byl během války realizován i jeho návrh. Stále se počítalo s plánem z roku 1939, že na Táborsku budou pro Wehrmacht vytvořeny výcvikové prostory *Tabor West* pro pozemní armádu a *Tabor Ost* pro letectvo. Alespoň západní cvičiště (plánované mezi Sedlčany a Milevskem) teď Wehrmacht znovu požadoval.⁷⁶

Stále chyběl také písemný souhlas říšského protektora. Heydrich, podobně jako Neurath, nahlížel na vytvoření cvičiště kriticky. Třebaže se při svém projevu

73 Hlavní velitelství úřad SS na poradě zastupoval SS-Sturmbannführer Fick, Hlavní rozpočtový a stavební úřad SS-Obersturmbannführer Herdach. BAArch, NS 19, sign. 3513, výnos o zřízení velitelství benešovského cvičiště z 30. 10. 1941 a dodatek z 20. 11. 1941.

74 Bernhard Voss (1892–1947), člen SS od 1935, 1935–1938 velitel SS-Junkerschule v Bad Tölz, na počátku války velel 6. SS-Totenkopf-Standarte. Nesl spoluvinu na zabírání českých vysokých škol na opravách studentských funkciónářů roku 1939. Podílel se na obsazení Norska a tažení proti Sovětskému svazu. Velitel benešovského cvičiště od listopadu 1941 do června 1942, poté velitel výcvikového prostoru SS Dębica. 1947 popraven.

75 Služebna velitele Waffen-SS v protektorátu byla zřízena k 1. 12. 1941. Velitel byl výkonným vojenským orgánem vyššího vedoucího SS a policie, tj. K. H. Franka. Jinak služebna podléhala přímo FHA. BAArch, NS 19, sign. 3513, nařízení o zřízení služebny velitele Waffen-SS v protektorátu z 29. 11. 1941.

76 NA, ÚŘP-ST, sign. 109-6/7, záznam porady konané na ÚŘP 14. 3. 1941; NA, NSM, sign. 110-7/53, dopis Reichsstelle für Raumordnung W. Fischerovi z 22. 12. 1941.

2. října 1941 o protektorátu vyjádřil, že „tento prostor se jednou musí stát německým a Čech v tomto prostoru koneckonců už nemá co pohledávat“,⁷⁷ realisticky před tímto dlouhodobým cílem upřednostňoval kroky podporující vítězné vedení války.⁷⁸ Zásadní je tedy jiná část stejného projevu, kdy řekl, že „vzhledem k válce a z taktických důvodů nesmíme Čecha v jistých věcech rozzuřit a dopálit, musíme být v tuto chvíli z určitých taktických důvodů tvrdí, avšak je třeba jednat tak, aby si Čech – protože už neví o žádném východisku – snad nemyslel, že nyní se musí přikročit k definitivnímu povstání [...] hlavní věc je, že je klidný, neboť my tento klid a ticho potřebujeme pro definitivní převzetí tohoto prostoru.“⁷⁹ Obavy z hospodářského dopadu a politického neklidu, případně i z oslabení vlastní pozice, vedly pravděpodobně Heydricha ke snaze povolit SS během války zabrat jen menší část plánovaného cvičiště.

Iniciativa vycházela od K. H. Franka, Treuenfelda a velitele cvičiště Vosse, kteří společně s vedoucím Pozemkového úřadu Ferdinandem Fischerem a vedoucím *Gruppe Raummordnung* Wilhelmem Fischerem 2. února 1942 Heydricha navštívili. Treuenfeld s Vossem jej upozornili, že vyhlédnutá menší část cvičiště o rozsahu cca 20 km² pro dělostřelectvo nestačí a žádali její zvětšení jižním směrem. Heydrich nesouhlasil. Potvrdil celkový rozsah výcvikového prostoru, ale po dobu války mělo zůstat jen u zabrání malé části. Vyhradil si také otázku budoucnosti zámku Konopiště, u něhož nebylo jasné, zda do cvičiště připadne.⁸⁰ Pro takovou variantu se vyslovoval Baudissin, jenž ve své osobě spojoval historika umění s funkcí SS-Sturmabführera a který již na podzim 1941 Konopiště doporučoval za sídlo štábu cvičiště i vhodné místo pro ubytování Heinricha Himmlera.⁸¹ Velitelství benešovského prostoru zatím pozvolna navyšovalo stavy.

77 „[...] dass dieser Raum einmal deutsch werden muss, und dass der Tscheche in diesem Raum letzten Endes nichts mehr verloren hat.“ Miroslav KÁRNÝ – Jaroslava MILOTOVÁ – Margita KÁRNÁ (edd.), *Protektorátní politika Reinharda Heydricha*, Praha 1991, s. 106.

78 Srov. L. LINHARTOVÁ – V. MĚŠTÁNKOVÁ – J. MILOTOVÁ (edd.), *Heydrichova okupační politika*, s. 8.

79 „[...] dass wir im Augenblick aus kriegswichtigen und taktischen Gründen den Tschechen in gewissen Dingen nicht zur Weissglut und zum Verbrennen bringen dürfen, dass wir im Moment aus bestimmten taktischen Gründen hart sein müssen, aber doch so zu handeln haben, dass er nicht – weil er keinen Ausweg mehr weiss – nun zum endgültigen Aufstand etwa glaubt gehen zu müssen [...] die Hauptsache ist, dass er ruhig ist, denn wir brauchen diese Ruhe und Stille für die endgültige Vereinnahmung dieses Raumes.“ M. KÁRNÝ – J. MILOTOVÁ – M. KÁRNÁ (edd.), *Protektorátní politika Reinharda Heydricha*, s. 105, 108.

80 NA, NSM, sign. 110-7/53, spis I 8 RO 477/503/02 g.

81 NA, NSM, sign. 110-7/53, záznam porady na Velitelském úřadě Waffen-SS z 3. 11. 1941.

Tabulka 2

Početní stavy velitelství výcvikového prostoru Benešov⁸²

	Důstojníci	Poddůstojníci	Mužstvo
Prosinec 1941	3	2	5
Leden 1942	3	2	5
Únor 1942	4	2	14
Březen 1942	4	4	14
Duben 1942	6	11	43

Heydrich s odsouhlasením projektu nespěchal. Jeho opatrnost koresponduje s projevem, který přednesl 4. února 1942. Ve věci poněmčování a vysídlování českých obyvatel se vyjádřil: „[...] kdybych v tuto chvíli sáhl k opatřením jasně ukazujícím, že část nechci nechat na jejich půdě, získal bych v krátké době revoluci, dělající nám potíže.“⁸³ Teprve 21. února 1942 zastupující říšský protektor definitivně potvrdil, že oblast mezi Vltavou, Sázavou a tratěmi Praha – Benešov – Tábor a Olbramovice – Sedlčany se stane územím SS, k čemuž učinil i patriční úřední kroky.⁸⁴ Zároveň o svém souhlasu informoval Himmlera a otázal se jej, dokdy by si přál mít první část cvičiště připravenou.⁸⁵ Úsečnou odpověď obdržel 27. února Treuenfeld a Himmler v ní dával na přípravu nikoli pouze jedné části, nýbrž celého území, necelý měsíc: „Vojenský výcvikový prostor Benešov je třeba dokončit do 20. 3. [19]42. Umístění jedné divize SS musí být zajištěno, v případě potřeby v nejbližším okolí. Nepřeji si žádné hlášení nebo memorandum, že je tento termín nemožný. Je třeba stihnout ho s vypětím všech

82 Zdroj: NA, ÚŘP-ST, sign. 109-7/75.

83 „[...] wenn ich im Moment Massnahmen ergreifen würde, die deutlich zeigen, dass ich einen Teil nicht auf dem Boden lassen will, dann würde ich in kurzer Zeit eine Revolution bekommen, die uns Schwierigkeiten macht.“ M. KÁRNÝ – J. MILOTOVÁ – M. KÁRNÁ (edd.), *Protektorátní politika Reinharda Heydricha*, s. 219.

84 Vytvoření výcvikového prostoru Heydrich potvrdil výnosem č. 191/42 – I 8 RO 477/503/02 g, který připravil vedoucí *Gruppe Raumordnung* W. Fischer.

85 NA, NSM, sign. 110-7/53, dopis Heydricha Georgu Lörnerovi z 21. 2. 1942; NA, fond Úřad říšského protektora v Čechách a na Moravě (dále ÚŘP-AMV 114), sign. 114-9-79, dopis Heydricha Himmlerovi z 23. 2. 1942.

sil při práci ve dne i v noci.⁸⁶ Text ukazuje na prudký nárůst potřeby cvičiště. Zatímco ještě v březnu 1941 psal Himmler Neurathovi, že většina výcvikového prostoru může být vytvořena až po válce,⁸⁷ o rok později se situace v důsledku východního tažení radikálně změnila.

V době, kdy dálnopis přišel, trávil Heydrich dovolenou v Alpách. Treuenfeld o Himmlerově rozkazu okamžitě informoval K. H. Franka, ale i Frank právě obdržel podobnou depeši. SS-Gruppenführer Walter Krüger z Hlavního velitelského úřadu SS mu rovněž sděloval Himmlerovo rozhodnutí s termínem 20. března, upozorňoval, že již během jara se má na cvičišti obnovovat divize (stažená z fronty) a žádal Franka, aby Treuenfelda plně podporoval. Situace Waffen-SS byla vážná, divize se nacházely na silně ztenčených stavech. Frank, uvědomující si jak naléhavost situace, tak problémy spojené se zřízením cvičiště, psal druhý den Krügerovi i Heydrichovi. Zatímco Krügera ujistil, že vytvoření cvičiště bude všemi myslitelnými prostředky podporovat a že již vydal první pokyny, Heydrichovi sdělil, že předpokládal jeho svolení a zajistil podporu projektu ze strany protektorova úřadu.⁸⁸ S tím Heydrich dodatečně ještě před návratem do Prahy souhlasil.⁸⁹

Vyklizením obcí pověřil Heydrich Pozemkový úřad, přičemž svolil, aby získání pozemků proběhlo jejich vyvlastněním.⁹⁰ Takový postup získ nemovitostí urychloval, neboť uzavírání kupních smluv (jak se postupovalo v případě cvičiště Wehrmachtu) bývalo zdlouhavé.⁹¹ První část vyhlédnutého území,⁹² určenou pro výcvik, měl Pozemkový úřad vyvlastnit a vystěhovat co nejdříve. Ve druhé fázi mělo následovat zabránění tří oblastí zamýšlených pro tábory (okolí Konopiště, Vrchotových Janovic a Dubovic). Třetí fáze zahrnovala největší část výcvikového

86 „Der SS Tr. Üb. Pl. Beneschau ist bis zum 20. 3. 42 fertigzustellen. Unterbringung einer SS Division notfalls in nächster Umgebung, ist sicherzustellen. Ich wünsche keine Meldung oder Denkschrift, dass dieser Termin unmöglich ist. Er ist unter Anspannung aller Kräfte bei Tag- u. Nachtarbeit zu erreichen.“ NA, NSM, sign. 110-7/53, dálnopis K. H. Franka Heydrichovi z 28. 2. 1942.

87 NSM, sign. 110-7/53, dopis Himmlera Neurathovi ze 7. 3. 1941.

88 NA, NSM, sign. 110-7/53, dálnopis Krügera K. H. Frankovi z 27. 2. 1942 a dálnopisy K. H. Franka Krügerovi a Heydrichovi z 28. 2. 1942.

89 NA, ÚŘP-AMV 114, sign. 114-9-66, dálnopis Hermana Kluckhohna adjutantůře říšského protektora z 1. 3. 1942 a zpráva adjutantury říšského protektora Giesovi o Heydrichově souhlasu z 2. 3. 1942.

90 NA, NSM, sign. 110-7/53, dopis Heydricha Ferdinandu Fischerovi z 21. 2. 1942.

91 J. ŠÍMA, *Českoslovenští přestěhovanci v letech 1938–1945*, s. 269.

92 Zhruba odpovídala pozdější I. vyklizované zóně, stanovené vyhláškou z 14. 3. 1942 (viz pozn. 123).

prostoru, včetně jeho středu. Zisk zbývající oblasti, osídlené dělníky týnecké zbrojovky, závisel na zajištění jejich přesídlení, aby nebyla narušena výroba.⁹³

Rozhodování o termínech vysídlení přenechával Heydrich Pozemkovému úřadu a velitelství cvičiště.⁹⁴ Nařídil pouze, aby Pozemkový úřad zajistil včasné vyklizení, o které se měla postarat přesídlovací kancelář ministerstva vnitra.⁹⁵ Vedoucí Pozemkového úřadu Fischer interpretoval Heydrichova slova v tom smyslu, že je oprávněn udílet ministerstvu vnitra pokyny a písemně se na něj obrátil 3. března 1942. Pro protektorátní úřady představoval tento list základní dokument, neboť od Heydricha přímý pokyn neobdržely. Je v něm zmíněno Heydrichovo rozhodnutí zřídit výcvikový prostor, jakož i jeho záměr, aby po dobu trvání války byla pro vojenské účely užívána jen určitá část (což později nebylo splněno). Uvedeny jsou vesnice určené k vystěhování – tak jak později stály na první stěhovací vyhlášce – jakož i soupis vesnic dalších, zabraných později. Termín k vyklizení prvních obcí určil Pozemkový úřad na 15. září 1942 a zároveň žádal, aby s ním ministerstvo vnitra veškerá související opatření předem konzultovalo.⁹⁶

Proč Pozemkový úřad stanovil termín k vyklizení až na září, když Himmler žádal přípravu do 20. března, není zcela jasné. Mezi Prahou a Berlínem se některé otázky řešily telefonicky, špičky okupační správy si každopádně dobře uvědomovaly, že Himmlerův termín je nesplnitelný. Vedoucí Pozemkového úřadu Fischer se po válce vyjádřil: „Ze strany Waffen-SS bylo zprvu žádáno, aby cvičiště bylo vyklizeno v co nejkratší době, což jsem hned odmítnul, poněvadž by to bývalo znamenalo mimořádné tvrdosti pro obyvatelstvo.“⁹⁷

93 NA, NSM, sign. 110-7/53, dopisy Heydricha Georgu Lörnerovi a Rudolfu Toussaintovi z 21. 2. 1942. Rozsah jednotlivých úseků, zamýšlených k postupnému získání, je patrný z původní mapy, kterou v překreslené podobě publikovali Eva DRDÁČKOVÁ – Pavel JANEČEK, *Vznik cvičiště zbraní SS na Benešovsku – Neveklovsku*, Historie a plastikové modelářství 15/2, 2005, s. 23.

94 NA, NSM, sign. 110-7/53, dopis Heydricha Lörnerovi z 21. 2. 1942.

95 NA, NSM, sign. 110-7/53, dopis Heydricha F. Fischerovi z 21. 2. 1942. Podrobněji o přesídlovací kanceláři Tomáš ZOUZAL, *Přesídlovací kancelář ministerstva vnitra se sídlem v Benešově 1942–1945*, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 50/2, 2010, s. 381–416.

96 „Der stellv. Reichsprotektor in Böhmen und Mähren, SS-Obergruppenführer und General der Polizei Heydrich hat in Anerkennung wichtiger militärischer Gründe der Anlage eines Truppenübungsplatzes bei Beneschau zugestimmt mit der Massgabe, dass während der Kriegszeit nur ein bestimmter Teil des vorgesehenen Gebietes tatsächlich für militärische Zwecke in Anspruch genommen wird.“ Jaroslava HOFFMANNOVÁ – Jiřina JUNĚCOVÁ (edd.), *Zřizování cvičiště zbraní SS Benešov a poválečná obnova území 1942–1950*, Praha 1987, dokument č. 5, dopis F. Fischera ministerstvu vnitra z 3. 3. 1942.

97 Archiv bezpečnostních složek Praha, fond Odbor politického zpravodajství MV, sign. 10384, vlastní životopis F. Fischera z roku 1947.

Himmler na vytvoření cvičiště spěchal, neboť se předpokládalo stažení některé motorizované divize SS z východní fronty do protektorátu, kde by byla doplněna a připravována k dalšímu boji. Do benešovského prostoru měl být dislokován pěší pluk s dělostřelectvem a cvičit zde. V situaci, kdy ale ještě nebyla vyklizena jediná vesnice a z východní fronty mělo přijít několik tisíc mužů, se řešila naléhavá otázka, kam s nimi. Treuenfeld se pokusil získat pomoc od Wehrmachtu a K. H. Frank mezitím napsal do Berlína Jüttnerovi. Informoval jej, že pokud by mělo být cvičiště připraveno do 20. března, jak si přál Himmler, znamenalo by to vysídlit během dvanácti dnů asi dvacet pět tisíc Čechů, z Německa by musely být zajištěny pohonné hmoty pro jejich vystěhování (cca milion litrů benzinu) a poskytnuta záloha peněz čítající zhruba dvacet milionů marek. Frank svým dopisem hrál o čas. Ptal se Jüttnera, zda termín 20. března skutečně platí a dával zřetelně najevo, že buď z Německa musí okamžitě přijít patřičné prostředky, nebo je nutné dobu k přípravě prodloužit. V závěru dopisu se vyjádřil, že jen při okamžitém zodpovězení otázek a splnění požadavků přebere za vzniklé obrovské politické následky zodpovědnost.⁹⁸ Frank i Heydrich si dobře uvědomovali, co by rychlé vystěhování pětadvaceti tisíc lidí uprostřed Čech znamenalo: o vysídlení by se hovořilo v zahraničním rozhlasu a také v celém protektorátu, což by nijak neprospělo snaze o klid a plné pracovní nasazení.⁹⁹

Jüttner Frankův dopis přeposlal Himmlerovi.¹⁰⁰ Odpověď nepřicházela a Frank záležitost znovu urgoval.¹⁰¹ Napjatou situaci poněkud uklidnil příslib Wehrmachtu, že jednotky Waffen-SS mohou nadále využívat cvičiště na Vyškovsku a divize SS stažená z fronty by se mohla rozložit v širokém prostoru mezi Vltavou a Vysočinou.¹⁰² Himmler, nacházející se právě ve Vůdcově hlavním stanu, se zároveň rozhodl termín přípravy výcvikového prostoru prodloužit na 15. květen. Zprávu o tom odeslal Frankovi až při cestě od Hitlera o půlnoci ze 7. na 8. března.¹⁰³ Zatím se v Berlíně řešila otázka financí. Zřízení cvičiště mělo pohltit 150 milionů marek a s ministerstvem financí o uvolnění této částky jednal Hlavní hospodářský a správní

98 „Nur bei sofortiger klarer schriftlicher Beantwortung bzw. Erfüllung meiner Fragen übernehme ich Verantwortung für entstehende immense politische Folgen.“ NA, NSM, sign. 110-7/53, dálnopis K. H. Franka Jüttnerovi z 5. 3. 1942 a dopis Oskara Vorbrugga Treuenfeldovi z téhož dne.

99 NA, NSM, sign. 110-7/53, dálnopis K. H. Franka Heydrichovi z 11. 3. 1942.

100 BArch, NS 19, sign. 3514, zpráva pro Himmlera s textem Frankova dálnopisu z 5. 3. 1942.

101 NA, NSM, sign. 110-7/53, dálnopis K. H. Franka Jüttnerovi ze 7. 3. 1942.

102 NA, NSM, sign. 110-7/53, dopis Treuenfelda K. H. Frankovi z 9. 3. 1942.

103 BArch, NS 19, sign. 3514; NA, NSM, sign. 110-7/53, dálnopis Himmlera K. H. Frankovi ze 7. 3. 1942.

úřad SS (*SS-Wirtschafts- und Verwaltungshauptamt*),¹⁰⁴ který právě v březnu 1942 zčásti vznikl ze staršího Hlavního úřadu rozpočtového a stavebního a byl opět, jako jeho předchůdce, řízen Oswaldem Pohlem.¹⁰⁵ Druhým nejvýznamnějším představitelem byl již zmiňovaný August Frank. Ten informoval Treuenfelda, že finanční otázka se vyvíjí slibně,¹⁰⁶ pokud ale měl být dodržen prodloužený termín 15. května, potřebovali Treuenfeld i K. H. Frank jistotu, že z Německa skutečně peníze i pohonné látky brzy přijdou. Na jedné straně působil tlak Himmlera, na druhé reálné možnosti. V tu chvíli vstoupil do jednání opět Heydrich.

Heydrich, který se právě nacházel v Berlíně, nechal Franka připravit dopis, který by následně odeslal Himmlerovi. Smyslem dopisu bylo urgovat zajištění peněz a benzínu, a zároveň upozornit na negativní důsledky vytvoření cvičiště. Frank si již dříve nechal vypracovat statistické šetření, jak zábor půdy postihne protektorátní zemědělství, a nyní chtěl s těmito informacemi seznámit Himmlera. Ztrátu vyčíslil na 20 000 tun obilí. Na konci dopisu však, přes očividné problémy s realizací, Heydrichovi podsunul slova, že oba uposlechnou každý Himmlerův rozkaz, protektor je připraven vypořádat se s důsledky vysídlení a termín splní.¹⁰⁷ Heydrich tento dopis neodeslal, a když se vrátil do Prahy, zavolał si Franka na pohovor.¹⁰⁸ Posléze svolal poradu, na níž se 21. března 1942 setkal s Treuenfeldem, Vossem, W. Fischerem a F. Fischerem. Oznamil jim, že celou věc přednese Himmlerovi osobně a upozorní ho na problémy. Pokud by Himmler i přesto trval na okamžitém zřízení cvičiště v plném rozsahu, bude třeba požádat o konečné rozhodnutí Hitlera.¹⁰⁹ Ještě téhož dne večer psal Heydrich do Berlína Jüttnerovi, upozornil jej, že z vytváření cvičiště vyplývají závažné výživovací a transportní problémy, a zažádal o pohovor s Himmlerem.¹¹⁰

Himmler nakonec ze svých požadavků slevil. Zrušil termín 15. květen a spojil se s tím, že oblast pro výcvik Waffen-SS je zajištěna a cvičiště se začíná realizovat. Ustoupil i Heydrich, který původně trval na zabrání většiny území až po válce. Nyní

104 NA, NSM, sign. 110-7/53, záznam Treuenfelda o jednání s Augustem Frankem z 11. 3. 1942.

105 K dějinám Hlavního hospodářského a správního úřadu SS podrobněji Walter NAASNER, *SS-Wirtschaft und SS-Verwaltung. „Das SS-Wirtschafts-Verwaltungshauptamt und die unter seiner Dienstaufsicht stehenden wirtschaftlichen Unternehmungen“ und weitere Dokumente*, Düsseldorf 1998.

106 NA, NSM, sign. 110-7/53, záznam Treuenfelda o jednání s A. Frankem z 11. 3. 1942.

107 NA, NSM, sign. 110-7/53, dopis Giese W. Fischerovi z 1. 12. 1941 a dálnopis K. H. Franka Heydrichovi z 11. 3. 1942.

108 NA, NSM, sign. 110-7/53, zpráva adjutantury říšského protektora Giesovi z 19. 3. 1942.

109 NA, NSM, sign. 110-7/53, záznam porady konané 21. 3. 1942.

110 J. HOFFMANNOVÁ – J. JUNĚCOVÁ (edd.), *Zřizování cvičiště zbraní SS Benešov*, dokument č. 12, dopis Heydricha Jüttnerovi z 21. 3. 1942.

chtěl pouze brát ohled na hospodářskou situaci, aniž by další zabírání půdy během války kategoricky odmítal. Zatím bylo ujednáno, že severní část začne co nejdříve sloužit výcviku důstojnického dorostu a bude vyklizena tak, aby vysídlení proběhlo v klidu a mělo co nejmenší zemědělský dopad, tj. konalo se pokud možno až po sklizni, během podzimu a zimy. K tomuto kompromisu došlo na počátku jara 1942.¹¹¹ Finanční otázka byla tou dobou již vyřešena. Říšské ministerstvo financí sdělilo 13. března 1942 svůj souhlas s uvolněním 150 milionů a vyvlastňování majetku začalo.¹¹²

Reakce protektorátních ministrů a prezidenta

Nacistická pozemková a osídlovací politika představovala jednu z hlavních cest germanizace českých zemí. Jejím cílem bylo rozdělit české osídlení a spojovat území osídlená Němci. Za tím účelem měly být tzv. německé jazykové ostrovy rozšiřovány a doplňovány kolonizací českých území. Na různých místech Čech a Moravy měly vzniknout „národnostní mosty“, které by jednak spojovaly německé enklávy s říšským územím, jednak vrazily klín mezi české oblasti. S tím souvisela i otázka rozšiřování vojenských cvičišť a zakládání nových. Uvedené plány se v průběhu války začaly realizovat.¹¹³ Do protektorátu přicházely rodiny z Besarábie, Bukoviny, Dobružže, Sedmihradská, jižních Tyrol, ale i přímo z Německa či ze zabraného českého pohraničí a byly usídlovány ve vytipovaných obcích, v usedlostech, které Pozemkový úřad zabral českým a židovským majitelům.¹¹⁴ Rovněž benešovské cvičiště představovalo článek v řetězu germanizačních opatření, a z tohoto důvodu i z vojenských příčin podléhaly informace o něm utajení. Na počátku roku 1942 vědělo o projektu několik vysoce postavených mužů z hlavních úřadů SS, z centrálních říšských úřadů, z okruhu říšského protektora a státního sekretáře Franka, dále z posádkového velitelství SS v Praze, vedení *Sicherheitsdienst* (SD) v Praze a několik zasvěcených z Pozemkového úřadu pro Čechy a Moravu.¹¹⁵ Neurčité zprávy pronikaly od

111 NA, NSM, sign. 110-7/53, záznam porady konané 21. 3. 1942 a dopis Treuenfelda Frankovi z 8. 4. 1942.

112 BArch, NS 19, sign. 3514, dopis A. Franka Himmlerovi z 13. 3. 1942.

113 Srov. Stanislav ŠISLER, *Německá kolonizace českých zemí v letech 1941–1942*, Český lid 71/4, 1984, s. 216–218; D. BRANDES, *Germanizovat a vysídlit*, s. 201.

114 Podrobněji M. HOŘEJŠ, *Spolupráce Böhmisches-Mährische Landgesellschaft*, s. 98–117.

115 NA, NSM, sign. 110-7/53; NA, ÚŘP-ST, sign. 109-6/7.

konce roku 1941 i do oblasti, kde měl výcvikový prostor vzniknout. Během ledna a února 1942 získávaly konkrétnější podobu, avšak oficiální informace obyvatelům chyběly¹¹⁶ a beze zpráv dlouho zůstávala i protektorátní vláda.

Otázka informovanosti a angažovanosti protektorátních ministrů a prezidenta Háchy ve věci vojenských cvičišť sahá k roku 1940, kdy bylo vyklíženo Milovicko, po němž následovaly Brdy a Vyškovsko. Tehdy žádali někteří vysídlovaní lidé ministry i prezidenta o pomoc. Usilovali zejména o odklad stěhovacích termínů a podporu při svém dalším zaopatření. Hácha se jim snažil vycházet vstříc, aktivní byl také ministr vnitra Josef Ježek.¹¹⁷ Jejich snaha zamezit nárůstu cvičišť však neměla úspěch¹¹⁸ a Hácha u Neuratha v tomto směru marně intervenoval. Podánilo se pouze posunout některé termíny.¹¹⁹

Za Heydrichovy éry se možnosti protektorátních ministrů dále ztenčovaly. Správní reforma omezila jejich kompetence a likvidovala ministerskou radu dle názoru, že pokud příkaz říšského protektora musí být za každou cenu proveden, není nutné ještě k tomu přidávat usnesení ministrů.¹²⁰ Kdy se protektorátní ministři o chystaném prostoru SS prvně dozvěděli, není známo – pravděpodobně se tak stalo až koncem února 1942, poté co projekt schválil Heydrich. Pozemkový úřad tehdy důvěrně informoval ministra vnitra Richarda Bienerta¹²¹ s tím, že věc ještě není v Německu plně odsouhlasena, načež Bienert sdělil záležitost Háchovi. Protektorátní ministři ani prezident se nezmohli na odpor. Hácha, který čas od času jednal s říšským protektorem, pouze 19. března navštívil Heydricha a mimo jiné jej požádal, aby zřízení vyškovského a benešovského cvičiště bylo odloženo. Použil argumenty, které již dříve přednášel Neurathovi, a to bylo vše. Heydrich odvětil, že

116 Informace o pronikání více i méně pravdivých zpráv se objevuje v řadě pramenů i v literatuře, např. Bohumil ŠKORPIL, *Paběrky*, Příbram 1948, s. 34; Jaroslav CHARVÁT a kol., *Podblanicko proti okupantům*, Benešov 1966, s. 84–87, 94; Jiří TYWONIAK, *Léta okupace na Benešovsku I. (1939–1942)*, Benešov 1987, s. 20.

117 Josef Ježek (1884–1969), generální velitel četnictva, 1939–1942 ministr vnitra, jeho nástupcem se stal Richard Bienert.

118 Archiv Kanceláře prezidenta republiky Praha (dále AKPR), fond Kancelář prezidenta republiky (dále KPR), inv. č. 2338, k. 586, sign. 504500/48, č. j. D 5238/40; D 5731/40; D 6580/40; D 6666/40; D 378/41.

119 AKPR, KPR, sign. T 379/40. Tamtéž, inv. č. 2338, k. 586, sign. 504500/48, dopis Neuratha Háchovi z 1. 3. 1941.

120 Srov. L. LINHARTOVÁ – V. MĚŠŤÁNKOVÁ – J. MILOTOVÁ (edd.), *Heydrichova okupační politika*, dok. 29, zápis o poradě konané 1. 12. 1941 za Heydrichova předsednictví.

121 Richard Bienert (1881–1949), od 1939 prezident zemské politické správy, 1942–1945 ministr vnitra, 1945 předseda poslední protektorátní vlády, 1946 odsouzen, 1947 propuštěn.

zabírání území pro vojenská cvičiště je válečnou nutností, jen rozsah může být menší, než se původně předpokládalo. Tím byla záležitost vyřízena.¹²²

Tou dobou již na jih od Sázavy visely vyhlášky nařizující do 15. září 1942 vystěhování prvních šestnácti vesnic.¹²³ Z Neveklovska se vypravilo několik deputací,¹²⁴ které mj. navštívily ministra zemědělství a lesnictví Adolfa Hrubého¹²⁵ a ministra vnitra Bienerta. O nízké informovanosti členů vlády výmluvně svědčí vzpomínka na reakci ministra Hrubého. Když za ním lidé z Neveklovska přijeli a sdělili mu, že jim bylo nařízeno vystěhování, odpověděl prý, že není možné, aby se třetina neveklovského okresu měla stěhovat, když on jakožto ministr o tom nic neví. Nato jeden z členů deputace vyndal z kapsy vyhlášku. Hrubý si ji přečetl a odvětil: „Dějou se věci, o kterých ani ministři nevědí.“¹²⁶ Záměr okupační správy, založit cvičiště co nejvíce nenápadně a bez rozruchu, se zdařil.

Stejně jako roku 1939, kdy projekt cvičiště vznikl, byly i nyní sledovány jak vojenské, tak germanizační cíle, což dokazuje text Karla von Treuenfelda z dubna 1942: „Vojenský výcvikový prostor SS Benešov leží jižně od Prahy. Je tímto časem osídlen přibližně 23 000 obyvateli, kteří s jedinou výjimkou německého majitele Tloskova sestávají jen z Čechů. Oblast výcvikového prostoru tedy představuje srdce češtví, do něhož se němectví během staletých bojů až dosud

122 AKPR, KPR, sign. T 379/40; T 110/42.

123 Vyhláška Okresního úřadu v Benešově č. 325/42-pres. Uložena např. v NA, fond Ministerstvo práce a sociální péče – repatriace, inv. č. 400, k. 203.

124 Bohumil Škorpil zmiňuje deputaci, která se měla 18. února 1942 vypravit z Neveklovska do Prahy na ústřední úřady a k zájmovým organizacím. (B. ŠKORPIL, *Paběrky*, s. 34.) Podrobnější informace přináší Jan Hertl: Zástupce obyvatel údajně přijali ministr vnitra Richard Bienert, ministr školství Emanuel Moravec a ministr zemědělství a lesnictví Adolf Hrubý. Lidé z Neveklovska přednesli svoji záležitost, načež se prý Bienert narychlo informoval, že se vytvoření cvičiště opravdu chystá, Hrubý slíbil, že zakročí, a Moravec se vyjádřil, že takové nepodložené zprávy mají pouze uškodit česko-německým vztahům. (J. HERTL, *Dějiny vystěhovaného kraje*, s. 20.) Hertlův text byl později interpretován jako popis stejné akce, již uvádí Škorpil, ve skutečnosti měl však patrně na mysli více různých deputací. Nasvědčují tomu informace zaznamenané etnografem Jaromírem Jechem, na něž se Hertl odvolává. Lze usuzovat, že za vypravením deputací stálo okresní vedení Národního souručenství v Neveklově (kde byl Škorpil tajemníkem) a neveklovský okresní starostenský sbor, vedený Františkem Pešatou, jehož vzpomínky zaznamenal r. 1950 Jech. Pešata hovořil jednak o deputaci směřované do Tábora, kde se setkala s ministrem Hrubým, a dále o deputaci vedené do Prahy, která hovořila s ministrem Bienertem. Obě se měly uskutečnit až po 14. březnu 1942. Literární archiv Památníku národního písemnictví Praha (dále LA PNP), Jech Jaromír, terénní zápisy a pracovní materiály z Neveklovska, záznam vzpomínek Františka Pešaty ze Všetec z 2. 2. 1950.

125 Adolf Hrubý (1893–1951), agrárník, 1935–39 poslanec, 1939 vedoucí Národního souručenství, 1942–45 ministr zemědělství a lesnictví, 1946 odsouzen k doživotnímu žaláři, zemřel ve vězení.

126 LA PNP, Jech Jaromír, terénní zápisy a pracovní materiály z Neveklovska, záznam vzpomínek Františka Pešaty ze Všetec z 2. 2. 1950.

nepodařilo proniknout. Teprve nyní bude vysídlením českého obyvatelstva vražen průlom.¹²⁷ Hácha a protektorátní ministři se o chystaném vysídlení dozvěděli pozdě a je očividné, že jejich názor nehrál žádnou roli.¹²⁸

Závěr

Cesta k realizaci výcvikového prostoru SS Benešov byla spletitá. Projekt spojoval germanizaci prostoru jižně od Prahy s jeho vojenským využitím a pro vedoucí představitele říšské i okupační správy měl jistou přitažlivost. Jeho uskutečnění však brzdily politické a hospodářské ohledy, mocenské boje a nedostatek financí. Je přirozené, že založení výcvikového prostoru silně podporoval Karl Hermann Frank, jemuž byly jednotky SS v protektorátu podřízeny. Vytvořením cvičiště mohl posílit svoji moc a zároveň zasadit úder českému obyvatelstvu. Jak Konstantin von Neurath, tak Reinhard Heydrich však k vytvoření cvičiště zaujímali kritický postoj. Snažili se o udržení klidu a maximální hospodářské produkce, uvědomovali si, jak problematický bude transfer obyvatelstva, v neposlední řadě pak nestáli o vznik území vymykajícího se protektorové kontrole.

K realizaci cvičiště nakonec došlo především v důsledku vývoje války. Vysoké ztráty, způsobené bojem na východní frontě, nutily vedení SS k rychlému získání výcvikového prostoru, bez ohledu na překážky. Tomuto tlaku Reinhard Heydrich, byť s výhradami, v únoru 1942 ustoupil. Kromě vojenských důvodů hrály i nadále významnou roli faktory politické a germanizační.

Celý projekt byl započat bez konzultace s představiteli české protektorátní reprezentace, protektorátní ministři i prezident Hácha se stali pouhými přihlížejícími. Klíčová úloha připadla německému vedení Pozemkovému úřadu. Tři měsíce po schválení projektu se Heydrich stal obětí atentátu, čímž byly jeho výhrady k rozšiřování výcvikového prostoru definitivně odstraněny, a naopak vzrostla pozice K. H. Franka.

Vyklizení první, severozápadní části cvičiště se uskutečnilo mezi březnem a zářím 1942.¹²⁹ Výcvikový prostor rostl po etapách a jeho výsledný rozsah byl větší, než předpokládal původní projekt, přičemž nově stanovených hranic bylo dosaženo

127 NA, NSM, sign. 110-7/53, zpráva Treuenfelda o výcvikovém prostoru z 28. 4. 1942. Majitelem Tloskova byl JUDr. Oskar Daněk.

128 AKPR, KPR, sign. T 379/40.

129 Vysídlování začalo 9. 3. 1942. První akcí bylo vyklizení plicního sanatoria Humanita v Prosečnici. NA, Sběrka staničních kronik, inv. č. 564, k. 28, kronika stanice Krhanice.

na jaře 1944.¹³⁰ Při korekci hranic se vycházelo z požadavku, aby byl prostor co největší, a zároveň nezasáhl žádný železniční tah nebo státní silnici.¹³¹ Oproti plánům z roku 1939 se proto jeho hranice rozšířily až do údolí Vltavy a Sázavy na jedné straně a k železničním a silničním spojujícím Prahu s Táborem a Olbramovice se Sedlčany a Příbramí na straně druhé. Pohltil tak území o rozloze téměř 450 km², kde žilo na 30 000 obyvatel. Vzniklo tím největší cvičiště v dějinách českých zemí a zároveň jeden z nemnoha vojenských výcvikových prostorů SS vůbec.¹³²

Zatímco získat celé vyhlédnuté území se organizací SS postupně podařilo, na jeho plné využití již nezbyly prostředky ani čas. Cvičila v něm sice řada různých jednotek, vyrostla zde školící zařízení pro ženisty, dělostřelectvo, pancéřové granátníky aj., plány se cvičištěm však byly mnohem širší. Zahrnovaly např. i projekty silnic, technické zázemí, betonové pozorovatelné apod., z nichž vznikl jen zlomek. Rovněž s hospodářským využitím cvičiště vyvstala řada problémů. Na více než čtyřiceti místech byly založeny dvory SS (*SS-Höfe*). Dvě pětiny původních obyvatel zůstaly v rámci cvičiště (zpravidla ale ne ve svých domech) a zajišťovaly zázemí pro vojsko, ať již v zemědělství, řemeslech či službách. Zároveň byly vytvořeny vězeňské tábory různých typů (pracovně-výchovné, koncentrační – pobočky KT Flossenbürg – aj.). Některé SS-Hofy i tábory byly přemístovány nebo měnily svůj účel. Docházelo k hospodářským ztrátám, škodám na majetku i na zdraví. Velké množství budov bylo poškozeno výcvikem, nešetrným zacházením i úmyslným ničením a krádežemi.

V revolučních dnech května 1945 se část zde dislokovaných jednotek SS přesunula v rámci bojových skupin směrem ku Praze. Zbytek vojáků opustil cvičiště jihozápadním směrem a vydal se do amerického zajetí. Vězni zdejších táborů byli buď odvezeni v transportech smrti, zastřeleni, nebo zůstali na místě až do osvobození.

Výcvikový prostor zanikl s koncem války, kdy se obyvatelům otevřela možnost návratu do původních domovů. Nalezli je většinou ve zrušeném stavu.

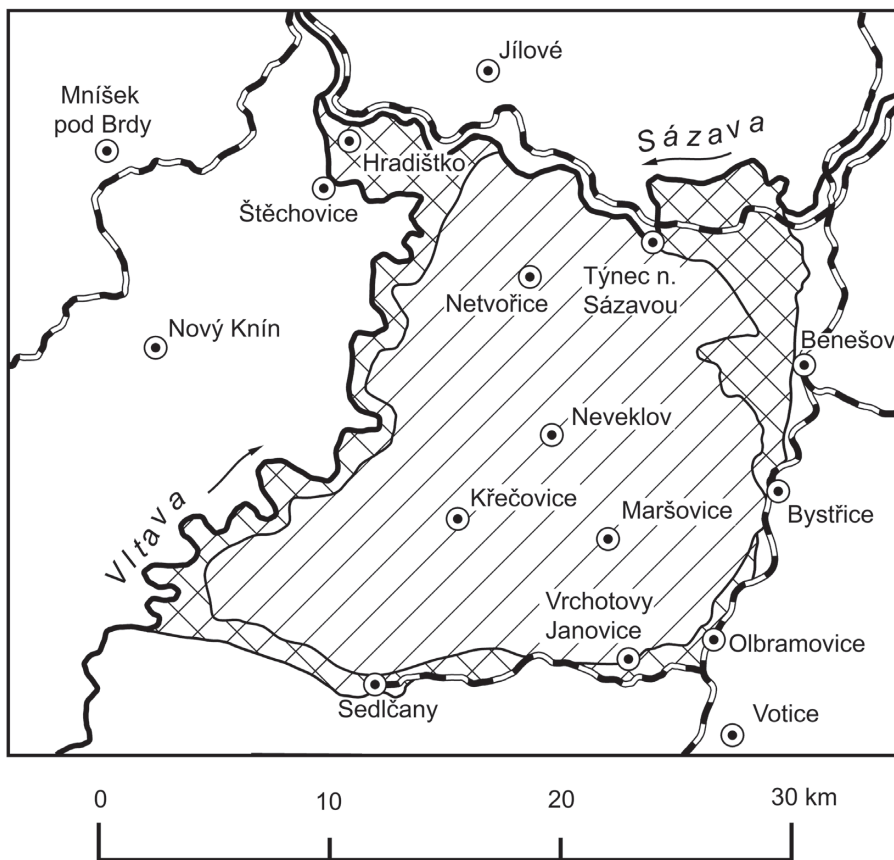
130 Srov. J. HOFFMANNOVÁ – J. JUNĚCOVÁ (edd.), *Zřizování cvičiště zbraní SS Benešov*, dokument č. 41, zpráva Jiřího Šrajera pro ministerstvo vnitra z 1. 4. 1944.

131 NA, ÚŘP-ST, sign. 109-6/7, záznam porady konané na ÚŘP 14. 3. 1941.

132 Jak již bylo zmíněno, první SS-Truppenübungsplatz vznikl v obsazeném Polsku a nesl název Dębica, později Heidelager. Druhým bylo cvičiště Beneschau. Roku 1943 vyrostly v souvislosti s velkým početním nárůstem SS další prostory. Na území pozdějšího Běloruska bylo vytvořeno cvičiště Moorlager, obdobně na území Lotyšska Seelager, v Pomoranech Westpreußen a v Braniborsku Kurmark. BArch, Nachlass Wolfgang Vopersal, sign. 345a.

Obrazová příloha 2

Srovnání původního projektu z roku 1939 a výsledného rozsahu benešovského výcvikového prostoru. (Podle protektorátních map kreslil Martin Opekar)

Škody napáchané během tří válečných let krajinu mezi Benešovem a Sedlčany nadlouho poznamenaly, obnova trvala několik desetiletí a jisté stigma si oblast nese dodnes.¹³³

¹³³O využití výcvikového prostoru a souvisejících otázkách podrobněji v autorově připravované publikaci *Zabráno pro SS*. Za cenné připomínky a zprostředkování části podkladů této studie děkuje autor historikům Janu Vajskebrovi a Petru Kaňákovi.

The Establishment of the SS Military Training Area Benešov (1939–1942)

TOMÁŠ ZOUZAL

The project of the SS Military Training Area Benešov (Beneschau) was created in the Land Office for Bohemia and Moravia in the summer of 1939. Its chief at this time was SS-Sturmbannführer Curt von Gottberg. The territory between Benešov and Sedlčany (about 25–45 km south of Prague) was chosen for its topographical and strategic qualities (including its proximity to Prague), as well as for economic reasons and with a view to Germanisation – the local population was purely Czech. At the same time, projects for the creation of two other military areas in the neighborhood arose, which were never realized.

The establishment of the Military Training Area Benešov was obstructed by conflicts about its conception and over competencies between various representatives of the Nazi administration – both in the Reich itself as well as in the Protectorate. At the end of 1939 and in the first half of 1940, power struggles, the occupation of Poland, as well as a lack of financial resources, led to the project's temporary postponement. Only at the turn of 1940/1941 did efforts for its implementation re-emerge.

Military considerations had successively removed all of the barriers. The marked increase in the numbers of its members forced the Waffen-SS to establish its own training areas. Firstly the Military Training Area Dębica (on the territory of defeated Poland) was created; the Military Training Area Benešov was planned as second. The main proponents of the project were Karl Hermann Frank and SS-Brigadeführer Karl von Treuenfeld. Konstantin von Neurath took a reserved stance towards the project, as did Reinhard Heydrich. Both were aware of the negative economic and political consequences of large-scale projects. The military training area would absorb around 400 km² of land in a territory, where about 30,000 inhabitants lived. The problem was represented both by the latter's displacement, as well by the loss of agricultural land. Creating a training grounds threatened to impact the agricultural production of the Protectorate, causing uproar among its inhabitants and the emergence of a sort of "state within a state", over which the Reichsprotector would have only very little control.

But the development of the war eventually led to a promotion of the project. Heydrich gave his consent to its realisation in February 1942, but demanded that only a small part of the intended territory be taken over during the war. Later this requirement was not met and the military area reached a size encompassing nearly 450 km². The Protectorate authorities were excluded from decision-making regarding the training area. They were informed of the project only at the time of its launch. Efforts for the extension of deadlines for population displacement had no effect.

In the years 1942–1944, the Military Training Area continued to grow until it reached the planned size. Tens of thousands of SS personnel passed through it. Part of the indigenous population and prisoners from camps erected on site contributed to a further economic use of the land. The training area served its purpose until the end of World War II. It was dissolved in 1945.

STUDIE

Na cestě k obecným dějinám:
Josef Polišíenský
(1915–2001)

MARKÉTA KRÍŽOVÁ

MARKÉTA KRÍŽOVÁ: On the Way to General History: Josef Polišíenský (1915–2001)

The article remembers life and career of Josef Polišíenský, a prominent representative of the post-war generation of Czechoslovak historians, of Marxist orientation, but at the same time of great openness towards methodological and thematic inspirations from the East as well as the West. Ever since his university studies (in the 1930s) he showed interest in the widest context of historical processes, together with linguistic capabilities. However, general history was marginalized in Czechoslovak academia, not only as an effect of the perceived “patriotic duty” of historians study the history of their nation, but also because of the lack of access to archival sources. This was true even before the year 1948; after that, the possibilities for research abroad constricted even further. The solution Polišíenský suggested was to turn into domestic archival funds and search here for sources into the history of other lands and peoples. These sources were then also to be made accessible by scholars from other countries through editions and translations to help them explain the possible “blank spaces” in their national histories. These efforts, however, were halted by political pressures that finally forced Polišíenský to leave the Department of General History. In 1967 he instigated the foundation of the interdisciplinary

Center for Ibero-American studies within the frame of the Faculty of Arts of the Charles University, the first specialized Latin American studies department in Eastern Europe outside Moscow, and became its director. In this role, he continued pursuing further his idea of the study of general history, combining minacious case studies with broad overviews.

Key words: Josef Polišenský, Czechoslovak historiography, general history, Thirty Years War, Ibero-American Studies

Sté výročí narození a patnácté výročí úmrtí historika Josefa Polišenského vyzývají k rekapitulaci stopy, kterou po sobě (nejen) v českém dějepiscectví zanechal. Stále ještě postrádáme potřebný odstup. Některé archivní prameny zůstávají nepřístupné, Polišenského kolegové a žáci aktivně spoluutvářejí akademický život i diskurs historické vědy. Početná bibliografie Polišenského prací se samozřejmě nabízí ke zhodnocení,¹ stejně jako jeho autobiografie, byť vydaná posmrtně a bez finální autorizace.² Cenné dílčí postřehy a především vynikající nastínění celkového kontextu, v němž se odvíjela historikova kariéra – neoddělitelně spjatá s Filozofickou fakultou Univerzity Karlovy – nabízí práce Josefa Petráně.³ Lze

- 1 Srovnej bibliografii publikovanou u příležitosti Polišenského pětasedmdesátin: Jiřina URBA-NOVÁ, *Soupis prací Josefa Polišenského*, Studie Muzea Kroměřížska 1990, s. 9–32 (soupis je doveden do roku 1989), nebo výběrovou bibliografii k iberoamerickým dějinám: *Bibliografía selecta de Josef Polišenský en el Campo de los Estudios Hispánicos, Lusitanos e Ibero-Americanos, 1976–1995*, Ibero-Americana Pragensia 29, 1995, s. 13–16. Seznam na stránkách Historického ústavu AV ČR má úctyhodných 533 položek, nezahrnuje přitom zdaleka všechny Polišenského publikované texty. Dostupné z <http://portaro.eu/huav/> (ověřeno 27. 4. 2016).
- 2 Josef POLIŠENSKÝ, *Historik v měnicím se světě*, ed. Zdeněk Pousta, Praha 2001. První část, patrně do doby těsně poválečné, sepsal Polišenský již na konci 70. let 20. století. Zbylá, nejrozsáhlejší část pak vznikala nesoustavně, vesměs v mluvené (diktované) podobě. Ve své recenzi (která byla zároveň vzpomínkou, neboť paměti vyšly již po Polišenského smrti) Miroslav Hroch konstatoval, že „profesoru Polišenskému programově nešlo o sepsání svého prožitku dějin minulého století ani o komentář k těmto dějinám. Nešlo mu ani o sepsání dějin vlastního oboru, k jejichž rozvoji tak vydatně přispěl. Snažil se své vzpomínky v co největší míře koncipovat právě jako autentický dobový pramen o tom, jak se mu věci tehdy jevily. [...] Ve svých vzpomínkách především bilancuje výsledky vlastního života bohatého na úspěchy i otřesy a teprve ve druhé řadě se vypořádává s dobou, která mu tyto úspěchy a otřesy připravila. [...] Pečlivě skrývá před čtenářem svůj vnitřní život i své tehdejší i současné emoce.“ Miroslav HROCH, *Nad vzpomínkami prof. Josefa Polišenského*, *Práce z dějin vědy* 3, 2002, s. 259–260. Jak v další recenzi připomněl Martin Nodl, osobní pozůstalost Polišenského dodnes přístupná není a bude záležet pouze na jeho potomcích, zda a po jaké době nechají historiky nahlédnout. Martin NODL, *Historik*, *Práce z dějin vědy* 3, 2002, s. 272.
- 3 Josef PETRÁŇ, *Filozofové dělají revoluci: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy během komunistického experimentu (1948–1968–1989)*, Praha 2015.

využít i kratší texty, vydané u příležitosti Polišínského životních jubileí nebo jeho úmrtí.⁴ Jako pracovníce Střediska ibero-amerických studií, jehož založení Josef Polišínský inicioval, po deset let vedl a i po následující dvě desetiletí výrazně ovlivňoval, a jako frekventantka jeho posledních kurzů nemohu aspirovat na nezainteresovaný pohled. Neodvážím se ani posuzovat všechny oblasti dějepisectví, do nichž se během své dlouhé kariéry vydal. Přesto snad toto zamyšlení není zbytečné nebo předčasné.

Josef Polišínský se narodil 16. prosince 1915 v Prostějově, kde také absolvoval základní a střední školu. Po roce stráveném na obchodní akademii v Praze se v roce 1934 zapsal ke studiu historie a anglistiky – a dlouho se pak rozhodoval, kterému z oborů dát přednost. Mezi jeho učitele patřili historikové Josef Šusta a Karel Stloukal nebo lingvista Vilém Mathesius (díky němu získal první praktické zkušenosti jako jeho asistent při redakci sborníku *Co daly naše země Evropě a lidstvu*⁵). Paralelní návštěvy knihovnických kurzů a Státní archívni školy upevnily jeho znalosti metod a technik historické práce. Zároveň si ale přibíral další živé jazyky, mimo jiné španělštinu. Nadstandardní jazyková vybavenost předznamenala Polišínského budoucí badatelské směřování. První zahraniční zkušenosti získal díky účasti na letní škole mezinárodních vztahů v Ženevě, pod záštitou Společnosti národů, v létě roku 1938.

V květnu následujícího roku uzavřel rigorózní zkoušky a předložil disertační práci, příznačně pojatou disciplinárně, na pomezí historie a literární vědy (*Neodborné dějepisectví jako slovesný typ v literaturách západoevropských*). Z důvodu uzavření českých vysokých škol nicméně promoval až po skončení druhé světové války; v listopadu 1939 přitom jen těsně unikl uvěznění. Válku strávil jako učitel na středních školách, věnoval se ovšem i samostudiu a vydal své první historické publikace.⁶ Jak později vzpomínal, pracoval během válečných let na „knize, která se měla zabývat vztahem společnosti a jazyka. [...] Dnes by se

4 Například *Ad honorem Josef Polišínský (1915–2001)*, eds. Ivo Barteček – Zdeněk Šamberger, Olomouc 2007; Bohumil BAĎURA, *Josef Polišínský, una cumbre de la historiografía checa, in memoriam*, Ibero-Americana Pragensia 35, 2001, s. 9–16; Robert John Weston EVANS, *A Czech Historian in Troubled Times: J. V. Polišínský, Past & Present*, No. 176, 2002, s. 257–274; J. PETRÁŇ, *Profesor Josef Polišínský (1915–2001)*, Český lid 88 (3), 2001, s. 209–221 (přetištěno v publikaci J. PETRÁŇ, *České dějiny ve znamení kultury: Výbor studií*, ed. Jaroslav Pánek – Petr Vorel, Pardubice 2010, s. 533–543).

5 Vilém MATHESIUS et al., *Co daly naše země Evropě a lidstvu*, 2 svazky, Praha 1939–1940.

6 J. POLIŠENSKÝ, *Doba Jiřího z Poděbrad*, Praha 1940; TÝŽ, *Doba Rudolfa II.*, Praha 1940n; [Bartoloměj PAPROCKÝ Z HLAHOL,] *Zrcadlo Čech a Moravy*, ed. Josef Polišínský, Praha 1941. Další texty připravované v této době byly vydány až po skončení války: [Jan JENÍK Z BRA-

řeklo, že to byla snaha o sociolingvistiku, ale tento termín byl tehdy ještě neznámý, takže jsem mluvil o srovnávací sémantice.“ Ve zmatcích květnových dnů roku 1945 se ovšem ze studovny historického semináře ztratila Polišínského aktovka i s rukopisem této práce. Na pole jazykovědných studií se pak již nikdy nevrátil.⁷ Namísto toho se intenzivně zapojil do ožívování výuky historie na Filozofické fakultě a po roce 1947 také na obnovené univerzitě v Olomouci, kam pravidelně dojížděl až do roku 1961.

Do těchto povinností se vklínila kratší cesta do Anglie v létě 1945, na konferenci učitelů z osvobozené Evropy, a především stipendijní pobyt mezi listopadem téhož roku a květnem 1946, během něž mohl pracovat v několika britských archívech a knihovnách. Tento výjezd stvrdil Polišínského dlouhodobou orientaci na anglofonní svět a posílil jeho zájem o „obecné dějiny“, přesahující – ale zároveň intimně ovlivňující – hranice české kotliny. Seznámil se také s prominentními britskými marxistickými historiky, jako byli Rodney Hilton nebo Christopher Hill; mnozí z nich se krátce nato sdružili kolem nově založeného časopisu *Past and Present*, do něž Polišínský také opakovaně přispíval a inspiroval se jím.⁸

Již jeho první monografie *Anglie a Bílá hora* prozradila snahu o propojování rovin historického dění, od mikroúrovně po rovinu nadnárodní, celoevropskou. Zároveň představovala první rozpracování tématu, které se mělo stát celoživotním zájmem Josefa Polišínského, totiž tématu třicetileté války.⁹ Po deseti letech navázal prací *Nizozemská politika a Bílá hora*, výsledkem pobytu v britských, nizozemských, ale také maďarských, německých, rakouských a polských archívech, v níž pokračoval ve snahách o osvětlování mezinárodních souvislostí českého povstání.¹⁰ Zřetelná je kontinuita zájmu, nicméně zároveň posun od událostního dějepisectví ke zkoumání struktur, od líčení konkrétních diplomatických jedná-

TŘIČ,] *Z mých pamětí*, ed. J. Polišínský, Praha 1945; *Kníha o bolesti a smutku: Výbor z moravských kronik 17. století*, ed. J. Polišínský, Praha 1947.

7 J. POLIŠENSKÝ, *Historik*, s. 96 a 108.

8 Christopher HILL – Rodney HILTON – Eric HOBSBAWM, *Past and Present. Origins and Early Years*, *Past and Present*, No. 100, 1983, s. 3–14, k Polišínského podílu s. 8–9.

9 J. POLIŠENSKÝ, *Anglie a Bílá hora*, Praha 1949. Vztahy mezi českými zeměmi a Anglií/Velkou Británií nastínil v obecněji laděných pracích, například *England and Czechoslovakia*, Praha 1946, 2. rozšířené vydání pod názvem *Britain and Czechoslovakia*, Praha 1968. Byť později Polišínský konstatoval, že se k tématu Bílé hory (tak jako k mnoha dalším) dostal vlastně „proti své vůli“. „Za studií jsem byl stejně zaujat lingvistikou jako historií a literárními dějinami. Moje první historická práce se týkala výsledků husitství – zahraniční politiky Jiřího z Poděbrad. Ale pod vlivem politické krize třicátých let jsem byl od optimistických témat tlačěn k tématům tragickým.“ J. POLIŠENSKÝ, *Historik*, s. 10.

10 TÝŽ, *Nizozemská politika a Bílá hora*, Praha 1958.

ní a politicko-vojenských dohod k propojování problematiky politické, hospodářské a kulturní.¹¹ A konečně již v roce 1948 nahlédl Polišíenský do problematiky dějin a kultury dalšího regionu, který se později stal důležitým námětem jeho badatelského úsilí – zúčastnil se druhé letní školy amerikanistických studií, pořádané v Salcburku Harvardovou univerzitou a zaštitěné týmem pracovníků z různých amerických univerzit, mezi nimiž vynikal sociolog Talcott Parsons.¹²

Obecné dějiny ovšem byly v kontextu české a československé historiografie dlouhodobě marginalizovány, už před rokem 1945. Jak sám Polišíenský konstatoval, dělo se tak ve snaze soustředit pozornost historiků na studium dějin národních, na jejich „vlasteneckou povinnost“ a také proto, že zájem o jiné regiony mohl jen v omezené míře vyhovět tradiční představě o základním úkolu historika, totiž nacházet v pramenech stále nová fakta.¹³ Po roce 1948 se pak na Filozofické fakultě, a v československém akademickém prostředí obecně, prosadila orientace na dějiny národní, maximálně pak dějiny (středo)východní Evropy. Polišíenskému se nicméně v padesátých letech podařilo uvést do studijních plánů přinejmenším vhledy do širší problematiky. „Dějiny jsou jedny a v nich nejsou od sebe odděleny jevy obecné, jednotlivé a jedinečné, nýbrž jsou v nejtěsnějším vzájemném dialektickém působení. [...] Rozlišování dějin obecných, národních, regionálních a místních má cenu pouze praktickou. ‚Obecné dějiny‘ a ‚národní dějiny‘ jsou v universitní praxi používanou a použitelnou kategorií. Z hlediska současných snah o integraci společenských věd je ovšem jasné, že odlišovat je hermeticky, nebo dokonce měřítka

11 V jiném textu z téže doby prohlásil: „Historikové dnes ve své většině uznávají, že lidská společnost ve všech svých projevech je jednotná a že nemůže být násilně rozřezávána na kapitoly o politické, hospodářské, kulturní a jiné činnosti téže společnosti. Ale je-li historie takto jednotná, musí mít také jednotnou představu o společnosti a i společenském procesu jako celku.“ J. POLIŠENSKÝ a kol., *Otázky studia obecných dějin*, sv. 1: Prameny k obecným dějinám v českých archívech a knihovnách, Praha 1957, s. 5–6.

12 J. POLIŠENSKÝ, *Historik*, s. 157. Jeden z organizátorů, Henry Nash SMITH, *Salzburg Seminar*, *American Quarterly* 1 (1949), s. 30–31, otevřeně prohlásil, že seminář byl jakýmsi intelektuálním Marshallovým plánem pro evropské intelektuály. Zajímavá je další Smithova poznámka: „Téma amerických dějin bylo pro Evropany, poznamenané válkou a německou okupací, problematikou relativně neutrální“ (s. 31).

13 „Do nedávna bylo možno říct, že v Československu se obecné dějiny nepěstovaly a ani pěstovat nedají a že úkolem českého historika je, podle vzoru Fr. Palackého, studium historie vlastního národa [...]. Tato studie má ukázat, že studium obecných dějin je v dnešním stadiu vývoje naší historické vědy nutné a možné. [...] Pro toto studium jsou u nás, v našich archívech a knihovnách, prameny dostatečně bohaté a cenné [...]. Bývalo totiž zdůrazňováno, že např. čeští historikové se musejí zabývat problematikou národních dějin proto, že prameny k obecným dějinám jim prostě nejsou přístupny.“ J. POLIŠENSKÝ, *Otázky*, sv. 1, s. 3, 6, 12–13.

jedněch stavět proti druhým, je metodicky nepřijatelné.“¹⁴ Toto byla Polišínského základní a mnohokrát opakovaná premisa. Přiznával přitom nejen vliv Arnolda Toynbeeho a jeho dějin civilizací, ale také druhé generace školy Annales, především Fernanda Braudela.¹⁵ Svě inspirace se snažil předávat i studentům: spolu s Václavem Husou podporoval fungování studentských vědeckých kroužků, kde zainteresovaní studenti z různých ročníků získávali zkušenosti ve vědeckých diskusích, učili se pramenné kritice a sdíleli informace o zahraničních trendech. Podílel se také na znovuzaložení Letní školy slovanských studií (1958) a dva roky byl jejím spoluředitelem.

Paradoxně právě tyto snahy, spolu s výraznou společenskou angažovaností a popularizací historických témat, například ve formě komentářů k překladům krásné literatury,¹⁶ vedly k tomu, že se Polišínského úsilí rozdrobovalo do dílčích učebních textů a obecných kurzů. Negativní vliv měla i nejistá situace na fakultě. Polišínský se již ve třicátých letech profiloval výrazně levicově, vstoupil do sociálně demokratické strany, přijímal mnohé z marxistické metodologie, byť ne zcela bez rezerv.¹⁷ V letech 1952–1954 na fakultě dokonce zastával funkci proděkana, později se ale stal obětí ideologického tlaku, kopírujícího hon na „pozitivisty“ v SSSR, kde došlo v letech 1956–1958 mimo jiné k veřejnému odsouzení Anny

14 J. POLIŠENSKÝ, *Otázky studia obecných dějin*, in: Otakar Bartoš, *K metodologickým problémům společenských věd*, Praha 1967, s. 60. Lze najít řadu podobných výroků i v jiných jeho pracích. „Komenskému, Hartlibovi i Rusworthovi je společný ten dar, kterého se zjevně nedostalo historikům třicetileté války z 19. století, totiž schopnost vidět širší souvislosti [...] a nenechat se zaklít za zkreslující brýle nacionalistického výkladu dějin.“ J. POLIŠENSKÝ, *Třicetiletá válka a česká krize*, Praha 1960, s. 14. Význam Polišínského pro konstituování výuky obecných dějin, skutečnost, že byl „jediným odborníkem na všeobecné dějiny 16.–18. století“ na této instituci, dokumentoval J. Petráň v Polišínského nekrologu, uveřejněném v časopise *Český lid* 88, 2001, s. 220–221, citacemi dokumentů z 50. let, uloženými v Polišínského osobním spisu v Archivu Univerzity Karlovy, FF personalie II, inv. č. 438.

15 J. POLIŠENSKÝ, *Historik*, s. 119, 205; dále viz Polišínského recenze a průběžné citace těchto autorů, například recenze na Arnold Toynbee, *A Study of History. Abridgment of Volumes 1–6*, ČČH 48–49, 1947–1948, č. 1, s. 377.

16 Proti Polišínského „vyčtené poučenosti“ v dosloveh ke svým překladům se ovšem v pamětech ohradil Václav Černý: „Musil jsem si často nechat líbit cizí úvod ke knize, ten mi napsat nedovolili, mezi mne a čtenáře se tak vsouval činitel zcela cizí mým záměrům, několikrát to byl Josef Polišínský.“ Václav ČERNÝ, *Paměti III (1945–1972)*, rozšířené 2. vydání Brno 1992, s. 494.

17 Přesto si nemyslím, že jeho odkazy na marxistické autority byly pouhou úlitbou, jak soudí například Marek ĐURČANSKÝ, *Česká města a jejich správa za třicetileté války: Zemský a lokální kontext*, Praha 2014, s. 66 (posuzuje se zde Polišínského práce *Třicetiletá válka a český národ*, Praha 1960).

Pankratové, redaktorky časopisu *Voprosy Istorii*.¹⁸ Josef Petráň podotkl, že v záku-
lisí podobného dění na Filozofické fakultě „byla namnoze špína osobní vzájemné
řevnivosti, kariérních ambic a soupeřství“, což hrálo roli i v Polišíenského případě.¹⁹
V roce 1957 získal profesuru, již v následujícím roce byl však obviněn z „recidiv před-
únorových vlivů“ a nekritického obdivu k buržoazní vědě. Záminkou se stal nekrolog
jeho učitele, historika Karla Stloukala, v němž jej označil za „významného předsta-
vitele liberálního dějepisectví“ – propojení zájmu o obecné dějiny se studiem dějin
národních.²⁰ Dále padla obvinění ze styků nejen se Stloukalem, ale také s Otakarem
Odložilíkem, jenž v roce 1948 emigroval do USA, byly mu vytýkány „rasy nezdravé-
ho individualismu a přezíravého postoje ke stranické organizaci“ i „tendence k jed-
nostrannému apolitickému odbornictví“.²¹ Nakonec se úspěšně obhájil a na fakultě
mohl zůstat, byť s pocitem určité zahořklosti. Možnosti výjezdů na západ i komuni-
kace se zahraničními kolegy se pro něj ale výrazně zúžily a ani jeho snahám o moder-
nizaci českého dějepisectví nedostávalo výraznějšího ohlasu.²²

Prostor se poněkud otevřel na poli studia života a díla Jana Amose Komenského,
od konce padesátých let výrazně podporovaného nejvyšší československou
politickou reprezentací. Vznikl proto Pedagogický ústav Jana Amose Komenského

18 Viz Reginald E. ZELNIK et al., *Perils of Pankratova: Some stories from the annals of Soviet histo-
riography*, Seattle 2005, zejména s. 54–66.

19 J. PETRÁŇ, *Filozofové dělají revoluci*, s. 249–250.

20 J. POLIŠENSKÝ, *Karel Stloukal, 1887–1957*, ČsČH 6, 1958, s. 406–408. Vzápětí po uveřejnění
příspěvku provedla redakce sebekritiku a označila uveřejnění nekrologu za mylné; redakční
poznámka *ibid.*, s. 620: „Nekrolog k úmrtí H. (sic!) Stloukala, otištěný v ČsČH, č. 2, s. 406n.
(autor J. Polišíenský), byl na mimořádné schůzi redakční rady ČsČH dne 18. června 1958 kritiso-
ván a bylo uznáno, že uveřejnění nekrologu v této formě bylo mylné pro nesprávné celkové oceně-
ní K. Stloukala; zejména neodpovídalo v nekrologu hodnocení významu K. Stloukala pro reformu
vysokých škol a jeho postoj k pokrokovým studentům.“ Viz též Antonín KOSTLÁN, *Druhý
sjezd českých historiků (5.–11. října 1947) a jeho místo ve vývoji českého dějepisectví v letech 1935–
1948*, Praha 1993, s. 218. Sám Polišíenský psal: „Vybrali si mě, poněvadž jsem byl známý západník,
měl jsem styky s Británií, byl jsem tam na studiích, napsal jsem o anglických dějinách brožury
a knihu, prostě toto všecko vypovídalo proti mně. A tak jsem se ocitl jako terč kritiky, v níž hrály
naoko roli důvody odborné, ve skutečnosti však politické, probíhala v rámci stranické organizace
na filozofické fakultě. Táhla se celá akce tak dlouho, až vyzněla do ztracena. V témže sále – ve
velké posluchárně filozofické fakulty, kde jsem řídil komeniologickou konferenci, jsem se ocitl
jako člověk viněný z neblahého vlivu na mládež, člověk provádějící špatnou kadrovou politiku,
jehož marxismus je podezřelý.“ J. POLIŠENSKÝ, *Historik*, s. 193–194.

21 J. PETRÁŇ, *Filozofové dělají revoluci*, s. 249–250

22 Stěžoval si například na nulovou oficiální recepci svých monografií (jen Jan Patočka v recenzi na
Nizozemskou politiku a Bílou horu, Archiv pro bádání o životě a díle J. A. Komenského 20, 1961,
s. 249–251, ocenil Polišíenského rozhled a komplexní přístup ke studiu raně novověkých dějin).
Viz J. POLIŠENSKÝ, *Historik*, s. 205.

ho, bylo zahájeno vydávání Komenského spisů a padlo také rozhodnutí uspořádat v Praze velkou mezinárodní konferenci – odehrála se v roce 1957 jako vůbec první vědecké setkání po roce 1948, které svedlo do Prahy badatele z obou stran železné opony, mezi nimi i lingvistu Romana Jakobsona nebo francouzského historika Victora-Luciena Tapiého.²³ Polišíenský se, vzhledem ke svým kontaktům i znalostem, stal jedním z hlavních organizátorů konference a v bádání o životě a díle Komenského pak pokračoval několik desetiletí, zároveň se podílel na přípravě edic jeho textů. I u tohoto tématu, tak jako v jiných případech, Polišíenský ve svých pamětech zdůrazňoval, že si je dobrovolně nezvolil, že se k němu dostal „vlastně takřka proti své vůli“. Nicméně Komenský se nabízel jako historický aktér, na jehož osudu bylo možné „osvětlit mnohé z dějin českých i obecných“.²⁴

Ve studiích o Komenském a o problematice kultury 17. století dospěl Polišíenský až ke stylu blízkému anglosaské *intellectual history*.²⁵ Zároveň ale vždy zůstával věrný tradičnímu pojetí dějepisce. Nikdy se nevzdal událostí nebo osobností. Jeho texty jsou naplněny faktografií a striktně dodržují chronologický řád, neboť za hlavní poslání historie vždy pokládal úsilí objasňovat vývoj a kauzální souvislosti spíše než antropologizující a sociologizující analýzy, příznačné pro mnohé autory „nové historie“. Usiloval tedy o přesah, o vytvoření „obrazu doby“ jako pozadí i určujícího faktoru osudů jednotlivce, zároveň ale nezastíral svou fascinaci „velkými osobnostmi“, ať už to byl Komenský, nebo Napoleon, stejně jako dílčími, konkrétními událostmi.²⁶ A především, i když nepopíral potřebu odpovídat na velké otázky a studovat dlouhodobé procesy, jeho představa cesty k odpovědi se vždy koncentrovala na objevování a detailní analýzu primárních pramenů.²⁷ K této zásadě vedl i své studenty, v seminářích i během letních stáží v lokálních

23 B. BAŽURA, *Josef Polišíenský*, s. 13.

24 J. POLIŠENSKÝ, *Historik*, s. 205.

25 Josef VÁLKA, *Josef Polišíenský v diskurzu poválečné historiografie*, in: Ivo Barteček (ed.), *Pocta Josefu Polišíenskému: Sborník prací moravských historiků k 80. narozeninám univerzitního profesora PhDr. Josefa Polišíenského, DrSc.*, Olomouc 1996, s. 175. Z Polišíenského textů o Komenském viz například J. POLIŠENSKÝ, *Jan Amos Komenský a jeho doba*, Praha 1957; Nicolette MOUTOVÁ – Josef POLIŠENSKÝ, *Komenský v Amsterdamu*, Praha 1970.

26 J. POLIŠENSKÝ, *Napoleon a srdce Evropy*, Praha 1971.

27 Tuto svou zásadu hájil až do konce svého života. „Má-li nějaká vědecká práce znamenat pokrok, musí přinášet něco nového, a to v historii znamená opřít se o nové prameny, které by jedině umožnily řešit problémy dneška.“ J. POLIŠENSKÝ, *Historik*, s. 49. K tomuto přesvědčení o zakotvení historie v pramenech viz Miroslav HROCH, *Josef Polišíenský a tradice studia obecných dějin na Univerzitě Karlově*, in: Ivo Barteček – Zdeněk Šamberger (eds.), *Ad honorem Josef Polišíenský (1915–2001)*, Olomouc 2007, s. 176; také v recenzi Polišíenského paměti Hroch poznamenal: „Novost faktografického poznatku mu byla nejvyšší hodnotou, a proto není náhodou, že se na

a regionálních archívech a knihovnách.²⁸ Jelikož ale v podmínkách padesátých a dokonce i šedesátých let 20. století bylo nesnadné získat přístup do zahraničních institucí, především na Západě, naplňoval se požadavek na původní historické bádání obtížně. Obecným dějinám v českém pojetí tak hrozilo, že se stanou pouhým recipováním děl zahraničních badatelů, přizpůsobeným českým potřebám, v horším případě pak popularizační syntézou.²⁹

Polišenský spatřoval východisko v tom, že se čeští historikové obecných dějin obrátí k domácím archivním fondům, které obsahují prameny k dějinám jiných zemí a národů. V anglicky psané zprávě o průzkumu archívů, znárodněných po roce 1948, nastínil svou vizi studia světových dějin ze středoevropské perspektivy: „V československých archívech můžeme studovat problematiku německé selské války, poddanských povstání v Rakousku v 16. a 17. století, obchodních aktivit Fuggerů, tureckých válek, Masaniellova povstání v Neapoli nebo spletité dění v Nizozemí [...]. Ale bylo by velikou chybou předpokládat, že tyto prameny ke světovým dějinám v československých archívech jsou postačující. Naopak, výzkumy budou uspokojivé, jen pokud budou doplněny o výzkum v zahraničí [...]. Pak teprve rozšíří úzké hranice historických studií.“³⁰ Nicméně při zahraničních pobytech Polišenský zkoumal opět především bohemika, jako by stále znovu navazoval na vůbec první historický projekt, na němž se podílel, na Mathesiem editované dvousvazkové dílo o Česích, kteří tvořili dějiny světa, byť obvykle v rovině vyšší, než byly jednotlivé osudy slavných krajanů.

Obě Polišenského rané práce – *Anglie a Bílá hora* a *Nizozemská politika a Bílá hora* – byly založeny právě na propojení českého a evropského dění tak, jako mnoho studií pozdějších. Ale, jak konstatoval například Miroslav Hroch ve svém

mnoha místech jeho vzpomínání vrací fascinace archivem, nepoznanými, respektive nevytěženými archivními fondy, v nichž je minulost ukryta.“ M. HROCH, *Nad vzpomínkami*, s. 261.

28 B. BAĎURA, *Josef Polišenský*, s. 11.

29 Takové obavy se projeví i během diskuse o způsobu prezentace „obecných“ nebo „světových“ dějin v českém prostředí, která se rozhořela ve druhé polovině 60. let mezi českými historiky. Viz František GRAUS, *Světové dějiny a úkoly československé historiografie*, ČsČH 13, 1965, s. 521–528. Příznačné je, že v Grausově textu i v člancích, které na něj navazovaly a z různých úhlů zhodnocovaly dosavadní práci československých historiků na poli obecných dějin, nebyl Polišenský vůbec jmenován.

30 J. POLIŠENSKÝ, *Archives in Czechoslovakia and the Study of World History*, *Historica* 1, 1959, s. 272, 277. Systematický výzkum zejména v bývalých soukromých archívech a knihovnách shrnul Polišenský v již citované příručce *Otázky studia obecných dějin*. Zároveň je třeba zmínit jeho rozhodující podíl na jediné poválečné velké a ukončené edici pramenů k raně novověkým dějinám: Josef KOČÍ – Josef POLIŠENSKÝ – Gabriela ČECHOVÁ (eds.), *Documenta bohemica bellum tricennale illustrantia*, 7 sv., Praha 1971–1981.

zhodnocení přínosu Polišínského ke studiu obecných dějin, velkých stykových témat bylo v českém kontextu relativně málo. Navíc při daném přístupu dostupné prameny diktovaly témata výzkumu, místo aby historik podřizoval archivní studium svým zájmům a potřebám. Možnost přispět s jejich pomocí k objasnění zásadnějších problémů byla navíc podmíněna přístupem k analogickým fondům v zahraničních archivech, což bylo obtížné. I při zpracování témat „stykových“ se tak od velkých otázek přecházelo k problémům stále okrajovějším.³¹ Na druhé straně se právě v oblasti pramenů otevíraly nové možnosti na poli českých novověkých dějin, které až do poloviny 20. století zůstávaly ve stínu medievistiky a obecného vnímání pobělohorské doby jako období všeobecného úpadku. Teprve překonání „bělohorského traumatu“, především zásluhou Josefa Pekaře, otevřelo cestu k velkým tématům dějin 17. a 18. století a analýzy nových typů pramenů umožňovaly klást nové otázky. Tím spíše, že badatelským polem „nového dějepiscectví“ ve stylu *Annales* nebo *Past and Present* bylo právě období raného novověku (16.–18. století), ať už byly hlavním zdrojem prameny kvantitativní a statistické povahy, nebo prameny vyprávěcí, podrobované různým typům textových analýz.³²

Z dosud řečeného se zdá poměrně logické, že snaha o celostní přístup k ranému novověku dovedla Polišínského – mimo jiné – k zájmu o evropskou expanzi, neboť snaha o zachycení a pochopení souvislostí jej vedla k neustálému rozšiřování témat bádání. Už proto, že „od 19. století evropské dějiny ustupují dějinám světovým, i když to nutně neznamená, že evropská politika a evropská společnost v problematice obecných dějin ztrácí automaticky své klíčové postavení.“³³ Sám Polišínský tvrdil, že k Americe dospěl díky svému zájmu o dějiny Pyrenejského poloostrova, probuzeném již v době španělské občanské války (1936–1938).³⁴ Ostatně i významná role Španělska v třicetileté válce, která patřila dlouhodobě k hlavním Polišínského badatelským zájmům, musela podněcovat zájem o španělské dějiny. Problematikou Latinské Ameriky se ale ve zvýšené míře začal zabývat až po roce 1959. Patrně nebylo zcela náhodné, že k této exotické tematice dospěl poté, co se možnosti jeho vědeckého a pedagogického působení v rámci standardní historiografie podstatně zúžily. Zároveň v této době, tedy bezprostředně po kubánské revoluci, rostla v zemích sovětského bloku poptávka po

31 M. HROCH, *Josef Polišínský a tradice studia*, s. 174.

32 J. VÁLKA, *Josef Polišínský v diskurzu poválečné historiografie*, s. 175.

33 J. POLIŠENSKÝ, *Otázky*, s. 63.

34 TÝŽ, *Historik*, s. 11.

pracích reflektujících historické příčiny latinskoamerických revolucí. Polišínského prvním knižním titulem k této problematice se stala skripta nazvaná *Úvod do studia dějin a kultury Španělska a Latinské Ameriky* (1963).³⁵ Jednalo se o maximálně stručný faktografický výklad, který doplňovaly seznamy literatury a pramenů a ukázky z textů. Další reakcí na aktuální zájem, ale také snahou objasnit širší kontext koloniálních a postkoloniálních dějin Nového světa – byť s nepoměrnou převahou stran věnovaných nejnovějšímu vývoji – byly v roce 1964 publikované *Stručné dějiny Kuby*.³⁶ (Československo ovšem s Kubou udržovalo ekonomické a částečně i kulturní vztahy od dvacátých let 20. století.) Kubu také Polišínský v roce 1965 navštívil jako člen kulturní delegace; o něco později se mu naskytla příležitost k badatelsko-výukovému pobytu v Santiagu de Chile a v Montevideu, v roce 1969 pak k pobytu na Kalifornské univerzitě v Berkeley. Navázal kontakty s řadou zahraničních badatelů a snad i jejich vlivu využil k vytvoření organizační základny dosud nekoordinované se rozvíjející české amerikanistiky.

Mezitím se konal mezinárodní historický kongres ve Vídni v roce 1965, jehož se zúčastnila jak početná československá delegace, tak badatelé ze západní Evropy a z Latinské Ameriky.³⁷ Právě během kongresu se sešla skupina, z níž se později zrodila dodnes existující Evropská asociace historiků Latinské Ameriky (AHILA). Přestože určitou roli hrála i sdílená témata výzkumu, zásadní byly osobní kontakty, již existující i nově navazované. Lze konstatovat, že právě Polišínského schopnost udržovat a rozšiřovat síť přátel a kolegů ze zahraničí nejen umožňovala zachovat kontinuitu v přísunu literatury a dalších podnětů i v situaci, kdy jeho vlastní cesty do zahraničí byly omezeny, ale také měla zásadní význam pro jeho práci organizační. Původní plán na vytvoření ústavu věnovaného celému

35 TÝŽ, *Úvod do studia dějin a kultury Španělska a Latinské Ameriky*, Praha 1963. Druhé vydání z roku 1966 posloužilo později jako podklad ke španělské verzi příručky: *Historia y cultura de España y América Latina*, Praha 1972.

36 J. POLIŠENSKÝ, *Stručné dějiny Kuby*, Praha 1964. Viz též Josef OPATRNÝ, *El contexto histórico de la publicación de Breve historia de Cuba de Josef Polišínský*, in: Josef Opatrný (ed.), *El Caribe hispanoparlante en las obras de sus historiadores*, Ibero-Americana Pragensia Supplementum 35, 2014, s. 61–69; pro československo-kubánské vztahy v této době viz Hana BORTLOVÁ, *Československo a Kuba v letech 1959–1962*, Praha 2011.

37 Polišínský ve svých pamětech popsal způsob organizace účasti na kongresu. „Díky slovenské pomoci to dopadlo tak, že jsme si najali jeden parník, ten dovezl na sto českých a slovenských účastníků kongresu do Vídně, tam u Mexikoplatsu zakotvil a na něm se i spalo. Jinak jsme s rakouskými organizátory vyjednali, že naši posluchači se mohli účastnit jednání kongresu, ovšem pasívně, poněvadž jsme neměli peníze, abychom zaplatili všechny konferenční příspěvky.“ J. POLIŠENSKÝ, *Historik*, s. 239.

americkému kontinentu se ovšem realizovat nepodařilo.³⁸ Nicméně v roce 1967 došlo k oficiálnímu ustavení Střediska ibero-amerických studií (SIAS) v rámci Filozofické fakulty. V jehož čele stanul Polišíenský spolu s Oldřichem Běličem, literárním historikem a překladatelem.³⁹

Jako k mnoha dalším oborům, v nichž je pokládán za zakladatele nebo ústředního protagonistu, se Polišíenský také ke svému iberoamerickému angažmá stavěl ve svých pamětech poměrně skepticky. Prezentoval přechod do sféry dějin Latinské Ameriky jako jisté východisko z nouze, jako důsledek politických tlaků, které jej vyhnaly z katedry obecných dějin, takže se v oboru amerických dějin zachránil „jako trosečník na ledové kře“.⁴⁰ To ostatně nebylo tak neobvyklé ani v západní Evropě, i když z jiného důvodu; přetlak absolventů historie zde od šedesátých let nutil mnohé z nich k výběru méně „frekventovaných“ oblastí studia. Zároveň ale umožnil Polišíenskému příklon k iberoamerikanistice vymanit se z pasti, do které se dostala jeho koncepce bádání o obecných dějinách. Možnosti stykových témat pro evropské země již byly v podstatě vyčerpány, pro oblast Latinské Ameriky se ale otevíraly nové možnosti. Soustavný průzkum pramenné základny pokládal také Polišíenský za jeden z hlavních úkolů SIAS, které mělo zajistit „soupis pramenů pro historii a kulturu iberoamerických zemí v archivech, knihovnách, galeriích a muzeích Československa a bude-li to možné, také některých sousedních zemí.“⁴¹ Je ale třeba znovu zdůraznit, že jeho konečným cílem

38 „Někdy kolem roku 1962 jsme se Zdeňkem Vančurou připravili návrh na vytvoření ústavu amerikanistických studií při fakultě. Argumentovali jsme tím, že takový institut existuje v Moskvě, ne sice přímo na Lomonosovově univerzitě, ale jako instituce ministerstva zahraničních věcí.“ J. POLIŠENSKÝ, *Historik*, s. 237. K tomuto ústavu viz Victor V. VOLSKI, *The Study of Latin America in the U.S.S.R.*, *Latin American Research Review* 3, 1967, č. 1, s. 77.

39 Anna HOUSKOVÁ, *Falleció Oldřich Bělič, fundador de la filología hispánica checa*, *Ibero-Americana Pragensia* 36, 2002, s. 9–11. Založení Střediska a ročenky bylo oznámeno v *Hispanic American Historical Review* 48, 1968, č. 1, s. 188, i s Polišíenského (pracovní) adresou.

40 J. POLIŠENSKÝ, *Historik*, s. 143–144. Toto tvrzení potvrzuje doporučení tehdejšího děkana Filozofické fakulty, aby byl „prof. dr. J. Polišíenský, DrSc.“ v rámci fakulty přeřazen z katedry obecných dějin a právěku do Střediska ibero-amerických studií na katedře etnografie a folkloristiky. „Z hlediska konsolidačního procesu je neúnosný a rovněž i z hlediska vědecko-pedagogického procesu na uvedené katedře.“ Jan HAVRÁNEK, *Sedmdesát pět let života a práce Josefa Polišíenského*, Studie Muzea Kroměřížska 1990, s. 7.

41 *Informe acerca de las actividades del Centro de estudios ibero-americanos de la Universidad Carolina de Praga en el año 1968*, *Ibero-Americana Pragensia* 3, 1969, s. 279. Viz též J. POLIŠENSKÝ, *Condiciones actuales de la historiografía checa sobre América Latina*, *Ibero-Americana Pragensia* 1, 1967, s. 175–178. Plnění tohoto dlouhodobého úkolu ovšem nevedlo ke shrnutí výsledků provedeného výzkumu, jak si to Polišíenský přál, když například plánoval vydání monografie, která by dala zahraničnímu publiku představu o možnostech československé iberoamerikanistiky. (ibid.,

bylo rozšířit poznání o minulosti Starého světa – a konkrétně pak českých zemí – a sledovat jeho proměny pod vlivem různých historických okolností, mimo jiné také setkání se světem Novým.

Pozoruhodný byl samotný název střediska. Termín „Latinská Amerika“ začal být v Evropě používán během 19. století. Akcentoval společnou kulturní tradici „latinského Západu“ a umožnil především Francouzům hlásit se o podíl na americkém bohatství. Jakkoli sami latinskoameričtí intelektuálové pociťovali již v této době určité vědomí vzájemné sounáležitosti, založené na sdílené minulosti, kultuře, jazyce a katolickém náboženství, výraz „Latinská Amerika“ jim byl vnucen zvenčí, jako součást intervencionismu evropských mocností. Během 20. století byl proto vnímán jako projev koloniálních a nekoloniálních ambicí Starého světa.⁴² V českém prostředí byl ovšem výraz „Latinská Amerika“ natolik zavedený, že se jej protagonisté jejího studia ani nepokoušeli změnit; nicméně nová disciplína, tak jak se díky Polišíenskému ustavila od šedesátých let, přijala „neutrální“ nálepku iberoamerikanistika.

Klíčová byla skutečnost, že Středisko ibero-amerických studií bylo od počátku koncipováno jako centrum interdisciplinární – vedle historie se zde měla rozvíjet lingvistika, literární historie i etnografie. Proto mělo dva vedoucí, historika Polišíenského a romanistu Běliče.⁴³ Polišíenský se tak vrátil ke svým prvním badatelským snahám předválečných a válečných let, k propojování studia jazyka a společnosti. Na stejné premise byla založena jeho ročenka *Ibero-Americana Pragensia*, první španělsky vydávané odborné periodikum ve střední a východní Evropě, které tak sehrálo důležitou roli při konstituování širší základny oboru iberoamerikanistiky i mimo hranice Československa, protože umožňovalo prezentaci výsledků

s. 280) Nesplněným záměrem zůstala zatím také antologie pramenů pro historii a kulturu iberoamerické zóny v českých archivech a knihovnách. Viz B. BAĎURA, *Josef Polišíenský – iberoamerikanista*, in: *Ad honorem Josef Polišíenský (1915–2001)*, eds. Ivo Barteček – Zdeněk Šamberger, Olomouc 2007, s. 40.

42 Viz Arturo ARDAO, *América Latina y la Latinidad*, México 1980; TÝŽ, *Génesis de la idea y el nombre de América Latina*, Caracas 1993; Miguel ROJAS MIX, *Los cien nombres de América*, Barcelona 1992.

43 „Jako první zásadu jsme stanovili, že SIAS má být institucí interdisciplinární, že tam vedle historiků mají být literární vědci a lingvisté. J. POLIŠEŇSKÝ, *Historik*, s. 238. Podobně zdůrazňoval interdisciplinarnitu v „Návrhu na dovybudování Střediska [ibero-amerických studií] na moderní interdisciplinární pracoviště“ (12-III-1970), tento návrh se nikdy nepodařilo realizovat (AUK, fond SIAS, tento fond dosud nebyl zpracován a písemnostem přidělena inventární čísla, proto dokumenty v něm identifikují pouze datem). Viz též Josef OPATRŇÝ, *Los temas de la iberoamerikanística checa: Pasado y perspectivas*, Revista Europea de Estudios Latinoamericanos y del Caribe 72, 2002, s. 127–138.

práce východoevropských badatelů v jazyce dostupném mezinárodní odborné veřejnosti.⁴⁴ Jeho výměna za jiné publikace navíc posloužila k rozšiřování knihovny, jejímž základem byla původně knižní pozůstalost etnografa a lingvisty Čestmíra Loukotky, doplněná jak o mnohé svazky z Polišínského soukromé knihovny, tak o knižní dary mnoha zahraničních kolegů, kteří – i díky kontextu Pražského jara – se sympatiemi sledovali dění v Praze. Korespondence v Archivu Univerzity Karlovy, ve fondu SIAS, obsahuje opakované zmínky o zaslání publikací nebo separátů do Prahy. Výmluvné jsou i zde uložené koncepty reakcí Polišínského, oceňující víceméně jakékoli přírůstky do knihovny Střediska a prozrazující nejen jeho soukromý zájem, ale v československém akademickém prostředí všeobecně panující hlad po jakýchkoli materiálech zahraniční provenience. Kromě publikování ročenky a rozšiřování knihovny si Středisko vytkllo za cíl koordinovat a řídit studium „minulosti a současnosti Latinské Ameriky“ i na jiných pracovištích v Československu a organizovat postgraduální a specializovaná studia v této disciplíně.⁴⁵ Pořádalo také veřejná vědecká zasedání k důležitým tématům z latinskoamerických dějin, která opět přiváděla do Prahy pozoruhodné osobnosti ze západní Evropy i z amerických zemí.

SIAS působilo nejprve v rámci katedry obecných dějin; ale od roku 1971, po Polišínského vyškrtnutí z KSČ a následném nuceném odchodu z tohoto pracoviště, a poté, co Bělíče ve vedení katedry romanistiky vystřídal Otakar Fischer, přešlo pod katedry etnografie a folkloristiky, vedené tehdy Antonínem Robkem. Zachovalo si ale status samostatného ústavu včetně odděleného sídla a Polišínský zůstal jeho vedoucím, se statutem vědeckého pracovníka bez práva vyučovat. Zákaz ovšem nebyl zcela absolutní. Polišínský působil jako školitel studentů doktorského studia a od osmdesátých let již opět ojedinele přednášel; z diplomového semináře se vyvinuly úterní iberoamerikanistické semináře, na něž byli zváni domácí i zahraniční hosté. Polišínský se také stýkal s mnoha svými absolventy, a to v rovině pracovní stejně jako osobní.

Co se týče SIAS, na první pohled bylo jeho propojení s ústavem, který akcentoval studium československé lidové kultury ve výrazně marxistickém duchu, maximálně pak zájem o kulturu východoevropskou, zcela beze smyslu, tím spíše,

44 „Ta ročenka nás do značné míry zaštitila, protože neustále trval tlak, aby SIAS zmizelo. Ale po určité době ani Sověti neměli takovou cizojazyčnou publikaci, a tudíž ani možnost uveřejňovat své příspěvky jinde než u nás. Na západě a v Latinské Americe zase oceňovali to, že jsme přinášeli zprávy o činnosti jejich kolegů ve střední a východní Evropě.“ J. POLIŠENSKÝ, *Historik*, s. 241.

45 *Informe acerca de las actividades del Centro de estudios ibero-americanos de la Universidad Carolina de Praga, 1967*, Ibero-Americana Pragensia 2, 1968, s. 235.

připomeneme-li si Robkovu politickou angažovanost – byl mimo jiné proděkanem fakulty pro politickovýchovnou činnost. Polišíenský a ostatní zaměstnanci střediska ovšem výměnou za intelektuální azyl a za základní kurzy historie pro posluchače oboru etnografie a folkloristika zajišťovali vysoký počet cizojazyčných, mezinárodně uznávaných publikací, pořádali konference a i jinak plnili badatelské kvóty. Někdy za cenu úsměvných improvizací, jako v případě Věry Olivové, která si k práci o dějinách sportu v antice přibrala i téma španělských býčích zápasů.⁴⁶ Z hlediska Polišíenského mělo ovšem toto řešení daleko k ideálu. Ztratil nejen možnost pravidelně přednášet, ale také vyjít do zahraničí. Ve svých pamětech označil sedmdesátá léta za „nejhorší období mého života“, i když paradoxně v této době vrcholila jeho publikační aktivita, včetně překladů prací o třicetileté válce do angličtiny a italštiny.⁴⁷ Pokračovaly i intenzivní styky se zahraničními kolegy, přestože vnučeně především ze zemí východního bloku. I tak ale byla spolupráce s amerikanisty a historiky z bývalé Německé demokratické republiky (NDR), Maďarska nebo Polska v mnohém přínosná jak pro ně, tak pro Polišíenského a jeho žáky.

Co se týče badatelské aktivity v těchto dekadách, byl Polišíenský limitován absencí základních faktografických příruček k dějinám Latinské Ameriky v češtině. Místo analytických monografií proto dostala přednost syntéza – kompendium *Dějiny Latinské Ameriky*, k němuž dal podnět, redigoval je a sám se na něm významně autorsky podílel. Opakovala se tak situace z padesátých let, kdy také dostávaly přednost souhrnné studie před specializovanými monografiemi. Podle jeho původní představy měly ovšem *Dějiny Latinské Ameriky* spočívat právě v sérii dílčích monografických studií,⁴⁸ nakonec ale bylo rozhodnuto zachovat standardní zpracování v jednom svazku. Interdisciplinárně pojatá syntéza nabídla české iberoamerikanistice tolik potřebnou faktografickou základnu, i když úroveň jednotlivých kapitol byla značně nevyrovnaná a ideologické tlaky se samozřejmě projeví zejména v kapitolách věnovaných vývoji subkontinentu po roce 1945. Navzdory prvoplánovému soustředění na „tvrdá fakta“ ale i tato příručka odkazuje na posuny v evropském pohledu na dějiny latinskoamerického subkontinentu. Jak prohlásil Polišíenský v úvodu, dílo mělo nabídnout „více než jen běžné příběhy

46 J. POLIŠEŇSKÝ, *Historik*, s. 264. Nicméně není jisté, zda Olivová výsledky svého výzkumu někdy publikovala – přinejmenším se nepodařilo dohledat jakýkoli text s takovým tématem. Viz též J. PETRÁŇ, *Filozofové dělají revoluci*, s. 475.

47 J. POLIŠEŇSKÝ, *The Thirty Years' War*, London 1971; v italském překladu *La Guerra dei Trent'Anni*, Torino 1983. Dále Josef POLIŠEŇSKÝ – Frederick SNIDER, *War and Society in Europe 1618–1648*, Cambridge 1978. Viz J. POLIŠEŇSKÝ, *Historik*, s. 273.

48 *Informe acerca de las actividades del Centro de estudios ibero-americanos*, 1967, s. 240.

o dobytých a pokořených, zprávy o diktátorech a revolucích.“ Zdůraznil, že se „nestačí spokojit s konstatováním, že Latinská Amerika je součástí ‚třetího světa‘ a že to, co se v ní odehrává, je analogií podobných procesů v Africe a v Asii, protože tím bychom setřeli specifické historické a strukturální předpoklady revolučního vývoje na americkém kontinentu. Vztah toho, co je v Latinské Americe zvláštní a co je obecné, celé složité vzájemné působení obecných záležitostí a historicky podmíněných oblastních (regionálních) podmínek nám umožňuje pochopit cesty vývoje v jednotlivých zemích.“⁴⁹ Především v pasážích věnovaných koloniálnímu období výklad politických dějin doplnila problematika hospodářských a společenských struktur, i když ve výkladu novějších dějin dominuje tradiční výklad soustředěný na politické dějiny, války a vojenské převraty.

V oblasti střední a východní Evropy neměly „koloniální“ nebo „zámořské“ dějiny významnější precedenty. Polišínský se i v tomto případě snažil uplatnit metodiku stykových témat, ať už se jednalo o problematiku úpadku Španělska v kontextu celoevropské krize 17. století, kterou reflektoval ve svých pracích o třicetileté válce,⁵⁰ nebo o stopy Čechů a Moravanů v zámoří. Originálním vkladem do oboru zámořských dějin bylo téma „druhé Evropy“ (*otra Europa*, v odkazu na „druhou Ameriku“ kubánského autora José Martího – Ameriku španělskou, stojící v protikladu k USA). Polišínský odkazoval tímto souslovím na země Starého světa, které nikdy neměly kolonie, které ale také upíraly pozornost k americkému kontinentu a participovaly na modernizačních procesech se zámořskou kolonizací souvisejících.⁵¹ Zároveň, přestože fakticky byl Polišínského pramenný výzkum orientovaný většinou na české země a Slovensko, v teoretické rovině vždy zdůrazňoval nezbytnost komplexního pohledu na střetávání Starého a Nového světa. Zde se stýkal s progresivními směry v západoevropské „zámořské historii“, především s Johnem H. Elliotem, jenž jako jeden z prvních zkoumal intelektuální dopady zámořských objevů v kontextu celé Evropy.⁵² Pokračoval (spolu s dalšími pracovníky Střediska) i v tradičním shromažďování stop přítomnosti osob českého a slovenského původu v latinskoamerických zemích a nejstarších

49 J. POLIŠENSKÝ, *Dějiny Latinské Ameriky*, s. 5–6.

50 TÝŽ, *Bohemia y la Crisis Política Española de 1590–1620*, *Historica* 13, 1966, s. 157–169.

51 Zakladatelským textem v tomto směru byla stať J. POLIŠENSKÝ, *Los principios del Nuevo Mundo y la ‚Otra Europa‘*, Casa de las Américas 1973, No. 76, s. 112–114. Fráze „druhá Evropa“ se později v jeho textech objevovala opakovaně.

52 John H. ELLIOTT, *The Old World and the New, 1492–1650*, Cambridge 1970; jeho práci Polišínský recenzoval: J. POLIŠENSKÝ, *Rediscovering Latin America*, Ibero-Americana Pragensia 6, 1972, s. 203–206.

dokladů zájmu o Ameriku v českém prostředí.⁵³ Z dlouhodobého hlediska ovlivnil další výzkumy především v oblasti studia migrací ze střední a východní Evropy do Nového světa.⁵⁴ I zde došlo ke koincidenci badatelských zájmů, která umožnila československé iberioamerikanistice držet krok se zahraničními historiky; zároveň byla problematika krajanů v zahraničí tématem, jemuž se v této době věnovali i čeští etnografové. Nicméně se opět objevila známá slabina stykového přístupu k českým/obecným dějinám – nahodile dochovaná historická svědectví predestinovala volbu témat. Na druhé straně mimo jiné díky aktivitám SIAS objevili hodnotu československých archivů zahraniční badatelé; a v dobovém kontextu se tak alespoň v dílčí oblasti dařilo prolomit relativní izolovanost československé/východoevropské historiografie.

Druhým výrazným a soustavným trendem v Polišíenského výzkumu byla představa o užitečnosti „pohledu zvenčí“ na dění v zámoří. V jistém smyslu se jednalo obhajobu vstupu badatelů z prostoru „druhé Evropy“ do koloniálních dějin. Jasně tuto představu vyjádřil při jednom z veřejných zasedání SIAS, věnovaném

53 Například J. POLIŠENSKÝ, *Los Problemas Históricos de las Relaciones Latinoamericano-Centroeuropeas*, *Historica* 16, 1969, s. 249–260; Otakar ODLOŽILÍK, *Los misioneros de los países checos que en los siglos XVII y XVIII actuaban en América Latina*, *Ibero-Americana Pragensia* 2, 1968, s. 117–160 (jednalo se o přepracování starších textů, např. *Czech Missionaries in New Spain*, *Hispanic American Historical Review* 25, 1945, s. 428–454); Václav RYNEŠ, *Los jesuitas bohémicos trabajando en las misiones de América Latina después de 1620*, *Ibero-Americana Pragensia* 5, 1971, s. 193–202. V současné době na tuto linii výzkumu navazuje (a je třeba říci, že texty značně cennými z hlediska materiálového bohatství a úplnosti) Simona Binková, např. *Historické a etnografické prameny bohemikálního původu ke studiu severozápadních oblastí Nového Španělska*, doktorská disertace, FF UK, 1991; Simona BINKOVÁ, *Historia de las relaciones entre Bohemia y México en los siglos XVII y XVIII (Fuentes guardadas en los archivos y bibliotecas mexicanas)*, *Ibero-Americana Pragensia* 17, 1984, s. 67–93; S. BINKOVÁ, *La problemática de la etnicidad en el noroeste novohispano y la actitud de los misioneros jesuitas de Bohemia, siglos XVII y XVIII*, *Ibero-Americana Pragensia* 25, 1991, s. 171–176. Ale vzájemné vztahy obou regionů byly studovány i na jiném materiálu: například J. POLIŠENSKÝ, *La guerra hispano-cubanamericana de 1898 y la Opinión Pública Checa*, *Historica* 7, 1963, s. 99–113, sleduje ohlas španělsko-americké války v českém veřejném mínění. Byla otevřena i taková témata, jak export českého skla nebo zbraní do Latinské Ameriky. B. BAĎURA, *Apuntes sobre los orígenes del comercio vidriferero entre Bohemia y México (1787–1839)*, *Historica* 9, 1964, s. 69–134; Josef POLIŠENSKÝ – Lubomír VEBER, *Miguel Sabel y los orígenes del comercio americano con el vidrio de Bohemia*, *Ibero-Americana Pragensia* 5, 1971, s. 93–115; Drahomíra ŠRÝTROVÁ, *K počátkům obchodu s českým sklem*, *Ars vitraria* 1, 1966, s. 29–38.

54 Například Rudolf MÍŠEK, *Origen de la emigración checoslovaca a la Argentina*, *Ibero-Americana Pragensia* 1, 1967, s. 123–132; J. POLIŠENSKÝ, *La emigración checoslovaca a América Latina 1640–1945. Problemas y fuentes*, *Jahrbuch für Geschichte von Staat, Wirtschaft und Gesellschaft Lateinamerikas* 13, 1976, s. 216–238.

problematicke mezinárodního soupeření na tichomořském pobřeží Severní Ameriky. Polišíenský během tohoto zasedání vyjádřil přesvědčení, jakkoli na první pohled paradoxní, o užitečnosti „české“ nebo „československé“ perspektivy, která by umožnila kombinovat makroanalýzu, opírající se o výsledky historiografie ruské a sovětské, severoamerické, kanadské, mexické a španělské historiografie, s mikroanalýzou opírající se o prameny dostupné v domácích archívech a knihovnách. Toto „české hledisko“ bylo podle Polišíenského „přinejmenším možné nebo zajímavé, což ovšem neznamená, že na základě pramenů, jimiž disponujeme, bychom mohli přistoupit k řešení nejvýznamnějších problémů. Je však možné s jejich pomocí opravit sérii tradičních názorů, především názor o „výjimečnosti“ dějin USA, která nikdy neexistovala, jak to jasně dokazují dějiny boje o pacifické pobřeží.“⁵⁵

V čele Střediska ibero-amerických studií zůstal Josef Polišíenský do září roku 1981, kdy se vedoucím stal Josef Opatrný; i po svém penzionování se ale účastnil seminářů a vědecké práce.⁵⁶ V roce 1985 mu byl udělen mexický Řád aztéckého orla, o dva roky později rakouská Cena Antonína Gindelyho (a stal se také členem rakouské akademie věd), v roce 1991 španělský Řád Isabely Katolické v hodnosti komtura. Teprve na samém konci kariéry byl oceněn i v České republice, paradoxně ovšem nikoli v Praze, v níž celý život působil: jako první laureát olomoucké Cena Františka Palackého (1998). V této době již bojoval se ztrátou zraku, využíval však opětovné možnosti přednášet a účastnit se odborných setkání. Zde jeho hlavní přínos spočíval v mnohastranné inspiraci, v upozorňování na spektrum problémů i možných úhlů pohledu na konkrétní historické události a ve snaze přenést tyto podněty na své spolupracovníky a studenty, spíše než v prosazování vlastních přístupů k dějinám. Stále znovu se přitom vracela dvě životní témata a dva badatelské postoje, které charakterizovaly Polišíenského práci. Na jedné straně to byla maximální šíře záběru, přesahující striktní vymezení historiografie i regionální a časová omezení, na straně druhé nekompromisní požadavek na konkrétnost a zakotvení interpretace v pramenech. To byla zásada, kterou si osvojil v mládí a od té doby nezměnil.

Mnoho z autorů Polišíenského nekrologů si povšimlo, že jeho odchod jako by symbolicky uzavřel „celé rozporuplné dvacáté století“; že svým životem a dílem

55 J. POLIŠENSKÝ, *Problemática de las Relaciones Ruso-Latinoamericanas en la Costa Pacífica del Continente Americano*, Archiv orientální 45, 1977, s. 122. O zasedání Polišíenský referoval ve zprávě *Las Relaciones Ruso-Latinoamericanas en la Costa Americana del Pacífico*, Ibero-Americana Pragensia 10, 1976, s. 262–265.

56 Pro retrospektivní pohled na toto období činnosti Střediska J. POLIŠENSKÝ, *Centro de Estudios Ibero-Americanos, 1967–1980*, Ibero-Americana Pragensia 15, 1981, s. 215–219.

obsáhl jeho podstatnou část, „se všemi nástrahami, tlaky a zkouškami“, jimiž byli v této době čeští/českoslovenští intelektuálové vystaveni.⁵⁷ To je samozřejmě pravda. Polišínský se ostatně, minimálně ve svých pamětech, do určité míry stylizoval do role jedince podrobeného tlaku okolností – dním druhé světové války a poválečného času přivedeného k historii namísto lingvistiky; ke Komenskému ideologickým diktátem padesátých let; k americkým dějinám potupným vyhazovem počátkem let sedmdesátých. Mnohdy ovšem mocenským tlakům otevřeně vzdoroval, případně hledal způsoby, jak je obejít a tiše sledovat vlastní cíle. Projevoval odtahitou nedůvěrou k výbuchům revolučního nadšení, ať už v letech 1945, 1948, 1968 nebo 1989, i k náhle módním vědeckým postupům a konceptům. Detailní zmapování Polišínského profesní dráhy by tedy jistě mohlo posloužit jako případová studie pro pochopení mechanismů, které utvářely podobu české vědy v širším kontextu mezinárodněpolitické situace a společenských transformací před- a poválečné doby. Ale lze si stejně dobře představit studii věnovanou často podceňovaným limitům těchto tlaků v podobě individuálních rozhodnutí, osobních vztahů, sympatií a antipatií, i prostého faktoru náhody a využití příležitosti.

57 J. PETRÁŇ, *Profesor Josef Polišínský*, s. 209; podobně Pavel KOLÁŘ, Polišínský byl historikem nálezů, *Mladá fronta Dnes* 13. 1. 2001, s. 20; Vladimír URBÁNEK, *nekrolog J. Polišínského*, *Acta Comeniana* 15–16, 2002, s. 463.

**On the Way to General History:
Josef Polišenský
(1915–2001)**

MARKÉTA KRÍŽOVÁ

The article remembers life and career of Josef Polišenský, a prominent representative of the post-war generation of Czechoslovak historians, of Marxist orientation, but at the same time of great openness towards methodological and thematic inspirations from the East as well as the West. Ever since his university studies at the Faculty of Arts of Charles University (in the 1930s) and then since his commencement of the pedagogical and scientific career at the same institution, he had showed interest in the widest context of historical processes, together with linguistic capabilities. He was mostly attracted by the Early Modern History, focusing his attention especially to the period of the Thirty Years War that he considered to be a turning point for the further development of Europe (and, consequently, the rest of the world). This posture Polišenský demonstrated already in his early monographs, *England and the White Mountain* and *Dutch Politics and the White Mountain*. Both texts aspired to explain the revolt of Bohemian estates in 1618–1620 on the basis of the study of European history, not as a local affair. Polišenský presented the Thirty-Years-War as a conflict rooted in the tensions of the complex economic and social situation tormenting Europe on the threshold of modernization. Ever since this early phase Polišenský accentuated the need for the use of primary (archival) materials in the historical research.

However, general history was marginalized in Czechoslovak academia, not only as an effect of the perceived “patriotic duty” of historians study the history of their nation, but also precisely because of the lack of access to archival sources. This was true even before the year 1948; after that, the possibilities for research abroad constricted even further. The solution Polišenský suggested was to turn into domestic archival funds and search here for sources into the history of other lands and peoples. These sources were then also to be made accessible by scholars from other countries through editions and translations to help them explain the possible “blank spaces” in their national histories. Thus, the ultimate goal was not to amplify the specialized fields of the study of history and culture of specific regions and time periods, but rather to enrich the general history – history of mankind as such – and,

ultimately, to revert to the history of Czechoslovakia/the Czech Lands. Besides the “connecting themes” methodology, Polišíenský was strongly convinced of the utility of the “view from the outside”, literally the view from Prague, on the crucial problems of world history. He therefore advocated the approach that combined macroanalysis, based on the results of the international community of historians, with microanalyses of sources accessible in Czechoslovak archives and libraries.

Polišíenský’s efforts were repeatedly halted by political pressures. He was accused of pro-Western, liberal and “neo-positivist” inclinations and in 1971 finally forced to leave the Department of General History of the Faculty of Arts. However, he remained at the Faculty, in the role of director of the Center for Ibero-American studies, the first specialized Latin American studies department in Eastern Europe outside Moscow. Polišíenský instigated its founding in 1967, within the frame of the Department of General History – in 1971, the Center was placed under the Department of Ethnography and Folklore Studies. The Center was since the beginning envisioned as interdisciplinary, combining the study of history with that of the literature, linguistics, history of art or ethnography. Polišíenský remained its director until the year 1981, and cooperated with it until his death two decades later. All this time, he continued pursuing further his idea of the study of general history, combining minutiose case studies with broad overviews.

Certainly, the approach of Polišíenský to the study of general history via Czechoslovak archives was far from ideal. Besides other things, because the accessible sources, often only accidentally preserved and fragmentary, mostly dictated the choice of research to the historian, and not vice versa. Also, there was only a limited number of great connecting themes – that is, moments when the local affairs intertwined with those of other European/world regions or some general processes – in the Czech and Slovak history. Especially in the field of European history the possibilities were mostly exhausted in the 1960s, without the chance of substantial further widening. At this moment, however, the history of American continent offered itself as welcome solution as it was possible to start anew, develop another web of connections interlacing Czechoslovak history with yet another part of the world and open up new possibilities for archival search of original documents revealing new facts.

For the Czechoslovak public and even for most of the faculty staff and leadership the “New World” remained relatively marginal and exotic in this period, even though the actual events (in the first place, of course, the Cuban revolution in 1959 and later the developments in Chile and Nicaragua) were being followed by

social scientists, albeit within the frame of the ideologically laden discourse of the times. But the Ibero-American studies based upon “connecting themes”, devised by Polišenský and followed up by his colleagues were apparently not considered dangerous by the state administration. Thus the Center became a sort of niche for researchers who for some reasons could not assert themselves elsewhere. As such, it was also one of the islands of relative freedom of thought and expression that motivated further generations of Polišenský’s pupils and colleagues.

RECENZE

Jan KLÁPŠTĚ

The Czech Lands in Medieval Transformation

(= East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450, vol. 17)

Překlad Sean Mark Miller a Kateřina Millerová.

Leiden–Boston, Brill 2012, 524 s., 113 obrázků, map a tabulek. ISBN 978-90-04-20347-1.

Šest let po prvním českém vydání a souběžně s druhým vyšla anglická verze *Proměny českých zemí ve středověku* medievisty-archeologa Jana Klápštěho.¹ Vydání se ujalo renomované nakladatelství Brill v rámci ediční řady redigované Florinem Curtou, ve které dnes – v pestré směsi téměř 40 publikací – můžeme najít mimo jiné monografie Jiřího Macháčka (2010), Petra Charváta (2010), Davida Kalhouse (2012; 2015) a Martina Wihody (2015).

Hlavní ideou Klápštěho knihy je představa o principiálně shodných společenských, ekonomických a kulturních proměnách, které probíhaly napříč velkou částí středověké Evropy, včetně českých zemí. Zahraniční recenzenti někdy hovoří ne zcela výstižně o poevropštění, o integraci do Evropy, nebo dokonce o změnách, kterými se české země sladily se západoevropskými „standardsy“.² Ve skutečnosti se jako jeden celek transformovala celá Evropa, v níž neexistovalo jediné vývojové ohnisko, ale spíše mnoho zón, které se měnily po více méně společné trajektorii v důsledku vnitřního, i když časově nestejnomyšlného vývoje. Význam interakcí sice není ignorován, ale není jim přiznávána role prvotního hybatele. Časové rozdíly v nástupu změn a vzájemné propojení umožnily využívat, adaptovat a dále rozvíjet postupně nacházené inovace, ať ekonomické, technologické nebo institucionální. Takovéto vnímání středověkých proměn se dramaticky liší od všech zjevných i skrytých podob „koloniální“ perspektivy, která společenské, ekonomické a kulturní změny vidí jako šíření inovací z dominantního centra na pasivní a někdy i rezistentní periferii.

Ve zdánlivě plynulém historickém vývoji jsou to právě archeologické prameny, které v podstatné části Evropy dokumentují nápadnou kvalitativní změnu, během níž se uzavřel archaický svět mající blízko k předchozím pravěkým obdobím, a začaly se vytvářet předpoklady nové kontinuity. V průběhu přelomového období, které například česká historiografie tradičně spojovala s „dlouhým“ 13. stoletím, se měla utvářet nejen podoba

1 Jan KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha 2005, 624 s.

2 *Medieval Archaeology* 56, 2012, s. 354–355 (Alan Aberg); *Jahrbuch für Geschichte Ostmitteleuropas* 2014/3, s. 4–6 (Manfred Alexander); *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 2014, 122, s. 260–261 (Klaus Birngruber); *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* 40, 2012, s. 211–213 (Sebastian Brather); *Studia mediaevalia Bohemica* 5, 2013, č. 1, s. 153 (Martin Čechura); *Slavic Review* 72, 2013, č. 1, s. 139–140 (Paul W. Knoll); *Historische Zeitschrift* 298, 2014, č. 2, s. 462–463 (Pavčina Rychterová); *Časopis Matice moravské* 131, 2012, č. 1, s. 190–191 (Martin Wihoda); *Speculum* 88, 2013, č. 4, s. 1118–1120 (Lisa Wolverton).

krajiny, která nás obklopuje dodnes, ale také principy společenského a hospodářského fungování, přetrvávající v mnoha aspektech až do industriálního období. Samozřejmě: toto kontrastní vidění, založené na hmotné a krajinné evidenci, neoslabuje jiné vývojové mezníky v rámci středověkého období, jako byla christianizace a formování raného státu.

Pokud jde o obsahové uspořádání anglické verze Klápštěho knihy, na první pohled se příliš neliší od druhého českého vydání. Byla samozřejmě aktualizována a důkladně redakčně upravena – zjednodušena a prokrácena – pro anglosaského čtenáře. Základem jsou tři rozsáhlé kapitoly pojednávající proměnu na rovině společenských vztahů a elit (*Transforming the Might of the Mighty*), krajiny a venkovského prostředí (*The Frail Certainties of the Rural Milieu*), a konečně urbánních lokalit, neagrární výroby a různých forem směny (*The Long Journey to the Town*). V detailu je modifikován též obrazový doprovod, byla přidána mapa lokalit zmíněných v textu a hlouběji vysvětlena fakta běžně známá českému, ale méně již zahraničnímu čtenáři. Nejvýznamnějším rozdílem anglické a české verze knihy tak zůstává vypuštění velké části rozsáhlého poznámkového aparátu a samozřejmě její obohacení o předmluvu Davida A. Warnera a vstupní poznámku Petra Sommera.

Knihla nemá povahu analytické, či metodicky vyhraněné studie, její nosnou osou je naopak promyšlený ideový koncept, který je čtenáři poutavě sdělován pomocí modelových příkladů vybraných z obrazových, písemných a především hmotných pramenů 9.–15. století. K některým konkrétním příkladům, jejich adekvátnosti a interpretaci lze vznášet námítky, na druhou stranu případný výpadek jednotlivin nebo přehodnocení detailů ovlivní jen málo mimořádně ucelený autorův výklad. Z hlediska pojetí a obsahu překonává „Proměna“ jinak fragmentární sdělení dílčích historických oborů a jejich pramenů.

Při čtení knihy nahlížíme do světa a myšlení respektovaného medievisty, do řešení otázek, které ho zajímají, a do odpovědí, jež přirozeně utváří v souladu se svými představami. Středověký vývoj se v nich jeví jako harmonický a multikulturní, společenské skupiny se vzájemně obohacují a mění ve vzájemné soutěži, podstatné jsou osobní zájmy jednotlivců a komunit, během kulturního a jazykového kontaktu není dokonce aktivována ani etnicita, popř. jen způsobem, že ji lze v historickém výkladu pominout. Americká medievistka Marcela K. Perettová tak Klápštěho vizi evropské minulosti oprávněně přirovnala k ideální představě o fungování současné Evropské unie.³ Autorův výklad je příjemný a nekonfliktní, i když podstatným způsobem reinterpretuje starší epochu českých dějin a svým celistvým viděním se liší od starších i mnoha soudobých medievistů. Není třeba detailněji připomínat, že téma sledované „Proměnou“ má vlastní vyhraněnou historiografii a že Jan Klápště své představy poprvé uceleně publikoval již téměř před čtvrt stoletím.

Česká verze „Proměny“ zpřístupnila fascinujícím způsobem medievistické poznání širokému okruhu čtenářů, kteří mohli ocenit jak opatrnou reflexi omezených poznávacích možností vlastního oboru, tak oživení současné historické a společenské debaty o podněty, jimž dává tvar spíše čtenář, než autor, jak výstiženě poznamenala např. Pavlína Rychterová. Naproti tomu zahraniční uživatel se mnohdy potýká s mnohoznačností formulací a příkla-

3 Srovnej recenzi: Marcela K. Perett, in: *The Medieval Review* 2012, <https://scholarworks.iu.edu/journals/index.php/tmr/article/view/17674/23792> (ověřeno 12. 4. 2015).

dy, jejichž význam nebývá hned a přímo vysloven. Anglická verze „Proměny“ byla přijata rozrůzně, jak jinak, výjimečným způsobem ale zasáhla do diskuse napříč mnoha obory, jak dokládá nezvyklé množství postupně přibývajících recenzí a ocenění udělené „Early Slavic Studies Association“ (při Ohio University) roku 2012.

Tomáš Klír

Dušan FOLTÝN – Jan KLÍPA – Pavlína MAŠKOVÁ – Petr SOMMER – Vít VLNAS (edd.)

Otevři zabradu rajskou: benediktini v srdci Evropy 800–1300

Praha, Národní galerie ve spolupráci s Filosofickým ústavem AV ČR 2014, ISBN 978-80-7035-550-3.

„Otevři katalog objemný“? U výstav historických i uměleckých bývají katalogy příležitostí zachytit pomíjivý zážitek fyzického rozestření exponátů v tak nebo jinak omezeném čase do sítě knižní státnosti. Katalog sice nabízí „jen“ písmena a reprodukce, ale zároveň také knižní perseveranci a možnost čtenářských návratů. Čtenář nebo čtenářka však bývají u těchto nejednou objemných a rozměrných tisků postaveni před nezvládnutelný úkol „čtení“ nebo „přečtení“ – a pak odsouzení spíše jen k občasnému užívání knihy, k vyhledávání a studiu. Komplexní čtenářský zážitek z pětisetstránkového katalogu velkého formátu nebývá tedy běžný. Recenze ho nemůže suplovat, ale chce aspoň nastínit možnosti četby. Leží před námi katalog k výstavě o středověkých benediktinech ve střední Evropě s názvem převzatým z textů opata a „teoretika architektury“ Sugera ze Saint Denis. Výstava se stejným názvem – *Otevři zabradu rajskou: benediktini v srdci Evropy 800–1300* – se konala od 7. listopadu 2014 do 15. března 2015 ve Valdštejnské jízdárně na pražské Malé Straně.

Katalog sestává z osmi kapitol, které fenomén benediktinského mnišství, pojímány i jako znamení kontinuity v labilním světě střední Evropy (s. 15), mapují z různých stran; každá z nich se otvírá syntetickým textem na způsob studie a obsahuje pak jednotlivá analytická katalogová čísla s pevnou heslovou strukturou.

Že nejde jen o monasteriologii, ale o ambici zasadit mnišství do mnohem širšího kontextu, naznačuje zvláště *I. kapitola*, pocházející z pera Josefa Žemličky a Petra Sommera. Název spojuje soustavné publikace prvního z autorů o přemyslovském státě a zájem druhého z nich o povahu christianizace u nás: „Počátky českého státu christianizační optikou“. Pokřesťanství země, spojované výslovně s činností benediktinů (s. 20), tu není pojímáno jako nezávislý dodatek k „politickým dějinám“, ale jako důležitý integrační činitel. Christianizace neproběhla rázem, podle autorů byla u nás tato první „velká středověká globalizace“ v hlubší rovině dokončena až v 13. století. Studium klášterních dějin je tedy v katalogu hned od začátku podnikáno nejenom jako regionální až lokální antikvářství, ale jako součást bádání o dějích mnohem širších, souvisejících (integrační myšlenkou státnosti) nakonec i s dnešní přítomností. Katalogová část této kapitoly nám ukazuje exponáty od pohanských idolů přes proklamativně křesťanské náprsní křížky ke krásným a nákladným rukopisům evangeliářů. Zvláště stojí dva tematické soubory: takzvané svatovojtěšské relikvie, spojené s kultem druhého pražského biskupa Vojtěcha

(48nn.), a ukázky předmětů z pohřebních výbav pražských biskupů – jejich ostatky kdysi do novostavby katedrály přemístil kronikář a děkan svatovítské kapituly Beneš Krabice z Weitmile (s. 56nn.). Na s. 44 snad povzdechne, že známé a tajemné *Kyjevské listy* volají jako památka po komplexním novém prozkoumání.

II. kapitola („Svatý Benedikt“) napsal Petr Sommer sám. Odvádí nás v ní do Itálie v polovině prvního tisíciletí a věnuje se autorovi *Regula monachorum*, mnišské řehole, sv. Benediktovi. O jeho životě na přelomu 5. a 6. století jsme informováni z jediného zdroje, z *Dialogů* o něco mladšího svatého papeže Gregoria Velikého – a tak je kritika historické autenticity tohoto literárního pramene i podnětem sporů o osobu sv. Benedikta. Sommer nicméně tradiční pojetí nepopírá, jeho formulace jsou spíš zdrženlivé (s. 64). Pozoruhodný text *Řehole Benediktovy* měl od 10. století hodně co do činění s českými dějinami: jeho 73 stručných kapitol tvořilo osu života (institučního, liturgického, ale i praktického, a dokonce s programem duchovního života v „nástrojích dobrých skutků“ – tak se jmenuje 4. kapitola *Řehole Benediktovy* – a náznakem seznamu doporučené čerby v závěru) i českých a později moravských benediktinských klášterů (později i cisterciáckých), ženských i mužských. Málo známý benediktovský ikonografický cyklus z dnešního území České republiky je tu reprodukován na s. 64: nástěnné malby motivů ze života sv. Benedikta z 15. století v kostele téhož světce v Krnově-Kostelci.

Na tomto místě poznamenejme, že k působivosti knižního katalogu nemálo přispívají fotografie Martina Steckera (nepodceňujeme tím další fotografy, po této stránce je katalog opravdu na světové úrovni). Na s. 68 najdeme například čtvercový snímek z krypty v Saint-Benoît-sur-Loire, kde jsou uctívány ostatky patriarchy západního mnišstva. Je to příklad fotografie, která překračuje běžný dokumentační smysl ilustrace v katalogu a má svou vlastní podmanivou uměleckou hodnotu, danou symetrickou kompozicí námětu a pečlivou prací se snímáním světla a tlumených barev; dokumentární funkci přitom plní skvělým způsobem. Když už byl zmíněn text *Řehole Benediktovy*: v záhlaví hesla o rukopisu zvaném *Codex Sangallensis 914* (první třetina 9. století), nejdůležitějším dochovaném rukopise *Řehole Benediktovy*, spojeném jen několika málo články s autografem, je čtenář na s. 74 zván, aby si v mezinárodní elektronické síti prohlédl digitalizát tohoto rukopisu.¹

Ani v záhlaví *III. kapitoly* nechybí jméno Petra Sommera. Společně s Dušanem Foltýnem v ní popsal „Život v benediktinském klášteře“, jeho „stavební podobu a každodenní rytmus“. Dílo sv. Benedikta ani jeho cenobitská pravidla by v evropské kultuře nejspíš nezaujímaly tak významné místo, kdyby se text *Řehole Benediktovy* nestal normou celorišské reformy mnišství v 9. století. Při této příležitosti vznikly vlivné ideální představy, jak vlastně klášter má vypadat – asi mnozí je znají z dochovaného idealistického plánu kláštera ze St. Gallen (s. 112n., stejná reprodukce kupodivu i na s. 90). Tím, kdo plán pravděpodobně objednal, byl Haito, opat z Reichenau, účastník debat o monastické reformě vedené sv. Benediktem z Aniánu (s. 91). Autoři kapitoly se podrobně zmiňují o obsahu plánu a souvislosti s druhou cášskou synodou, která zmírnila původní přísnou podobu reformy.

Sommerův a Foltýněv výklad zabíhá i k materiálovému nosiči těchto idejí, sešívá-nému pergamenu, a nejsme ušetřeni ani průřezem pergamenových obdélníků na ovčí tělo

1 <http://www.e-codices.unifr.ch/de/csg/0914> (ověřeno 21. 4. 2016).

(s. 95). S interpretacemi tohoto plánu bývá jedna metodologická potíž: je to univerzální a ideální schéma, které známe odevšad a odnikud; odevšad obecně a odnikud takto konkrétně a úplně. Zrádná může být i stylistika oživující popis červenavých čar na sanktgallenském plánu. Popis je totiž v našem katalogu tak „živý“, že se z ideálního plánu stává mocí psaného slova plán skutečný: v místnostech školy „probíhala výuka“, oblátí „jedli v refektáři a vcházeli do kostela“ (s. 101). Kouzlo dané dynamickými slovesy musíme překonat, abychom nezapomněli, že v reálných, a zvláště českých klášterech to byly komplexy mnohem méně vybavené a rozlehlé. Ale je v nich zase něco navíc. Zahledíme-li se na plán s jakousi inventarizační touhou, shledáme, že chybí kapitulní síň, tedy oficiální shromaždiště komunity pojmenované podle pravidelného čtení „kapitol“ *Řehole Benediktovy*. Zvláštní kapitulní síň známe v klášterech až z 11. století. V katalogové části II. kapitoly zaujmou kromě nádherných předmětů (zlatý opatský cestovní kalich z Tyńce) a plastik nebo zlomků výzdoby svatojiřského kláštera (koneckonců prvního „jistého“ kláštera v Čechách) vděčné modely nedochovaných staveb, například ostrovského kláštera na vltavské inzule (s. 117). Aby se sklenulo vysoké s nízkým, je tu i vyobrazení venkovního záchodu (s. 141), jaké se asi nacházely i ve středověkých klášterech.

IV. kapitola se věnuje „Sochařství“ a napsali ji Aleš Mudra a Michaela Ottová. Zastavme se u pozoruhodné památky Vintířova náhrobníku z Břevnova (s. 168n.). Zajímavá je autorská hypotéza, že kameníka na památku označující místo odpočinku šumavského poustevníka, jehož kult se v Břevnově pěstoval, zprostředkoval Václav I. a že plastika souvisí s výzdobou tišnovského kláštera Porta Coeli. Jenže s kamenným artefaktem se pojí i řada otázek. Řádový historik Josef Bonaventura Pitr v knize o blahoslaveném Vintířovi (1762) popsal, jak kámen zedníci našli při stavbě dnešního kláštera. V našem katalogu se odmítá hypotéza podvrhu náhrobníku v raném novověku, která vznikla v souvislosti s izolovaným kamenem (stylově jde o dílo středověké). Přesto se nemohu zbavit dojmu nejasnosti – informací je málo. Je tady už Pitrův vylučovací argument, že kámen těžko spojit s někým jiným (jiným světcem) v Břevnově než s Vintířem/Guntherem. Na Weinkopfově rytině v Pitrově knize je ale ta spojitost jaksi příliš podtržena, když na něm čteme písmena „LIS G“ (o „G“ mluví v textu i Pitr), tedy zbytek slov „venerabilIS Guntherus“. Jenže „G“ vidíme na té nepřesné rytině jaksi záhadně promítnuté do ulomené části kamene – na fotografii už je jen „LIS“, což je na atribuci opřenou *jen* o filologii trochu málo (obě ilustrace v katalogu na s. 169). Ten kámen se zkrátka vzpouzí jednoduché interpretaci.

V. kapitola nadepsal Viktor Kubík „Knižní kultura a iluminace“. Text se liší od ostatních syntetických kapitol katalogu i formálně: množstvím odkazů a poznámek je to spíš studie v odborném časopise. Kdo se ale smíří s formou od zbytku katalogu odlišnou, najde tu informace velmi zajímavé: jsou to vlastně dějiny písemnictví, sledované ne jako dějiny abstraktních textů, ale jako historie dochovaných artefaktů, tedy fyzických knih. Protože hlavní hledisko tu není literárněhistorické (mířící k oněm abstrahovaným textům v nehmotné podobě), je zde přirozeně věnována pozornost i psacím látkám, kunsthistorickým souvislostem apod. Souhrnně a detailně je popsán soubor rukopisů souvisejících s korunovačním evangelistářem Vratislava II. (*koдексem Vyšehradským*; s. 206nn.). Z obvyklé středověké anonymity vystupují v této kapitole dva tvůrci, nebo dvě

osoby, Hildebert a Everwin, a to nejen na známé kresbě se zaháněnou myší. Opominuty nesmějí být v kultuře benediktinských klášterů v českých zemích *Opatovický homiliář* (s. 224), *Pasionál abatyše Kunhuty* (s. 250n.) nebo kodex zvaný *Gigas* (s. 228n.).

Jan Klípa se v *kapitole VI* věnuje doslova „Pokladům benediktinských klásterů“. Cennosti z vzácných materiálů byly v patřičné adjustaci samozřejmě ozdobou výstavy. Kromě očekávaných kalichů a patén tu nacházíme i předměty méně obvyklé a dnes neužívané, například elegantní kovové „eucharistické holubice“ (motiv nese svatodušní symboliku), určené k uchovávání nejsvětější svátosti oltářní. Většina liturgických předmětů užívaných k uchovávání eucharistických způsob jsou obvyklá *vasa sacra*, po staletí víceméně stejné, jen zdobením odlišné předměty – kalichy, patény apod. Už funkcí těchto předmětů a liturgickými předpisy bylo dáno, že u nich nebylo namístě šetřit náklady na materiál a provedení. Tohoto druhu jsou i proslulé poklady jako Tasillův kalich z 8. století (s. 282). Na s. 281 najdeme shrnutí o významu řeholníků jako tvůrců uměleckého řemesla v Evropě i u nás (sázavský opat Božetěch). Abychom nad katalogovou částí kapitoly nepodlehli zlatému mámení, připomeňme, že se tu k evokaci představ o výzdobě kláštera dosti využívá analogie: vystavené a zobrazené předměty, posbírané po velkoryse pojmované „střední Evropě“, jsou analogií toho, co mohlo být vybavením i v našich benediktinských domech. Tyto konkrétní předměty (a jsme rádi, že byly na výstavě pohromadě) se nacházely na velmi vzdálených místech, rozptýleně.

Mnohem nenápadnějšími artefakty se v *kapitole VII* – „Sfragistické památky benediktinského řádu“ – zabývala Petra Oulíková. Nevelké pečeti nejsou výstavnicky tak vděčné jako zlaté nádoby (na povedených fotografiích vidíme víc než ve skutečnosti), ale vracejí nás k osudům benediktinů v českých zemích. Ikonografie pečeti je důležitá pro pochopení sebeidentifikace jednotlivých domů (například Břevnova na s. 384–386). Přesto mysl maně sklouzává k obsahu listin, k nimž byly pečeti přivěšeny, a k jejich významu pro benediktinskou historii – jako je tomu u konfirmace privilegia papeže Jana XV. z přelomové doby kolem roku 1224 (s. 400).

„Druhý život středověkých benediktinů“ prezentuje v *kapitole VIII* Vít Vlnas. Přestože se tady ocitáme v evidentně jiném světě, aspoň náznakem se tu (být s lakunou těžkých dob mezi husitstvím a leopoldovským zklidněním, pro kláštery v Čechách a na Moravě lakunou dob boje o přežití) ukazuje kontinuita s dobou novou. Vrátime-li se k úvodní kapitole Žemličkové a Sommerové, hledající v benediktinském raném středověku a christianizaci mj. kořeny budoucí státnosti, nacházíme tady pokračování a navázání. Ano, možná si i někteří návštěvníci výstavy ve Valdštejnské jízdárně kladli otázku, zda ty středověké kláštery existovaly i potom a případně zda trvají i dnes. V úvodu kapitoly je řeč o aktivitách benediktinů v českých zemích v 18. století a pak, jak je autorovi blízké, se pozornost stočí na obraz benediktinských dějin v rodící se české moderní žurnalistice a historiografii.

Na první pohled disparátní, nemedievistická část tak nakonec uživateli katalogu nabízí jisté pojitko s jeho dobou, resp. s jejími dosud živými počátky a maticemi mnohých stereotypů. Hledáme-li tu spojitost s ostatními částmi knihy, nabízí se možnost všimnout si novověkých zobrazení starých klášterů, jako je Benediktovo původně poustevnícké Subiaco (s. 423) nebo výše zmíněného Reichenau na Bodamském jezeře (s. 427), případně kláštery

domácí (s. 440nn.). Ke kapitole o rukopisech se kruhem vracíme u reprodukcí miniatur z *Pasionálu abatyše Kunhuty* z 19. století (s. 438n.).

Nakonec drobnost ke katalogové části této kapitoly. Petra Zelenková se na s. 448 zamýšlí nad tím, zda známé veduty benediktinských klášterů (dochované často samostatně a přetiskované ještě ve 20. století z původních, bohužel dnes už zase nezvěstných desek) patří k bazálnímu dílu české benediktinské monasteriologie z pera Magnoalda Ziegelbauera *Epitome historica* (1740). Knihovna Google Books nabízí digitalizát klementinského tisku 51 A 18.² Za předmluvou je v digitalizovaném exempláři vevázán grafický list. V Google Books vidíme sice jen pravý horní roh nerozloženého mědirytu, ale ten je nezaměnitelný: je to jedna z hledaných vedut. Přinejmenším tedy existují exempláře, jako je ten „břevnovský“, o který se kdysi při dataci rytin opíral Oldřich J. Blažíček.

Celkově máme v recenzované publikaci před očima monumentální obraz středověkých benediktinských klášterů ve střední Evropě. Zájem o české země je možná v katalogu silnější než na výstavě, ale vzhledem k absenci nějaké moderně pojaté syntézy dějin benediktinů a benediktinek v Čechách a na Moravě³ tak aspoň katalog plní více tuto žádoucí funkci.⁴

Kniha je opulentně upravena, při prodejní ceně jistě nerentabilně, a zůstane trvalou podívanou. Také sklídila v tomto směru ocenění. Jednoduché černo-zlaté řešení Jany Vahalíkové pracuje s dostatkem prostoru pro text i obrazy, užívá dvou druhů papíru (lakovaný na náročné reprodukce a kulér na technické části knihy), jediným zdobným prvkem je šikmá zlatá čára objevující se na začátcích textových celků, na titulní straně i jako dělítko dvou číslic ve společné paginaci dvoustrany. Při velké váze knižního bloku trpí papírová obálka s chlopněmi, která využívá matného efektu nelakovaného papíru bez lamina, konvenujícího zřešelé fotografie opukového Vintířova náhrobníku.

Je jisté, že katalog bude nadlouho kompendiem, v kterém se budou hledat detaily a z kterého budou vycházet i celkové náhledy na jednotlivé složky středověké benediktinské kultury v českých zemích a okolí.⁵

Ondřej Koupil

2 https://books.google.cz/books?id=BuFdAAAACAAJ&hl=cs&source=gbs_navlinks_s (21. dubna 2015).

3 Půjčujeme si název syntézy poslední, kterou podal benediktin Johannes Zeschick v roce 1993 a jejíž český překlad (nezmíněný v bibliografii recenzovaného katalogu) vyšel v roce 2007 (*Benediktini a benediktinky v Čechách a na Moravě*. Přel. Z. Lochovecký. Praha, 2007 (= Pietas benedictina 12).

4 Dalším syntetickým pokusem je připravovaná kniha Josef ŠRÁMEK, *Břevnovské opatství ve středověku: Břevnov, Rajhrad, Police nad Metují a Broumov*, Praha 2016 (= Pietas benedictina 22).

5 U podobně rozsáhlého díla si nelze představit drobná přehlednutí při scelení textů mnoha autorů do jedné knihy. Těžko předpokládat možnost opravy při dalším vydání, ale aspoň několik detailů pro zpřesnění: na s. 46/47 u kat. č. I.24A–E (přemyslovské denáry) stojí v popisích obrázků omylem „I.17A–E“; při zkrácených bibliografických odkazech marně hledám v literatuře položky jako Dragoun 2000, Hledíková 1988 nebo Sádlová 2004; střídá se nejen psaní verzály ve slově „Řehole/řehole“ (závisí na pojmenovací intenci), ale najdeme i „Regule“ v plurálu – ne všem je asi zřejmé, že jde stále o týž normativní text; v kapitole o rukopisech pak najdeme kuriózní „skloňování“ latinských názvů rukopisů jako „Mater verborum“ (genitiv na s. 242), „Liber viaticum“ (snad dativ na s. 250) nebo Liber viaticum (genitiv na s. 251).

Lenka JIROUŠKOVÁ

Der heilige Wikingerkönig Olav Haraldsson und sein hagiographisches Dossier. Text und Kontext der Passio Olavi (mit kritischer Edition)

(= Mittellateinische Studien und Texte, vol. 46)

Bd 1 – Untersuchung

Bd 2 – Edition und Bildmaterial

Leiden–Boston, Brill 2014, 828+252 s., set ISBN 978-90-04-26413-7;

ISBN 978-90-04-23677-6 (vol. 1) a 978-90-04-26623-0 (vol. 2).

Editorka legendistického textu či spíše souboru textů a zároveň autorka objemného interpretačního komentáře se práce chopila s osobním zaujetím, jak vidíme již z úvodních odstavců prvního svazku („Eine Karte und ein Schiff: Anstele eines Vorwortes“). Pro dílo, které zde vykonala, by ovšem osobní zaujetí nestačilo; Lenka Jiroušková disponuje osvědčenou kompetencí a metodologickou výzbrojí v oblasti hagiografie a vizionářských textů a ve výzkumu středolatiné literatury vůbec (zřejmě je to z její odborné produkce, jak ji odráží seznam literatury v závěru prvního svazku i poznámky pod čarou), má za sebou i zkušenost editorskou. Již ve své poslední velké práci o Visio Pauli prezentovala středověkou literaturu jejím žánrově specifickým, polyfunkčním a zejména na jazykovou oblast nefixovaným charakterem, podobně jako u Visio Pauli jsou nám i na Passio Olavi představeny průniky latinských a vernakulárních hagiografických textů.

Snažit se uvádět čtenáře recenze rámcovým popisem publikace do obsahu zejména prvního svazku tohoto spisu by bylo nejen zdlouhavé (i vzhledem k jeho rozsahu), ale i zbytečné. Chce-li se čtenář seznámit se spisem pouze povšechně, může si přečíst autorčina „Prolegomena“ (s. XXVI–XXXI), kde se poučí o struktuře spisu, o použitých metodách a do jisté míry i o výsledcích výzkumu, který zde byl podniknut. V podobném smyslu instruktivní jsou také úvody k jednotlivým oddílům a kapitolám spisu a také praktické a uživatelsky vlídné předběžné závěry („Zwischenbillanz“) a nakonec ovšem závěrečná (XIV.) kapitola prvního svazku („Das Nachleben der Heiligen und das Leben der Passio Olavi“). Pro účel recenze zde rozdělím její první díl, který vlastní edici předchází, do tří celků: prvních devět kapitol zkoumá dochování a textovou tradici Passio Olavi; kapitoly X–XII se soustřeďují především k souboru či souborům popisujícím světcovy zázraky a tážtí se na jejich funkční typologii a na chápání a prezentaci svatosti („Konstruktion der Heiligkeit“) v Passio Olavi, zabývají se úlohou některých topoi a konečně líčení a funkci snů a vidění v zázracích sv. Olafa. Kapitola XIII tematizuje dvě specifické textové podoby Passio Olavi, recenze II a III, a nese výstižný i vtipný nadpis „Die Passio Olavi in den Händen der Kaufleute“.

Není samozřejmé a je velmi užitečné, že knihu doprovází řada příloh (počtem deset), jež ilustrují a dokládají rozboru a výsledky jednotlivých kapitol svazku: vedle Conspectus siglorum (který je ve svazku záměrně podán v totožné podobě dvakrát) a mimořádně pozoruhodného a důkladně zpracovaného (28 stran petitové sazby) katalogu rukopisů a tisků, je zde např. komparativní (vzhledem k jednotlivým textovým částem) tabulka specifických syntaktických jevů, podobně srovnávací soupis rytmických větých

závěrů. Nemluvě o další víceméně povinné, ovšem bezvadně provedené a podané výbavě, jako jsou soupisy a rejstříky.

Nyní aspoň některé závěry a postřehy z těchto tří celků, na něž jsem si z praktických důvodů pro tuto recenzi dovolila rozdělit její první svazek. Ze studia dochování a rukopisné tradice vyplynulo, že se u *Passio Olavi* nedá mluvit jako o jednotném textu, jak jej podával dosavadní ediční přístup na základě jednoho rukopisu (u Jirouškové CCC – Oxford, Corpus Christi College, Cod. 209), nýbrž že se jedná o soubor vznikající postupně, nejprve ve vrcholném (Recenze I) a ve své novější podobě pak v pozdním středověku (Recenze II, III), přičemž ani tyto recenze nejsou vnitřně celistvé, editorka uvnitř nich rozpoznala pečlivým rozbořením jejich rukopisného dochování vždy dvojí redakci („Fassung“) a potvrdila tím názor svého předchůdce (Aarno Malin); Jiroušková nadto zjistila, že rukopisné dochování oddílů o zázracích vykazuje naprosto odlišnou situaci (s. 34).

Dosud známé rukopisy tohoto souboru latinských textů Jiroušková rozšířila třemi novými nálezy, všechny patří ke třetí recenzi a pocházejí z 15. století, a to z Magdeburgu a z Greifswaldu. Obsahu těchto kapitol pak odpovídá ve druhém, edičním svazku i podoba edice: s. 13–29 přináší edici první recenze ve dvou redakcích (A, B), s. 30–76 zázraky (bez rozlišení na redakce), na s. 77–88 se nachází text druhé recenze (redakce C), na s. 89–173 je otištěna edice třetí recenze, opět ve dvou redakcích (D1, D2).

Úvahy o době a prostředí vzniku, o autorství či redakci *Passio Olavi* přivádějí autorku k osobnosti Øysteina Erendssonse, zvaného též Augustinus, arcibiskupa v Nidaru (Drontheim), v jehož okruhu konkrétní textová podoba vznikla patrně ke konci XII. století. První dochovaný rukopis, také již z osmdesátých let onoho století, je však anglického původu (cisterciáci ve Fountains); původní verzi je delší redakce A, zatímco kratší B vznikla její abreviací. Specifickou otázkou je pak různá struktura a pozice jednotlivých prvků oddílů o zázracích. Z něj upozorním též na syntaktickou a stylistickou analýzu autorské řeči a na užívání klasických latinských i biblických textových vzorů, kde Jiroušková upozorňuje např., že údajné hojné užití vergiliovských obrátů není možno v první části legendy (*Passio – Teil*) prokázat (sv. I, s. 133), neméně důkladnému rozboru je podroben jazyk oddílů o zázracích (*Mirakelteil*). Autorka zde (sv. I, s. 168) konstatuje, že je *Passio Olavi* stylisticky disparátní dílo více autorů, přičemž je důležité (s. 204), že *Passio–Teil* a oddíl o zázracích je nutno chápat jako navzájem oddělené jednotky textové tradice, že se dějiny textu obou těchto jednotek navzájem liší.

Vycházejíc z jedinečné pozice rukopisu CCC (Oxford), pocházejícího z anglického cisterciáckého prostředí (Fountains) se pak autorka ptá na kontexty, v nichž se geograficky a kulturně historicky vzato textová tradice *Passio Olavi* uskutečňovala: v Anglii, zvláště v cisterciáckém prostředí, v Severní Francii, zde zvláště u benediktinů a v pařížské svatoviktorské škole, ve Skandinávii, v samotném Norsku (např. Vadstena jako jedno z center pozdně středověkého Olafova kultu), v severním Německu, v Dánsku mezi augustiniánskými kanovníky. Jiroušková zde nepracuje pouze se zápisy Olafovy legendy: stále bere v potaz jako součást textové tradice také liturgické texty, doklady světcova kultu ve zkoumaných oblastech. Neponechává stranou ani relevantní vernakulární texty. Celý tento výzkum vedl k řadě nových nálezů a zjištění: např. v breviáři (14.–15. stol.)

augustiniánských kanovníků ze severoněmeckého Segesbergu, dochovaném v rukopise Národní knihovny v Praze (IX F 10), se díky autorce recenzované knihy setkáme nejen se sv. Olafem, ale také se vzácným oficiem svatě Sunnivy, Olafova ženského protějšku.

Desátá, jedenáctá a dvanáctá kapitoly zpracovávají Olafovu legendu a soubor zázraků pod zorným úhlem funkční typologie. Typologické klasifikaci jsou nejprve podrobeny zázraky (in vita a post mortem) a poté postava samotného svatého krále, jeho svatost – rex sanctus, rex iustus; sanctitas monastica, sanctitas politica. Zde se autorka obrací i k prezentaci sv. Olafa a zejména jeho zázraků ve výtvarném umění; za odkazy k obrazovým přílohám (ve druhém svazku, příslušné doklady jsou zde od č. X do č. XIII, s. 210–220) je čtenář či uživatel publikace mimořádně vděčný a recenzentka doporučuje tyto obrázky jeho zvláštní pozornosti. Upozorníme, že na deskách obou svazků recenzované publikace je použito vyobrazení právě z tohoto okruhu. Typy, jejichž popisy se rozprostírají v hagiografických textech od raného středověku až po jeho vrcholné a pozdní období, ovšem v různých podobách, s různými aspekty a především s velmi různými funkcemi, představuje Jiroušková užitečně právě na textech o sv. Olafovi. I zde je zjevná autorčina mimořádně obsáhlá a důkladná znalost pramenů i literatury, namátkou – tam, kde se její výklad dotýká raného středověku, sahá s výhodou po rozbořech merovejské panovnické svatosti, které podal František Graus; ve vrcholném středověku se nabízí souvislost s anglickým prostředím, speciálně eventuální ovlivnění olafské hagiografie obrazem svatého biskupa, konkrétně Tomáše Becketa; a tam, kde typ královské svatosti kolísá mezi monastickým a politickým ideálem, se nabízí pomyslení na českého svěťce svatého Václava, jehož hagiografie ovšem Jiroušková rovněž využívá (s. 513, pozn. 141, v jiném kontextu a šířeji pak dále, zvláště na s. 577 a pozn. 24).

Masivní uplatnění topiky, v tomto případě v popise dějů, nikoli třeba osob, ukazuje jedenáctá kapitola právě na příkladu topu zázračného vysvobození vězně; ovšem zřetel k topickému charakteru středověké narace patří vůbec k samozřejmým základům metody autorčiny hermeneutiky. Dvanáctá kapitola se věnuje snům a viděním v zázracích sv. Olafa, opět se stálým zřetelem k topickému charakteru těchto scén v hagiografii i jinde; hodný pozor je zde přesah k antickým a zvláště středověkým léčitelským a lékařským představám. Snad ještě k topice zázračných uzdravení: mimořádně vydatným zdrojem těchto zázraků (jakož i dalších, jaké též nalezneme v Olafově hagiografii) je *Dialogus miraculorum Caesaria* z Heisterbachu, text asi o století mladší, než je hlavní zápis Olafovy pašije. Bylo by zajímavé pokusit se o stanovení takovéto funkční typologie i u něj, jde i v tomto případě o cisterciácké prostředí, jaké hrálo nemalou roli u zrodu Olafovy legendy (to vše navazuje, jak ostatně Jiroušková opětovaně připomíná, na *Dialogy Řehoře Velikého*). Na okraj připomenou, že o podobnou funkční analýzu zázraků se pokusila, byť na zcela jiném souboru hagiografických textů, v 80. letech 20. století Constanze Rendtel.

Rukopisnou tradici Olafovy legendy sleduje do doby 12. a 13. století na osudech druhé a třetí recenze třináctá kapitola s výstižným titulem „Die Passio Olavi in den Händen der Kaufleute“, kde můžeme pozorovat, jak se ve vrcholném středověku přesunuje centrum Olafova kultu do Dánska a na německý sever, přičemž mělo podstatný význam prostředí severoněmeckých a dánských hansovních měst. Oproti starším fázím života Olafovy pašije, v nichž pozorujeme prostředí feudálního světa, se v nových recenzích odráží rodící se městská

kultura a důrazy nové religiozity: zejména analýsa zázraků, které jsou zde navíc oproti textům první recenze, ukazuje na nový historicko-spoločenský kontext v prostředí, kde se tyto mladší recenze šíří. Uplatňují se zde i prvky vernakulárních ság a folklóru. Příznačné je, že do Zlaté legendy Jacoba de Voragine vstoupilo vyprávění o sv. Olafovi právě ve verzi recenze II. Je fascinující pozorovat, jak je právě v této recenzi starý hagiografický model paralely mezi Kristovou pašijí a utrpením daného světce doveden až ad absurdum: nejenom snášení zla a pronásledování ze strany nepřátel, nejen podobnosti závěru mučedníkovy života, ale až i jeho úplný pozemský konec: Olaf už neumírá v boji s přívrženci svých předních odpůrců, je ukřižován (zde odkazy k obrazové příloze XIII2a–b, sv. 2, s. 220)!

Edice, již přináší druhý svazek, je první kritická edice *Passio Olavi*, zpracovaná na základě veškerého dochovaného pramenného materiálu, nejprve rukopisů, pak i starých tisků, zatímco jediná starší edice *Passio Olavi* (Metcalf 1881, edice dalších méně významných textů viz ve sv. 1, s. 244 v seznamu literatury) byla pořízena na základě jediného rukopisu (CCC, Oxford) a podává tudíž pouze text první recenze. Tradiční a dosud obvyklá textově-kritická metoda by mnohé editory vedla k odlišnému řešení, totiž k pokusu o rekonstrukci textu na základě kolace dochovaného materiálu všech tří recenzí a jejich redakcí, a pokud by byl přijat jako výchozí oxfordský rukopis (CCC), všechny *lectiones variae* a masívnější odlišnosti dalšího dochovaného textového materiálu by se ocitly v textově-kritickém aparátu; ten by ovšem svým rozsahem nepochybně značně přesáhl vlastní text.

Presvědčivá je i námitka, že by tak z editorovy dílny vyšla legenda, jaká nikdy neexistovala, a nadto je editorské stanovisko L. Jirouškové dobře zdůvodněno výsledky jejího výzkumu, podanými v prvním svazku námi recenzované práce. Jak vyplývá již z informace, kterou jsme zde podali o jeho obsahu, přináší edice odděleně znění všech tří recenzí, uvnitř nich pak ve sloupcích jejich navzájem odlišné redakce. Texty jsou pod čarou doprovázeny (1) věcným komentářem, (2) poznámkami k intertextualitě – biblické citáty, aluze, textové shody, (3) textově kritické poznámky. Věcný komentář užitečně často odkazuje k výsledkům výzkumu, které přinesl první svazek. K intertextualitě: domnívám se, že v mnoha případech jde v nejlepším případě o spíše nahodilé textové shody – simlie, nebo častěji o slovní obraty biblického původu běžné ve středolatinšských textech, často bez povědomí jakékoli vazby k Vulgátě. Těto vlastnosti středolatinšské literatury nejen ve vztahu k biblickým, ale i k antickým, patristickým a dalším autoritám, je si ovšem autorka vědoma (srov. např. sv. 1, s. 96–97, 168). Mimobiblické výrazy a slovní obraty proto uvádí s významnou výhradou v poznámce v „*Index verborum et locutionum*“, s. 248nn. ve druhém svazku.

Obrovská práce, již odvedla Lenka Jiroušková, je vydatným zdrojem poznatků o legendě svatého Olafa, o středověké latinské hagiografii vůbec, o jejích žánrových, typologických a funkčních, jazykových a stylistických specifikách, to vše s přesahem k liturgickým zdrojům, k dějinám kultu světců ve středověku, a s důkladným přihlédnutím k vernakulárním pramenům a k výtvarné produkci. Máme před sebou také výtečnou moderní edici celého latinského souboru hagiografie sv. Olafa v kritické synopsi. Nezbývá než obojí, tedy jak zjištění, jež přináší první svazek, tak samu edici, doporučit dalšímu bádání o literární kultuře středověku.

Jana Nechutová

Jean FLORI

Richard Lví Srdce. Král a rytíř

Praha, Argo 2016, 472 s., ISBN 978-80-257-1602-1.

Preklad práce francúzskeho medievistu Jeana Floriho sa zaoberá osobnosťou Richarda I. anglického panovníka (1157–1199) nosiaceho prívlastok *Levie Srdce*. Jean Flori (*1936) sa venuje najmä rytierstvu. Richard bol mimoriadne osobitým človekom, žil v dobe začínajúceho rytierstva, zároveň však aj v časoch feudálnych rozbrojov na oboch stranách kanálu La Manche. Sám sa ocitol aj v Stredomorí, na Blízkom Východe a v neposlednom rade aj v strednej Európe. Do značnej miery bol Richard aj osobnosťou kontroverznou a zložitou. Prináležal však najmä k panovníckym osobnostiam, k elite feudálneho sveta, ktoré často fascinovali historikov, najmä medievistov (hoci prevažne zo západnej Európy), čo sa odrazilo aj na historickej spisbe. Mimo kráľovských portrétov, ktoré vytvoril Jean Flori, spomeňme opus Jacqua Le Goffa venovaný francúzskemu kráľovi a svätcovi Ludvíkovi IX.¹ Mimo týchto diel pre medievistu môže byť zaujímavá ešte biografia sicílskeho panovníka Rogera II.² V stredoeurópskom priestore sú panovnícke portréty (zároveň poňaté ako dobová freska) pomerne vzácnym javom. V českom prostredí však nachádzame premyslovské či luxemburské biografie, na rozdiel od Slovenska, kde diela tohto typu výrazne absentujú.

Zároveň toto nie je po prvý krát, kedy sa čitateľovi dostáva do rúk biografia od Jeana Floriho pojednávajúca o význačnej a komplexnej stredovekej osobnosti zo západnej Európy. Flori čitateľom už načrtol Richardov príbeh prostredníctvom životopisu jeho matky Eleonory Akvitánskej.³ Treba podotknúť, že obe diela nie sú len biografiami ale najmä sú rozsiahlou freskou zahrňujúcu rytierstvo, cirkev, politické, rodinné ako aj milostné intrigy. Z oboch publikácií možno teda vidieť zložitost stredovekého sveta pulzujúceho v tom čase najmä na dnešnom francúzskom a britskom území. Eleonorin aj Richardov život ukazuje, že Plantagenetovci boli rodinou zloženou z individualistických jedincov. Na dotvorenie zložitého rodinného príbehu by do mozaiky zapadala ešte biografia Eleonorinho manžela a Richardovho otca Henricha II. s načrtom anjouvskej genézy.

Richardov príbeh od Floriho sleduje mnohé. Všetma si rodinné drámy medzi Plantagenetovcami navzájom, či priamo medzi Plantagenetovcami a Kapetovcami, kde sa viedli kruté boje o panstvá a hrady. Vidíme aj zložitý svet formujúceho sa rytierstva a tiež križiackych výprav, v tejto dobe stále živého fenoménu. Pričom však nutne podotknúť, že existovali dynastické väzby Plantagenetovcov (resp. Anjouovcov) a Kapetovcov na elity križiackych štátov na Blízkom Východe. Otázka týchto dŕžav bola teda stále aktuálnou.

Flori rozdeľuje svoje dielo na dve základné časti. Najprv sledujeme Richardovu životnú dráhu smerujúcu od kariéry začínajúceho rytiera až po križiaka a anglického panovníka. Vidíme ako sa formovala richardovská legenda ideálneho rytiera (zároveň aj brilantného stratéga), ktorá sa naplno prejavila v čase III. križiackej výpravy. Druhá časť

1 Jacques LE GOFF, *Svatý Ludvík*, Praha 2012.

2 Hubert HOUBEN, *Roger II of Sicily. A Ruler between East and West*, New York 2002.

3 Jean FLORI, *Eleonora Akvitánská. Vzpurná královna*, Praha 2014.

diela približuje Richarda ako súčasť rytierskeho sveta. Čitateľovi približuje aj to, ako bol Richard vnímaný svojimi súčasníkmi a aký je jeho obraz v kronikách. Práca obsérne reflektuje i Richardovo pôsobenie vo Svätej Zemi a Stredomorí ako aj jeho následne zajatie a väznenie. Autor takisto nevynecháva svojim záberom ani kontroverznú otázku Richardovej homosexuality a jeho vzťahu k ženám.

Autor poskladal komplexný obraz panovníka a jeho doby. Využil pritom značné množstvo prameňov, z ktorých ukážky ponúka čitateľom. Prehľadnosť práce zvyšujú mapové a obrazové prílohy a tiež rodokmene anglickej a francúzskej dynastie. Tieto prílohy výborne poslúžia čitateľovi orientovať sa v zložitých geopolitických a dynastických vzťahoch v plantagenetovských a kapetovských domíniách.

Jean Flori rozpráva Richardov príbeh, ale oboznamuje nás aj s rodinnou genézou Plantagenetovcov. Richardovu mladosť až po jeho nástup na pozíciu grófa z Poitou osvetľuje málo prameňov, preto autor sústredí pozornosť na situáciu v rodine, ktorá ešte nebola natolko poznačená drámami a intrigami. Anglické kráľovstvo bolo však otriasané napätým vzťahom kráľa Henricha II. a arcibiskupa Tomáša Becketa a najmä keď táto situácia vyvrcholila násilnou smrťou arcibiskupa v roku 1170. Gro Floriho výkladu vyplňajú rodinné konflikty – predovšetkým to bol boj o moc medzi Henrichom II. a jeho synmi. Veľkú rolu tu zohrával aj neistý vzťah s Kapetovcami či zložitá otázka plantagenetovských dŕžav a ich lénnej podriadenosti voči francúzskemu kráľovi. Aj nástupníctvo na anglický trón bolo nejasné. Postupne však vidíme ako Richardovi bratia zomierajú a on sám, neplánovane, sa stal dedičom anglickej koruny. Hoci bol Richard zasnúbený s dcérou Ludovita VII., sobáš neustále odkladal, čo bolo trňom v oku nielen Kapetovcov, ale aj súdobých kronikárov.

Významným momentom, ktorý zasiahol Európu, bol pád Jeruzalema v roku 1187. Strata kresťanských dŕžav zarezonovala medzi Plantagenetovcami aj Kapetovcami. Odjazd na pripravovanú križiacku výpravu sa mnohým javil ako cesta k úspechu aj útek od domácich problémov. Richard sa podujal na výpravu takmer bez zaváhania. Na výpravu sa chystal aj sám Henrich II. aj Filip II. August. Richardove plány sa pomaly uskutočňovali, zatiaľ čo kráľa Henricha zasiahla smrť. Flori oboznamuje s Richardovou cestou cez Sicíliu a Cyprus, pričom sú líčené detaily o Richardových vojenských zásahoch na oboch ostrovoch. Až napokon jeho cesta smerovala ku kresťanskému Zámoriu.

Richardovo účinkovanie počas III. križiackej výpravy je detailne vylíčené. Autor pred čitateľom rozplietá celú Richardovu odyseu od jeho cesty z Anglicka až neskôr po zajatie a prepustenie. Jean Flori je detailným znalcom plantagenetovského sveta, ale v Stredomorí už stráca prehľad. Snáď za drobné faktografické chyby možno považovať mylné uvedenie kňiežaťa Raymonda z Antiochie a Bohemunda z Tripolisu, namiesto Bohemunda z Antiochie a jeho syna Raymonda. Tento nedostatok je však nahradený komplexným výkladom Richardovho pôsobenia na Blízkom Východe. Bolo by však možno vhodné uviesť, aký bol Richardov vzťah k Jeruzalemskému kráľovstvu. Richard bol vo svojej dobe vedúcou osobnosťou križiakov, resp. celej III. križiackej výpravy. Formátom svojej osobnosti zatienil všetkých feudálov kresťanského Zámoria. Nevychádzal však tento moment aj z Richardových možných nárokov na jeruzalemskú korunu? Richardov priamy predok z otcovej strany bol Fulko z Anjou, najvýznamnejší jeruzalemský kráľ.

Tento moment zdôraznenia akejsi dedičnej kurately a politickej stability Anjouovcov voči Jeruzalemu zrejme v práci absentuje.

Dramatickosť Richardovho života sa zvyšuje po jeho odchode z Akkonu po 9. októbri 1192. Anglický kráľ sa dostáva do zajatia. Predtým však putuje po Stredomorí a ocitá sa aj na Jadranskom pobreží. Hoci J. Flori na iných miestach odkazuje na mnohé kroniky, na tomto mieste neuvádza potrebné pramene a možno nie úplne jasne podáva Richardovu cestu po Jadrane. Čitateľ sa dozvie na stranách 158–159 ako Richard plánoval svoju cestu cez Stredomorie do rodného Anglicka. J. Flori podáva Richardovu cestu z Korfu k Zadaru, kde sa jeho družina snažil získať glejt. Autor uvádza, že pánom tunajšieho územia bol Menhart z Gorice (s. 159), čo nesúhlasí. Grófstvo Gorica sa nachádzalo v okolí Terstu, čo je od Zadaru pomerne značný kus cesty. Pánom Zadaru bol v tom čase uhorský panovník Belo III., hoci o toto strategické dalmátske mesto musel najskôr súperiť s Benátkami. Na tomto priestore úplne absentuje aj legenda o Richardovom pobyte v Dubrovniku, kde dal postaviť kostol.⁴ Richard sa zrejme naozaj ocitol v Dubrovniku. Jeho pobyt tu dokladá aj laonský anonymný kronikár.⁵

Okrem toho početné kroniky dokladajú Richardovu cestu cez uhorské územie (zrejme myslené chorvátske pod uhorskou správou).⁶ Maďarský medievista Jozsef Laszlovszky sa domnieva, že Richard sa chcel dostať do Ostrihomu, kde mohol byť priateľsky prijatý uhorským panovníkom Belom III. a jeho manželkou Margarétou (vdova po Richardovom bratovi Henrichovi, mladšom anglickom kráľovi, zároveň bola sestrou Filipa II. Augusta, francúzskeho kráľa).⁷ Možné Richardove väzby (či putovanie) s Uhorskom autor žiaľ nespomína. Flori sa domnieva, že Richard chcel putovať cez Čechy a Moravu (s. 158 a s. 160). V tom čase však mohli byť Čechy poznačené bojmi medzi Přemyslom Otakarom I. a jeho bratrancom, pražským biskupom Jindřichom Břetislavom. Flori uvádza, že moravský vládca bol Richardovi naklonený (s. 160). Ako dospel k tomuto tvrdeniu, je otázne. Osoba anglického pôvodu – olomoucký biskup Róbert pôsobil na Morave až od roku 1201.⁸ Dospieť k Richardovej ceste (len plánovanej alebo uskutočnenej) je pomerne náročné a však je určite vhodné predostrieť viaceré pramene či možnosti.

Po Richardovom putovaní prišlo k jeho zajatiu – v skutočnosti akt pomsty zo strany rúmskeho vojvodu Leopolda, ktorému Richardovi rytieri zhodili zástavu v Akkone. Neskôr

4 k tomu aj Ivica PRLENDER, *An Eastern Adriatic merchant Republic (Dubrovnik) facing the Temptations of the Crusades*, in: Z. Hunyadi – J. Laszlovszky (eds.), *The Crusades and the Military Orders. Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity*, Budapest 2001, s. 173–186.

5 *Chronicon anonymi Laudunensis canonici*, in: Albin Ferenc Gombos (ed.), *Catalogus fontium historiae Hungaricae I.*, Budapestini 1937, s. 495.

6 *Albericus monachus Trium Fontium Chronicon*, in: Tamtáž, s. 29; *Arnoldus Lubecensis, Chronica Sclavorum*, in: Tamtáž, s. 306; Otto de S. Blasio, *Chronici Ottonis Frisingensis apendix*, in: A. F. Gombos (ed.) *Catalogus fontium historiae Hungaricae II.*, Budapestini 1937, s. 1760; *Prolemaeus Lucensis Annales*, in: A. F. Gombos (ed.) *Catalogus fontium historiae Hungaricae III.*, Budapestini 1938, s. 2005.

7 József LASZLOVSZKY, *Nicholaus clericus: A Hungarian student at Oxford University in the twelfth century*, in: *Journal of Medieval History*, vol. 48,3, 1988, s. 221.

8 Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterciáckého řádu v Čechách 1142–1420*, Praha 2013, s. 295.

Leopold predal Richarda cisárovi Henrichovi VI., ktorý zase takýmto príkorím odpovedal Richardovi za jeho zásah na Sicílii. Keď sa kráľovná-matka Eleonora dozvedela, že Richard je v zajatí, rozbehla napínavú diplomatickú hru a žiadala exkomunikáciu cisára. Detaily celej diplomatickej vojny, ktorú rozpútala Eleonora, si môže čitateľ nájsť v Floriho práci venovanej akvitánskej vojvodkyňi.⁹ Zaujímavá je nepochybne aj suma, ktorú cisár Henrich požadoval za Richarda (takmer tridsaťpäť ton striebra), čo malo nemalý dopad na finančnú situáciu Anglicka. Richardovo väznenie skončilo až 4. februára 1194. Pred anglickým kráľom ešte ležala neľahká úloha vysporiadať sa so svojim bratom Jánom a predovšetkým s Filipom II. Richardov život však skončil na jar roku 1199. Flori popisuje, že už v tejto dobe sa začala vytvárať Richardova legenda. Už samotná jeho smrť bola opradená mýtami.

Druhá časť práce skúma Richarda ako rytiera, je to aj analýza jeho prívlastku „Levie Srdce“. Jean Flori s erudíciou uvádza svet rytierstva, jeho pravidlá nutné k pochopeniu. Zároveň sa čitateľ môže ešte detailnejšie zoznámiť s Richardovými slávnymi bitkami a jeho túžbou vykonávať hrdinské činy. Autor sa dostáva aj k Richardovej sexualite a jeho vzťahu k ženám. 12. storočie predstavovalo ešte dobu silných mužských priateľstiev, ktoré už súčasníkovi príliš nehovorila. Aj rytiersky svet bol svetom mužov, kde sa Richard takmer po celý život pohyboval. Kronikárom sa však zdalo prinajmenej zvláštne, že Richard sa akoby (hoci nie explicitne) vyhýbal ženám a občas sa objavujú aj neurčité správy o „hriechu“, ktorý spáchal. Nie je jasné, o čo išlo, ale Flori, hodnotiac aj staršie názory historikov na tohto anglického panovníka, vidí Richarda z tejto stránky ako „univerzálneho milenca“. Dodajme že, sexuálne delikty sa objavovali v tejto dobe zrejme často (Richardov otec Henrich mal zrejme pedofilné sklony) a správy o nich tvorili „bulvár“ (nielen) plantagenetovského sveta.

Richard Levie Srdce bol kráľom Artušom 12. storočia, rytierskym kráľom, rytierskou osobnosťou par excellence, určite bol svojským a osobitým mužom, ktorého legenda však prežíva dodnes. Medievista Jean Flori nám predstavil zložitý príbeh tohto muža, jeho rodiny a vtedajšieho sveta rytierov a dvorských intríg. Ide o komplexne a odborné vypracovanú štúdiu, ktorá môže poslúžiť širokej verejnosti, ale i historikom.

Peter Bučko

Petr VOIT

Katalog prvotisků Strahovské knihovny v Praze

(= Bibliotheca Strahoviensis. Series monographica, sv. VI)

Praha, Královská kanonie premonstrátů 2015, 1335 s., z toho s. 105–112 a 793–1067
jsou barevná vyobrazení, ISBN 978-80-88009-05-4.

Knihovna premonstrátské kanonie na Strahově je doslova svetově proslulá svými interiéry, mezi odborníky ale zejména také svými jedinečnými fondy, o které rovněž soustavně pečuje. Ať už to je časopisem (*Bibliotheca Strahoviensis*) a jeho monografickými suplementy, či katalogizací svých rukopisných fondů (která zatím z vnějších důvodů uvízla na polovici cesty). Ovšem vedle rukopisů tvoří nejcennější její část knihy tištěné před rokem 1501,

9 J. FLORI, *Eleonora Akvitánská*, s. 149–160.

tzv. prvotisky – inkunábule. A už teď je možno říci, že mezi specialisty vystoupí na virtuální nejvyšší stupně i katalogem, který podává jejich soupis, který ale přerůstá do detailní analýzy. Nebyl to ovšem soubor neznámý, protože rámcovou evidenci přinesl už před sto deseti lety tamní knihovník Isidor Zahradník. Šlo ale o necelých čtyřicet stran zvěžného přehledu, proti nimž dnes stojí bez nadsázky čtyři kilogramy velkoformátového, povětšinou dvousloupcového úsporného tisku. Typografickou výjimkou tu je úvod, který je v plném znění podán velmi vřelě vedle češtiny i v angličtině a němčině.

Katalogy pramenného materiálu jsou pro historiky, ale i jiné specialisty v humanitních vědách, doslova „solí země“. V současnosti nabývá na významu a rozšíření jejich digitální forma, přesto si svou závažnost uchovávají – a doufejme, že i uchovají – tradiční knižní zpřístupnění. Jejich žánry jsou velmi různorodé. Z hlediska formálního je lze členit na dvě základní skupiny, totiž na katalogy materiálů rukopisných a pramenů tištěných. Už na první pohled je patrné, že větší váha připadá katalogům zpravidla unikátních pramenů rukopisných. Z evidencí tištěných materiálů mohou do jisté míry stát na pomezí obou kategorií katalogy knih nejstarší vrstvy, tedy prvotisků – inkunábulí. Zdůvodnit toto jejich specifické místo lze do značné míry tím, že nezřídka u nich jde také o unikátní dochování, ač v jiných případech mohou být exempláře těchto tisků do konce 15. století přístupné v celé řadě exemplářů. Přesto jde zpravidla o unikáty, protože tyto knihy nebyly pouhými bibliografickými jednotkami, ale působily jako individuality i v rámci větších specifických celků – knihoven ať soukromých či institucionálních.

Inkunábule mohou vydávat vyšší svědectví než jen svým tištěným obsahem. Zejména pak tehdy, když byly různým způsobem glosovány, ale i opatřovány širšími texty na svých přídeštích či předsádkách. Ty mohly mít také obecnější dosah, nemluvě o tom, že při vazbách či převazbách docházelo k různým úpravám resp. k vkládání dalších jednotlivin vysvětlujících o práci s textem (to se samozřejmě dělo i u knih mladšího původu, nicméně v zárodečné fázi knihtisku mají tyto okolnosti zvýšenou důležitost). Nehledě na to, že u řady produktů mohou pomoci přesněji určit jejich provenienci a být východiskem další analýzy zejména při zjišťování příslušných pertinencí. Tak je také možno přiblížit se k odkrytí jejich bezprostředního působení. Otázek, které se tu vynořují, je ovšem daleko více a záleží nejen na artefaktu samotném, ale i na šíři a kvalitě katalogového popisu a na tom, do jaké míry je schopen na ně odpovědět. Škála je tu široká a sahá od základní bibliografické evidence, která toho, kdo potřebuje detailnější informace, vede k příslušnému artefaktu v rámci daného souboru, až k takovému popisu, který podává vlastně malé analytické studie o jednotlivých knihách. Sleduje více či méně vyčerpávajícím způsobem maximální množství ukazatelů a tak potřebu užití popisovaných předloh sice nevyklučuje (to se týká zejména studia knihovědného), ale pro historii kulturní v širokém slova smyslu do značné míry limituje a mj. zvyšuje i ochranu fyzické podstaty příslušných artefaktů.

Není pochyb o tom, že Voitův katalog v této široké škále patří k těm maximalistickým a lze říci už na tomto místě, že v rámci celé české produkce věnované prvotiskům našich knihoven se jednoznačně dostává do jejího čela. Ale je třeba tato obecná konstatování doložit konkrétněji a to i několika slovy o autorovi, resp. o jeho mnohaleté vědecké publikační činnosti. Vedle desítek analytických studií i drobnějších publikací knižních jde

v tomto případě už o jeho čtvrté opus magnum (třeba dodat, že v jinak mimořádně bohatém soupisu literatury z této trojice přichází jen svazek z roku 2013, totiž první a zatím jediný svazek Českého knihtisku mezi pozdní gotikou a renesancí, zatímco Voitova Encyklopedie knihy byla „nemilosrdně“ a myslím i trochu macešsky vynechána a stejně tak i třísvazková Bohemica 1500–1800).

Studium pětadvacetistránkového úvodu (vzhledem k formátu knihy by vydal v normálním tisku nejméně na dvojnásobek) lze doporučit doslova jako proseminární četbu, protože tam Voit podává přehled našeho bádání o inkunábulích společně s představením našich hlavních sbírek i s příslušnou literaturou. Hlavní pozornost ovšem platí Strahovu a tak lze aspoň stručně resumovat: na Strahově se nachází 1578 bibliografických jednotek v celkem 1214 svazcích. Celkový počet titulů je výrazně nižší, protože řada z nich je dochována ve více exemplářích, které ovšem zdaleka ne vždy jsou pouhými duplikáty či dokonce multiplikáty, protože právě jejich „předstrahovská“ penetrace (tento soubor nevznikl totiž v důsledku vnitřní potřeby, ale sbírkovou činností) z nich činí solitéry se samostatnou historií. Po naprosté české „jedničce“ (Národní knihovna), které pomohly také nedávné nákupy prvotisků tepelských premonstrátů a chebských františkánů (v současnosti dohromady 4500 prvotisků) a Knihovně Národního muzea, která má včetně jí spravovaných knihoven zámeckých 2018 exemplářů, patří Strahovu v Praze třetí místo. V celostátním měřítku ji ještě předchází olomoucká Vědecká knihovna se zhruba dvěma tisíci exempláři. Všechny další knihovny zůstávají pak hluboko pod hranicí půl tisíce jednotlivin.

A ještě jeden kvantitativní údaj. Jestli ovšem Voit předpokládá, že Strahovská knihovna má v držení přibližně desetinu všech inkunábulí, které jsou v České republice uchovány, lze při počtu zhruba 20 000 exemplářů říci, že toto číslo je sice menší, přibližně osm procent, nicméně to neubírá nic na významu celého souboru. Jeho vypovídací schopnost převyšuje v důsledku koncepce tohoto katalogu všechny domácí soubory. Nejen ty, které buď nemají své vědecké katalogy či inventáře vůbec, ale i ty, které je mají, ale zdaleka nedosahují Voitových parametrů (nejvíc se tomu blíží Katalog prvotisků jihočeských knihoven Mirko Riedla z roku 1974). Postrádám tu jen katalog jáchymovské gymnaziální knihovny od Heriberta Sturma, který ovšem eviduje i knihy 16. věku (Stuttgart 21964). Voit tyto evidenční pokusy stručně shrnuje a přihlíží i k některým srovnatelným údajům v zahraničí. Zaměřuje se dále na sledování geneze strahovské sbírky, jejíž jádro pochází ze 17. století, kdy ovšem v polovině věku byla knihovna těžce postižena švédskými loupežemi. Její regenerace začíná hned poté ziskem některých celých knihoven; zejména šlo o knihovnu dvorního rady Daniela Freislebena, ale ke slovu tu přicházejí i jiní staří knihomilci. Voit sleduje v té souvislosti i celkový vzrůst knihovny a snahy strahovských knihovníků o její zpřístupňování, pochopitelně s hlavním ohledem právě na prvotisky.

Vlastní soupis tvoří jádro knihy. V knihovně byly prvotisky původně rozptýleny v různých odděleních a teprve zmiňovaný již Isidor Zahradník je, stejně jako rukopisy, vyčlenil ze základního fondu. Nicméně přesto se jim dostalo složitých signatur, které Voit smysluplně nebere za základ své řady, která je vstřícná k badateli, protože se řídí abecedním pořadím autorským, eventuálně u anonymních titulů dle jejich zavedených názvů. Základem je jednoznačná bibliografická jednotka, která má svou signaturu skládající

se z příslušného velkého písmena abecedy daného jménem autora nebo titulem u děl anonymních a pak v jeho rámci podle pořadového čísla. Vícečetné doklady jsou číslovány uvnitř tohoto systému. Zejména u základních pomůcek liturgických či teologických jde někdy o celou řadu dokladů (tak jen u samotné bible jde o 34 vydání, některá jsou dochována až v dvouciferném počtu exemplářů). Každý kus je ovšem popisován jako samostatné číslo, protože jde nezářídka o různě defektní kusy, které jsou leckdy druhotně zdobený a ovšem přinášejí i rukopisné poznámky.

Kapitolou samou pro sebe jsou popisy vazeb (třeba si uvědomit, že Voit je zejména knihovědec!). Na tomto místě lze podotknout, že historická knižní vazba je rozsáhlá disciplína, která je už sice na okraji zájmu historika, nicméně má význam pro historii tohoto uměleckohistorického řemesla. Ostatně i historik tu s užitkem může čerpat informace, které ovšem mohou pomoci rekonstruovat prostřednictvím knihařské dílny například zbytky nějakého původního starého knihovního celku. Popisy fyzického stavu jednotlivých bibliografických jednotek snad nenechávají žádnou otázku nezodpovězenou, stejně tak informace o starých (eventuálně původních) proveniencích nebo o čtenářských a jiných poznámkách. Snad jen se lze pozastavit nad někdy vícečetným (a zbytečným) opakováním stejných údajů u několika exemplářů jednoho díla.

Neocenitelnou oporou pro orientaci v tomto mohutném díle jsou rejstříky. Je jich celkem šestnáct a dovolují doslova dobrat se všech myslitelných relevantních informací o chronologii dochovaného materiálu (nejstarší tisk je nejpozději z roku 1466, aby souvislá řada začala koncem let šedesátých; poslední decenium 15. století je pochopitelně dosvědčeno nejmasivněji). Další dva rejstříky jsou věnovány příslušným tiskařům resp. nakladatelům: podle jmen a druhý pak podle míst. Nejčastěji jsou zastoupeny Augsbury, Basilej, Kolín nad Rýnem, Lipsko a ovšem dominují Norimberk, Štrasburk a Benátky, i když jednotliviny přicházejí i z Francie, dalších italských oficín či Flander. Přesto, že tato sbírka je umělým a nikoliv kontinuálně vytvářeným centrem, odpovídá její struktura rámcově závěrům, učiněným na základě knih, které do Čech pronikaly v dobách svého vzniku či krátce poté (tu mohu upozornit aspoň na svou drobnou stať z roku 1996).¹ Vzdálenější oblasti nepřicházejí. Z domácích lokalit jsou velmi střídmě zastoupeny Vimperk, Plzeň, Praha a Kutná Hora.

Poučné je tu sledovat, jaké žánry nabídly ty či ony oficíny. Následuje rejstřík autorů (literárních původců), který není dublováním základního členění, protože integruje i textové jednotliviny. Další rejstřík je názvový, na nějž navazují rejstříky iluminátorů a ilustrátorů resp. knihvazačů (v obou se objevují také bohemikální jména osob či zejména lokalit). Poté přichází speciální konkordance knižních vazeb. Věcným rejstříkem se rozumí jednak evidence různých obrazových motivů, jednak knihvazačské náčiní a knihvazačské postupy. Poněkud zasuty jsou v tomto rejstříku údaje kodikologické, jimiž se rozumí ceny knih, různé způsoby včleňování rukopisů do prvotisků a potom zejména motivy iluminací resp. ilustrací. Důležitý je též soupis literárních žánrů, kde ovšem převažují texty související

1 Ivan HLAVÁČEK, *Poznámky k italským tiskům v českých knihovnách na konci středověku a počátkem 16. století*, Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků Národní knihovny 13, 1996, s. 39–52.

s náboženstvím, jež jsou dále členěny. Nezanedbatelné místo zaujímá rovněž právo, historie či lékařství. Navazující část přináší soupis tisků dle původu, kdy se pochopitelně postupuje podle dnešní politické situace, což ovšem nutně zkresluje původní stav, zejména pokud jde o Francii (zejména Alsasko!), neboť právě Štrasburk ale i Hagenau a jiné lokality tehdy patřily do Říše. Že dominantním jazykem (další rejstřík) byla latina, nepřekvapí. Čeština (nepočítají se různé glosy a marginálie) přichází u osmnácti titulů, takřka padesát jich je německých, naprostými solitéry jsou hebrejšтина, italština a holandština. Starořeckých textů je třicet tři. A konečně důležitý je rejstřík proveniencí, kde je velká řada českých držitelů osobních i institucionálních, jejichž určitější časové zařazení (pokud lze) by uživateli zjednodušilo práci. Takto právě není rozlišováno mezi starými proveniencemi a třebaš i aukčními domy dob mladých. Rejstříkovou část po seznamu poznámek strahovských knihovníků uzavírají konkordance starých signatur.

Lze uzavřít suchým, avšak přesvědčivým konstatováním, že máme v rukou pomůcku mimořádné důležitosti, ale i pílě a odříkávané práce srovnatelné s nejnámějšími katalogizátory minulosti.

Ivan Hlaváček

Ivo PURŠ – Hedvika KUCHAROVÁ (edd.)
Knihovna arcivévodý Ferdinanda II. Tyrolského

1. Texty; 2. Katalog

Praha, Artefactum 2015, 650 s. + 722 s., 617-696 barevné přílohy,

ISBN 978-80-86890-72-2 (1. svazek), ISBN 978-80-86890-73-9 (2. svazek),

ISBN (pro oba svazky) 978-80-86890-74-6.

Studium knižní kultury raného novověku získává v posledních letech na intenzitě. Ilustrativně stačí uvést práce Petra Voita, který se věnuje knize jako takové, a Jitky Radimské se spolupracovnicí, která naopak dala přednost studiu knihovny jihočeských Eggenbergů. O obojím je čtenář tohoto časopisu informován. V daném rámci získávají zcela svébytné postavení další pokusy o rekonstrukce knihoven některých význačných představitelů špiček raně novověké společnosti (ale jindy i osobností regionální povahy). V zde referovaném případě jde ovšem o dílo s výrazným přesahem do kulturní historie široce pojímané střední Evropy. Jeho bohemikální akcent byl do značné míry dán vnějšími okolnostmi, totiž dlouhodobým působením zřizovatelovým v Čechách. Tím byl totiž proslulý Ferdinand II. Tyrolský, syn Ferdinanda I., prvního novověkého Habsburka na českém trůně. V letech 1547–1564 byl tento manžel Filipíny Welsperové a stavebník bělohorského letohrádku Hvězda jeho místodržícím v Čechách. Jeho knihovna se sice nedochovala jako organicky vyrostší celek, přesto je její nemalá část rozptýleně dochována, a to především ve dvou rakouských knihovnách, totiž Národní ve Vídni a Zemské a univerzitní v Innsbrucku.

Je ovšem otázka, do jaké míry je možno starší historii tohoto knižního celku spojovat s Pražským hradem. V textovém svazku to hypoteticky předpokládá Ivo Purš pro léta před rokem 1567 (s. 9), ačkoliv Alfred Auer o pár stránek dále (s. 41nn.) konstatuje kontinuitu

rozvíjejícího se knihovního fondu toliko na území Rakouska, počínaje už základy knihovny, jež lze sledovat až do druhé půle 14. století. Auer vystopovává (vycházejí z knihy Theodora Gottlieba z r. 1900) putování knih z Vídně do Tyrol do Innsbrucku a pak na zámek Ambras a odtud posléze zejména zpět do Vídně.¹ Pro Prahu není v jeho výkladu místa, i když Ferdinandův knižní soubor obsahoval špičková díla zejména z knihovny Václava IV., která se dostala do habsburských rukou prostřednictvím Zikmunda Lucemburského za husitských válek. To ovšem nevyklučuje, že Ferdinand II. neměl jistý počet knih v Praze, které získal během svého českého místodržitelství. Určitě se to týká jinak nepřilíhů početných bohemik, o nichž se zmíním ještě závěrem tohoto upozornění. Ferdinandova knihovna ostatně byla časem i v rukou Rudolfa II., ale zřejmě neopustila svůj tyrolský domicil.

Co umožňuje rozkrýt její plný rozsah a do značné míry i obsah, je její pozůstalostní inventář, který nechal Rudolf II. zhotovit rok po Ferdinandově smrti († 1595). Tento pramen je dochován ve dvou starých opisech (oba ve Vídní: v Národní knihovně resp. v Umělecko-historickém muzeu). Jednotlivé údaje svou větší či menší neurčitostí ovšem umožňují konkrétní identifikaci jednotlivých svazků spíše zřídka. Tomuto problému se autoři edice snažili odpomoci detailní prací zejména ve výše citovaných knihovnách: probírali v nich stovky svazků tisků – zejména ovšem ze 16. století – a snažili se na základě bezprostředních indicií v knihách, které mohly přicházet v úvahu, odkrýt jejich textovou a provenienční anonymitu a vřadit je do arcivévodovy knihovny.

Základem analýzy je původní rozdělení knihovny podle jejího inventáře do sedmi obsahových skupin: Počíná se teologickou literaturou přes práva, lékařství, historii v širokém slova smyslu (označenou jako *Varia*), kosmografii včetně astronomie a astrologie, geografie, matematiky, militárií a široce pojímanou problematiku filozofickou a historickou (*humanarum literarum alteriusque generis libri*). Na konci stojí knihy vyčleněné do *Kunstkomory*, resp. uložené v zámecké kapli.

Ediční svazek je uspořádán tak, že každému samostatnému titulu se ve dvousloupcovém tisku věnuje samostatný oddíl. Pro jeden každý existuje jednotný rastr. V zvýrazněné nadpisové řádce přichází nejdřív sigla příslušného oddílu, pak folio opisu ve vídeňské Národní knihovně, na němž se v inventáři nachází příslušný zápis a posléze pořadové číslo v rámci oddílu. Oddíl Opis cituje znění inventáře. Pak následuje jméno autora (to ovšem často v inventáři nepřichází, ale editoři věnovali jeho zjišťování velkou pozornost), dále konkrétní titul, který leckdy přebírá znění inventáře, ale dle možnosti čerpá z titulního listu daného díla. Byl-li získán jinými cestami, je uveden v hranatých závorkách. Navazuje impressum, místo vydání, datum, event. tiskář, jazyk, vzhled svazku včetně přicházejících iluminací, téma, což znamená snahu po konkretizaci uvnitř příslušné skupiny (např. u juristické literatury určení typu práva). Pokračuje se poznámkou, jež odkazuje na duplicitu dochování, přináší rozpis přívazků, typografické, resp. exemplářové poznámky a dle úvodního manuálu popis ilustrací a další výzdoby, i když jí už byla věnována

1 Theodor GOTTLIEB, *Büchersammlung Kaiser Maximilians I.: mit einer Einleitung über ältern Bücherbesitz im Hause Habsburg*, Leipzig 1900; TÝŽ, *Die Ambraser Handschriften; Beiträge zur Geschichte der Wiener Hofbibliothek*, Leipzig 1900.

samostatná pozornost výše. Následují oddíly: Literatura, Dedikace, Signatura a úplně na závěr klasifikace pokud jde o jeho vypovídací schopnost. Značení je od 1–4, tj. od té jen nejzákladnější identifikace až k plně včetně dochované signatury. Že se většina záznamů pohybuje v rozmezí 2–3, rozumí se samo sebou (u některých svazků, zejména rukopisných, je tato škála nahrazena lakonickým „neidentifikováno“).

Je samozřejmé, že zdaleka ne všechny údaje můžeme u jednotlivých hesel nalézt. Zatím co obsahově přinášejí konkrétní záznamy snad opravdu vše podstatné, uživatel lituje, že znění onoho inventáře nebylo odlišeno jiným typem písma, tedy kurzívou, která měla být použita také při citacích různých věcných či vlastnických poznámek. Ve svazku následuje seznam literatury, tedy různých referenčních pomůcek, mezi nimiž mi chybí zejména katalog jáchymovské gymnaziální knihovny Heriberta Sturma.² Zdůraznit je třeba opulentní obrazovou přílohu přinášející 290 vyobrazení titulních listů, případně vazeb či stránek s různými poznámkami. Knihu uzavírá jmenný, tedy autorský rejstřík, zřejmě ne vždy úplný (namátkou: chybí na s. 333 přicházející Hermann von Sachsenheim). Rejstříky tiskařů či officin nebo tiskařských míst chybí.

Textový svazek přináší zhodnocení materiálu, který byl podán v stručně představené edici. Jde o celkem 23 statí s předmluvou (Ivo Purš) a závěrem (Lenka Veselá), jež následuje více než třicetistránkový seznam literatury, několikastránkový soupis bibliografií (v řadě případů se dubluje s jejich soupisem v předchozím svazku). A co je zejména třeba podtrhnout je více než stostránkový německý souhrn. Desetistránková obrazová příloha a jmenný, tedy osobní, nikoliv i místní rejstřík, knihu uzavírají Prostorové možnosti, nedovolují nejen probírat jednotlivé kapitoly jednu po druhé, ale vlastně ani je jednotlivě charakterizovat. Je proto třeba se spokojit obecnější charakteristikou. Ostatně téma je natolik široké a do značné míry obzírá celou písemnou kulturu 16. století, takže knihu vezme s užitkem do ruky každý, kdo o kulturní problematiku oné doby byt jen zavadí.

Nutné skici historického pozadí, tedy představení Ferdinanda II. Tyrolského, se se suverénní znalostí tématu ujal Václav Bůžek (s. 13–40). Výklad o vnější historii knihovny a jejím rozpadu podal až příliš stručně jediný rakouský spoluautor díla, totiž Alfred Auer (s. 41–54). Ten ovšem nenaznačuje žádné konotace knihovny s Prahou, i když nějaký menší soubor v Praze předpokládat musíme, protože jinak by se těžko podařilo vysvětlit, jak se do knihovny dostaly některé výlučně bohemikální texty historiografické či praktické právní povahy. Nejvýznamnější část bohemik včetně proslulých skvěle iluminovaných rukopisů z knihovny krále Václava IV. se ovšem dostala do rukou Ferdinanda Tyrolského z Vídně přes Zikmunda Lucemburského a knihovnu Friedricha III.

Svým způsobem nejdůležitější je společná rozprava obou redaktorů a Aleny Richterové o rozsahu knihovny. A tu je třeba se zastavit a podat pár zdaleka ne suchých čísel. Dle dosavadní literatury jde o 3482 titulů, podle autorů jde o 3711 záznamů, které se rozpadají do výše zmíněných skupin takto: teologie 827, právo 420, lékařství 232, varia 796, kosmografie 1231, kunstkomora 120 titulů, ale zato valnou většinou šlo o rukopisy. V kapli

2 Heribert STURM, *Die St. Joachimsthaler Lateinschulbibliothek aus dem 16. Jahrhundert*, Stuttgart 1964.

bylo jen 18 rukopisných konvolutů. Celkově bylo identifikováno takřka 800 rukopisů. Nejvíc v kosmografické literatuře a ve Variích. Ostatně podrobnější poučení nalezneme v sumarizující stati Stanislava Petra a Aleny Richterové o rukopisech souboru (s. 75–104). Zde jsou představeny konkrétní rukopisy, často špičková díla iluminátorského umění či obsahově významné texty. Že zejména mezi těmi prvními bylo mnoho bohemikálního, bylo už naznačeno v úvodu.

Řada našich předních odborníků v knihovědě pak v jednotlivých kapitolách představuje obsahové skupiny. V řadě případů se ovšem sledují výrazně detailnější obsahové skupiny, než tak činí inventář. Jen namátkou lze uvést: Olga Fejtová a Jiří Pešek sledují historickou literaturu (s. 181–208) v širších souvislostech soukromých knihoven získávaných en bloc, které do Ferdinandova souboru byly integrovány a jež daly autorům podnět k pokusu o určení funkce knihovny. Ten ale lze jednoznačně stanovit jen těžko, protože se tu kříží příliš velká řada vlivů, často jistě i z hlav Ferdinandova okolí. Autoři se dále (do značné míry hypoteticky) zamýšlejí nad rozsahem možné pražské knihovny Ferdinandovy, byť některé dílčí formulace je třeba brát s rezervou, danou ovšem také neurčitostí nejen vlastního inventáře, ale i k dispozici jsooucích pramenů obecně.

Zde je třeba upozornit na obecné zhodnocení Ferdinandovy sbírky Lenkou Veselou, která ji jistě správně charakterizuje jako pokus o vytvoření univerzální knihovny. Klást ji ale ve střední Evropě na třetí místo za wittelsbašskou v Mnichově a císařskou ve Vídni, je – alespoň co do rozsahu – nepřesvědčující. Knihovna fuggerovská (než byla získána mnichovskými Wittelsbachi, kteří přišli „k hotovému“),³ či knihovna mecklenburského vévody Jana Albrechta I. ji rozhodně rozsahem a fuggerovská částečně i obsahem předčily. Tu také autoři zmiňují malý soubor provenienčních bohemik (s. 196n.), který nesvědčí o tom, že by byl získáván pro pražskou knihovnu arcivévodovu, protože většina identifikovatelných titulů jde za časový horizont jeho pražského pobytu. Je tu opravdu široké spektrum literatury biografické a to jak autorů antických, tak středověkých i tehdy moderních.

Zbývající celá řada detailních studií probírá obsah knihovny podstatně diferencovaněji než výše naznačené členění inventáře, i když teologie (Hedvika Kuchařová), práva (Richard Šípek) či medicína (Josef Smolka) se inventáře drží. O historické literatuře již byla řeč. Z dalších specializovaných rozprav alespoň ilustrativně: samostatného zpracování se dále dostalo topograficko-umělecké a architektury věnované literatuře (Ivan P. Muchka), literatuře básnické (Marta Vaculínová – Martin Bažil), dramatické (M. Bažil), mytologické (M. Vaculínová) a dalším. Obecnějším otázkám se věnuje Jaroslava Kašparová, která sleduje jak rukopisy, tak tisky z chronologického, geografického a jazykového hlediska. Tu je třeba uvést některé obecnější údaje: dominuje latina (přes dva a půl tisíce jednotek), němčina má ca 570 titulů, italština 340, francouzština spolu se španělštinou mají málo desítek textů. Řečtina přichází jen v kombinaci s jinými texty. Jazykově českých je „ca 16“, bohemikálních tisků a rukopisů dohromady ca 65 (s. 405nn.). Většina tisků, dá-li se to vzhledem k časté neurčitosti říci, pochází z doby existence knihovny, inkunábulí je málo. Provenience většinou německá (Kolín a další střediska typografického umění), též

3 Paul LEHMANN, *Eine Geschichte der alten Fuggerbibliotheken 1–2*, Tübingen 1956–1960.

Vídeň. Posléze L. Veselá věnovala pozornost knihám, které byly Ferdinandovi Tyrolskému dedikovány (s. 429–441).

Seznamy literatury, zkratek a výše zmíněná příloha obrazová, jakož i stostránkové německé resumé a jmenný rejstřík dílo uzavírají. Jeho velký rozsah zřejmě způsobil, že spis není doprovázen seznamy míst vydání, tiskařských officín, které je třeba složitě vyhledávat. Dílo ale nabízí atraktivní četbu vlastního katalogu a zejména pak v rozborech obsahových skupin množství relevantních informací, ale i soudů, nad nimiž bude třeba se zamýšlet a možná formulovat jinak akcentované odpovědi. Je podstatné, že máme k dispozici významný text (shledal jsem tam na základě srovnání s některými vyobrazeními jen nevýznamná přehlédnutí). Lze shrnout, že se konečně česká literatura může prokázat dílem, které se klidně staví po bok výše zmíněným pracím německým.

Ivan Hlaváček

Zdeněk HOJDA – Eva CHODĚJOVSKÁ et alii (edd.)

Heřman Jakub Černín na cestě za Alpy a Pyreneje

I. Kavalírská cesta českého šlechtice do německých zemí, Itálie, Francie, Španělska a Portugalska

II. Cestovní deník Heřmana Jakuba Černína z let 1678–1682

Praha, Nakladatelství Lidové noviny a Národní galerie v Praze 2014, 758 a 874 s., ISBN 978-80-7422-281-8 (NLN); ISBN 978-80-7035-561-9 (NG).

Mohutné dvousvazkové dílo už na první pohled předčí svým rozsahem vše, co bylo u nás dosud o raně novověkém cestování publikováno. V české literatuře má jediný – a to medievistický – protějšek v monografii Františka Šmahela, věnované cestě Karla IV. do Francie;¹ jemu se blíží také svou bohatou obrazovou výbavou. Pomineme-li autora vydaného cestovního deníku, pak je toto dvousvazkové dílo výsledkem činnosti šesti historiků, převážně se školením v pomocných vědách historických, kteří rozmanitým způsobem kombinují zájem o raný novověk s dějinami výtvarného umění a cestování (Zdeněk Hojda, Jana Marešová, Alexandra Tesaříková), s historickou geografii a kulturními dějinami Itálie (Eva Chodějovská), s historií hispánského světa (Milena Hajná) a se širokým rozhledem po pramenech literární povahy, pocházejících ze střední a jižní Evropy (Alessandro Catalano). Vzájemnou komplementaritu vykazuje skupina autorů také v jazykové vybavenosti, neboť Černínův cestovní deník klade značné nároky na znalosti v oborech bohemistiky, germanistiky a romanistiky, a to se zvláštním zřetelem k vývojovému stadiu italštiny, španělštiny, francouzštiny, němčiny a češtiny 17. století. Pozoruhodným rysem této publikace je rovněž skutečnost, že před vlastní kritickou edicí cestovního deníku předchází důkladná srovnávací analýza tohoto i dalších pramenů a vystižení fenoménu šlechtického cestování. Autoři úvodem prohlašují, že jim nešlo o sepsání monografie o kavalírských

1 František ŠMAHEL, *Cesta Karla IV. do Francie 1377–1378*, Praha 2006; v anglickém překladu: TÝŽ, *The Parisian Summit 1377–78. Emperor Charles IV and King Charles V of France*, Prague 2014.

cestách, nýbrž o vytvoření kulturního atlasu Evropy druhé poloviny 17. století, a lze potvrdit, že tato volba přinesla správnou orientaci výzkumu. V prvním svazku vzniklo rozsáhlé vědecké pojednání, které s vysokou pravděpodobností bude badateli – o širší čtenářské veřejnosti ani nemluvě – využíváno více než samotná pramenná edice.

Autoři charakterizují kavalírskou cestu (*grand tour*) jako závěrečnou fázi vzdělávání mladých aristokratů, která jim měla umožnit osvojení kulturního habitusu jako předpokladu pro začlenění do dvorské společnosti ve střední a západní Evropě. Označují *grand tour* za vzorový příklad kulturního transferu, přenosu vzorců chování a jednání, idejí i materiální kultury. Toto východisko je vhodné jak pro studium dějin cestování v sociálním a kulturním kontextu, tak i pro poznání stále znovu diskutované problematiky center a periferií v raném novověku.

První rozsáhlý oddíl monografického svazku je věnován Černínům z Chudenic v 17. století. Rod, na němž jsou obecné problémy cestování přednostně demonstrovány, se vyznačoval vzestupem původně průměrné rytířské rodiny mezi panské a hraběcí rody s vysokou prestiží, podepřenou kořistěním Heřmana staršího na pobělohorských konfiskacích. Se smyslem pro proporce zredukovali autoři genealogické údaje a soustředili se na cestovatelské aktivity jak zakladatele rodového fideikomisu Heřmana (1579–1651), tak i jeho prasynovce a dědice Humprechta Jana (1628–1682). Ačkoli Heřman vykonal pouť do Svaté země a Egypta a další Černínové pokládali kavalírskou cestu po západoevropských zemích za předpoklad své společenské a politické kariéry, jejich zájmy směřovaly především do Itálie. V tomto smyslu jsou biografické partie významným příspěvkem především k poznání kontaktů české šlechty s papežským dvorem v Římě, s prostředím Benátek, Mantovy, Florencie a Sieny. Naznačují rovněž podíl zcestovalé české šlechty na zprostředkování kulturních kontaktů habsburského císařského dvora a obecněji střední Evropy s Itálií a na diplomatickém zastoupení císaře v Benátkách.

Pokud jde o společenské prostředí, v němž se pohyboval Černín a další středoevropští kavalíři, potvrzuje i tato kniha, že – kromě oficiálních audiencí a místních slavností či náboženských a studijních kontaktů – setrvali především v okruhu svých „krajánů“, jimiž byli šlechtici z českých a rakouských zemí, z německých teritoriálních států a také z Polska. Šlo zjevně o trvalý jev, objevující se již u předchozích šlechtických výprav a náboženských poutí, ostatně odpovídající přirozenému chování lidí, kteří neusilovali o trvalé zakotvení v navštívených zemích, nýbrž naopak o získání takového souboru poznatků, který by podpořil jejich vzestup po návratu do vlasti.

Druhý oddíl monografie se zaměřuje na infrastrukturu cestování. Jde o výklad kombinující dobové prameny a literaturu s konkrétními zmínkami v cestovním deníku a korespondenci černínského původu, což dodává této interpretaci specifickou hodnotu. V některých ohledech přináší zejména pro poslední třetinu 17. století zobecňující poznatky, ale od klasického díla Antoniho Mačzaka o každodennosti na raně novověkých cestách z roku 1978² a jeho pokračovatelů se liší právě tím, že dříve získané souhrnné znalosti

2 Antoni MAĆZAK, *Życie codzienne w podróżach po Europie w XVI i XVII wieku*, Warszawa 1978; v anglickém zpracování TÝŽ, *Travel in Early Modern Europe*, Cambridge 1995. Nověji TÝŽ, *Peregrynacje – Wojaże – Turystyka*, Warszawa 1984.

cestování konfrontuje s praxí ověřenou na jedné velké kavalírské cestě. To se týká všech podstatných stránek cestovatelské infrastruktury, mezi nimiž zásadní místo zaujímá „pošta“ jako nástroj k přepravě osob a zároveň informací.

I když je příslušná černínská korespondence zachována neúplně, soubor 400 dopisů z let 1678–1684 vytváří – vedle zmínek v deníku – mimořádně rozsáhlou pramennou základnu. Badatelka o této tematice Eva Chodějovská tu navíc vyhodnotila také poštovní příručky ze 17. století, aby osvětlila síť vzájemně si konkurujících „národních“ poštovních organizací a okolnosti, za nichž se udržovaly víceméně pravidelné kontakty mezi cestovateli a jejich rodinným zázemím, stejně jako mezi zainteresovanými osobami v zahraničí. Na základě datace listů a poznámek v nich do značné míry osvětlila složitý, ale v 17. století už poměrně dobře fungující provoz poštovních spojů a právem tuto formu komunikace označila za jeden ze základních předpokladů rozvoje kavalírského cestování. Velmi přehledně se podařilo osvětlit rovněž krytí cestovních výdajů prostřednictvím rozvinutého směnečného obchodu mezi střední, jižní a západní Evropou. S využitím dobových map, kosmografií, geografických popisů jednotlivých zemí a rozmanitých tištěných průvodců, ale zároveň s přihlédnutím k fondům historických knihoven v Čechách a na Moravě je tu vystižena informační báze pro přípravu cest a jejich realizaci; to je pak názorně předvedeno na příkladu Říma a na možnostech jeho poznávání.

„Kavalírské cestování v praxi“ nezůstalo jen popisem cestovatelské každodennosti. Naznačuje to kupříkladu výklad Zdeňka Hojdy o cestovní instrukci, který rozebírá pokyny hraběte Humprechta Jana Černína synovi Heřmanu Jakobovi, do nich promítnuté jeho názory a životní zkušenosti; vystihuje složité vytváření instrukce a její doplňování v průběhu Heřmanovy cesty (1678–1682), ale při tom neulpívá na rozboru jednoho pramene; naopak využívá srovnání s jinými soudobými instrukcemi a dospívá tím k vystižení obecnějších rysů kavalírských cest z hlediska jejich dlouhodobě připravovaného programu na jedné straně a nutné improvizace každého aristokratického cestovatele na straně druhé. Vystihuje rovněž názory zkušeného českého politika na úroveň panovnických dvorů v Itálii a na jejich svébytné společenské ovzduší v porovnání s Francií a Španělskem. Zároveň odhaluje skryté rysy myšlení české aristokracie druhé poloviny 17. století, zejména kombinaci kosmopolitního rozhledu se zemským patriotismem, který se projevoval i v daleké cizině důsledným připomínáním svátku sv. Václava.

V souvislosti s poznáváním aristokratických družin, jež vyrážely z formálně rekatolizovaných Čech a pohybovaly se nejen po katolických jihoevropských státech, ale také po konfesijně pestré střední Evropě, je pozoruhodná rekonstrukce sociálního mikrokosmu, který na cestách obklopoval hraběte Heřmana Jakuba Černína. Díky bohatství zachovaných pramenů lze doložit, že v jeho tříčlenném doprovodu se objevil komorník luteránské víry (který byl dokonce připuštěn na audienci u papeže), jehož se Černín sice pokoušel získat pro katolicismus, ale nijak ho ke konverzi nenutil; v kontrastu s přísně hierarchizovanou společností cestoval s hrabětem v roli pážete mladý měšťan z poddanského města Sobotky, který se věnoval sebevzdělávání po boku svého pána.

Rozsáhlé popisné partie, věnované infrastruktuře cestování, stavu cest, dopravním prostředkům, rychlosti pohybu, průvodcovským službám či možnostem ubytování a stra-

vování při jízdách po Evropě, rozšiřují a doplňují poznatky, jež před lety shrnul Antoni Mączak a návazně obohatila řada jiných evropských autorů. Oproti nim však česká publikace přináší významný doplněk, totiž konfrontaci se zaznamenanými zkušenostmi Černínů, Šternberků a dalších českých cestovatelů, což je zvláště významné proto, že srovnávací základnu tvoří poznatky lidí ze sociálně a geograficky homogenního prostředí. Netřeba zdůrazňovat, že tu jde zároveň o velmi užitečný doplněk příslušných kapitol Petráňových *Dějin hmotné kultury*.³

Množství zajímavých jednotlivin, doložených ve šlechtických pramenech české a moravské provenience, vytváří dobrou základnu pro srovnávání úrovně infrastruktury v jednotlivých evropských zemích. V zásadě potvrzuje předpoklad o větší vyspělosti cestovatelské infrastruktury v Itálii, Francii a jihoněmeckých zemích oproti Španělsku a Portugalsku. Zmínku si zaslouží rovněž úvaha o sociální komunikaci mezi cestovateli a hostitelským prostředím; publikace zdůrazňuje – zejména při cestování po Itálii – symbolický význam darů, převážně nadstandardních potravin, jako výrazu přízně či úcty. Je otázkou, zda lze tento způsob přátelské komunikace nazývat „především italskou zvyklostí“ (I, s. 222), když byl už ve druhé polovině 16. století rozšířen také mezi šlechtou v českých zemích, jak hojně dosvědčují například rožmberské účty a listy či korespondence olomouckých biskupů.

Pozoruhodný je výklad o způsobu vzdělávání šlechticů na kavalírských cestách, a to na tradičních univerzitách (zejména v Sieně) i na hojně vyhledávaných šlechtických akademiích (zvláště Accademia Reale v Turíně). Zde se velmi dobře osvědčila kombinace obecných pramenů, týkajících se jednotlivých vzdělávacích institucí, s deníkovými záznamy šlechticů pocházejících z českých zemí. Autoři detailně prozkoumali jak strukturu výuky, tak i denní program, což je pro poznání vzdělávacího procesu středoevropské aristokracie zásadně důležité. Rovněž rozbor nákladů na vzdělávání přináší cenné poznatky a stanovení jejich výše (čtvrtina až polovina veškerých vydání na cestě) dokládá, že vzdělávání nebylo formální ozdobou, nýbrž podstatnou součástí kavalírských cest. Doplnkem představy o utváření šlechtických osobností je výklad o náboženské formaci během grand tour. Při začlenění do rámce barokní zbožnosti zdůrazňuje specifické rysy religiozity na cestách, spjaté s poznáváním mezinárodně významných poutních center (Řím, Loreto, Assisi), s pronikáním do prostředí papežského dvora, do blízkosti kardinálů a jiných prelátů i se společenskými a politickými aspekty veřejně projevované oddanosti katolicismu.

Zhruba polovinu monografie tvoří historicko-topografické pojednání o místech, jimiž Heřman Jakub Černín projížděl. Uvádí do významných sídel od Benátek po Neapol, od Řezna po Madrid, Escorial a Lisabon, přičemž největší pozornost věnuje Římu, Florencii a Turínu. Na základě podrobné znalosti literatury a s přihlédnutím k dostupným pramenům kniha charakterizuje význam měst, jejich obyvatelstvo, politické a společenské uspořádání, kulturní poměry, umělecké památky a slavnosti. To vše je založeno na konfrontaci s výpovědí Černínova deníku a korespondence, ale také dalších cestovních relací české šlechty

3 Josef PETRÁŇ, *Dějiny hmotné kultury, II/1–2. Kultura každodenního života od 16. do 18. století*, Praha 1995–1997.

17. století. Rekonstruuje tím obraz jihoevropských zemí, jaký si na základě vlastních zkušeností vytvářeli urození Středoevropané, tedy reflexi tamních poměrů; zároveň určuje geografický a vzdělanostní horizont, k němuž se v 17. století dopracovala nejnáročnější část obyvatelstva českých zemí. V porovnání s poměry, jež známe z pramenů o cestách v 16. věku, došlo o století později nepochybně ke značnému rozšíření i prohloubení těchto znalostí.

Výklad o jednotlivých městech, doprovázený vhodně volenou ikonografickou a kartografickou dokumentací, značně přesahuje tematický záběr Černínových cestovních aktivit a stává se příspěvkem k dějinám politických, společenských a kulturních vztahů mezi Itálií (případně Španělskem) a střední Evropou. Přes toto tematické rozšíření zůstává do textu pečlivě zakomponován specifický pohled českých cestovatelů, vystižení jejich zájmů, zážitků a úsudků o prostředí, v němž se na cestě pohybovali. Obecná i speciální složka tohoto výkladu je založena na velmi rozsáhlém výzkumu, je zpracována s příkladnou důkladností a stává se zásadním podkladem k dalšímu studiu zejména dějin česko-italských vztahů v raném novověku.

Při přípravě k vydání cestovního deníku Heřmana Jakuba Černína bylo možno využít ze tří rukopisů, z nichž nejuplněnější (byť nezachycující závěrečnou část téměř čtyřletého putování) je Černínův autograf. Vedle něho však byly využity všechny odlišnosti a doplňky, které přinášejí autograf Černínova pážete Václava Příhody a další rukopis pořízený s jistým časovým odstupem pro reprezentační účely. Zvláštností deníku je skutečnost, že jak mladý aristokrat, tak i jeho pobočník dokázali psát v jazycích zemí, jimiž právě projížděli, tedy česky, německy, italsky, francouzsky a španělsky (navíc s citacemi v latině). Ačkoli po literární stránce nešlo o nijak náročný styl a třebaže ani po pravopisné stránce nebyl záznam vždy korektní, přece jen oba cestovatelé při popisu široké škály reálií a životních situací prokázali značné jazykové schopnosti. Tím ovšem připravili editorům vděčnou látku nejen k obvyklému kodikologickému rozboru, ale také k zevrubné lingvistické analýze a následně k nesnadnému překládání ze všech uvedených jazyků (samozřejmě s výjimkou starší verze češtiny). Celkovou orientaci v původním i přeloženém textu usnadnili čtenáři připojením přehledně zpracovaného itineráře kavalírské cesty z let 1678–1682 a mapy, která navíc zachycuje i další Černínovu cestu po západní Evropě z roku 1684 (k ní se již podobný deník nezachoval).

Vznikla tak edice s poměrně složitou strukturou, ale ve výsledku – díky dobrému typografickému řešení – přece jen přehledná. Ve třech paralelních sloupcích totiž uvádí originální znění Černínovo, poté verzi deníku pážete Václava Příhody i později vzniklý opis a nakonec český překlad hlavního textu s doplňky dalších dvou rukopisů, což vše je doprovázeno výborně propracovaným systémem textově kritických poznámek a velmi podrobných věcných vysvětlivek. V tomto provedení představuje edice maximální vstřícnost vůči uživateli pramene, především ovšem vůči čtenáři znalému češtiny, který může využít veškerého interpretačního aparátu. Jelikož je téměř celý text cestovního deníku sepsán a vydán v západních jazycích, dobře poslouží i zahraničnímu čtenáři při srovnávacím studiu tohoto typu pramene či fenoménu kavalírských cest.

Osobitě pojetí monografie spojené s edicí vede k tomu, že vychází prameny a v nich zahrnutá tematika jsou zpracovány na pěti úrovních: 1. v edici a překladu deníkových záznamů; 2. v průvodních poznámkách a komentářích k vlastní edici; 3. v pojednání

o hlavních navštívených lokalitách; 4. v syntetizujícím výkladu o infrastruktuře, podobě a okolnostech cestování ve druhé polovině 17. století (interpretační text je zde odlehčen přesunutím velké části detailní faktografie do často rozsáhlých poznámek pod čarou); 5. ve výběru a popisu připojených ikonografických pramenů, které vytvářejí přesah do dějin umění, architektury, sběratelství, mecenátu i do sociálních a intelektuálních sítí, s nimiž se čeští cestovatelé snažili navázat kontakt. Originální ilustrace, vybrané ze sbírek řady českých a zahraničních institucí, nejenže těsně souvisejí s výkladovým textem, ale samy o sobě jsou podrobně interpretovány v důkladných mnohařádkových popiskách. Tento několikanásobně kombinovaný přístup se nemohl místy vyhnout opakování týchž údajů, ale i v takových případech se to stalo účelně, bez narušení celkově zdařilé kompozice dvousvazkového celku.⁴

Mimořádnost této publikace zdůrazňuje také nevšedně rozsáhlý dokumentační aparát. Nespočívá jen v bibliografii, seznamu map a vyobrazení, rejstřících místním a osobním (vždy s upřesňujícími identifikačními údaji) a cizojazyčných souhrnech (anglickém, německém, italském a španělském). Je tu rovněž chronologická tabulka života Heřmana Jakuba Černína, dále analyticky pojatý chronologický přehled pramenů k zahraničním cestám českých a moravských šlechticů v 17. století a tabulka poštovních spojů na vybraných evropských trasách (doplňující v textu porůznu roztroušené údaje z oboru historické metrologie).

Krásné, informačně bohaté dílo je téměř po všech stránkách vzorovou ukázkou vzestupu českého bádání o dějinách cestování a o vývoji kulturního i společenského propojení českých zemí s ostatní Evropou. Vzhledem k přesahu této tematiky do kontaktů s Itálií a dalšími ohnisky raně novověké kultury by si – alespoň ve zkrácené verzi – zasloužilo překlad do italštiny nebo některého jiného západního jazyka. Podalo by svědectví o místě Čech v Evropě 17. století, o bohatství českých archivů i knihoven a zároveň o vzestupu české kulturní historiografie.

Jaroslav Pánek

4 Připomínky ke kompozici mohutného díla jsou vskutku marginální, proto je umístuji do poznámky. Práce tohoto druhu dokáže mluvit sama za sebe a mělo by jí to být umožněno bez zbytečně retardujících textů. Za takové zatížení pokládám úvodní poděkování, které by se lépe vyjímalo v závěru publikace (byť se analogie objevují i v západních monografiích), a formálně příliš vmlouvavou předmluvu; její dikce poněkud podceňuje čtenáře, kteří se podobnému typu literatury věnují. Snad až nadbytečné jsou některé partie o vývoji černínského dominia a popisy hmotných památek. Vcelku se však podařilo vytvořit čtivý text a úspěšně v něm zahladit švy mezi částmi, jež napsali jednotliví autoři.

Helmut RUMPLER (ed.)

(unter Mitarbeit von Werner Drobesch, Roland Bäck, Walter Liebhart)

Der Franziszeische Kataster im Kronland Kärnten (1823–1844)

(= Aus Forschung und Kunst, Schriftleitung Wilhelm Wadl, Bd. 40/2)

Klagenfurt am Wörthersee, Verlag des Geschichtsvereins für Kärnten 2013, 372 s.,
četná vyobrazení, mapy, tabulky, rejstříky, CD s daty, ISBN 978-3-85454-126-4.

Recenzovaná publikace je jedním z výstupů projektu „Der Franziszeische Kataster in den Kronländern Kärnten und Bukowina“, který vedl Helmut Rumpler. Projekt byl financován rakouskou státní institucí Förderung der wissenschaftlichen Forschung v rámci strategie podpory dlouhodobých projektů. Nositeli projektu byly univerzity v Klagenfurtu a Innsbrucku za spolupráce Komise pro dějiny habsburské monarchie Rakouské akademie věd. Smyslem projektu byla historicko-kritická edice Stablního katastru v jeho celkovém rozsahu, tedy nejen mapy, které jsou jeho nejvýraznější částí. V recenzované publikaci jsou katastrální mapy pouze prostředkem k účelu, jímž je nastín základních sociálních a ekonomických dat pro katastrální obce s cílem zobecnění na úrovni daňových okrsků, krajů a korunní země. Čtyřicet šest jednotek Stablního katastru, které zde byly prozkoumány, nabízí datovou základnu pro vyhodnocení agrárního a ekonomického potenciálu Korutan na počátku průmyslové revoluce.

Mapy Stablního katastru jsou v publikaci přiloženy na CD v digitální formě. Digitalizovány byly tzv. Císařské otisky (*Schönausfertigung*), tj. konečné autorizované verze po reambulanci, pokud se zachovaly pro danou lokalitu. Katastrální obec představuje v publikaci malou datovou banku: na mapový materiál jsou navázána data z písemného a vceňovacího operátu. Na základě vypracovaných statistik lze analyzovat a srovnávat hospodářské údaje z různých obcí, katastrálních obcí a panství.

Roland Bäck nabídl vhled do metodologie zpracování obrovského množství údajů a vysvětlil postup prací na projektu, jenž se odvíjel od analýzy samotného vzniku Stablního katastru. Bäckova kapitola může též sloužit jako instruktáž k použití shromážděných dat. Čtenář díky tomu může sledovat postup prací na vytváření Stablního katastru, např. opravy údajů v polní skice různými odstíny červeného inkoustu. Ve fázi zpracovávání dat autoři zohlednili také dobové problémy, např. stížnosti majitelů pozemků proti nerelevantním údajům katastrálních úředníků atd. Bäck též vysvětlil problémy při zpracování aktového materiálu, jehož čitelnost byla nezdědka ztížena četnými opravami dobových úředníků, takže získané údaje mohou vykazovat diskrepanci vůči revizi z let 1841–1842.

Metodologicky problematický, i když pochopitelný, byl postup při sestavování tabulek celkových ploch. Plošné údaje jsou totiž v operátech uváděny bez výjimky v dolnorakouském jitru a čtverečním sáhu. Tyto údaje byly při pozdější evidenci převedeny do metrického systému a v podkladech zaznamenány červeně. Převod ovšem nebyl podle dnešních měřítek exaktní. Pro potřeby edice byl proto použit přesnější převod. Ten se však pochopitelně liší od dobových údajů v metrickém systému. Sjednocení všech měnových jednotek na konvenční zlatý, resp. krejcar, lze považovat za jediný správný postup.

Na výbornou se tým řešitelů vypořádal s problematickými údaji o obyvatelstvu. Údaje o populaci interpretovali autoři podle dobových pramenů, tedy podle vyjádření komisařů, pracujících na vceňovacích operátech. Populační čísla nelze totiž interpretovat jako souhrn populace v místě katastru, ale jako souhrn produktivního obyvatelstva. Údaje jsou proto uváděny bez výměnkářů, bez chudiny a dětí (hraniční věk není znám, osobně se přikláním k pravděpodobné hranici čtrnácti roků věku). Tuto tezi autoři publikace ověřili metodou sondy u vybraných obcí srovnáním s jinými dobovými statistikami. Ty potvrdily správnost zvolené interpretace.

Údaje o počtu hospodářských zvířat ve Stablním katastru jsou velmi proměnlivé, jejich vypovídání schopnost je problematická. Publikace vykládá tento fakt jako „možnost manipulace výsledku sčítání (dobytky) za účelem snížení základu daně“. Nabízí se ovšem teze, zda tomu nemohlo být paralelně i naopak, tedy zda vrchnost nevyvíjela tlak na vyměření určité daně. Osobně si velký prostor pro manipulaci nedovedu představit, protože počty dobytka měly být ověřovány rychtáři (většinou více než jednou ročně). Chybějící či variující údaje v písemných operátech je možno (kromě jiných možností) vysvětlit liknavostí komisařů a adjunktů či nepřítomností dobytka v obci (sezónní pastva na horách), která znemožňovala přesné sčítání. Nedostatečnost či absenci údajů o počtech dobytka pokládá ostatně také Helmut Rumpler za „slabé místo zpracování dat“.

Geograf Walter Liebhart názorně popsal průběh triangulačních a detailních proměřovacích prací, které předcházely vyhotovení polních skic. Pro zjištěná data o diametrálně rozdílných finančních nákladech na provedení geografických měření v různých korunních zemích však autor nenabízí vysvětlení. Objasnění více než trojnásobného rozdílu v přepočtu na stejnou plošnou míru (nejdražší Přímoří, nejlevnější Bukovina) je velmi problematické; lze spekulovat, jaké faktory tu mohly hrát roli: komplikovaný terén, hodnota pracovní síly v regionu, vyšší náklady účtované vrchnostem či větší spolupodílnictví dominikálu či rustikálu atd.

U velmi dobré a na mapách založené publikace uživatele překvapí nepochopitelné historicko-geografické „přešlapy“: na politické mapě daňových okrsků a katastrálních obcí Korutan (s. 30) je vedle historických označení sousedících korunních zemí uvedena Itálie, která v té době jako stát ještě neexistovala. Chyba je o to trapnější, že se v té době nejednalo o cizí stát, nýbrž o součást rakouského soustátí, tedy Lombardsko-benátské království. Stejná chyba se opakuje i u následující zeměpisné mapy historických katastrálních obcí Korutan 1829/1844 (s. 31).

Hlavním přínosem publikace je datový materiál, který slouží jako základna pro další bádání. Data byla získána především z fondů Korutanského zemského archivu v Klagenfurtu, Archivu Slovinské republiky v Ljubljani, Státního archivu v Gorizii a ze Spolkového ústavu cejchovního a zeměměřičského ve Vídni. Digitální mapy jsou přístupné i na internetu v rámci Korutanského geografického informačního systému Korutanské zemské vlády (KAGIS).

Publikace nabízí velká množství dat, jež mohou být využita pro hospodářské a sociální dějiny. Pro recenzní hodnocení tu není mnoho prostoru, protože většinu textu tvoří mapy, rejstříky, tabulky a digitální data. Mapy v publikaci jsou výsledkem rozsáhlé heuristické práce: představují vyhodnocení písemného operátu Stablního katastru. Srovnávací jednotkou je katastrální obec, vyhodnocovanými faktory jsou: hustota obyvatelstva, relace pohlaví, husto-

ta obcí, hustota a velikost parcel, kulturní a nepoužitelná plocha, typy zemědělských oblastí vzhledem k bonitě půdy a hospodářskému využití (orná půda, orná půda I. třídy, zahrady, vinohrady, louky, pastviny, lesy, Alpy) a množství dobytka (v písemných operátech Stabilmního katastru byli sledováni pouze tzv. „čtyřnožci“).

Nejdůležitějšími hospodářskými údaji, jež byly též znázorněny graficky mapou, je rozložení dominikální a rustikální půdy, resp. velikost statků. Vlastnímu Stabilmnímu katastru věnovali autoři velkou pozornost a vyhotovili mapy podle čistého výnosu z různých typů pozemků, robotního zatížení a především daňového zatížení obyvatelstva. Údaje o zapojení obyvatel do průmyslu ukazují Korutany jako korunní zemi s převládající zemědělskou orientací. Helmut Rumpler tu velmi zajímavě (a nanejvýše pravděpodobně) interpretuje poměrně vysoký podíl svobodných statků, jež se na první pohled jeví jako sociálně pokrokový, spíše jako důkaz slabosti vzniku velkých a konkurence schopných agrárních podniků.

Pozoruhodnou publikací, zabývající se Stabilmním katastrem, bylo možno zvládnout pouze díky skutečnosti, že Korutany mají pouze dva kraje. Rozsah mapového a textového materiálu tedy není tak velký jako v jiných korunních zemích. Část povrchu tu navíc tvoří neúrodná půda (hory), která nebyla předmětem výzkumu. Specifikem publikace je, že je prakticky využitelná i dnes. V Rakouské republice, která neprošla procesem kolektivizace jako Česká republika, jsou totiž parcely mnohdy zachovány v podobě podchycené ve Stabilmním katastru. Při případných soudních sporech tak Stabilmní katastr slouží jako zákonná opora.

Zdeňka Stoklásková

Petr SLÁDEČEK

Novorenesanční evangelické kostely v Čechách a na Moravě.

Příspěvek k dějinám architektury 2. poloviny 19. století

Praha, Katolická teologická fakulta – Univerzita Karlova 2015, 232 s.,

ISBN 978-80-87922-03-3.

Systematický výzkum vizuální kultury křesťanských nekatolických konfesí je v českých zemích stále ještě novou záležitostí. Na různé úrovni se daří zpracovávat jednotlivé dějinné úseky, zatímco na průřezové dílo stále ještě čekáme. Převratným počinem byla výstava *Umění české reformace* z přelomu let 2009 a 2010, která téma s trochou nadsázky „vnutila“ do našich dějin umění. Zabývala se uměleckou tvorbou, spjatou s reformačními konfesemi (s utrakvisty, luterány, kalvinisty a starou Jednotou bratrskou) od počátků reformního hnutí v závěru 14. století až po bitvu na Bílé hoře. Autoři výstavy ukázali reformační tvorbu jako nástroj sebeidentifikace a vymezení vůči tehdejšímu řádu světa. Již názvem úvodní kapitoly doprovodné monografie k výstavě zhodnotili její editoři soudobý stav poznání: „Umění české reformace – *terra incognita*“.¹ Nedávné husovské výročí se stalo příležitostí k završení výzkumů Mileny Bartlové v knize, provokativně nazvané *Pravda zvítězila*.²

1 Kateřina HORNÍČKOVÁ – Michal ŠRONĚK (eds.), *Umění české reformace (1380–1620)*, Praha 2010, s. 13.

2 Milena BARTLOVÁ, *Pravda zvítězila. Výtvarné umění a husitství 1380–1490*, Praha 2015.

Jakkoli nejsou dva uvedené příklady přijímány v odborných kruzích jednoznačně, nedá se jim upřít druh působivosti, který k tématu slibuje přitahovat další a další zájemce. Na období, které následovalo po opětovné legalizaci protestantských konfesí Tolerančním patentem Josefa II. roku 1781, se odborný zájem soustředil v poněkud skromnější formě. Kromě dílčích publikací³ vznikly putovní výstavy, v jednom případě představující specifickou architekturu tolerančních modliteben, v případě druhém pak evangelické umění toleranční doby (1781–1861).⁴

Větší přehledové dílo přinesl Zdeněk R. Nešpor v podobě encyklopedie bohoslužebných budov evangelických církví (se zahrnutím církve starokatolické) v letech 1782–1918.⁵ Publikace však narazila na „vnitroevangelickou“ kritiku, litující „promarněné příležitosti vydat dílo nejen pěkně vypravené, ale také seriózní a přesné. Informací zde uváděných je možné užívat s velkou obezřetností a neváhat s jejich důkladným ověřováním, aby nedocházelo k matoucím omylům, kdy se chyby dalším opakováním stávaly virtuální realitou.“ Předmětem kritiky nebyly věcné chyby stran architektury ani teologické záležitosti, nýbrž nepřesnosti v lokálních informacích (např. že příslušný objekt nebyl ve vlastnictví církve, ale pouze v pronájmu). Došlo také ke zpochybnění názvu knihy, zejména sousloví „moderní kostely“.⁶

Příklad uvedeného ohlasu souvisí se samou charakteristikou českého evangelického prostředí, které architekturu, umění a vizualitu dlouho demonstrativně odsouvalo jako věc služebnou, podružnou. Rozšířilo se mínění, že evangelíci cosi jako umění nemají, nepotřebují, odmítají nebo dokonce v souladu s „obrazoboreckými tradicemi“ ničí. Z tohoto pohledu převedeného do výzkumné teorie nejsou v případě evangelických kostelů podstatné souvislosti výběru stavebního slohu, architekta ani samotného provedení stavby, nýbrž především prověření funkčnosti bohoslužebného prostoru při shromáždění věřících a přísné pramenné ověření všech dat. Není proto divu, že se otázky vizuality se zaměřením Evangelické teologické

- 3 Např. Blanka ALTOVÁ – Zdeněk R. NEŠPOR, *Architektura omezení. Středoevropské protestantské kostely v éře protireformace v komparativní perspektivě I–II*, Lidé města/Urban People 15, 2013, s. 87–132, 469–509; Eva MELMUKOVÁ – Žofie VOBROVÁ, *Toleranční modlitebny a valdensko-hugenotské temply*, b. m. 2012; Marta PROCHÁZKOVÁ, *Přístavby věží u tolerančních modliteben*, in: *Variety české religiozity v „dlouhém“ 19. století*, eds. Zdeněk R. Nešpor a Kristina Kaiserová, Ústí nad Labem 2010, s. 333–354; Marek FAJMAN, *Architektura tolerančních modliteben církve augsburského vyznání na území Čech, Moravy a Rakouského Slezska do roku 1800*, in: *Po vzoru Berojských. Život i víra českých a moravských evangelíků v předtoleranční a toleranční době*, ed. Ondřej Macek, Praha 2008, s. 489–518. Sixtus BOLOM-KOTARI, *The Reformation of the Beauty. Protestantism and Spiritual Roots of Functionalism*, in: *Admired as well as Overlooked Beauty*, eds. Jan Galeta and Zuzana Ragulová, Brno 2015, s. 261–278.
- 4 Srov. katalog výstavy: Sixtus BOLOM – Martina KOTLÍKOVÁ – Dagmar KOTLÍKOVÁ, *Neučiníš sobě rytiny – evangelické umění toleranční doby 1781–1861*, Brno 2010.
- 5 Zdeněk R. NEŠPOR, *Encyklopedie moderních evangelických (a starokatolických) kostelů Čech, Moravy a českého Slezska*, Praha 2009.
- 6 *Protestní dopis členů VERITAS shromážděných při valné hromadě 15. 5. 2010 v Praze*, Hlas střediska české reformace, č. 15, 2010, s. 6–7+Příloha A (příklad chybného zpracování konkrétního hesla).

fakulty Univerzity Karlovy zpravidla mĳejí a recenzovaná publikace – původně disertace – Petra Sládečka vznikla na pražské teologické fakultě katolické.

Kniha Novorenesanční evangelické kostely v Čechách a na Moravě otevírá odborné i laické veřejnosti téma nekatolické církevní architektury, zejména v období druhé poloviny 19. a počátku 20. století. Spojuje tak dvě dlouho podceňovaná témata – vedle již zmíněné evangelické vizuality to jsou historizující stavební slohy. V posledních třech desetiletích postupně dochází k proměně předchozího akademického i celospolečenského postoje – despektu – k historismu (resp. historismům) v architektuře jako kapitole kulturních dějin, také zásluhou autorů jako Pavel Zatloukal, Jindřich Vybíral či Martin Horáček.⁷

Trend znovuoobjevování krásy historizující architektury se však neprosadil všude. V Českobratrské církvi evangelické, která je dědičkou a ve svých sborech také uživatelkou řady historizujících kostelů, zůstává hluboce zakořeněná neúcta nebo alespoň rozpaky z dědictví monumentální architektury předků, symbolizující naděje doby rovnoprávnosti druhé poloviny 19. století. V „obrazoboreckých“ vlnách 20. století byly za vydatné inspirace ideologie modernismu evangelické kostely často „zjednodušovány“, docházelo k ničení „pro naši víru cizí a bezcenné“ dekorativní výzdoby i částí kostelního inventáře. V současnosti se prosazuje ekonomistická kalkulace, pro kterou jsou historizující kostely příliš velké a jejich údržba příliš nákladná. Duch doby církvi velí, že nejlepším řešením bude se kulturního dědictví zbavit.

Do takové situace přichází kniha Petra Sládečka. K jejímu „novorenesančnímu jádru“ je připojen celkový přehled cesty české protestantské architektury od Tolerančního patentu do začátku první světové války. Dokázal se úspěšně vypořádat s neexistencí jakéhokoli komplexnějšího odborného pojednání na zpracovávané téma. Podstatu své rozpravy soustředí okolo otázky, nakolik se stal jeden z historizujících slohů – novorenesance – slohem českého protestantismu. Nechybí drobnokresba geneze staveb konkrétních kostelů a snaha o jejich kritické zhodnocení, medailony osobností, jakož i komparace, zejména vývoje v římskokatolickém prostředí. Autor vychází z toho, co je dodnes dochováno in situ, zároveň bohatě čerpá z archivních pramenů (často stále rozptýlených po jednotlivých lokálních sborech), dobové literatury, ale i aktuálních prací reflektujících nový zájem o historizující architekturu. Probírá také dobové diskuse na různá témata kolem staveb. Významnou roli hraje obrazový doprovod, upozorňující na málo známá či vůbec neznámá architektonická díla, případně na jejich uvažovanou a nerealizovanou podobu, která zůstala zachována na archivní dokumentaci.

K jakým závěrům autor dochází? Konstatuje, že „renaissanční“ sloh byl v českém prostředí osmdesátých a devadesátých let 19. století pro evangelické stavby pokládán za nevhodnější, a to především z praktických důvodů. Na prvním místě šlo o okolnosti finanční, neboť úsporně pojatá renesanční architektura působila důstojněji než např. levná „sádrová“ gotika. Dobové pojetí renesance se mohlo pozoruhodně snoubit s moderními výtvarnými prvky masově produkovaných železných či litinových sloupů nesoucích lehkou stropní konstrukci v „nádražním stylu“. Souvislosti tématu poskytují vhléd do společenských sítí

7 K (neo)renesanci srov. alespoň: Martin HORÁČEK, *Přesná renesance v české architektuře 19. století*, Olomouc 2012.

evangelíků – ukazují, že se inspirovali jak vzdálenějšími, jmenovitě anglickými a americkými realizacemi, tak soudobou tvorbou domácích katolíků i německých souvěrců. Pro dobu vzepjatých národnostních vášní ukazuje Petr Sládeček individuální příklady česko-německé spolupráce (např. roli architekta Gottloba Albera při vzniku Betlémského kostela v Brně). V tomto specifickém prostředí sleduje nástup modernismu a s tím spojený „bod obratu“ – téměř bezvýhradné popření veškerých kvalit architektonické produkce předchozí epochy. Vanutí „ducha doby“ na počátku 20. století výrazně příživovalo vyřizování různých osobních účtů. V nekatolických kruzích zvláště vynikl teoretik Emil Edgar (1884–1963), jenž neváhal při svých výpadech proti stavitelství 19. století (např. v práci *Protestantismus a architektura*, Praha 1912) užívat slova jako „monstrum“, „ponižující“, „nechutné“, „neinteligentní“, „úpadkové“, „lživé“, „znehodnocené“, „nejtrapnější zřůdnosti“.

Na to, že je kniha zaměřena na architekturu, je její fyzická podoba „evangelicky“ úsporná s důrazem na funkčnost. K brožované vazbě a výhradně černobílým fotografiím (byť kvalitně reprodukováným) se přidává neokázalost nákladu – 150 kusů. Přejdeme-li od formy k obsahu, pochybnosti může budit struktura publikace. Výklad začíná představením novorenesance v kontextu historizujících slohů, poté následují „medailony“ několika vybraných katolických kostelů. Posléze přichází další obecná část, shrnující tendence kolem roku 1900 a vztah neorenesance k protestantismu. Na ni navazuje část, popisující sto třicet let evangelické architektury od osmdesátých let 18. století, kde se střídají kapitoly obecné a oddíly věnované jednotlivým stavbám, k nimž autor místy přiřazuje jejich katolické protějšky. Nakonec jsou abecedně řazeny medailony osobností spojených s evangelickou architekturou, některé z osobností ovšem mají samostatnou kapitolu v předchozím textu.

Bylo by možno uvažovat o jiném uspořádání textu, stejně jako o upřesnění některých dílčích informací. Za diskutabilní pokládám proporcii autorova zájmu o katolické a protestantské kostely. Blok sedmi, resp. osmi katolických projektů (další přicházejí v rámci evangelického bloku obsahujícího přes dvě desítky důkladněji popsaných staveb) má větší ambice než pouhé představení kontextu hlavního tématu. Na druhé straně se jeví jako příliš výběrový pro zachycení reálného poměru mezi církevními stavbami. Jelikož jde o první práci svého druhu, je pochopitelné, že nemůže mít charakter syntézy, založené na řadě rozmanitých dílčích studií a akcentující hlavní rysy vývoje v širším kontextu. Zhodnocení přístupů a příkladů, které mohly zůstat opomenuty, bude úkolem dalšího bádání, pro něž představuje kniha velmi solidní základ.

Přes naznačená omezení není pochyb, že práce posouvá dosažený stav vědeckého poznání. Mimo to aspiruje – nakolik to nízký náklad umožní – na výraznou společenskou funkci. Může totiž sloužit jako příručka pro členy církevních sborů a jiné uživatele evangelických kostelů, kterým snad umožní rozpoznat hodnoty těchto staveb. V situaci, kdy historizujících staveb stále povážlivě ubývá a jiné církve či náboženská společenství svůj kulturní a umělecký odkaz opatrují a chrání, již evangelíkům k pochopení a přijetí vlastní identity, skryté také v novorenesančních kostelech, mnoho času nezbyvá.

Sixtus Bolom-Kotari

Eva HAHNOVÁ

Od Palackého k Benešovi. Německé texty o Čechách, Němcích a českých zemích

Praha, Academia 2014, 723 s., ISBN 978-80-200-2389-6.

Pražská rodačka Eva Hahnová strávila většinu své profesionální kariéry ve Spolkové republice Německo. Tam se profilovala jako významná historička českých a středoevropských dějin, v posledních desetiletích zejména jako badatelka na poli sudetoněmecké tematiky. Její nejnovější rozsáhlá kniha přináší výběr 160 charakteristických a v tom či onom smyslu slova významných „německých textů o Čechách, Němcích a českých zemích“. Je to sbírka dokumentů, publicistických a literárních textů i veřejných projevů, poprvé zveřejněných v období od roku 1848 až do počátku 21. století. Hahnová je uvedla obecnější úvahou o vztahu německého a českého etnika v českých zemích. Poté každý jednotlivý text zasadila do kontextu jeho vzniku i pozdějšího „druhého života“, seznámila čtenáře s jeho autorem a okomentovala klíčové momenty vybraného kusu. Celek představuje čtivou antologii, která umožní nahlédnout do proměňujícího se myšlenkového světa Němců z českých zemí, resp. po roce 1945 vyhnanců a vysídlelců, kteří za pomoci starých stereotypů hledali novou identitu, resp. snažili se porozumět své situaci. Kniha, která se obrací na „širokou obec čtenářů se zájmem o minulost“, je vybavena bohatým poznámkovým aparátem, odsunutým na konec svazku. Práce je po předmluvě rozdělena do čtyř velkých, relativně samostatných, na pododdíly dále dělených částí, z nichž každou otevírá autorčino „úvodní osvětlení“. Publikace končí sumarizujícím doslovem, po němž následují seznamy zkratk, literatury a vyobrazení a konečně jmenný rejstřík a německé resumé.

Palacký a Beneš v titulu knihy nejsou jen reklamní vábničkou na čtenáře. Hahnová si klade otázku, proč právě tito dva představitelé české společnosti, politiky, ale i kultury zůstávají (zejména v německém post-vyhnaneckém prostředí) prakticky dodnes stereotypními rétorickými figurami drastické stigmatizace. Proč při německých protičeských výpadech kupříkladu nebývá zmiňován zakladatel Československa T. G. Masaryk (s. 18)? Autorka odmítá představu, že by k překonání tohoto stavu pomohly „další česko-německé diskuse, historické komise, semináře a projekty“ a místo toho (!) žádá „kritické vyrovnání se s dlouhými dějinami pevně etablovaných, opakujících se německých stereotypů“ (s. 16). Jako bázi pro tento přístup pak nabízí soubor editovaných textů, které umožní „každému čtenáři vlastní, autenticky subjektivní poznatky a soudy. Nenabízejí ‚souhrnný‘ obraz či ‚vysvětlení‘ česko-německých vztahů, konfliktů a problémů, nýbrž inspiraci čtenářům k vlastnímu poznávání jednoho z jejich aspektů“ (s. 18).

Autorka vychází z konstatování, že české země byly v 19. i 20. století v německém prostředí vnímány jako součást, či dokonce „srdce Germánie“: „České země byly ojedinele komplikovanou součástí německé otázky, a proto sehrály i ojedinelou roli v moderních německých dějinách a tedy i v historiografii“ (s. 21). V knize představené texty o Čechách tak byly především součástí procesu formování moderní národní identity Němců, segmentem tradice tvorby a tradování „vysoce pejorativních stereotypů českého národa“. Texty pro edici přeložila do češtiny sama autorka. Upozorňuje přitom, že jí nešlo o převod do dnešní češtiny, nýbrž že se pokusila „zprostředkovat přístup k původním textům, jejich

jazykovému stylu a ke způsobu myšlení jednotlivých autorů“ (s. 25). Velká část do antologie zařazených textů totiž byla zkoncepována ve „speciální rétorice, zvané völkisch“. Toto češtině vzdorující slovo Hahnová překládá jako „národovecký“ nebo „národovský“, ale upozorňuje, že obsahuje daleko více konotací a reprezentuje specifický ideologický proud, který kulminoval v nacistickém žargonu.¹

Překladatelský problém představuje ovšem daleko větší počet slov z tohoto proudu. Autorka upozorňuje na dobové vnímání názvů: „Deutschböhmen, Deutschösterreich, Sudetenland, Sudetendeutsche, Heimat“ atd. Tyto pojmy v sobě pro dobové publikum nesly velký politicko-emoční náboj. Pouhý neutrální překlad by proto podle Hahnové zastřel, jak významnými šiframi politického myšlení a jak důležitými stavebními kameny v konstrukci obrazů dějin byla tato slova. Překládala proto texty tak, jak byly podle jejího přesvědčení vnímány dobovým publikem. Tento přístup není bezproblémový: Jednak jsou výše uvedené pojmy i pro české zainteresované publikum již etablovány ve své německé formě, zadruhé pak při takovémto převodu do češtiny nejednou hrozí, že dojde spíše k zamlžení než objasnění dobové reality.

Jako konkrétní příklad poslouží pojem „Deutschösterreich“, který Hahnová překládá jako „Německé Rakousko“. Pojem však obsahoval něco více než „jen“ Němci obydlenou část dnešního Rakouska nebo i celého Předlitavska. Rennerovými sociálními demokraty vedená republika, vyhlášená ve Vídni 12. listopadu 1918, proklamovala hned v druhém článku Zákona o státní a vládní formě Německého Rakouska (Gesetz über die Staats- und Regierungsform von Deutschösterreich): „Německé Rakousko je součástí Německé republiky. Zvláštní zákony upravují podíl Německého Rakouska na zákonodárství a správě Německé republiky, stejně jako rozšíření platnosti zákonů a zřízení Německé republiky pro Německé Rakousko.“ Proklamoval-li tedy vůdce německé sociální demokracie v českých zemích Josef Seliger ještě 4. března 1919 z tribuny v Teplicích: „Bratřím a sestrám v Německém Rakousku, po jejichž boku jsme kráčeli v radosti i žalosti, slibujeme i nadále svoji věrnost. Spolu s nimi chceme společně vpochodovat do velké, svobodného socialistického Německa“ (s. 260), nebyla to ani v nejmenším „prázdná fráze“, jak soudí Hahnová na straně 256. Šlo o zcela vážně míněný socialistický program „vpochodování“ do velké německé střední Evropy, jejíž součástí se měly stát i oblasti českých zemí obydlené Němci. Jen tak se totiž dá vysvětlit politický nárok, aby se k „Německému Rakousku“ připojila i ona za německá se prohlásivší území českých zemí, která s Rakouskem jako takovým vůbec nesousedila, mohla ale být připojena k Německé říši. I v této souvislosti je nutno vnímat 4. březen 1919 nejen jako „den, který se měl zapsat do dějin česko-německých vztahů v souvislosti s demonstracemi a následným zahynutím pěti desítek německých demonstrantů“ (s. 255), nýbrž i jako den rázného potvrzení územní integrity Československa a na řadě míst zmaření německých radikálně socialistických pokusů o ozbrojené převzetí moci. Dva toho dne zastřelení českoslovenští vojáci (jeden z nich etnický Němec) totiž nebvývají připomínání.

1 Srovnej sborník: Hans-Henning HAHN (ed.), *Hundert Jahre sudetendeutsche Geschichte. Eine völkische Bewegung in drei Staaten*, Frankfurt a. M. 2007. Zde je otištěna pozoruhodná studie Evy Hahnové, *Die SHF/SdP 1933–1938*, s. 91–143, pojednávající o zapomenutých sudetoněmeckých předchůdcích a spolubojovnících Adolfa Hitlera při koncepcování nacionálně socialistické ideologie.

Uvedený příklad nechce být kritikou Hahnové, nýbrž jen exemplifikací skutečnosti, jak komplikovaná je problematika, které se autorka záslužně ujala. Složitost problematiky je snad nejlépe patrná na kapitolách knihy, tematizujících období od konce války do počátku 21. století. Válečnou kapitolu autorka uzavřela projevem K. H. Franka k českému národu v předvečer Svátku práce 1. května 1945 (s. 505–510) a pokusila se ukázat, která Frankova témata posléze určovala rétoriku a repertoár vyhnaneckého sudetoněmeckého tisku poválečných desetiletí. Této epoše autorka v knize věnuje nezanedbatelný prostor (s. 511–632), přičemž v centru její pozornosti stojí zejména prvky personální, názorové, rétorické i tematické kontinuity mezi nacismem a vyhnaneckým hnutím ve staré i v roce 1990 o NDR rozšířené Spolkové republice. Není divu: jde o problematiku, na kterou (spolu s manželem) v posledních desetiletích zaměřila soustavnou a kritickou badatelskou pozornost.²

Hahnová se zde soustředila především na skutečnost, že vyhnanecké hnutí a v jeho rámci jak pro české země střežová Sudetendeutsche Landsmannschaft, tak tvrdé jádro nacistického sudetoněmectví, soustředěné ve Witiko-Bundu, ale i katolická Ackermann-Gemeinde a sociálně demokratická Seliger-Gemeinde byly vedeny funkcionáři s nacistickou minulostí, resp. přímo (soudně nestíhanými) válečnými zločinci. Autorka exemplárně otiskla prohlášení, které roku 1965 vydali tři z posledních žijících sociálně demokratických německých poslanců prvorepublikového Národního shromáždění ke spolupráci Seliger-Gemeinde s bývalými nacistickými hodnostáři v Sudetendeutsche Landsmannschaft (s. 615–618). Hahnová se v knize při charakteristice poměrů ve vyhnaneckých organizacích opřela zejména o studii Petra Heumose.³ Škoda jen, že pouze v seznamu literatury uvedla, ale v textu nevyužila závažnou a hned po prvním vydání živě diskutovanou práci Michaela Schwartze o „Funkcionářích s minulostí“, tedy o třinácti zakládajících členech presidia Svazu vyhnanců (Bund der Vertriebenen) z roku 1958.⁴ Čtyři z nich pocházeli z českých zemí. Tato pestrá funkcionářská společnost, v níž „hnědě neušpiněnou“ vestu měli jen emigrant, sociální demokrat Wenzel Jaksch a královecký katolík Linus Kather a jejich nejtvrdší nacistický protipól tvořil esesák, český Němec Rudolf

- 2 Srovnej rozsáhlé starší práce, které představují i bázi pro vznik aktuální knihy: Eva HAHNOVÁ – Hans Henning HAHN, *Sudetoněmecká vzpomínání a zapominání*, Praha 2002; H. H. HAHN – E. HAHN, *Mythos Vertreibung: 60 Jahre deutsche Erinnerungskultur*, Hamburg 2009 a TÍŽ, *Die Vertreibung im deutschen Erinnern: Legenden, Mythos, Geschichte*, Paderborn 2011.
- 3 Srovnej: Peter HEUMOS, „Ein Blick in den sudetodeutschen Nazisumpf“. *Sudetendeutsche Landsmannschaft und Seliger-Gemeinde im Spiegel der Berichterstattung der Mitteilungen der Arbeitsgemeinschaft ehemaliger Funktionäre und Mitglieder der Deutschen Sozialdemokratischen Arbeiterpartei in der Tschechoslowakischen Republik 1966–1974*, in: Soňa Nezhodová – Doubravka Olšáková – Vilém Prečan (edd.), *In memoriam Johann Wolfgang Brügel, Hustopeče 2007*, s. 175–208.
- 4 Tato rozsáhlá práce týmu pracovníků mnichovského Institutu pro soudobé dějiny, vedeného Michaelem Schwartzem, vyšla již ve třech vydáních (2012, 2013, 2016). Srovnej nejnověji: Michael SCHWARTZ, *Funktionäre mit Vergangenheit. Das Gründungspräsidium des Bundesverbandes der Vertriebenen und das „Dritte Reich“*, Berlin 2016. Kniha se neomezuje na biografické zkoumání funkcionářů, ale podává též přehled vyhnaneckých aktivit (a skandálů) od Vyhnanecké charty roku 1950 až do poloviny 60. let 20. století.

Wollner, byla zřejmě nejen svou minulostí, ale také ideovým profilem charakteristická pro všechny výše uvedené organizace.⁵

Hahnová uzavřela svůj výběr textů facitem knihy Thobiasa Wegera *Národovský boj bez konce? Sudetoněmecké organizace 1945–1955*.⁶ Následuje Doslov, v němž autorka zajímavě evropsky kontextualizovala a démoničnosti zbavila německými, ale i českými autory tradičně proklínaný český nacionalismus, údajný strůjce (bezmála) všeho zla ve střední Evropě.⁷ Hahnová shrnula výsledky svého výzkumu historických stereotypů v moderních dějinách česko-německých vztahů do dvou tezí: „Za prvé se ukazuje, že německé obrazy českého národa nebyly výrazem etnicky podmíněných předpojatostí, a za druhé že většinu z nich nelze vnímat a interpretovat jako reakce na české počínání či jako výraz hledání uspokojujících forem česko-německého soužití v českých zemích. Germanofonně sebezahleděná tradice textů o Čechách a českých zemích byla primárně součástí tzv. německé otázky jako formování moderní německé národní identity a novodobého národního státu“ (s. 635).

Čtba obsáhlého svazku nabízí nejen zajímavý výlet do jazykově „neoarchaického“, v mnohém varovně poučného světa rétoriky minulých dvou staletí, ale také kritickou připomínku místy až děsivé vitality politických a historických stereotypů (nejen) dávných a zdánlivě překonaných epoch.

Jiří Pešek

Stephen G. GROSS

Export Empire. German Soft Power in Southeastern Europe, 1890–1945

Cambridge, Cambridge University Press 2015, 384 s., ISBN 978-1-107-11225-4.

Stephen G. Gross, působící na katedře historie *New York University*, se ve své disertaci věnuje německému hospodářskému pronikání do jihovýchodní Evropy po roce 1918. Formou případových studií se zaměřuje především na Rumunsko a Jugoslávii – státy, jejichž vztah k Německu se mezi světovými válkami vyvinul od nedůvěry vůči poraženému agresorovi stíhanému hospodářskou nestabilitou až k víceméně dobrovolně zvolené ekonomické závislosti s dalekosáhlými politickými důsledky. Autora studie zajímá na jedné straně míra výhodnosti vzájemného obchodu pro Rumunsko a Jugoslávii, na straně druhé pak vliv obchodní výměny a německé rozvojové pomoci na prohlubování závislosti a exploatace

5 Přehled diskusí po vydání Schwartzovy knihy přináší recenze z pera Matthiase Webera in: Sehepunkte 15 (2015), Nr. 5, URL: <http://www.sehepunkte.de/2015/05/27172.html> (ověřeno 15. 5. 2015). Kontext projektu osvětluje recenze: Mathias Beer: Rezension zu: *Schwartz, Michael: Funktionäre mit Vergangenheit. Das Gründungspräsidium des Bundesverbandes der Vertriebenen und das „Dritte Reich“. München 2012*, in: H-Soz-u-Kult, <http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/rezensionen/2013-2-093> (ověřeno 7. 5. 2013).

6 Tobias WEGER, „Volkstumskampf“ ohne Ende? *Sudetendeutsche Organisationen 1945–1955*, Frankfurt 2008.

7 K tomu srov. souběžně s recenzovanou publikací vydanou, taktéž rozsáhlou knihu: Eva HAHNOVÁ, *Dlouhé stíny předsudků. Německé a anglické stereotypy o Čechách v dějinách 20. století*, Praha 2015.

těchto evropských periferních států ve vztahu k Německu. V neposlední řadě autor posuzuje roli hospodářské a kulturní expanze na Balkán v celkové německé zahraničněpolitické strategii ve výmarské éře i za Třetí říše. Práce je založena především na studiu německých archivních pramenů, dobového tisku a sekundární literatury v německém jazyce; rumunské, srbské či chorvatské zdroje naopak v podstatě chybí.

V úvodu práce se autor věnuje kritice pramenů a konceptualizaci dvou základních pojmů, jimiž vysvětluje německou nevojenskou expanzi na jihovýchod Evropy – „neformálního impéria“ a „měkké síly“, založené na schopnosti ovlivňovat chování jiných vlastní přitažlivostí, nikoli formou nátlaku.

První část knihy se pod titulem „Německá moc za vilémovské říše a výmarské republiky“ věnuje genezi německé obchodní infrastruktury v Rumunsku a Jugoslávii v letech 1925–1933 na pozadí odkazu vilémovského imperialismu a politických koncepcí *Mitteleurop*y a Panevropy i nových směrů výmarské kulturní diplomacie.

Druhá část knihy, nazvaná „Nacistický imperialismus“, se v jednotlivých kapitolách zaměřuje na vývoj vzájemného obchodu Německa s Rumunskem a Jugoslávií, německé kulturní diplomacie s důrazem na akademickou výměnu a na německou rozvojovou pomoc v letech 1933–1939. Epilogem druhé části práce je kapitola věnovaná přeměně původního „neformálního“ impéria v důsledku německé vojenské expanze.

V centru Grossovy pozornosti jsou iniciativy soukromého sektoru, které Německu na Balkáně „razily cestu“ mnohem efektivněji než politika státních orgánů výmarské republiky i hitlerovské Říše. Autor analyzuje především činnost skupiny německých podnikatelů, akademiků, publicistů a ekonomů, kteří po porážce v první světové válce navázali na tradici vilémovského „liberálního imperialismu“ devadesátých let 19. století a usilovali o vybudování „neformálního“ hospodářského impéria. Prohlubování ekonomických vazeb s jihovýchodní Evropou v rámci kontinentální strategie bylo v Německu propagováno ještě před Hitlerovým nástupem k moci jako klíčová alternativa k depresi a protekcionismem postiženému globálnímu trhu. Gross poukazuje na paralelu mezi uvažováním německých hospodářských a politických elit a jejich britských protějšků, jejichž pozornost se ve stejném období z podobných důvodů zaměřila na rozvoj kolonií: Británie i Německo svými rozvojovými doktrínami podpíraly existující nerovné ekonomické vztahy mezi centrem a periferií, s jejíž industrializací v následujících desetiletích nepočítaly. Na rozdíl od britské koloniální moci muselo přitom Německo ve strategickém regionu jihovýchodní Evropy spoléhat na vliv v podobě „měkké síly“, k níž drželo klíč německé hospodářství a akademická sféra.

Po zotavení německé ekonomiky kolem poloviny dvacátých let začaly zejména saské průmyslové a akademické kruhy vytvářet na Balkáně síť kontaktů. Ty Německu pomohly prosadit se proti francouzské, rakouské a československé konkurenci a postupně získat faktický monopol v řadě klíčových hospodářských odvětví. Průkopnickou roli hrála v tomto ohledu kancelář lipského veletrhu otevřená roku 1926 v Bělehradě a rumunsko-německá obchodní komora, zřízená o čtyři roky později. Finanční podpora ze strany německého průmyslu umožnila též vybudování ústavů, jež se zaměřovaly na multidisciplinární výzkum regionu jihovýchodní Evropy (*Südostforschung*). Zaměření

Institutu pro hospodářský výzkum jižní a jihovýchodní Evropy, založeného roku 1928 v Lipsku, a *Mitteleuropa-Institutu*, působícího od roku 1929 v Drážďanech, odpovídalo úsilí silně exportně založeného saského průmyslu o pronikání na Balkán. Mělo mu sloužit překonání jazykových a kulturních bariér: spektrum zájmu obou ústavů bylo výrazně širší než u téměř současně založeného *Südost-Institutu* v Mnichově, který se ve výzkumné činnosti věnoval především německým menšinám v jihovýchodní Evropě.

„Polykratický“ mocenský systém nacistického Německa umožnil německým hospodářským kruhům, aby až do prvních let války realizovaly vlastní vizi kulturní diplomacie, založenou na atraktivní nabídce špičkových technologií. „Vlajkovou loď“ představovala akademická výměna financovaná soukromým sektorem: v letech 1936–1939 umožnila vysoce ceněné studium v Německu stovkám kvalifikovaných stipendistů z balkánských zemí. Kulturní diplomacie společně s rozvojovou pomocí, realizovanou především průmyslovým svazem *Mitteleuropäischer Wirtschaftstag* a zaměřenou na modernizaci zemědělského a těžebního sektoru v Jugoslávii i Rumunsku, měla slovy S. Grosse mezi elitami přijímajících zemí vést k přijetí společné „kosmologie“ s Německem, podle níž byl preferenční obchod se Třetí říší nejučinnějším nástrojem k modernizaci místních ekonomik. Příklon bělehradských a bukureštských vlád k Berlínu a odklon od Francie a Malé dohody byly i produktem tohoto působení německé „měkké“ síly.¹

Dramaticky narůstající dovoz surovin z balkánských zemí, s nimiž obchodní výměna probíhala převážně formou clearingů, přispěl podle autora podstatnou měrou ke znovuvybrojení Německa; to vedle zemědělských produktů z regionu dováželo mj. většinu spotřeby bauxitu (Jugoslávie roku 1938 dodala Německu 99,9 % své produkce této suroviny). Jak Gross konstatuje v závěrečné kapitole, posloužil region jihovýchodní Evropy – s výjimkou rumunského ropného sektoru, který se dostal pod převážnou německou kontrolu až v letech 1940/1941 – německému válečnému hospodářství více ve třicátých letech než za samotné války, kdy se místní ekonomiky dostaly pod více či méně přímou, brutální a neefektivní kontrolu Berlína.

Gross konkrétně dokládá, že ekonomické vztahy s Německem byly ve třicátých letech výhodné i pro samotné balkánské země: ty v tomto období na rozdíl od jiných světových primárních producentů nejen zvýšily svůj export, ale prodávaly své suroviny za vyšší ceny než v letech dvacátých. Nutno podotknout, že roku 1939 byl podíl Německa na zahraničním obchodě Rumunska či Jugoslávie nižší než v případě Bulharska, kde činil bezmála dvě třetiny, a Maďarska. Je škoda, že se autor nezaměřil na dvě poslední jmenované země ve větší míře.

Grossova práce představuje podnětný a čtivý příspěvek z neobvyklé perspektivy k důležitému tématu německých a evropských hospodářských dějin a problematizuje tradiční představy o předpokladech vzniku druhé světové války v Evropě. Pomineme-li řadu chyb v prepisu německých výrazů, je hlavním nedostatkem Grossovy studie absence rumunských a (ex)jugoslávských pramenů. Výčet statistických údajů o obchodní výměně

1 Z českých autorů se problematice nejpodrobněji věnoval Drahomír JANČÍK, *Třetí říše a rozklad Malé dohody. Hospodářství a diplomacie v Podunají v letech 1936–1939*, Praha 1999.

nestačí k potvrzení teze o úspěchu německé „soft power“ v regionu – k tomu by byla nutná podrobnější analýza ekonomických, společenských a politických dopadů obchodu s Německem v meziválečném Rumunsku a Jugoslávii. Ta je však bez znalosti tamních jazyků těžko představitelná.

Daniel Putík

Anton HRUBOŇ – Katarína RISTVEYOVÁ

„Prinavrátene“ Komárno. Prehľad spoločensko-politického vývoja mesta v rokoch 1938–1945 s dôrazom na menšinovú otázku / Komárom „visszatért“: Társadalmi-politikai helyzetkép a város életéről 1938–1945 között, különös tekintettel a kisebbségi kérdésre

Krakov–Ružomberok, Spolok Slovákov v Poľsku – Historia nostra 2014, 128 s., ISBN 978-83-7490-697-5.

Autorská dvojica banskobystrických historikov sa podujala vyplniť medzeru v slovenskej historiografii pri výskume dejín juhoslovenského Komárna v období jeho príslušnosti k Maďarsku v rokoch 1938–1945. Zámerom autorov publikácie v slovenskom a maďarskom jazyku (bez uvedeného autorského podielu) nebolo podať komplexný prehľad dejín jedného z najvýznamnejších juhoslovenských (arbitrážnych) miest v danom období, ale svoj výskumný cieľ obmedzili na analýzu princípov fungovania mechanizmov mocensko-represívneho aparátu, prostredníctvom ktorých miestna štátna administratíva horthyovského Maďarska uskutočňovala rasovú a etnickú perzekúciu komárňanských minoritných komunit Slovákov, Židov a Rómov.

Autori sa sústredili „na základný prehľad spoločensko-politického vývoja s dôrazom na aspekty, ktoré sú zaujímavé i z hľadiska slovenských dejín“ (s. 6). Tento výrok však treba považovať za problematický, pretože čitateľovi vnucuje predstavu o tom, čo by malo byť predmetom záujmu slovenskej historiografie. V tejto súvislosti si možno položiť otázku, prečo bolo pre autorov z „národného“ hľadiska zaujímavé zaoberať sa komárňanskými Židmi, ak tí už v tomto období neboli slovenskí ani z teritoriálneho a už vôbec nie z etnického hľadiska. Tým sa dostávame k problému spochybniteľnej koncepcie celého diela, čo na druhej strane súvisí s nevyjasnenou koncepciou slovenských dejín ako takých. Dodnes zostáva otvorenou otázkou koncepcie národnej historiografie: slovenské dejiny verzus dejiny Slovenska, resp. etnický princíp verzus teritoriálny. Tým prirodzene vzniká priestor pre „historiografické vákuum“, ktoré sa v úseku najnovších dejín dotýka predovšetkým komplexného spracovania dejín arbitrážneho územia, vrátane dejín Maďarov žijúcich na tomto území ako integrálnej zložky slovenskej spoločnosti. Obyvateľov identifikujúcich sa s maďarskou národnou ideou je podľa môjho názoru potrebné považovať za predmet slovenskej historiografie nielen z teritoriálneho hľadiska, ale aj spoločenského, pretože pred aj po období rokov 1938–1945 boli obyvateľmi národného teritória a tvorili súčasť slovenskej spoločnosti. Bolo by chybou, ak by slovenská historiografia považovala osudy týchto občanov za nezaujímavé len preto, že počas šiestich rokov patrili k inému štátnemu útvaru.

Iba prostredníctvom kritického spracovania dejín tejto rozhodujúcej národnej kolektivity južného Slovenska v tomto období bude možno pochopiť postavenie Maďarov

v pozícii menšiny za prvej ČSR, ich „túžbu“ po revízií, podiel na „rozbití republiky“ a znášanie bremena kolektívnej viny v rokoch 1945–1948. Nehovoriac o tom, že mnohí z tých Maďarov, ktoré slovenská historiografia, zdá sa, považuje za irelevantný predmet záujmu, sa pred rokom 1938 a po roku 1945 z najrozličnejších dôvodov hlásili k slovenskej národnosti. Ak teda bolo hlavným zámerom autorov recenzovanej publikácie poukázať na odvrátené stránky života Komárňanov v Maďarsku v rokoch 1938–1945, na porušovanie ľudských a občianskych práv, na negatívne vykreslenie horthyovského režimu a jeho zdiskreditovanie za spoluspáchaný holokaust, tak v tomto ohľade sa krivdy nepáchali iba na menšinovom obyvateľstve, ale aj na väčšinových Maďaroch. Práca však obsahuje ďalšie koncepčné, argumentačné i faktografické nedostatky, na ktoré upozorniť je cieľom tejto recenzie.

V prvej kapitole *Komárno a Viedenská arbitráž* sa autorom podarilo vykresliť pozíciu Komárna v kontexte maďarských revizionistických snáh a jeho miesto v maďarskej národnej pamäti. Na základe archívnych správ štátnych úradov a článkov miestnej tlače venujú pozornosť iredentistickým aktivitám maďarských obyvateľov pred arbitrážou a oslavám prinávratenia mesta k Maďarsku. Zvolené historické pramene však zachytávajú iba aktivity davu ulice, nie mestských elít, čím sa stráca plastický obraz o dianí v Komárne v tomto diele.

Ťažiskom druhej kapitoly s názvom *Od revízie po nemeckú okupáciu* je vylúčenie postavenia Slovákov v znovuzjednotenom Komárne. Konštatovanie, že jedným z faktorov zvyšovania počtu Slovákov a Čechov v Komárne po roku 1918 bola „možnosť slobodného prihlásenia sa k inej než maďarskej národnosti“ (s. 19), je zavádzajúce. Ide totiž o reprodukovanie národno-obranárskeho stereotypu slovenskej historiografie o jednoznačne zmanipulovaných uhorských štatistikách. Ten bude potrebné prehodnotiť (v prospech pripustenia možnosti prirodzenej asimilácie a dvojitej situačnej identity). O miere „slobody“ pri prihlasovaní rodného jazyka, resp. národnosti pri sčítaniach obyvateľstva v 20. storočí, či už v Maďarsku alebo v Československu, je možno vedecky polemizovať, ak by však uhorské sčítania neboli v dobovom kontexte „slobodné“, ako to vykladajú autori, prečo by potom vykazovali nárast počtu komárňanských Slovákov medzi rokmi 1890 a 1910? Je záslužné, že autori pripustili „umelú slovakizáciu“ juhoslovenských urbánnych centier v medzivojnovom období, ale následná interpretácia tohto javu v zmysle „nedialo sa to však násilnou cestou nacionálnej asimilácie“ (s. 19), je *contradictio in adiecto*. Autori napriek tomu, že pracujú aj s prácami maďarskej historiografie, v tomto prípade ignorujú početnú literatúru maďarských historikov, ktorí poukazujú práve na tento spôsob eliminácie počtu príslušníkov maďarskej menšiny v medzivojnovom Československu (napr. obmedzený počet menšinových škôl, problém udeľovania občianstva atď.).

Za vedecky vágny treba považovať výrok „komárňanskí Maďari (aspoň ich väčšia časť) si postupne na nový štát zvykli“ (s. 19). Aj keď sa autori v tomto prípade odvolávajú na prípadové štúdie Eleny Mannovej, Józsefa Demmela a Miroslava Michelu, je neadekvátne robiť paušálne generalizácie tohto typu s nejasným sémantickým obsahom (ako vedecky vysvetliť pojem „zvyknúť si na štát?“): alebo si pod týmto vyjadrením máme predstavovať volenie opozičných politických strán (v zásade revizionistických) a vypisovanie menšinových petícií Spoločnosti národov o neúnosnosti života v postavení menšiny v Československu?

Podobne by sme mohli posudzovať výrok: „Komárňania sa dlhé mesiace (...) odmietali stotožniť s Československou republikou, čo však bolo úplne logické...“ (s. 49). Použitie personifikačnej synekdochy „Komárňania“ by bolo ešte akceptovateľné, avšak časový horizont „dlhé mesiace“ je sporný, pričom historik by si mal položiť otázku, o čo autori opierajú svoje tvrdenie, pri ktorom sa neodvolávajú na nijaký zdroj alebo na vlastný výskum.

Za chybu treba považovať skutočnosť, že autori nepoznájú súvislosti odchodu väčšiny občanov československej národnosti z arbitrážneho územia. Na základe novín Komáromi Lapok z 4. februára 1939 tvrdia (s. 20), že slovenský Krajinský úrad po arbitráži odporúčal Čechom a Slovákom odťahovanie sa na územie Československa, čo je v rozpore so zisteniami Ladislava Deáka o snahe československých úradov udržať v danej situácii čo najviac občanov československej národnosti na odstúpených územiach.¹ Autori sa vzdali cieľa presne vyčíslieť počet evakuovaných Slovákov a Čechov, hoci z výrazného poklesu ich podielu na celkovom počte komárňanského obyvateľstva vinia (okrem evakuácie) opäť zmanipulované sčítanie obyvateľstva z roku 1938 bez toho, aby odkázali na autorov, ktorí sa snažili zmanipulovanie vedecky dokázať (s. 20).

Nedostatočne je spracovaná časť venujúca sa slovenskému menšinovému školstvu a spolковой činnosti. Je na škodu celej práce, že autori v tomto prípade rezignovali na inak poctivý archívny výskum, ktorý predviedli pri práci s archívnymi prameňmi politickej správy. Preto sa nedozvedáme nič o okolnostiach fungovania a následného zrušenia slovenských či židovských škôl či o činnosti a členskom zložení dvoch fungujúcich slovenských spolkov – a to napriek tomu, že spoločenský vývoj Komárna s ohľadom na menšiny bol stanovený ako hlavný cieľ práce. Autori z hlavného textu vypustili zmienku o dvoch slovenských spolkoch v Komárne v tomto období a posunuli ju do poznámky (s. 28), aby zvýraznili absolútnu diskontinuitu fungovania (česko)slovenských spolkov v Komárne po pripojení mesta k Maďarsku. Pritom práve na príklade aktivít zmienených spolkov, ktoré autori považujú z „národného“ hľadiska za nespoľahlivé, mohli demonštrovať fungovanie mocenských mechanizmov horthyovského režimu, konkrétne jeho politiku identity a pamäti voči etnickým minoritám.

Za prínosnú časť kapitoly treba považovať stať o interakciách medzi komárňanskou maďarskou a slovenskou menšinovou tlačou, o vytváraní obrazu Slovákov a Slovenska v miestnej maďarskej tlači a o politike kontroly verejného diskurzu v médiách a pri organizovaní verejných manifestácií. Pri vykresľovaní politického života Komárna v období do nemeckej okupácie si autori cielene všimajú negatívne prejavy a dopady politickej správy mesta na život obyvateľstva. Napríklad z existencie množstva maďarských spolkov menujú iba vyslovene šovinistické. Pomerne podrobne poukazujú na ekonomické zaostávanie Maďarska v porovnaní so Slovenskom.

Aj keď je v dikcii diela badateľná snaha o objektivitu (napr. paralelné poukazovanie na zločinecký charakter prvej Slovenskej republiky v otázke holokaustu), recenzované dielo svojím tematickým vymedzením, pronárodným naratívom a autorskou intenciou zdiskvalifikovať horthyovský režim a spôsob jeho spravovania arbitrážneho územia

1 Ladislav DEÁK, *Viedenská arbitráž. Dokumenty II.*, Martin 2003, s. 11.

pripomína prednormalizačné diela slovenskej marxistickej historiografie, ktoré sa tejto problematike venovali (Martin Vietor, Ladislav Olexa, Vladimír Vipler). Výsledkom je síce štylisticky vydarený a pútavo čitateľný naratív, ktorý autori dosiahli kauzálnou výstavbou textu prostredníctvom vhodnej kontextualizácie a premysleného kombinovania empirických údajov, ale autorom sa nepodarilo prekročiť etnocentrický prístup k výskumu mesta, v ktorom sa ešte aj v roku 2011 hlási k inej než slovenskej národnosti 66,5 % obyvateľstva.

Pri používaní Kroniky mesta Komárno mohli autori byť opatrnejší, nakoľko bola napísaná až v roku 1965. Totiž na základe tejto kroniky v tretej kapitole s názvom *Od nemeckej okupácie po koniec vojny*, nekriticky tvrdia, že väčšina Komárňanov vítala v roku 1945 znovupričlenenie mesta k Československu, pretože si vraj táto väčšina obyvateľstva uvedomovala, že predchádzajúca šesťročná epizóda bola pre vývoj Komárna „jednoznačne krokom späť“ (s. 47). Tomuto výroku je však sotva možné prikladať akúkoľvek vedeckú relevantnosť. Možno ho považovať za inštrumentalizovanie histórie v prospech slovenského národného diskurzu. Ťažko si totiž predstaviť, že by povojnoví väčšinoví komárňanskí Maďari dobrovoľne uprednostňovali život na Slovensku, resp. v Československu, ak k tomu navyše zohľadníme kolektívne protimaďarské opatrenia československých štátnych orgánov z rokov 1945–1948. Vlastnému výroku zrejme neveria ani sami autori, keďže už o dve strany ďalej (v kapitole, ktorú pravdepodobne písal už druhý z autorov) konštatujú, že „pre historika je mimoriadne ťažké vysloviť jednoznačný verdikt, ako toto mocenské rozhodnutie [návrat Komárna k Československu, pozn. aut.] prijali obyvatelia mesta“ (s. 49). Jednoznačnejšiu odpoveď na túto otázku mohol poskytnúť sociohistorický dotazníkový výskum, ku ktorému však autori nepristúpili.

Štvrtá kapitola s názvom *Spravodlivé hranice?* je pozoruhodnou reflexiou maďarsko-slovenských vzťahov a menšinového statusu slovenských Maďarov. Autori sa v nej pokúsili vysvetliť svoj postoj k problematickej trianonskej hranici medzi Slovenskom a Maďarskom. Podľa nich neexistujú spravodlivé hranice a akékoľvek snahy o ich revíziu odcudzujú na neúspech. Treba súhlasiť s konštatovaním, že súčasné slovensko-maďarské vzťahy sú „na najlepšej úrovni za posledné storočie“ a že vzťahy medzi obyvateľstvom južného Slovenska „dostali novú kvalitu“ (s. 52), ale idealizovať si momentálnu spoločensko-politickú situáciu príslušníkov maďarskej menšiny na Slovensku ako bezkonfliktnú, je len pium desiderium autorov. Autori publikácie sa vôbec nezamysleli nad jedným z najpálčivejších politických problémov novodobého Slovenska, a teda že politickí predstavitelia maďarskej menšiny a ich voličstvo síce nepožadujú znovupripojenie k Maďarsku, ale dlhodobo bojujú o zvýšenie ich spoločensko-politického statusu v rámci Slovenskej republiky, a teda nepovažujú svoje momentálne postavenie za uspokojivé a konečné.

Pri celkovom hodnotení recenzovaného diela treba zodpovedať otázku, či autori dosiahli výskumné ciele, ktoré si stanovili. Podľa môjho názoru sa autorom podarilo poodhaliť podstatu fungovania mechanizmov mocensko-represívneho aparátu horthyovského režimu namierených voči menšinám, sprístupniť získané poznatky širokej slovenskej i maďarskej čitateľskej obci a oprávnenne poukázať na neopodstatnenosť akéhokoľvek rehabilitovania Horthyho režimu v súčasnom maďarskom verejnom, ale i vedeckom diskurze. Autorom sa ale nepodarilo vykresliť viaceré aspekty spoločensko-politického vývoja komárňanských

menšín (napr. slovenské či židovské menšinové školstvo, slovenské spolky) v rozsahu, aký by si to tieto okruhy zaslúžili. Rozpornosť a neplatnosť viacerých výrokov a záverov spôsobuje skutočnosť, že sa autori vyjadrujú aj k okruhom, ktoré si nestanovili ako cieľ výskumu a neuskutočnili v tomto smere vlastné vedecké bádanie. Dotýka sa to predovšetkým generalizácií na adresu pocitov a prežívania tohto dramatického obdobia väčšiny maďarského obyvateľstva a s tým súvisiacej obhajoby trianonskej hranice. Tieto hypotetické tézy autori prezentujú ako pravdivé, čo z odborného hľadiska nemožno hodnotiť ináč ako inštrumentalizáciu dejín juhoslovenského Komárna v prospech slovenského národného diskurzu. V tomto smere práca inherentne nesie silný ideologický náboj, ktorý možno identifikovať ako moralistickú apológiu slovenskej držby prevažne maďarského (z etnického, resp. kultúrneho hľadiska) Komárna a opodstatnenosti trianonskej hranice. Je prirodzené, že predstavitelia národnej historiografie interpretujú historické udalosti v záujme národného spoločenstva, ale v tomto prípade autori nedodržali kritérium overiteľnosti vlastných zásadných úsudkov. Ak bolo hlavným mienkotvorným poslaním tejto dvojjazyčnej publikácie zodpovedať na otázku, „čo toto obdobie Komárňanom dalo a čo vzalo“ (s. 7), tak sa autori namiesto neustáleho negatívneho vykresľovania maďarskej správy Komárna v rokoch 1938–1945 v diachrónej komparácii s podmienkami v medzivojnovom Československu skôr mali zamyslieť nad kontrafaktuálnou, ale zároveň jedinou pravdepodobnou alternatívnou možnosťou vývoja mesta v skúmanom období, a teda či by hypotetická príležitosť Komárna k autonómnemu, resp. samostatnému Slovensku v rokoch 1938–1945 neznamenal pre mesto a jeho obyvateľstvo ďaleko väčšiu stratu, než by si to boli ochotní pripustiť.

Ondrej Ficeri

Philip MUEHLENBECK

Czechoslovakia in Africa, 1945–1968

New York – London, Palgrave Macmillan 2016, XII+271 s.,

ISBN 978-1-137-56144-2.

Recenzovaná kniha je druhou prací, kterou mladý historik působící na George Washington University ve Washingtonu věnoval vztahům s Afrikou v době tzv. studené války. První se zabývala snahou americké vlády pod vedením J. F. Kennedyho o navázání bližších vztahů s vedoucími představiteli nově vznikajících států na africkém kontinentě po rozpadu koloniálních říší Velké Británie a Francie.¹

Při studiu materiálů autor narazil i na zvláštní situaci ekonomických a politických vztahů jednoho malého střeoevropského státu s africkými zeměmi po skončení druhé světové války. Československo mělo už od předválečných dob vyvinutý zpracovatelský průmysl, vyrábělo mj. automobily a hlavně kvalitní letadla. Své výrobky, včetně know how, vyváželo

1 Philip E. MUEHLENBECK, *Betting on the Africans: John F. Kennedy's Courting of African Nationalist Leaders*, Oxford 2012.

do blízkého i dalekého zahraničí. Muehlenbeck v úvodu knihy přiznává, že neměl potuchu o tehdejších blízkých vztazích mezi Československem a africkými státy, protože v amerických a jiných „západních“ archivních materiálech byly relevantní zmínky uváděny pod označením „aktivity sovětského bloku“ nebo jednoduše jen „sovětské aktivity“. Až když začal sbírat podklady ke studii o mezinárodním obchodu s letadly v období studené války a seznámil se s dokumenty o československé aktivitě v tomto směru, nabyl přesvědčení, že „narazil na zlatý důl“ a rozhodl se věnovat československo-africkým vztahům samostatnou knihu. Nebylo pro něj lehké studovat v českých archivech a nedokázal číst česky psané publikace, proto si v Petru Kourovovi zajistil pomocníka, který mu přeložil mnoho archivních materiálů i česky psané knihy. Kromě materiálů z českých archivů autor využil dostupných materiálů i z mnoha amerických, několika evropských a ze dvou archivů v Jihoafrické republice a Ghaně.

V české produkci máme dvě starší publikace, které se zabývají specifickými politickými a ekonomickými vztahy Československa s Afrikou: knihy Petra Zídka a Karla Siebera.² V nich je daná problematika zpracována velmi podrobně na základě archivního studia u nás i v zahraničí. Obsahuje mimo jiné i podrobný přehled tehdejších československých institucí pro naši politiku i zahraniční obchod a poskytují představu o vlivu Sovětského svazu na naši zahraniční politiku.

Muehlenbeck rozdělil svou knihu do několika kapitol, v nichž popisuje československé aktivity v Africe podle časového rozmezí a zároveň podle vztahů jednak s konzervativními koloniálními správami (1945–1962), jednak s radikálními uskupeními, snažícími se o samostatnost jednotlivých afrických kolonií (1957–1962). Dvě kapitoly věnoval konkrétním obchodním vztahům, především vývozu českých zbraní do Afriky v letech 1954 až 1968, a předposlední kapitolu pomoci některým už většinou samostatným africkým zemím s leteckou dopravou. Ta zahrnovala jak prodej československých letadel, tak i obsluhu tamních letišť, školení pilotů a letištního personálu. Poslední kapitolu autor nazval „Pokles československého vlivu v Africe (1962–1968)“. Zdálo se mu zřejmě, že už nemá cenu zabývat se danou problematikou v normalizačním období – na rozdíl od historiků-afrikanistů Zídka a Siebera. Ti se ve společné knize věnovali vývojem našich obchodních i politických, jakkoli upadajících vztahů, až do pádu komunistického režimu.

Podobnost, projevující se občas až téměř doslovným tvrzením o řadě událostí a jejich významu v československo-afrických vztazích, je mezi oběma českými publikacemi a Muehlenbeckovou knihou zcela zjevná. Svědčí to jednak o vysoké odborné úrovni našich historiků, jednak o využívání stejné materiálové základny a konečně i o tom, že autoři neměli dosud možnost dostat se k pramenům v dnešních ruských archivech, které jsou pro badatele nadále nepřístupné. Závěrečná konstatování, že Československo sice bylo zcela v područí tehdejšího sovětského vlivu a že se o zásadních řešeních rozhodovalo v Moskvě, ale že československá vláda a hlavně ústřední výbor KSČ si z touhy získat materiální výhody z obchodů s africkými státy, které se uskutečňovaly v dolarech, mnohdy rozhodoval samostatně, jsou rovněž podobná.

2 Petr ZÍDEK, *Československo a francouzská Afrika 1948–68*, Praha 2006; Petr ZÍDEK – Karel SIEBER, *Československo a subsaharská Afrika v letech 1948–1989*. Praha 2007.

Ve všech třech publikacích (našich i zahraniční) chybí vyčíslení cenového objemu vzájemného československo-afrického obchodu a hlavně, opět shodně, vyčíslení celkové finanční ztráty, které československé podniky za tu dobu utrpěly. Zda to je důsledkem nedostatku archivních materiálů dotčených podniků a tehdejších speciálních státních organizací, které jednaly za jednotlivé výrobce při exportu jejich výrobků a služeb, nevím, ale nikdo ze tří autorů je neobjevil.

Přestože existují zmíněné velké shody ve všech třech knihách, je třeba upozornit i na dvě podstatné odlišnosti. Muehlenbech uvádí oproti Zídkovi a Sieberovi navíc některé světové události z tehdejší doby, které sice úplně nesouvisí s danou tematikou, ale dokreslují dobový kolorit studené války. Je například vložena podrobná kapitola o tzv. kubánské krizi a dalších tehdejších americko-sovětských aktivitách. Druhá odlišnost svědčí o tom, že autor recenzované knihy úplně nepronikl do tehdejších československých poměrů. Petr Zídek v knize *Československo a francouzská Afrika 1948–68* na šedesáti stránkách v kapitolách Kontext a předpoklady, Instrukce, Mechanismy nebo Koncepce podrobně popisuje situaci v tehdejší Československu, rozebírá státní a mocenskou strukturu i způsoby, jakými československé orgány pracovaly v jednotlivých afrických zemích. Nepronikl tak hluboko do našich mocenských struktur: svědčí např. mechanické používání zkratky StB pro působení našich tajných služeb v zahraničí.

Je dobré, že recenzovaná publikace umožní světové veřejnosti seznámit se s událostmi druhé poloviny minulého století u nás i s našimi vztahy s Afrikou, protože čeština je podle Muehlenbecha (s. X) „obskurním“ jazykem.

Otakar Hulec

ZPRÁVY O LITERATUŘE

Obecné

Petr SLÁMA

*Nové teologie Starého zákona a dějiny*Praha, Vyšehrad 2013, 394 s.,
ISBN 978-80-7429-353-5.

Evangelický teolog Petr Sláma napsal obsáhlou knihu o novodobých přístupech ke Starému zákonu a fenoménu dějinnosti, který je biblické tradici vlastní. Slámová precizní a podrobná mapa teologických přístupů je zarámovaná tématem dějinnosti, protože dějiny jsou v židovsko-křesťanské tradici hlavním místem zjevení Boha i člověka. Jakkoli historiografii vynalezli Řekové, je specifikem biblické tradice, že jsou to právě dějinné události, které nesou duchovní význam, a nikoli abstraktní hledání řádu kosmu nebo individualizovaná niterná zbožnost.

Mapování přístupů ke Starému zákonu je v Slámově podání napínavým čtivem, kterému vůbec nepřekáží jeho svrchaná odbornost. Nejprve se seznamujeme s recepcí starozákonní látky v tradici. První, dávno před ustavením kánonu, nalezneme v Novém zákoně. Dále pokračuje příběh Starého zákona přes jeho čtení církevními otci, kdy se od prvního významného a systematického vykladače Origena se ujímá čtení alegorické, hledání duchovního významu za historickými událostmi, odpovídající do jisté míry helénské mentalitě i filozofickým východiskům vládnoucího platonismu. Významný zvrat v četbě Starého zákona přinesl renesanční humanismus a reformace. Za-

tímco humanismus se obrátil k prameným jazykům Bible a umožnil tak reformaci střetávat se s Písmem v původním jazykovém kontextu, samotná reformace se obracela k vlastním textům i v jejich přímém historickém podání.

Jeden ze tří protestantských principů *sola scriptura* (pouze Písmo) nadřazuje autoritu Bible nad pozdější církevní tradici. Tento obrat podle Slámy vedl ovšem paradoxně k hledání „historické fakticity“ biblických událostí, která se začala projevovat od osvěcenské epochy. Jakkoli bylo záměrem reformátorů podtrhnout „spásný význam historických událostí“ a vysvobodit biblickou látku ze subjektivních alegorizací, přispěla reformace k vzniku historicko-kritické metody čtení Bible, která v budoucnosti namnoze otrásla původními teologickými východisky protestantismu. Následné čtení Starého zákona tak vyústilo do napětí mezi dvěma základními otázkami, které ve dvacátém století zformuloval teolog Krister Stendahl: „Co text znamenal?“ a „Co text znamená?“.

Samotnému příběhu starozákonní teologie autor předřadil podstatné intermezzo: exkurz do filozofie dějin a náčrt vztahu k historicitě jako takové. Z filozofů dějin nechal zaznít hlasům Giambattisty Vica, Georga Wilhelma Friedricha Hegela a Jana Patočky; Hegelovi byl pochopitelně věnován nejrozsáhlejší prostor. Hegelova filozofie dějin má nicméně natolik idealistické východisko, že je mu konkrétnost dějinných zápletek, jak se s nimi setkáváme v Bibli, přeci jen cizí. Sláma dále zmínil zakladatele

moderní historiografie Leopolda von Ran-ka, od kterého se vine linie zkoumání historických pramenů, resp. marxistické pojetí dějin coby „sociálních fakt“. A příběh dějin má i své trhliny, švy, respektive odporce: letmo se tu seznamujeme s Popperovou kritikou historicismu, s jazykovým obratem strukturalistické teorie, s Foucaultovým odmítnutím kontinuity dějin. Nejvíce prostoru je v této části knihy věnováno Paulu Ricouerovi, jehož hermeneutický přístup k dějinám, v němž se nevyklučuje „racionality dějiného vyprávění a racionalita vyprávění“, je Slámovi zřejmě blízký.

Teprve po tomto úvodu se Sláma věnoval vlastním dějinám starozákonní teologie. Na omezené ploše tohoto příspěvku není možné zmínit všechny autory, kterými se zabýval. Naznačme alespoň hlavní tendence na třech vybraných postavách. Příběh začíná Georgem Lorenzem Bauerem (1755–1806), jehož dílo určilo ráz starozákonního bádání v devatenáctém století. Tento myslitel biblické knihy vetkává do obecných dějin náboženství. Sláma si kriticky všiml, že starozákonní látka je u Bauera hodnocena z naivně osvícenských pozic, zdůrazňujících pokrok a abstraktní náboženské pravdy. Toto odžidovštění mělo ovšem ve dvacátém století děsivé následky a projevovalo se i v nechvalně proslulém „německém křesťanství“.

Významný prostor autor pochopitelně věnoval lutherskému starozákonníkovu a orientalistovi Juliovi Wellhausenovi (1844–1918), učenci, který je otcem teorie pramenů, zkoumající historický vznik jednotlivých vrstev Starého zákona a starších ústně tradovaných či písemných zdrojů, z nichž čerpali starozákonní autoři. Sláma si u tohoto učence, který v mnohém předběhl svoji dobu a mohutně ovlivnil další

starozákonní bádání, všiml, jak nesnadně v něm koexistoval historik a německou romantikou ovlivněný myslitel, hledající syrovou podobu náboženství. Odkaz Wellhausena tak zůstává nejenodznačný. Třetí velkou postavou, která si zaslouží zmínku, je heidelberský teolog Gerhard von Rad (1901–1971). Byl to právě on, kdo poznamenal nejsilněji teologii Starého zákona ve dvacátém století. Rad spíše než aby zkoumal reálné chronologické dějiny, se zaměřil na teologický koncept, který je za nimi skryt. Proto také zformuloval své pojetí „malých dějinných kréd“, osnov vyprávěcích, jak Bůh vysvobodil Izrael. Jakkoli se Sláma s Radovou teologií vyrovnal kriticky a nechal zaznít jeho kritiky, je patrné, že je mu Radova koncepce blízká.

Sláma v knize zkoumal výchozí linii – vztah starozákonních bádání k dějinám z různých perspektiv. Čtenář se v ní dočte o vztahu Sigmunda Freuda ke Starému zákonu, výrazný prostor byl poskytnut i katolické teologii Starého zákona s jejími specifiky. A slovo dostala i židovská strana, která se s křesťanským konceptem dějinnosti pochopitelně v mnohém rozchází. Dějinnost, která moderně dominovala, se pak v postmoderně dočkala od řady teologů výtek: Sláma představil i tyto koncepce. I dávná osvícenská linie bádání, spojující Starý zákon s dějinami náboženství, se opět vrátila na scénu: např. u pozoruhodného teologa Marka Smithe, který odvážně srovnává vývoj izraelské tradice (proměn jejího teologického konceptu v závislosti na kolonizaci) se současnou situací, kdy se moderní Západ konfrontuje na svých periferiích s jinými náboženskými tradicemi. Je zde naznačeno, že současná podoba monoteismu nemusí být definitivní, protože právě neustálé přeformulování biblické látky je

integrálním výrazem náboženských dějin a skutečnou legitimitu má vždy jen verze poslední.

V závěru knihy se autor přihlásil spíše k vnitřnímu čtení Starého zákona, které se pokouší naslouchat vlastnímu příběhu Bible, aniž je zde vyloučena znalost historického kontextu. Tedy k čtení očima (poučené) víry. A takové je konečně i jeho čtení dějin starozákonní teologie.

Adam Borzič

Středověk

Pavel Otmar KRAFL

Ecclesia in Glaciz frequencius a Christi fidelibus visitetur. Kapitoly z dějin kladské kanonie v době předhusitské

Brno, Masarykova univerzita 2015, 198 s., ISBN 978-80-210-7891-8.

Publikace, zaměřená na vybrané otázky z dějin kladského kláštera, je rozdělena na dvě části. V první autor seznamuje s názvoslovím užívaným v souvislosti s řádem řeholních kanovníků a upozorňuje na terminologické nuance v literatuře (poukazuje na nutnost sjednocení terminologie a potřebu upustit od užívání některých nevhodných pojmů, které se mezi sebou mylně zaměňují). Následuje přehled bádání o kláštorech řeholních kanovníků sv. Augustina v německých zemích, v Polsku, v Čechách a na Moravě.

Druhá část knihy obsahuje sedm kapitol, které reflektují dějiny kladského kláštera v předhusitské době. První kapitola pojednává o počátcích kladské kanonie a založení kladského kláštera. V následující kapitole se autor věnuje farním kostelům, inkorporovaným kladskému klášteru. Čtenář je

seznámen s výkladem pojmu inkorporace i s jejím vlastním procesem a se souvisejícími písemnostmi. Krafl předkládá zjištění, že kladskému klášteru byl v předmětném období inkorporován kostel pouze dvakrát, stejně jako klášteru lanškrounskému. S počtem inkorporací tak obě instituce zaostávají za klásterem roudnickým, kterému bylo vtěleno kostelů šest.

Ve třetí kapitole jsou představeny písemnosti, které se týkají voleb a rezignací proboštů kladské kanonie. Autor poukazuje na význam klášterní kroniky, která je důležitým zdrojem informací pro dějiny kanonie. Výklad doprovází edice prezentační listiny o volbě kladského probošta z roku 1413. Čtvrtá kapitola je zaměřena na otázku personálního složení kladského kláštera. K textu je připojena tabulka s přehledem prokázaných členů konventu v Kladsku. Pátá kapitola se zabývá právním vztahem kladského kláštera k vesnici Kostomlaty pod Řípem. Ke kapitole náleží edice listin týkajících se Kostomlat, uložených v archivu kladského kláštera. Šestou kapitolu vyplňuje edice odpustkových listin z kláštera v Kladsku. Edici je předsazen vlastní výklad. V poslední kapitole se autor zabývá okolnostmi přijetí Mikuláška Jindřichova z Kladska za člena kladského kláštera.

Na závěr publikace je připojen rozsáhlý přehled použitých pramenů a literatury, seznam zkratk, jmenný a místní rejstřík a resumé v angličtině. Anotovaná publikace přináší cenné informace o dějinách kladské kanonie na počátku 15. století. Vzhledem k interdisciplinaritě tématu lze předpokládat, že zaujme také právní historiky, případně odborníky z historie příbuzných oborů.

Lenka Šmídová Malárová

Pavel Otmar KRAFL a kol.

Editorství a edice středověkých pramenů diplomatické povahy na úsvitu 21. století. Směry – tendence – proměny / The editorship and editions of medieval sources of a diplomatic nature at the dawn of the 21st century. Directions – tendencies – transformations

(= Práce Historického ústavu AV ČR, řada C – Miscellanea, sv. 24)

Praha, Historický ústav AV ČR 2016, 240 s., ISBN 978-80-7286-249-8.

Historický ústav Akademie věd ČR v Praze vydal knihu, která se zaměřuje na základní ediční řady, v nichž jsou editovány zejména listiny a listy. Pozornost autorů je upřena na podobu a tvářnost těchto edicí, jejich vývoj v minulosti, současnosti a perspektivy do budoucnosti. Okrajově se zájem tvůrců dotýká též jiných pramenů diplomatické povahy. Již z názvu knihy vyplývá, že v ní bude řešena problematika související s technologickým pokrokem, jehož jsme svědky a který zasahuje i do předmětu historických studií. Publikace je druhým knižním počinem vzniklým z činnosti Komise pro vydávání středověkých pramenů diplomatické povahy při HÚ AV ČR a navazuje na *Almanach medievisty-editora*.

Práce si klade za cíl zachytit genezi nejen edičních řad, ale rovněž pravidel editování a vývoj postavení i pozice konkrétních druhů edicí v závislosti na měnících se potřebách historické vědy. Autoři si všímají vlivu moderních technologií (internet, softwarové vybavení, elektronické přílohy edicí či mikročipů a digitálních fotografií) na ediční techniku, přičemž je sledována i souvislost tištěných verzí edic s jejich digitalizovanými nástupci.

Anotovaná kniha je rozdělena do šesti tematických oddílů, z nichž dva se věnují

registrovým edicím. V první části se Jana Zachová a Richard Psík zabývají *Regesty Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV*. Cílem J. Zachové je shrnutí základních faktů a problémů, jež vznikají kolem regestů a způsobu registrování. Zmiňuje např. úskalí ohledně latinské klasické gramatiky a větné stavby. Petr Elbel a Stanislav Bárta upřeli v druhém oddílu pozornost k edici *Regesta Imperii*. Třetí a zároveň druhý nejobsáhlejší oddíl přináší statě o třech diplomatářových edicích středoevropské provenience: *Diplomatarium Danicum* (Anders Leegaard Knudsen a Thomas Hansen), *Bünder Urkundenbuch* (Thomas Bruggmann) a *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* (Dalibor Havel a Lukáš Führer). Čtvrtá a nejrozsáhlejší část publikace, přináší kompendia o editorské činnosti, aplikované na prameny diplomatického charakteru. Pozornost je tu věnována ukrajinským edicím středověkých a raně novověkých pramenů (Myron Kapral), dále organizačnímu zázemí editorství v České republice, resp. činnosti Komise pro vydávání středověkých pramenů (Pavel Otmar Krafl). Pavel Hruboš zde představil ediční řadu *Censimento*, mezinárodní projekt soupisu originálů papežských listin. Pojednání o okolnostech vzniku edice *Pozůstatky desk zemských* podal Jan Hanousek.

V pátém oddílu se otevřel prostor pro článek zaměřený na on-linové zpřístupnění originálů listin prostřednictvím serveru *Monasterium* (Tomáš Černušák). O využití fotografie pro zpracování sfragistického materiálu v diplomatických a sfragistických edicích se rozepsal Karel Maráz. Editorství raně novověkých materiálů (Tomáš Sterneck a Jana Vojtišková) je věnován poslední, šestý oddíl. Součástí anotované česko-anglické publikace je jmenný rejstřík a anglické resumé. Nechybí ani rozsáhlý soupis pramenů

a literatury a seznam použitých zkratek. K textu K. Maráze je zařazena obrazová příloha. Knihu ocení zejména historikové, zaměřující se na editování archivních pramenů a badatelé z oboru pomocných věd historických a archivnictví. Myšlenka pojmut do knihy problematiku moderních technologií, jejichž rozmach a průnik i do všech vědních oborů je nezadržitelný, jistě nalezne odezvu v odborné veřejnosti.

Petr Sedláček

Elisabeth MARTSCHINI
Schrift und Schriftlichkeit in höfischen Erzähltexten des 13. Jahrhunderts
Kiel, Solivagus-Verlag 2014, 664 s.,
ISBN 978-3-943025-14-9.

Vídeňská disertace z historické germanistiky si vzala za téma postavení a roli psaného textu a písma, resp. knih v staroněmeckých vyprávěcích textech evropské rytířské epické poesie 13. století. Autorka vybrala deset textů, v nichž autorem tematizované „písemné zachycení“ hraje alespoň trochu podstatnou roli: od Parsifala Wolframa von Eschenbach z doby kolem roku 1200 přes „Prosalancelota“ z poloviny století až po „Mai und Beafflor“ z jeho poslední dekády. Nejsou to jen originálně staroněmecké texty, ale i dobové převody ze starofrancouzštiny nebo latiny. Autorka v první části disertace (s. 30–290) vybrané autory a texty komplexně a s oporou bohaté literatury představila, aby pak v druhé části knihy (s. 291–556) podala jejich interpretaci. Zaměřila se přitom na napětí mezi člověkem a obsahem vyprávění, na aspekty trojúhelníku „vytrvalost – životnost – nestálost“, na literární „vynález dvorské lásky“, na otázku pravopisu a na roli kritiky textu.

Problémem rozsáhlé a důkladné práce je, že její závěry jsou velmi slabé: Autorka zjistila, že v německé dvorské společnosti 13. století hrálo písmo a schopnost psaní nebo čtení, resp. vymezení se vůči tomuto umění a vůči fixované podobě narativních textů, ve zkoumaném případě zkoncipovaných jako veršované vyprávění, již podstatnou roli. Autorka ovšem upozorňuje, že by tento stav neměl být interpretován jako „vysoká míra gramotnosti“ společenských elit a že člověk 13. století nemusel být schopen čtení, aby mohl recipovat texty dvorské epické lyriky. To jsou ale pravdy, které lze i bez rozsáhlé germanistické analýzy najít v každé populární syntéze, týkající se této doby.

Jiří Pešek

Muzikologická analýza nejstarších oficií
(Hudební věda 51, č. 1–2; Praha,
Kabinet hudební historie
Etnologického ústavu AV ČR 2014,
ISSN 0018-7003.)

Při Ústavu hudební vědy na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy pracuje již delší dobu seminář středověké monodie vedený doc. Davidem Ebenem; právě pozoruhodným výsledkům tohoto semináře je věnována první část 51. svazku sborníku Hudební věda. Historikům-medievistům by v žádném případě neměly uniknout alespoň tři zde otištěné a navzájem vnitřně propojené statě, které pomocí nejstarších hudebních pramenů až nečekanou měrou prokazují existující integritu českého prostředí od 11. století a jeho provázanost s evropským kulturním světem. Základem těchto příspěvků je vesměs hudební rozbor a zařazení notovaných textů nejstarších oficií nebo jejich částí, vždy spojený s fundovaným roz-

borem historických, paleografických a kodikologických souvislostí.

Na první místo zařazený příspěvek Davida Ebena, *Eine unbekannte Quelle zum Prager Offizium des hl. Adalbert* (s. 7–20) publikuje a rozebírá netušený objev, jaký představuje zlomek ze sklonku 11. století (Österreichische Nationalbibliothek Wien, č. 1322). Obsahuje pět antifon, jež jsou širokým věcným a geografickým srovnáním určeny jako sestava zpěvů officia sv. Vojtěcha, ale odchýlného od officii téhož světce známých z Polska, Uher a Cách. Vypozená hypotéza, že zlomek zachytil jiné a dosud neznámé vojtěšské officium českého, pražského původu, tu má v podstatě hodnotu jistoty. Jedna z antifon zlomku (*Laudate Dominum*) se opakuje rovněž v officiu sv. Scholastiky, kterému je věnována další stať Barbory Kabátkové, *St. Scholastica's Office in Medieval Manuscripts of St. George's Convent at Prague Castle* (s. 33–52). Ta přesvědčivě prokazuje původ tohoto officia sv. Scholastiky v pražském svatojiřském klášteře, kam mohla být „vojtěšská“ antifona vídeňského zlomku převzata jen z pražského vojtěšského officia, stejně jako se některé další zpěvy z textů tohoto officia sv. Scholastiky vyskytují v rukopisech břevnovského klášteře. Officium této světice pochází z druhé poloviny 12. století a není dochováno nikde jinde než u sv. Jiří. Logicky ho proto lze považovat za původní domácí tvorbu, na kterou pak ve 14. století navazuje zdejší druhé, mladší officium sv. Scholastiky.

Kulturní prostředí svatojiřského klášteře ve starším období se tím vedle dosavadního uměleckohistorického aspektu dostává do centra pozornosti i hudebního a liturgického bádání. Věnuje se mu proto rovněž shrnující stať Františka Koláře, *Officium sv. Ludmily v rukopisech klášteře sv. Jiří v Pra-*

ze (s. 53–90). Rozbor ludmílských zpěvů a jejich případného dochování v dalších liturgických skladbách zachycených v evropských rukopisech pak vede (vedle stanovení dvou vrstev officia samého, z nichž starší je známo pouze z textů mateřského klášteře, novější verze 14. století se pak rozšířila i mimo něj) k vymezení monastického okruhu (Eichstätt, Marchiennes ve Flandrech), s nímž pražský klášter zřejmě udržoval odjinud opět neznámé styky. Všechny stať doprovází rozpis antifon v rukopisech s jejich časovým zařazením, hudební prepis neumový i notový a reprodukce stránek ze studovaných kodexů.

Muzikologickou tematiku středověké části uzavírá stať Veroniky Mráčkové, *Polyphonic Office Hymns with Local Traits in the Prague Strahov Codex* (s. 91–104), která hypoteticky spojuje vznik vícehlasých hymnů ojedinělého rukopisu ze Strahova z šedesátých let 15. století se svatovítskou školou. Pramenovědný charakter má fundovaná stať Jana Ciglbauera, *Quoting, Rethinking and Copying: A Few Remarks on the Tradition of the Monophonic Cantio in Central Europe* (s. 21–32); ta na příkladech častých opisů ke sklonku středověku oblíbených cantiones sleduje tři způsoby jejich záznamů, jež autor nazývá citování (opis beze změny), přepracování (rozvíjení skladby pomocí jejího tropování) a kopírování (přenos části starší skladby do nové).

Druhá část svazku přináší příspěvky k novějšímu období vývoje české hudby, které už tematicky propojeny nejsou. Zde je dobré upozornit alespoň na stať Kateřiny Smyčkové, *Prameny k lidovému zpěvu při mši v 17. a 18. století* (s. 133–148), pojatou v širších historických souvislostech. V návaznosti na muzikologické stati od devadesátých let autorka dokládá trvalou praxi

českého lidového zpěvu při latinské mši především na textech tištěných i rukopisných zpěvníků. Sborník obsahuje i recenzi část, referáty o událostech z vědeckého života a obsáhlou informaci o muzikologické knihovně Akademie věd.

Zdenka Hledíková

Oldřich z ETZENBACHU

Vilém ze země Slovanů.

Epos z konce přemyslovského věku

Překlad, přebásnění, úvodní studie, komentáře Dana Dvořáčková-Malá.

(= Memoria medii aevi, sv. 22 /

Litteraria et poetica, sv. 1)

Praha, Argo 2015, 338 s.,

ISBN 978-80-257-1671-7.

Literární památky jsou jako prameny historického výzkumu pravidelně opomíjeny. Nenabývají právní validity jako prameny diplomatické povahy a na rozdíl od narativních pramenů neposkytují přímá vyjádření k dobovým poměrům a událostem. Přesto je nepochybné, že tato díla reagovala svým obsahem na osoby a dění své doby a vycházela vstříc vnějším kulturním vlivům.

Epos *Vilém ze země Slovanů*, pozapomenuté dílo významově svázané s dvorem posledních Přemyslovců, je nyní dostupný čtenářům a badatelům v překladu ze staré horní němčiny a ve verších Dany Dvořáčkové-Malé. České znění díla Oldřicha z Etzenbachu, které čítá přes osm tisíc veršů, přibližuje domácí literární i historické vědě jedno z nejstarších děl, řadících se k dvorské epické tvorbě v českých zemích. Jedná se o první veršovaný překlad domácí německé veršované epiky vůbec.

Dílo samo o sobě je výjimečné už tím, že hlavního hrdinu představuje slovanský

kníže, a nikoliv rex z antických dějin či artošovských románů. Za výběrem slovanské tematiky stál podle historičky a překladatelky Dvořáčkové-Malé zprostředkovatel předlohy (pravděpodobně tzv. *Legenda Aurea*) Jindřich z Isernie. Pozornému zraku nezůstává zastřeno, že v postavě Viléma byl zosobněn český král Václav II. Ať již bylo pisatelovým záměrem vytvořit legendistickou oslavu panovníka, či jen oslavit jeho územní politiku, vykreslil svého mecenáše v souladu s filozoficko-náboženskými představami o dobrém křesťanském vládcí, plně oddaném víře. Dynamika Vilémova příběhu je stupňována pozvolným naplňováním tohoto ideálu, nejdříve vnitřním obrácením se ke Kristu, bojem proti pohanům a nakonec přivedením znovunalezené rodiny a poddaných na víru. Věrnost duchovnímu poslání je stavěna na piedestal nejvyšší z ctností, vyšší než setrvání v manželském soužití a dostání vladařským povinností. Dana Dvořáčková-Malá zdůraznila a prokázala v úvodní studii překladu, že dílo obsahuje aluze na skutečné události z Václavova života. Oldřich se v textu několikrát pochvalně vyjádřil o svém králi, na něhož se jmenovitě obracel. Podobenství mezi Václavovou osobou a fiktivní postavou Viléma je doloženo na příkladech toho, že oba ztratili otce v chlapeckých letech, uzavřeli dětské manželství s dívkou stejného věku a v mladické nezkušenosti zpočátku oba vládli s tchánovou pomocí.

Příběh eposu prostoupily rovněž dějové linie líčící strasti Vilémovy choti, paní Bene, a jejích ztracených synů. Badatelka a překladatelka upozornila i na totožnost mezi jmény hlavní ženské aktérky a Václavovy manželky Guty Habsburské. Jméno *Guta* i jeho latinský prepis *Bene* v sobě nesou význam slova *dobrá*. Cílená obměna jmen při zacho-

vání původního významu umocnila obraz o dobré panovnici, který měl podobně jako v případě jejího mužského protějšku splňovat určitá kritéria. Do ranku ideálních vlastností panovnice bylo v případě paní Bene zahrnuto její mírotvorné působení. Jistá analogie s Gutinou osobou tkvěla rovněž v motivu narození dvojčat.

Edice tohoto středověkého literárního pramene obsahuje kromě samotného jádra, tj. česky přeloženého a zveršovaného textu a úvodní studie také ediční poznámku, dále je vybavena popisem obsahu děje, který představuje přehledné shrnutí posloupnosti děje. Nechybí poznámkový aparát, seznam pramenů a literatury ani rejstřík. Vprostřed vazby jsou vložena barevně vyvedená vyobrazení z hannoverského rukopisu z 15. století. Nelze než ocenit trpělivou práci na objemném díle, která si klade nároky nejen na překladatelskou dovednost, ale i na uměleckou stylizaci zřídka kdy čtenáři dostupného veršovaného překladu.

Jitka Friedlová

Tomáš SOMER – Josef ŠRÁMEK
*Benediktinské opatství ve Vilémově.
Dějiny zapomenutého kláštera
na česko-moravském pomezí*
České Budějovice, Veduta 2015, 453 s.,
ISBN 978-80-88030-02-7.

Studie o vilémovském opatství, které často figuruje v české diplomacie, přibližuje čtenáři pohnuté dějiny benediktinského kláštera od jeho založení do přelomu středověku a raného novověku. V úvodní části knihy autoři uvádí čtenáře do problematiky vzniku a vývoje mnišské myšlenky ve třech tzv. diskurzech: Prvý pojednává o osobě sv. Benedikta z Nursie, který je pokládán

za zakladatele západního mnišství, druhý popisuje řeholi sv. Benedikta, kterou se řídil život řádu, a konečně ve třetím je popsáno utváření sítě benediktinských klášterů v raně středověkých Čechách. První ženský benediktinský klášter vznikl okolo roku 970 zásluhou sestry knížete Boleslava II. Mlady, která iniciovala založení kláštera sv. Jiří na Pražském hradě a později se stala jeho abatyší. K založení mužského benediktinského kláštera v Břevnově se Boleslav II. v součinnosti s biskupem Vojtěchem rozhodl v devadesátých letech 10. století. Břevnovský klášter si podržel výsadní postavení i během následujících let, kdy už byly položeny základy sítě benediktinských klášterů v Ostrově u Davle, Sázavě a Rajhradě u Brna. K nim přibýly kláštery v Hradišti u Olomouce, Opatovicích nad Labem, Třebíči, Kladrubech, Podlažicích u Chrudimi a snad v Postoloprtech. Některé kláštery se udržely řadu let, zatímco např. klášter v Želivi měl, jakožto klášter benediktinský, historii jen nedlouhou.

Klášter ve Vilémově u Čáslavi byl založen kolem poloviny 12. století. Nedochovala se zakládací listina, není tedy možné zúžit časový rámec vzniku kláštera. V kapitole o dějinách kláštera do 13. století autoři zkoumají také nejasnosti ohledně osoby fundátora, místa založení a počátků Vilémova v kontextu dějin přemyslovského knížectví 12. století. Následující kapitola přibližuje čtenáři dějiny kláštera ve 13. století. Pro toto období je již k dispozici solidní pramenná základna, která umožňuje sledovat vliv změn, které přineslo 13. století, mj. omezení vlivu světské šlechty na klášterní záležitosti. Souběžně s touto tendencí však docházelo i k pokusům práva Vilémova obcházet. Je zřejmé, že se prosadilo omezení zažitých zvyklostí českých pánů, nezřídka

hraničících se zneužíváním klášterní pohostinnosti. Spolu s narůstajícími příjmy se zvyšoval též vliv kláštera na panovníka i církevní záležitosti.

Vilémovský klášter byl ve 13. a 14. století postižen čtyřmi katastrofami: dvojím hladomorem (1281/1282 a 1316–1318), morem, spojeným s hladomorem (1357–1363/1364) a morem (1380). Líčení těchto událostí je podloženo pozorným studiem diplomatických pramenů.

Další kapitola podává přehled sedmnácti patronátních kostelů vilémovského kláštera, z toho třinácti v pražské diecézi, tři v olomoucké diecézi a jednoho v diecézi litomyšlské. Obsahuje řadu zajímavých údajů o patrociniích, personálním obsazení jednotlivých kostelů, délce jejich držení jednotlivými faráři, architektonickým typu těchto kostelů apod.

Námětem následující kapitoly jsou dějiny kláštera ve Vilémově na sklonku středověku. Výklad sleduje dosud nedostatečně probádanou oblast ekonomického vývoje benediktinských klášterů v dobách tzv. krize pozdního středověku. V centru pozornosti stojí vilémovské opatství, v jehož držbě se nacházelo 74 lokalit. Autoři mapují majetkové transakce, provedené klášterem v předhusitské době, a líčí osudy kláštera v době, kdy se konvent před husitskými nájezdy uchýlil do Uherčic na Moravě. V epilogu studie seznamuje čtenářem s dalšími osudy vilémovského kláštera, který se stal po odchodu konventu na moravské statky sídlem utrakvistické komunity nábožných Vilémovských.

Studie je opatřena exkursy o stavebně-historickém výzkumu, pojednáním o zvonu a o knihách vilémovského kláštera. Prakticky zaměřené přílohy (s přehledem opatů kláštera a farářů patronátních kostelů, ma-

jetků kláštera, jakož i rejstřík) dále zvyšují užitnou hodnotu této knihy. Kniha představuje příkladnou ukázkou pečlivé studie, ve které je patrná vyváženost aspektů a kontextů založení, vývoje a zániku tohoto významného benediktinského kláštera.

Lenka Blechová

Milena SVEC GOETSCHI
*Klosterflucht und Bittgang.
Apostasie und monastische Mobilität
im 15. Jahrhundert*

(= Zürcher Beiträge zur
Geschichtswissenschaft, Bd. 7)
Köln-Weimar-Wien, Böhlau Verlag 2015,
550 s., ISBN 978-3-412-50152-5.

Mírně přepracovaná disertace curyšské Čechošvýčarky (v současné době jde o již třetí mně známou švýcarskou medievistku českého původu) si vybrala velice zajímavé, ve středověku doslova všudypřítomné, ale souhrnně vlastně nezpracované téma. Návrat z duchovní sféry do života světského byl tehdy jak v mužském, tak v ženském světě různých společenských vrstev věcí zřejmě běžnější než se zdá. Důvody, které k tomu vedly, mohly být různorodé jako sám život a byly stejně tak akceptovány, jako zatracovány podle toho, zda se jim dostalo souhlasu či zda šlo o spontánní činy bez vyššího požehnání a ovšem také, jak se příslušný subjekt projevoval.

Apostase, odpadlictví, má v církevním kontextu celkem tři stupně, které lze charakterizovat rámcově asi tak, že první je odpadlictví od víry, druhý porušení řádových slibů (*apostasia a religione est criminosa discessio... non redeundi ad institutum regulare*) a konečně třetí opuštění duchovního stavu. Z této velmi široké problematiky autorka vy-

bírá druhý stupeň, který byl – jak dosvědčuje i její práce – nepochybně v církvi nejrozšířenější. I když se autorka omezuje na střední Evropu, sleduje na základě literatury i jiná teritoria. Tento druh apostase je hojný pro Anglii, která má specifické postavení.

Hlavním autorčíným východiskem jsou záznamy v registrech papežské penitenciarie (vydané pro říši L. Schmuggem a jeho spolupracovníky), kde jsou – podle diecézí, kde pochopitelně figuruje i Praha se sedmi a Olomouc s šesti doklady – sestaveny příslušné informace. Tyto počty silně kolísají, což jistě neznamená, že u těch diecézí, kde jsou malé, nutně tyto výstupy nepřicházely. Po výkladu o pramenech, kde si autorka stěžuje na jejich nedostatek (což ovšem neznamená, že případy, které se nedostaly ke kurii, byly ojedinělé) přechází k interpretaci právních předpisů a k definicím jednotlivých pojmů včetně příslušných sankcí. Sem patří i důležitá kapitola o papežských delegacích na podřízené složky církevního aparátu (biskupové, legáti, generální kapituly řádů, opati). V další kapitole jde o supliky k papeži a o jejich klasifikaci ať v časovém horizontu, podle pohlaví či diecézí. Pozornost je věnována i nedovolené změně řádové příslušnosti, přeložení klášterů v případě válečných událostí (tu by vhodným předmětem studia byla situace v Českém království za husitství – to se ale v knize nijak nepromítá, včetně literatury, která se zabývá katolickými řádovými exulanty). Případ premonstráta Lukáše z Horšovského Týna, který v r. 1460 zfalšoval papežskou listinu (s. 77 a 428) je svým způsobem unikátní, leč není blíže interpretován. Na to navazuje kapitola o důvodech pro opuštění kláštera, které jsou rozčleněny do vnitrocírkevních a vnějších podnětů. K těm prvním patří zejména konflikty v klášterní

komunitě, vynucené profesní sliby, formální pochybení, klášterní reforma či – pochopitelně – otázka deliktů proti mravní čistotě. K těm druhým pak otázky mobility, studium a násilné činy resp. válečné události. Tyto případy jsou ilustrovány některými konkrétními případy. Těm pak je věnována druhá část knihy, v níž se na základě dochování rozsáhlejšího materiálu podrobně probírá několik takových případů. Velmi zevrubně se tu dostává na přetřes případ kláštera v Ottobeuren v třetí čtvrtině 15. století, kde jsou ve hře finanční záležitosti, exkomunikace, opatské schisma a další skutečnosti vhodné pro pero dramatika. Ale i na jedince se dostane: tak na doslova potulného mnicha známého pod jménem Gallus Kemli, jenž přes své toulavé boty (v důsledku nepochybně nesnášenlivosti) stačil vybudovat i poměrně rozsáhlou, několik desítek knih čítající knihovnu a další. Knihu uzavírají přílohy, zejména již výše zmíněný soupis diecézí a ovšem i obligátní bibliografické přílohy a rejstříky. Dílo inspiruje k detailnějším regionálním studiím, pro něž nepochybně přinese další materiál detailní výzkum lokálních pramenů. Tak např. pro pražskou diecézi by to mohla být akta generálních vikářů arcibiskupa či náhodně dochovaný svazek korektorských akt pražského arcibiskupství z počátku 15. století, ale našly by se i další, kde se uplatnily nejen církevní autority, ale i světská moc. Kniha M. Svecové Goetschi poskytuje více než dobré východisko, a to nejen teoretické zázemí, ale i komparační materiál.

Ivan Hlaváček

Raný novověk

Hana JORDÁNKOVÁ –
Ludmila SULITKOVÁ

Bibliografie k moravským královským městům ve středověku a raném novověku (1990–2010)

Brno, Statutární město Brno –
Archiv města Brna 2014, 358 s.,
ISBN 978-80-86736-37-2.

Bibliografie obzírá dějiny celkem šestnácti moravských královských měst (Brno, Bzenec, Hodonín, Ivančice, Jemnice, Jevíčko, Jihlava, Litovel, Olomouc, Podivín, Pohořelice, Přerov, Uherské Hradiště, Uherský Brod, Uničov, Znojmo). Autorky zaměřily pozornost na publikace, věnující se období středověku a raného novověku a vydané mezi léty 1990 až 2010. Práce tak navazuje na bibliografii k dějinám měst na území České republiky, kterou v roce 1997 vydal Jaromír Kubíček.

Publikace sestává ze dvou částí. První část tvoří přehledová studie v češtině a němčině, která informuje o stavu bádání v historiografii měst za poslední dvě desetiletí. Druhá, rozsáhlejší část, obsahuje vlastní bibliografii. Její struktura je následující: Úvodem jsou představeny všeobecné práce k dějinám měst, jmenovitě starší bibliografie, encyklopedie, práce z pomocných věd historických, prameny a metodické studie a syntézy dějin. Na to navazují soupisy literatury k dějinám jednotlivých moravských královských měst: První oddíl vždy reflektuje bibliografie ke konkrétnímu městu, práce z pomocných věd historických, edice, soupisy a katalogy, metodické práce a publikace pojednávající o dějinách a činnosti archivů a kulturních institucí. Druhý oddíl obsahuje práce k právním dějinám a správ-

nímu vývoji měst. Na to navazuje přehled prací týkajících se hospodářských a sociálních dějin. Následují oddíly k populačnímu a národnostnímu složení, k církevním dějinám, vzdělanosti, kultuře. Kapitoly doprovází barevná obrazová příloha s vedutami jednotlivých měst.

V závěru publikace nalezneme jmenný rejstřík, seznam excerpovaných časopisů a resumé v angličtině a němčině. Bibliografie přináší přehledně uspořádaný soupis prací, který ve své práci využije široké spektrum badatelů z různých historických disciplín.

Lenka Šmídová Malárová

Krzysztof MIKULSKI

Tarcze herbowe z kościoła mariackiego w Toruniu

Warszawa, Wydawnictwo DiG –
Polskie Towarzystwo Historyczne –
Towarzystwo Miłośników Torunia 2015,
252 s., ISBN 978-83-7181-893-6.

Intenzivní bádání o dějinách pozdního středověku a raného novověku v Polsku reprezentuje na špičkové úrovni profesor Univerzity Mikuláše Koperníka v Toruni Krzysztof Mikulski, který byl nedávno zvolen čestným členem Sdružení historiků České republiky. Zatímco nedávno získal věhlas zdařilou syntézou obecných dějin raného novověku *Historia powszechna. Wiek XVI–XVIII* (Warszawa 2012, spoluautor Jacek Wijaczka), zcela nedávno vzbudil pozornost originálním pohledem na původ a mládí M. Koperníka (*Mikołaj Kopernik. Środowisko społeczne, pochodzenie i młodość*, Toruń 2015). Současně však vyšly další jeho monografie, které předkládají výsledky bádání o jednom z nepozoruhodnějších polských měst, někdejších urbánním cent-

ru pruského křižáckého státu. Je to jednak pokračování rozsáhlého díla o heraldice toruňského patriciátu (*Herbarz patrycjatu toruńskiego*, I–II, Toruń 2008–2015, spoluautor Krzysztof Kopiński), jednak v záhlaví uvedená kniha o erbovních štítech v toruňském mariánském chrámu.

Výjimečně silné postavení obchodního města Toruně (podobně jako Gdaňsku) v pruském řádovém státě pozvedlo tamní patriciát na takovou úroveň, že požíval vedle materiálního bohatství i všech výsad nižší šlechty. Mezi ně patřila svobodná držba půdy, šlechtické erby a pečeti. Po porážce německých rytířů a připojení Prus k Polsku v 15. století respektovali toto postavení také polští panovníci. Následné proměny městských elit v 16. století vedly patriciát k úsilí o trvalé potvrzení příslušnosti k šlechtě formou nobilitace. Symbolickým vyjádřením elitního postavení v již reformované Toruni se stala vlastní prezentace a zajištění místa v oficiální nekropoli, luteránském kostele Panny Marie. Na sklonku 16. století bylo v tomto chrámu symbolicky umístěno kolem stovky patricijských erbovních štítů. V souvislosti s náboženskými proměnami Toruně byly štíty sejmuty a roku 1733 zachovaná část z nich přemístěna do tamní radnice. Další ztráty narůstaly až do závěru druhé světové války, nicméně významná část těchto hmotných pramenů se zachovala dodnes.

Dějinám někdejší chlouby města Toruně, identifikaci a detailnímu popisu jednotlivých erbovních štítů je věnována publikace K. Mikulského. Ačkoli jednotlivé malované štíty navazovaly na starší tradici zpodobení erbů na náhrobních deskách, celý soubor vznikl roku 1596 z podnětu purkmistra Heinricha Strobanda, který se proslavil jako vynikající budovatel města a iniciátor

právní regulace tamního zřízení i rozmachu kulturního života. Srovnání s obdobnými erbovními galeriemi v chrámech říšských měst (Norimberk, Frankfurt nad Mohanem, Rothenburg) dokládá v tomto ohledu (jednorázový vznik, jednotný ideový program) výjimečnost toruňského případu. V souvislosti se snahami upevnit statut toruňského patriciátu nobilitací se Stroband snažil vytvořit panteon, zdůrazňující starobylost patricijského postavení a související s ideou dokonalého města, Nového Jeruzaléma, jímž se podle jeho představ měla stát Toruň na přelomu 16. a 17. století. Zcestovaly purkmistr mohl čerpat z inspirace v německých, nizozemských a italských městech, počínal si však nezávisle na nich. Ve své koncepci panteonu spojil dvojí ideu – společenské výlučnosti vládnoucí skupiny patricijů a konfesijní příslušnosti hlavního luteránského kostela v Toruni k městské radě. Erby visící nad lavicemi, v nichž zasedali členové městské rady, byly pojaty historicky a podávaly přehled rodin, jež vládly městu od středověku až do Strobandovy doby.

Bohatě ilustrovaná kniha nepředstavuje pouze ukázkou detailního zpracování heraldické výzdoby jednoho z pozoruhodných severoevropských chrámů renesanční doby. Je především ukázkou zdařilé interpretace heraldických památek se zřetelem k jejich sociálnímu zázemí a ideovým souvislostem. Kniha Krzysztofa Mikulského svým významem daleko přesahuje rámec heraldiky a přispívá k výkladu ideologie a symbolických představ raně novověkého měšťanstva.

Jaroslav Pánek

Waldemar BENA

Śladami Jakuba Böhme /

Auf den Spuren Jakob Böhmes

Zgorzelec, Polskie Stowarzyszenie

Euroopera – Jelenia Góra, Wydawnictwo

Ad rem 2012, 70 s., ISBN 83-89863-50-2.

Osobnost hornolužického mystika Jakoba Böhma (1575–1624) vzbudila pozornost mnoha autorů, většinou však byl začleňován do kontextu německého teosofického myšlení, nověji také do polských (slezsko-lužických) souvislostí. Nevelká publikace polského autora W. Bena následuje spíše směr, který vytyčil významný lužický historik Richard Jecht v knize *Jakob Böhme und Görlitz* z roku 1924 a zaměřuje se na historicko-topografické zmapování života této pozoruhodné osobnosti. Důležité však je, že na téma nahlíží z východní (polské) strany Nisy, kde je na Niském předměstí dodnes zachován Böhmovův dům (žil tam v letech 1599–1610) s jeho muzeem.

První rovinu Benova podání tvoří nástin Böhmovy života od narození v selské rodině ve Starém Zawidowě (dříve Alt Seidenberg) poblíž českých hranic přes přijetí měšťanství a zakoupení ve výstavném renesančním městě Zhořelci, jeho „osvícení“ (1600, 1610) a psaní mystických spisů až po útoky luteránské církve a problémy s pohřbem zemřelého kacíře; tato část knihy je nejrozsáhlejší a je podložena podrobným topografickým určením jednotlivých etap Böhmovy života. Druhou rovinou je stručný výklad díla ševcovského mistra, který sice odmítal jak oficiální církev, tak i učené spisy, ale sám byl schopen dopracovat se k pronikavé kritice křesťanské praxe z počátku 17. století; jako obdivuhodný samouk dokázal potom vytvořit – v protikladu ke klerikalismu i racionalismu – origi-

nální výklad náboženství, „cesty ke Kristu“. Třetí, nejzajímavější, část výkladu představuje druhý život originálního mystika a působení jeho díla v pozdějších staletích. Už za třicetileté války se Böhmovy spisy rozšířily do tolerantního Nizozemí, získaly obdivovatele v Anglii (včetně krále Karla I., který podporoval jejich vydávání), inspirovaly hnutí kvakerů a Isaaka Newtona, v 18. a 19. století byl německy pišící Böhme jako „Philosophus Teutonicus“ oceňován představiteli německé klasické filosofie a později ovlivnil pojetím subjektu psychoanalytika Carla Gustava Junga („bytostné já“ v hlubinné psychologii). Böhmovův přístup k religiozitě nacházel uznání také v Rusku (u cara Alexandra I., u Nikolaje Berďajeva, Vladimira Solovjova a dalších filosofů) a v Polsku, kde mu věnoval velkou pozornost mj. Adam Mickiewicz.

Svérázná postava ševcovského mistra, který svými spisy ovlivnil teosofické myšlení euroamerické civilizace, vyrostla ve Zhořelci v době, kdy Horní Lužice byla ještě pevnou součástí českého státu. Jakob Böhme se zřejmě pokládal za obyvatele země Koruny české, jak nasvědčují směry jeho cestování po Čechách (kam pravděpodobně vykonal tovaryšskou cestu), Lužici a Slezsku. V období mezi Petrem Chelčickým a Janem Amosem Komenským se nepochybně zařadil mezi nepočtené zdejší myslitele, jejichž vliv daleko přesáhl hranice střední Evropy. I v souvislosti s kulturními dějinami českých zemí by si proto zasloužil větší pozornost, než jaká je mu obvykle věnována.

Jaroslav Pánek

Daniela TINKOVÁ (ed.)
*Zrození občana. Antologie dokumentů
z Francouzské revoluce*
Praha, Academia 2015, 482 s.,
ISBN 978-80-200-2423-7.

Antologie textů z doby Francouzské revoluce přináší překlady širokého spektra pramenů z období 1789–1799. Na překladech se vedle editorky podíleli ještě Klára Jirsová, Jiří Růžička a Eva Tinková. Daniela Tinková pak také napsala vstupní studii a stručné úvody k jednotlivým tématickým oddílům, v nichž jsou zpřístupňované texty zasazeny do dobových souvislostí, včetně krátkých medailonků představujících jejich autory. Úvodní stať kromě základního vymezení cílů a rozvržení antologie přináší rovněž přehled prací k Francouzské revoluci, které byly publikovány v češtině nebo do češtiny přeloženy. D. Tinková knihu rozdělila na tři části podle tří fází revoluce, přičemž každá z částí se zaměřuje na trochu jiný okruh témat. Výsledek ovšem není disparátní, zvolené texty výstižně naplňují cíl, který si editorka vytkla, a sice ukázat revoluci jako „kolektivní vůli ke změně“, jež zásadně zasáhla do všech oblastí lidské existence, a představovala tak „ideovou reformaci“ francouzské společnosti.

Texty prvního oddílu pocházejí z „monarchického“ období revoluce v letech 1789–1792 a jejich charakter vyjadřuje název celé části Svoboda, rovnost, vlastnictví. Ústřední téma představují občanská práva a změny v konceptu práva, názorně vyjádřené v debatě o povaze trestu a o trestu smrti. Racionalizace práva se ukazuje v postupu od pojmání viny jako ontologické záležitosti k tezi „necht je každý trestní zákon lidský“ a každý trest přiměřený vůči provinění, jak ji formuluje Michel Lepeletier de

Saint-Fargeau. Většina textů v této části se věnuje postavení občanů a jejich zrovnoprávnění. Občanství nemělo jen nahradit stavovské hierarchické uspořádání společnosti, mělo stát i nad věrou a etnicitou. Překlady deklarace navrhuující zrovnoprávnění Židů, kterou navrhl abbé Henri Gregoire, a návrhu na zrušení obchodu s otroky od Jacques-Pierra Brissota však demonstrují meze obecné deklarace občanských práv a problémy, které s sebou při důsledném uplatnění přinášela. Přes oprávněnou pozornost věnovanou (ne)zbytnosti války potěší čtenáře spíše překlady v závěru této části, které nabízejí cenné průhledy do dobové mentality a jejich snah vychovávat nového občana. Nový systém hodnot ztvárňovala i „vizionářská a neoklasicistní architektura“, již zde zastupují výňatky ze tří děl Étiennea-Louise Boullée.

Svoboda, rovnost, bratrství – tématický posun k létům 1792–1794 je opět vyjádřen v titulu části. Spojujícím tématem je ovšem teror a jeho podoby v politice, hospodářství, sociální oblasti, ale také v umění a jazyce. Diktatura chtěla zásadně přepsat mentální mapu Francie, změny však probíhaly na půdorysu předešlých let, jak je patrné např. z oslav Nejvyšší bytosti či nového kalendária svátků. Za pozornost stojí Robespierův projev o vztahu náboženských a morálních představ k republikánským zásadám, který tyto snahy v krystalické podobě ukazuje, stejně jako návrhy, jimiž jeho přítel Jacques-Louis David usiloval o vytvoření pomníku Slávy francouzského lidu. Přestože vybrané texty v antologii pocházejí z období pouhých deseti let a ukazují široký okruh revolučního myšlení, lze na nich dobře sledovat i myšlenkové proměny v čase.

Třetí část knihy nás uvádí do pěti let hledání stability po jakobínské diktatuře. Ačkoli

časově zahrnuje nejdelší období, rozsahově zabírá v antologii nejmenší místo a přináší překlady deklarací volajících po rovnosti, svobodě vyznání, výňatky z příručky teofilantropů a Cabanisovy práce o vztazích mezi tělesnou a mravní stránkou člověka. Text, který knihu uzavírá, se mírně vymyká z ladění předešlých. Joseph de Maistre podal ve svých Úvahách o Francii jednu z prvních kritických reflexí revoluce, kritiku, jež zároveň zasazuje Francouzskou revoluci do plánu de Maistreevy filosofie dějin. Závěrem přichází chronologická tabulka dějů, do níž jsou vřazeny vydávané texty, bibliografie a jmenný rejstřík.

Výběry textů pro obdobné antologie bývají obtížné. Zde k otázce výběru ještě přistupovaly další problémy, např. zda překládat texty, které již jsou v češtině dostupné, a nakolik krátit květnaté rétorické pasáže dokumentů, jimiž by rozsah výběru neúměrně narostl. Historik specializovaný na dané období by nepochybně ještě doplnil řadu jiných, které by podle jeho mínění stály za pozornost, laik jen s respektem pročítá precizní překlady, které jej uvádějí do mentálních a myšlenkových souřadnic doby. Význam anotované knihy tak sahá dále než jen za prosté představení textů z let revoluce českému čtenáři, jde o podstatný příspěvek k dějinám myšlení v epoše osvícenství a době přerodu předmoderní společnosti ke společnosti moderní.

Tomáš Borovský

19. a 20. století

Stanisław Sławomir NICIEJA

Kresowa Atlantyda.

Historia i mitologia miast kresowych

(Tom I–VII)

Opole, Wydawnictwo MS 2012–2015,

7 svazků po 288 s.,

ISBN 978-83-61915-27-0.

Polský historik, dlouholetý představitel Opolské univerzity a zároveň znamenitý spisovatel Stanisław Sławomir Nicieja v poslední době zúročuje své čtyřicetileté bádání nad polskými dějinami, zejména nad minulostí zemí, které do roku 1939 patřily k Polsku. Svými díly oslovuje nejen odborníky, ale i značně širší okruh čtenářů. Jejich sepsání předchází rozsáhlé pramenné a terénní výzkumy na řadě míst, jež se trvale zapsala do polské historie. Svědčí o tom jeho starší práce o slavné nekropoli Łyczakowie ve Lvově, která byla založena na sklonku 18. století. V uplynulém dvacetiletí, kdy se stal čtyřikrát mimořádně aktivním rektorem opolského vysokého učení, překvapivě dokázal přistoupit k realizaci dalšího mnohosvazkového díla.

Dal mu název *Kresowa Atlantyda*, což lze jen přibližně přeložit jako *Pobraniční Atlantida*. Podtitul objasňuje, že má záměr vydat více než dvacetisvazkový cyklus věnovaný východní Haliči. V úvodu k prvnímu svazku předznamenal, že bude psát „o krajině utonulé ve vírech nepaměti vlivem dlouhotrvající cenzury a mlčení, souvisejícího se záměrem, aby údajně neprobouzely resentimenty k územím, jež Polsko ztratilo. Je to svérázná výprava na mýtický ostrov mladických prožitků a nostalgie statisíců lidí, které nelítostný osud často vrhl do Slezska, Lubuské země (na západě Velkopolska),

Pomoří, Varmie a Mazur, ale i těch, kteří se z politických důvodů nemohli vrátit do vlasti a usadili se v zahraničí – v západní Evropě, obou Amerikách a nejednou i u australských protinožců.”

Dnešní Polsko v důsledku hraničních změn v roce 1945 ztratilo 45,7 % svého předválečného území čili 177 800 km², a jako náhradu získalo 100 900 km² z někdejšího teritoria Třetí říše. Oproti stavu z roku 1939 to byla ztráta 76 000 km². Na ztraceném území žili převážně expatrianti „zpoza Bugu”, jak jsou tito lidé obvykle nazýváni. Právě oni se svými osudy – a také osudy jejich předků z někdejších „malých domovin” – jsou hrdiny svazků *Pohraniční Atlantidy* a zároveň jejich svébytnými spoluvůrci. Zveřejnění ukázek Niciejova textu, nejprve v populárním tisku, se totiž setkalo s obrovským ohlasem především v okruhu osob pocházejících z dávné východní Haliče a dnes usídlených hlavně ve Slezsku i na západě a severu Polska. V rukou autora se postupně shromáždily jejich zachované rodinné památky, vzpomínky a fotografie. Nicieja ovšem využívá také memoárovou literaturu – knihy a zvláště od roku 1956 vydávané lokální tisky se vztahem k místům na ztraceném území. Jeho dílo tak spojuje hodnoty vědeckého zpracování se skutečnou pokladnicí pramenů, tímto způsobem zachovaných pro příští pokolení.

Zkušený dokumentarista v červenci 2008 vstoupil do Drohobyče, Boryslavi a Truskavce, „pohraničního trojměstí”, z něhož vzešly neobyčejné literární talenty a fenomenální hospodářské kariéry. Asi o rok později zveřejnil jim věnovanou fascinující knihu, která se bezpochyby stala východiskem k zahájení mohutného díla, jež se každoročně rozšiřuje o dva svazky velkého epického vyprávění. Její sedmý svazek se

dostal do rukou čtenářů na sklonku roku 2015. Se šestiletým odstupem se jedna ze třech částí „trojměstí” – Drohobyč – rozšířila ze sta tiskových stran na dvojnásobek a zaujala vedoucí postavení v nejnovějším svazku.

Fotografická dokumentace se nyní stala integrální součástí celku spolu s autorským textem, v němž zaujímají významné místo rozsáhlé interpretační popisy vyobrazení. Ty byly otištěním na stránkách Niciejova díla v mnoha případech bezpochyby zachráněny před ztrátou a trvalým zapomenutím – mám na mysli zvláště krásné pohledy pocházející nejen z meziválečného období, ale i z 19. století. Neméně cenné jsou podobizny tehdejších obyvatel. Značná část fotografií zachycuje portréty potomků, kteří ochraňují paměť „malé domoviny” svých otců a dědů a sami zaujímají trvalé místo v kultuře, vědě a hospodářství Polska v hranicích mezi Bugem a Odrou. Je až s podivem, kolik vynikajících jmen tu nacházíme, aniž bychom si uvědomili, odkud pocházejí rodem. Při zmínce o ikonografické stránce Niciejova díla je třeba zdůraznit rovněž mimořádnou typografickou a výtvarnou péči, s jakou se dnes jen zřídka setkáváme u prací podobného typu.

Zatímco v prvním svazku nacházíme mj. sevřené monografie Lvova, Stanislavova (Ivano-Frankovska) a Tarnopole, v dosud vydaném souboru jich jsou již více než tři desítky. Záměrem autora je tento počet výrazně rozhojnit, neboť vedle Ukrajiny hodlá do něho zahrnout i dnešní Bělorusko a Litvu.

Marceli Kosman

Marek JAKOUBEK

Vojvodovo: identity, tradice a výzkum

Brno–Plzeň, Centrum pro studium demokracie a kultury ve spolupráci se Západočeskou univerzitou v Plzni 2013, 262 s., ISBN 978-80-7325-327-1 (CDK); ISBN 978-80-261-0334-9 (ZpčU).

Péčí brněnského Centra pro studium demokracie a kultury a Západočeské univerzity v Plzni vyšla roku 2013 v pořadí již pátá odborná monografie věnovaná problematice bulharské vesnice Vojvodovo (Войводово), v níž od počátku do poloviny 20. století žila početná česká krajanská komunita. Autorem knihy je plzeňský – dnes rovněž pražský – antropolog Marek Jakoubek, který se tématem soustavně zabývá již několik let.

Vojvodovo, obec ležící v severozápadní části Bulharska, bylo založeno roku 1900 dvěma desítkami evangelických rodin českého původu, které byly nuceny z konfesijních i ekonomických důvodů opustit své předchozí útočiště – osadu Svatá Helena (Sfânta Elena) v rumunské části Banátu. Již od osmdesátých let 20. století se Vojvodovo dostává do širšího povědomí díky terénním výzkumům bulharského etnologa Vladimira Penčeva. Na jeho badatelské úsilí navazuje rovněž autor anotované publikace. Zatímco ve svých předchozích pracích o Vojvodovu se Jakoubek věnoval spíše etnologickým, historickým a demografickým aspektům problematiky, v představovaném díle představuje téma z trochu jiného úhlu pohledu. Kniha je tvořena sedmi kapitolami: první se zabývá etymologií názvu vsi (*Jak Vojvodovo přišlo ke svému jménu aneb Proč se Vojvodovo jmenuje Vojvodovo*), druhá seznamuje čtenáře s významem a postavením Vojvodova v rámci metodistické misie v Bulharsku (*Vojvodovský sbor je největší*

v celé misii), třetí osvětluje výzkum Vladimira Penčeva o Vojvodovu. Následující kapitoly jsou věnovány problematice identity českých krajanských komunit v Bulharsku (*Etnografie /nejen/ textuální realizace /dvoj/ identity vojvodovských Čechů*), dále bulharským obyvatelům Vojvodova (*O vojvodovských Bulharech*). Kapitola *Vojvodovo Bogdana Nikolova* osvětluje dílo bulharského archeologa a muzejníka Cvetkova Nikolova (1926–1997) věnované sledované obci. Poslední kapitola nazvaná *Kdo má právo psát o Vojvodovu (a jak)?* má charakter kritického exkurzu do publikační produkce o dějinách Vojvodova v uplynulých letech, doplněný edicí textu Bořivoje Kňourka, k němuž se autor vyjadřuje především. Na konci knihy jsou zařazeny další textové přílohy vhodně doplňující předchozí kapitoly. Na místě je nutné upozornit na neobvyklou strukturu jednotlivých kapitol knihy, které autor rozděluje do úvodů, podkapitolek a závěrů. Za každou kapitolou je rovněž uveden seznam použitých pramenů a literatury. Jedná se totiž o studie dříve již publikované. Kniha tak může působit spíše jako „pouhý“ sborník autorových prací (a edicí textů jiných autorů) k tématu. Anotaci lze uzavřít spíše pozitivním hodnocením – představovaná publikace je vcelku zdařilým a faktograficky rozmanitým příspěvkem k poznání nejen bulharského Vojvodova, ale – komplexně nahlíženo – i českého vystěholectví do jihovýchodní Evropy.

Lukáš F. Peluněk

Barbora ŠTOLLEOVÁ
*Pod kuratelou Německé říše. Zemědělství
Protektorátu Čechy a Morava*
Praha, Karolinum 2014, 338 s.,
ISBN 978-80-246-2243-9.

Důkladná, na rozsáhlé pramenné základně založená, přitom jak prameny, tak literaturu soustavně kriticky přezkoumávající monografie je věnována důležitému a dosud hlouběji nezpracovanému tématu protektorátního zemědělství. Autorka do této tematiky zahrnuje širokou oblast, která sahá od zemědělské výroby a její okupační moci dirigisticky organizované reorganizace a „modernizace“, přes rovinu opět dirigované redistribuce produkce i potravinových polotovarů, až k zahraničnímu obchodu agrárními výrobky s Německou říší (v tomto rámci zejména zpočátku také se Sudety). Spadá sem ale také problematika obchodní distribuce agrárních meziproductů i konečných potravin uvnitř protektorátu. V tomto rámci Štolleová věnovala pozornost – do velké míry krajně neúspěšnému – nacistickému rigidně dirigistickému centrálnímu řízení protektorátního agrárního sektoru (včetně příkazů k plošnému výsevu plodin, na jejichž masovou produkci v českých zemích není nejlepší klima a pro jejichž úspěšné pěstování také chyběla kompetence a zkušenost sedláků). Dále šlo o snahu nacistů kontrolovat dodržování celé řady limitujících předpisů a nařízení, cílících na zemědělskou výrobu, na povinné dodávky a distribuci. Mimořádně intenzivní byly zejména pokusy nacistů (a ovšem „zaúkolované“ protektorátní vlády) o vymýcení černého trhu. Ten podle slov K. H. Franka objímal prý až 25 % celkového objemu vyrobených potravin.

S problematikou trhu a dostupnosti potravin samozřejmě souvisela otázka „kompen-

zace“ chybějící produkce vnitřním šetřením potravin, tedy zavedení a postupného vyostření přidělového systému. Ten krok po kroku drasticky limitoval spotřebu potravin protektorátním obyvatelstvem. S předstihem oproti ostatním obyvatelům a také s nesrovnatelně větší drsností byli ke krajnímu omezení jídelníčku, resp. hladovění donuceni občané, okupanty zařazení mezi „židy“. Kniha je systematicky vystavěna v pěti tematických kapitolách. Výklad značně speciální problematiky je podán srozumitelně, vyznačuje se kritičností vůči pramenům a je (např. nacionálně) nepředpojatý. Text bohatě provázejí pramenné odkazy a tabulární přehledy, argumentace je průkazná, závěry přesvědčivé. Autorka vyšla od kritického přezkoumání tezí poválečné, dodnes citované německé literatury,¹ že nacistický režim o protektorát v podstatě pečoval, technicky i strukturálně modernizoval zdejší zemědělství a dokonce dodával do protektorátu potraviny. Autorka podrobila všechny tyto aspekty důkladnému ověření na bázi širokého archivního výzkumu. Dospěla k závěru, že nacistické vytěžení protektorátního zemědělství bylo skutečně nesrovnatelně menší ve srovnání s exploatací ostatních okupovaných zemí, ležících východně od Německé říše. Kdyby nebylo na pokyn okupační moci masivně vystupňované produkce a návazně ohromného povinného vývozu českého cukru do říše, byla by ostatní obchodní bilance zemědělských produktů a potravin až do roku 1943 skutečně pasivní, tedy protektorát by byl příjemcem. V posledních dvou válečných letech se však i tato situace změ-

1 Karl BRANDT, *Management of agriculture and food in the German-occupied and other areas of fortress Europe. A study in military government*, Stanford 1953.

nila k otevřenému plošnému vyrabování českých zemí. Zmíněná počáteční relativní tolerance a komparativně dobré zásobování (nežidovského) obyvatelstva v protektorátu bylo podmíněno významem protektorátního průmyslového potenciálu pro Německou říši a nacistickým vědomím nutnosti udržet jeho funkčnost.

To, co do bilance říšsko-protektorátního (ostatní státy byly z obchodu postupně eliminovány) obchodu zemědělskými produkty a potravinami vůbec nevstupovalo, bylo zásobování jednotek wehrmachtu a SS na území Čech a Moravy, kryté z protektorátních zdrojů. Určit výši této vojenské spotřeby lze ovšem s ohledem na značnou zlomkovitost dochovaných pramenů jen ve velmi omezené míře. Cenné je nicméně již rámcově zakalkulování této položky do celkového přehledu.

Práce B. Štolleové potěší řešeršni i stylistickou důkladností. Kniha by neměla zůstat četbou jen nevelké skupiny hospodářských a agrárních historiků. Téma i vzhled do něj mají obecnější, až daleko přes rok 1948 sahající konotace.

Jiří Pešek

Marek WAIC et al.

***In the Shadow of Totalitarianism.
Sport and the Olympic Movement
in the "Visegrád Countries" 1945–1989***

Praha, Karolinum 2014, 251 s.,
ISBN 978-80-246-2463-1.

Sport jako politikum i nástroj účelové politizace společnosti je nepochybně významným tématem. Anotovaná kniha se z tohoto úhlu pohledu zabývá sportem v období totality (kupodivu do ní autoři zahrnuli také léta 1944–1948: to je vcelku pochopi-

tebné v polské perspektivě, poněkud méně v československé nebo maďarské). Po krátké předmluvě následuje kapitola Marka Waice o sportu v Československu 1945–1989 a kapitola Františka Koláře o československém olympijském hnutí v téže době. Tomasz Jurek vylíčil sport a olympijské hnutí v Polsku 1944–1989, Katalin Szikora totéž pojednala pro Maďarsko. Po kratičkém, nic neříkajícím shrnutí následuje výběrový přehled literatury k tématu a identifikační soupis (nikoliv rejstřík: chybí odkazy na stránky) sportovních osobností, zmíněných v textu. Kniha vychází z publikovaných studií, sportovní publicistiky, v nevelké míře i z dokumentů (z usnesení) ústředních orgánů sportovních a olympijských svazů.

Knihu otevírá stručný neautorizovaný pohled na sport a olympijské hnutí od roku 1894/1896, vybavený podtitulem „Účast zemí Visegrádu na tvorbě a vývoji sportu ve střední Evropě“. Řada překvapení, která tato kniha skýtá čtenáři, tu začíná hned na první stránce, kde je Maďarsko (resp. Maďaři) přelomu 19. a 20. století prohlášeno národem „zbaveným suverenity“ – až na maďarské zástupce, kteří se díky rakousko-uherskému vyrovnání podíleli na vládě monarchie. Podotkněme k tomu, že tak činili prostřednictvím brutální maďarizace „své“ části monarchie. Sport byl dle autorů na evropský kontinent importován z „angličtiny“. Laického čtenáře v tomto kontextu překvapí, že na snímku prvního olympijského výboru, publikovaném v knize, absentuje jakýkoliv zástupce Spojeného království. Snad by též stálo za to, vysvětlit čtenáři rozdíl mezi „sportem“ a „gymnastikou“, do níž ovšem v knize evidentně patří např. lehká atletika... V této knize se však drobnosti nevysvětlují. Spíše je nabídnut soubor nediferencovaných ideologických klišé.

Waicova studie se zaměřila prakticky pouze na přelom čtyřicátých a padesátých let, celé další období je v ní jen zmíněno. Studie, která pojednává o drastickém komunistickém pokusu o politizaci sportu, končí překvapivě sdělením, že od konce šedesátých let byli sportovci i funkcionáři mimo špičkovou úroveň apolitictí, na špičkové úrovni se pak stáhli do ulity soukromí, neovlivňovaného politickým systémem. Pamětník oné doby a čtenář tehdejších novin empiricky ví, že tomu tak nebylo – a vzhledem k formám financování sportu ani být nemohlo. Kolářův příspěvek o olympiádách pak nabízí pouhé chaotické vyprávění, zmateně kombinující informace o politických problémech, o významných úspěších československých sportovců, historiky ze života sportu atd.

Publikované studie nemají metodu, nekladou si otázky, neřeší jasně definované problémy. Dobrý nápad komparativního sledování tří sousedících sportovních prostředí nebyl dotažen do konce: jakékoliv srovnávací vyhodnocení v knize chybí! To, co zbývá, je špatnou angličtinou napsaná populární informace o některých aspektech středoevropského poválečného sportu.

Jiří Pešek

Jan PELIKÁN

Novými cestami.

Kosovo v letech 1958–1969

Praha, Filozofická fakulta

Univerzity Karlovy 2014, 400 s.,

ISBN 978-80-7308-508-7.

Kniha předního odborníka na dějiny moderního Balkánu vyšla jen rok po syntéze Václava Štěpána o dějinách konstelace Jugoslávie – Srbsko – Kosovo. Vytýčila si užší téma: (podle autorova mínění) klíčo-

vý úsek jugoslávsko-kosovských dějin, tedy dobu zlomu ve vývoji této oblasti směrem k albánskému separatismu. Autor vyšel z rozsáhlých výzkumů archivních fondů ústředních výborů Svazu komunistů Srbska a Svazu komunistů Srbska – Svazu komunistů Kosova. Materiály z místa samého, tedy akta příštinského stranického archivu však byla dle Pelikána roku 1999 vyvezena do Srbska a pro výzkum zůstávají blokována. Pelikán pak na základě prozkoumání obsáhlého srbsko-stranického materiálu, doplněného soustavnou rešerší bělehradského deníku Politika a s oporou v srbské literatuře (albánskou autor nemohl z jazykových důvodů recipovat) popsal v jednotném chronologickém toku pouze průběžně očíslovaných kapitol děje v Kosovu ve sledovaném desetiletí. Jedinou výjimku představuje kapitola II. (s. 60–93), která je – na základě dobových úředních statistik – věnována sociální a civilizační situaci v Kosovu zkoumané doby.

Autor se netají tím, že nejen výběrem pramenů a literatury, ale i stanoviskem stojí na straně Srbů. Vytýká z této pozice Titově „oligarchické“ vládě, že postupně zcela zrovnoprávnila většinové albánské obyvatelstvo Kosova se Srby, a to do té míry, že správu provincie předala komunistickým funkcionářům albánského původu. Cílovou představou tehdejšího celostátního vedení komunistické strany byla modernizace oblasti, urychlení jejího ekonomického rozvoje a tím také integrace Kosova do Jugoslávie. „Přehlíželo se, že se tyto změny dějí na úkor kosovských Srbů, kteří byli stále více vystavováni projevům diskriminace ze strany většinového etnika.“ Výsledky nařízeného pokusu o modernizaci oblasti byly přitom podle Pelikána velmi problematické a rozhodně nepodnítily v kosovských

Albáncích touhu identifikovat se s Jugoslávií. Odpověď na otázku, proč tomu tak bylo, může čtenáři velmi dobře poskytnout snad právě druhá – „socio-civilizační“ – kapitola knihy: Pelikán v ní podrobně, snad až příliš deskriptivně, ale drasticky konkrétně líčí naprosto zoufalou situaci obyvatelstva země, zapomenuté Bohem i ústředním výborem: úřední (srbské) statistiky kreslí trvalý hlad, absenci lékařské péče, vysokou dětskou úmrtnost, nezaměstnanost, jen minimální rozvoj školství, velmi komplikovanou a pomalou emancipaci žen, kombinaci vlády strany a tradičních klanů, rezignaci státu na monopol soudní, policejní i politické moci... A (navzdory v úhrnu relativně velkým investicím) prokazatelné zhoršování situace obyvatelstva během vlastně velmi krátké zkoumané doby. Autor sám ovšem žádné závěry v podstatě nečiní. Jen opakovaně připomíná antimodernost albánského a obecněji muslimského etnika, které lpělo na tradičních zvycích a formách života a na druhé straně skutečnost, že Titovo vedení strany a státu vždy znova rozhodovalo o Kosovu v podstatě bez opory ve znalosti reálného stavu této oblasti.

Knihy nekončí vyhodnocením a interpretací dílčích závěrů rozsáhlého výzkumu. Místo toho Pelikán podává výhled do sedmdesátých let 20. století. Publikace, uzavřená soupisem pramenů, literatury a jmenným rejstříkem, je plná zajímavé fakticity, namáhavě vydobyté z ohromného množství svým způsobem exkluzivního materiálu. Čtenář by ale od zkušeného historika očekával jasnější interpretaci předpokladů i komplexnější než jen stranické vysvětlení klíčových momentů tragického kosovského příběhu.

Jiří Pešek

Ondřej ŽÍLA

„Jedna si jedina moja domovina?“

Etno-demografické proměny Bosny a Hercegoviny v letech 1945–2013

Praha, Filozofická fakulta Univerzity

Karlovy 2014, 412 s.,

ISBN 978-80-7308-523-0.

Disertace, věnovaná etnickým a populačním proměnám Bosny a Hercegoviny v poválečných takřka sedmdesáti letech je založena na důkladném a rozsáhlém pramenném výzkumu, jakož i zvládnutí ohromného konvolutu odborné literatury. Jde o analytický výzkum tří pro tuto zemi konstitutivních národů v perspektivě, v první části knihy sahající od roku 1945 do počátku občanské války v roce 1991. Autor přitom sledoval především ty oblasti Bosny a Hercegoviny, v nichž v generaci před rozpadem Jugoslávie (tedy v letech 1971–1991) došlo k nejvýraznějším populačním, resp. etnickým změnám. Tam totiž poté za války došlo i k nejbrutálnějšímu pogromům a masovým vraždám. „Demografická dynamika, tj. početní růst Muslimů a úbytek Srbů, sama o sobě netvořila rozbušku konfliktu, nicméně přispěla k eskalaci etnického napětí a rozpoutání války.“

Druhá část knihy sleduje období po občanské válce. Konflikt sám a jeho hrůzný průběh je tak z práce eliminován. Autorovi šlo spíše o prozkoumání a vysvětlení podmínek a důsledků etnických čistek, k nimž došlo v jeho rámci. Žila se v tomto kontextu (za podmínek absence poválečného sčítání lidu) snažil různými metodami určit a ověřit počet obětí masakrů a definovat rozsah nucených migrací. Na základě terénního šetření, provedeného v letech 2009–2013, a zpracování primárních úředních zdrojů i aktuální sekundární literatury se poté

snažil ověřit úspěšnost repatriačních snah, zejména mezinárodním společenstvím požadovaného návratu minorit do Bosny a Hercegoviny. Zajímala ho i „udržitelnost návratu“ repatriantů a konečně důsledky situace pro kvantitativní i kvalitativní proměny měst ve sledované oblasti. Poslední badatelský cíl se nepodařilo zcela naplnit. Žila nicméně využil shromážděného materiálu pro srovnání předválečné a poválečné situace a pro vyhodnocení posunů v populační situaci.

Autor (historik a sociální geograf) velmi pečlivě dbal na metodologickou stránku svých výzkumů, tj. neomezil se na kvantitativní analýzy geografických změn, ale snažil se pro analýzu každé ze zkoumaných situací najít metodologické optimum. Autor analyzoval též dobovou publicistiku, resp. argumentaci bojujících stran prostřednictvím lží a mýtů. Na závěr práce konstatoval, že poválečná situace se vyznačuje absencí mezietských kontaktů. Vyhlídky na usmíření, reintegraci a obnovení funkční koexistence znesvářených etnik jsou dnes minimální.

Jiří Pešek

Józef KUFFEL

Arkady Fiedler, podróżnik i literat

Bydgość, Wydawnictwo Koronis – Puszczkowie, Muzeum – Pracownia Arkadego Fiedlera w Puszczkowie 2012, 288 s., ISBN 978-83-930053-6-9.

Dějiny cestování mají v polské literatuře bohatou tradici, kterou pro období raného novověku na mezinárodní metodologické úrovni ztělesňuje dílo Antoniho Mączaka. Poláci však disponují také bohatou literaturou o novodobých cestovatelích, z nichž někteří dosáhli světové proslulosti.

Svérázným dokumentačním a badatelským centrem se stalo soukromé muzeum Arkadyho Fiedlera v Puszczkowie nedaleko Poznaň, kde se o bohaté sbírky a pozůstalost tohoto světoznámého cestovatele a cestopisce starají jeho potomci.

Arkady Fiedler (1894–1985) je postavou hodnou románového zpracování. Účastník velkopolského povstání 1918–1919, zoolog, cestovatel a oblíbený spisovatel, důstojník polské zahraniční armády (po zprávě o německém útoku na Polsko se z Tahiti odebral do válčící Francie a Británie) se stal ještě za války autorem slavných reportáží o polských letcích RAF (*Divizjon 303*, 1942). Vyšly v pěti tajných vydáních v okupovaném Polsku a představovaly povzbuzení pro terorizovaný národ; zároveň vyrostl v cestovatele a přírodovědného badatele známého v Latinské a Severní Americe, Africe, Oceánii a na Dálném východě i neobyčejně plodného tvůrce mnoha cestopisných knih, překládaných po celém světě.

Životu této pozoruhodné osobnosti je věnována převážně obrazová publikace, která přináší mimořádně rozsáhlé svědectví o jedné sféře života Poláků od období pruského záboru až po druhou světovou válku a socialismus. Do kulturních dějin Polska na přelomu 19. a 20. století umožňuje nahlédnout pozůstalost cestovateleova otce, silně vlastenecky orientovaného Antoniho Fiedlera (1869–1919), který proslul jako nakladatel (mj. skvostných prací o staré polské šlechtě) a žurnalista, perzekvovaný německými úřady. On předal svému synovi sny o poznání celého světa, jež se mu podařilo v bouřlivém 20. století naplnit. Následuje podrobná dokumentace o životě a díle samotného Arkadyho Fiedlera – portréty a karikatury, rodinné doklady, literární díla a jejich ohlasy v tisku, válečné snímky, ale

především fotografické, etnologické a jiné hmotné dokumenty z cest, z poznávání exotických etnik a přírody. Důležitý je záznam svědectví o vztazích Arkadyho Fiedlera k jednotlivým regionům světa, ztělesněný v desítkách jeho knih.

Kombinace textu se stovkami dokonale reprodukováných obrazových pramenů je pro zvládnutí této mnohotvárné tematiky vhodným nástrojem. Jde vlastně o zpřístupněný obrazový archiv cestovatele a vědce, který dokázal dát svým poznatkům mimořádnou literární podobu, jež pak okouzila nejen Poláky, ale stala se součástí světového mezikulturního dialogu. Nabízí se tu i určité srovnání poměrů v Polsku a Československu ve druhé polovině 20. století. Ačkoli totalitní režim měl pro cestovatelské a kosmopolitní zájmy svých obyvatel pramalé porozumění, za určitých okolností limitovaný výhled na jiné kontinenty toleroval. Neboť Fiedler prolamoval literární průhledy do světa podobně, jako to činili v českém prostředí Jiří Hanzelka a Miroslav Zikmund, avšak v odlišných politických poměrech Polska sedmdesátých a osmdesátých let se nedostal do otevřeného konfliktu s komunistickým režimem, naopak byl oceňován vysokými státními vyznamenáními. Kniha přináší pramenné podklady i k dalším tématům. Vytváření muzea v Puszczy-

kowě, práce s exponáty z různých kontinentů a uspořádání „Zahrady kultur a tolerance“ představuje zajímavou prezentaci světa indiánů, dálnévýchodních a oceánských etnik z hlediska evropské muzeologie. Lze v ní najít rovněž širší pohled do prostředí moderního polského cestovatelství, neboť s Fiedlerovým jménem je od roku 1996 spjato udělování ceny „Jantarový motýl“ za nejlepší literární díla s cestovatelskou tematikou; proto jsou do knihy začleněny také medailony laureátů – předních polských cestovatelů (jsou mezi nimi vynikající reportér Ryszard Kapuściński, světově proslulý himalaista Jerzy Kukuczka a další). Navíc v ní lze sledovat ohlas díla populárního cestopisce v polské společnosti, zejména při výchově mládeže; podrobný výčet základních a středních škol, nesoucích jméno Arkadyho Fiedlera jako patrona (s dokumentací procedury udělování této duchovní záštity), je pozoruhodnou ukázkou zpřítomňování dějin a vytváření kulturní krajiny. Dokumentárně hodnotná a výtvarně krásná kniha přináší množství podnětů nejen pro studium cestovatelských aktivit ve 20. století, ale také pro poznání některých stránek soudobého kulturního vývoje a mezinárodních vztahů mezi střední Evropou a odlehlými kontinenty.

Jaroslav Pánek

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

IX. světový kongres
středoevropských a východoevropských studií

EMIL VORÁČEK

International Council for Soviet and East European Studies byl ustaven v roce 1974, jeho první kongres se konal v kanadském Banffu v roce 1976 s cílem podpořit výzkum zaměřený na tehdejší Sovětský svaz a sovětský blok.¹ První kongres po pádu železné opony a zhroucení světa státního socialismu proběhl ve Velké Británii v létě 1990 v Harrogate.² Poprvé se konal v zemi bývalého sovětského bloku V. kongres (už s novým názvem International Council of Central and East European Studies, ICCEES) v roce 1995 ve Varšavě. VI. kongres proběhl ve finském Tampere v létě 2000.

Následující VII. kongres ICCEES proběhl ve dnech 25.–31. července 2005 v Berlíně; jeho motto znělo *Evropa – náš společný dům?* Konal se rok po té, co došlo k zatím největšímu rozšíření Evropské unie, které bylo významným krokem ke „společnému domu“. Kongresu se zúčastnilo 1629 badatelů ze 49 zemí; celkový počet účastníků dosáhl 1792, včetně štábu, žurnalistů a pozorovatelů.³ Celkový počet však není natolik směrodatný jako spíše struktura účastníků, přednesených referátů a kvalita jejich vystoupení. Celkem bylo předneseno na 1300 referátů v osmnácti společenskovědních, literárně vědných a filologických disciplínách. Tradičně byla zastoupena nejsilněji pořádající země, Německo,

1 Emil VORÁČEK, *Mezinárodní bilancování výzkumu střední a východní Evropy: VI ICCEES World Congress. Tampere, Finsko, 29. července – 3. srpna 2000*, *Slovanský přehled* 86, 2000, s. 549–558.

2 Věra OLIVOVÁ, *České a slovenské dějiny na mezinárodním fóru*, *Slovanský přehled* 77, 1991, s. 83–84.

3 ICCEES, *International Newsletter* 56 (September 2005), s. 2–3.

a to 620 účastníky. Značně bylo zastoupení ze Spojených států amerických s 254 a Velké Británie s 126 účastníky. Významně byla zastoupena rovněž předchozí pořadatelská země Finsko (118 účastníky), což dokazuje sílu východního badání v této severské zemi. Z tranzitivních zemí mělo nejvyšší zastoupení Rusko se 149 a Polsko s 51 účastníky. Česká účast byla podstatně vyšší než na předešlém sněmování (31 účastníků), zatímco ze Slovenska jich přijelo pouze sedm. V porovnání s tím účast z malého Slovinska byla vynikající (11 účastníků). Obdobně tomu bylo v případě Estonska (16). Ze střeoevropských zemí mělo Rakousko 22 a Maďarsko 27 zástupců.

Heslo *Evropa náš společný dům?* jako by evokovalo myšlenky z období gorbačovské perestrojky a mezinárodně politického uvolňování. Přesto bylo zřejmé, že hlavní témata současného výzkumu se již pohybovala jinde, totiž v problematice sociálně ekonomické transformace až po současné problémy, přičemž jejich formulace byla často vedena v postmodernistickém duchu. Tematicky se kongres orientoval zejména na perspektivy vývoje rozšířené Evropy. Velká pozornost byla zaměřena na budoucí strukturu rozšířené Evropy i na otázky způsobu integrace nových členů Evropské unie do jejích institucí a představ. Z tohoto pohledu se dá říci, že jádro témat berlínského kongresu i jeho hlavní idea motivovaly a inspirovaly takové zaměření, kde se dobře uplatnily zejména politologie, ale také kulturologie i ekonomické vědy. Do značné míry se jednalo o pokračování trendu posledních kongresů. Kongresové jednání bylo rozčleněno do 19 zkoumaných oblastí, v jejichž rámci proběhlo více než 250 panelů a kulatých stolů, s přibližně 1300 referáty. Největší prostor získaly následující oblasti: politologie, historie, náboženství a filosofie, z jazykovědy literatura a literární kritika, mezi nové tematické okruhy náležely gender studies; dále etnokulturní a skupinové vztahy, občanská společnost a životní způsob, politika a mezinárodní vztahy, ekonomika, právo a právní kultura, umění a kultura, komunikace, knihovnictví a archivnictví, ekologie a životní prostředí, vzdělání. Zvláštním tématem byla velice široce pojatá problematika Berlína.

Panely věnované ruským dějinám představovaly hlavní část kongresových referátů s historickou tematikou. Můžeme je velice rámcově rozdělit na čtyři nejfrekventovanější skupiny, obdobně tomu bylo již na kongresu v Tampere (2000) a ve Varšavě (1995): starší ruské dějiny, dějiny Ruska 18.–19. století, dějiny SSSR a problematika transformace postsovětského teritoria. Zvláštní pozici opět měla problematika ruské a ukrajinské emigrace.

Dalším velkým blokem byl vývoj Sovětského svazu. Na rozdíl od předešlých kongresů otázka stalinismu, jednotlivých stránek diktatury, kontroverze ohledně Stalina a jeho vlivu na Sovětský svaz, společenské poměry zde již nebyly středobodem zájmu. Větší prostor v panelech byl věnován výsledkům postupně rozšiřovaného výzkumu každodenního života, vlivu stalinismu a jeho tlaku na rodinu i na jedince, zejména ve třicátých letech. Několik panelů bylo věnováno detailnějšímu rozboru postavení některých vrstev sovětské společnosti. Řada panelů byla výrazně sociologizujících, přistupujících k výzkumu celé sociální vrstvy, resp. sociálních skupin (dělníci, inteligence, aparátníci, nomenklatura). V porovnání s předcházejícími kongresy ve Varšavě a v Tampere byla v Berlíně podstatně větší pozornost orientována k výzkumu postavení žen v sovětské společnosti jak obecně, tak i ve specifických situacích – v táborech nucených prací (GULAG), v národnostní struktuře, (mj. polské ženy v sovětském GULAGu a nacistických koncentračních táborech). Zejména

v těchto vystoupeních je možno pozorovat jistý posun v bádání, nicméně se především jedná o jednotlivé obrazy z příběhů reality života v sovětském stalinismu. Zvláštní pasáží historického bloku, ovšem více s politologizujícím akcentem, byla otázka vlastního rozpadu SSSR, jeho zhroutení, které následovalo několik let po gorbačovském pokusu o revitalizaci systému s otevřenou koncovkou, resp. pokusu o transformaci směrem k demokracii.

VIII. světový kongres ICCEES proběhl ve Stockholmu ve dnech 26.–31. července 2010. Kongresu, který se konal v prostorách městského konferenčního paláce Norra Latin a Folket Hus, se zúčastnilo na 1455 badatelů a proběhlo celkem zhruba 300 panelů. Mottem kongresu bylo: *Eurasie – perspektivní prostor*. Opět bylo možno zaznamenat výrazný posun těžiště témat panelů i společných plenárních zasedání směrem k výzkumu zejména současného Ruska, a to v celém spektru výzkumu sociálních, ekonomických, politických a historických věd. Výrazně vyšší byl podíl účastníků z Turecka, Indie, Číny, jižní Koreje a pochopitelně Japonska. V rámci výzkumu současného Ruska byl zřetelný trend zařazení Ruské federace do kategorie zemí s autoritativní vládou, země, jejíž perspektivy do budoucna jsou zatěžovány celou řadou nepříznivých trendů (stav ekonomiky, společnosti, vyrovnání se s minulostí, demografická situace, geopolitické poměry).

IX. kongres ICCEES se konal ve dnech 3.–8. srpna 2015 v Makuhari (Japonsko, prefektura Chiba). Pro místo konání kongresu vybrali hostitelé prostory Kanda University of International Studies, nacházející se nedaleko areálu, který je největším výstavním komplexem v Japonsku. Mottem proto také bylo *Makuhari – Where Many Wests Meet Many Easts*. I vzhledem ke vzdálenosti Japonska od Evropy se kongresu zúčastnilo méně účastníků než kongresů předešlých. Celkem 1350 delegátů z více než šedesáti zemí světa se podílelo na 378 panelech, řadě kulatých stolů, speciálních zasedáních a dalších akcích. Bohužel organizace kongresu se též musela vyrovnávat s neočekávanými obtížemi, zejména následky občanské války na Ukrajině, sporů mezi skupinami G7 a Ruskem, vyhlášením sankcí Evropské unie vůči Rusku. Spolu s dalšími okolnostmi došlo k poklesu státního rozpočtu Ukrajiny i Ruska, což mělo samozřejmě vliv na rozpočty tamních univerzit a výzkumných center. Výsledkem bylo, že z původně přihlášených 350 ruských referentů jich přijelo jen 273. V případě Ukrajiny pak byla situace ještě horší. Oproti původnímu očekávání přijelo také významně méně Číňanů z kontinentální Číny.

Kongres byl významný tím, že se poprvé konal mimo Evropu a severní Ameriku. Symbolizoval tak významný posun a růst zájmu o sledované téma právě v této geopoliticky nejednoduché části současného světa, jejíž význam na světové politické scéně roste. Je pochopitelné, že většina účastníků byla z regionu Dálného východu. Budiž připomenuto, že v roce 2015 proběhla i další dvě významná setkání historiků na východu Asie, a to v čínském Jinanu kongres historiků a v japonském Kjótu kongres hospodářských dějin. Příští, X. kongres ICCEES se bude konat opět mimo Evropu, v kanadském Montrealu v roce 2020. Na zasedání výkonného výboru ICCEES byl novým prezidentem ICCEES zvolen prof. Georges Mink (CNRS, Paříž), který před několika lety působil jako ředitel institutu CEFRES v Praze (nyní již spojeným s Francouzským institutem v Praze).

Program IX. kongresu byl připraven v následujících kategoriích: antropologie, etnologie, umění, film, elektronická média, hraniční studie, transregionální komparace, eko-

nomika, vzdělání, geografie, gender studies, historie, mezinárodní vztahy, studie konfliktu, židovské studie, právo, jazyková pedagogika, knihovnictví, informační vědy, lingvistika, literatura, filosofie, politika, veřejná administrativa, sociální politika, religionistika, sociologie, interdisciplinární panely. Struktura kongresu byla obdobná jako v minulosti, byla však obohacena o několik nových formátů organizace vědeckých setkání; kromě plenárních zasedání, panelů, kulatých stolů a prezentací nových publikací proběhlo také několik specializovaných zasedání, řada panelů měla několik po sobě následujících zasedání, takže příslušné téma mohlo být podrobněji pojednáno.

Úvodní zahajovací zasedání mělo formu panelu, ve kterém vystoupili bývalí špičkoví politici – někdejší ministerský předseda vlády Ruské federace Sergej Stěpašin, bývalý japonský premiér Yasuo Fukuda a bývalý ministr zahraničních věcí Korejské republiky Han Sung-Joo. Diskutovaným tématem byly podstatné změny, ke kterým dochází v posledních letech v globální politice. Jejich hlavním rysem je postupné přesouvání moci z atlantického prostoru do pacifického geopolitického bazénu. Současně dochází k nebyvalému vzestupu Čínské lidové republiky, a to jak ekonomicky, tak i zahraničně politicky, přičemž paralelně probíhá méně nápadný vzestup největší demokracie na světě, Indie. Současně Rusko obrací svoji pozornost východním směrem, setkává se zde s celou řadou výzev a možností, přičemž je velice zatíženo konfliktními vztahy s Ukrajinou, v neposlední řadě angažovaností na Středním východu i napětím ve vztahu s evropskými státy, sankcemi, které proti němu vyhlásila Evropská unie, ale i řadou dalších v současnosti zmražených konfliktů. Nejvíce se ovšem hovořilo o tom, kdo v této diskusi nebyl zastoupen, a to o Čínské lidové republice. Diskuse vyústila, kupodivu shodně, ve vyslovení názoru, že by měla být v Asii zřízena instituce ve smyslu „Rady bezpečnosti“.

V další části se pokusíme shrnout průběh kongresu, především s důrazem na tematiku historickou, včetně současných dějin, ovšem v širších souvislostech. Záběr kongresu byl vpravdě univerzální, resp. encyklopedický. Při paralelně probíhajících desítkách panelů nebylo možno získat podrobnější přehled. Z celkem zachycených 399 jednotlivých panelů, kulatých stolů a akcí jiného formátu největší prostor si co do teritoriálního členění opět získala problematika Ruska. Můžeme zde registrovat čtyři nejfrekventovanější skupiny: starší ruské dějiny, dějiny 19. století až po rok 1917, sovětskou éru a období po rozpadu SSSR. První dvě periody byla prezentovány celkem ve 30 panelech, sovětské období bylo, snad kupodivu, tématem pouze 24 panelů a postsovětskému období bylo věnováno 58 panelů. Daleko největší pozornost byla koncentrována na samotné Rusko, zatímco prostoru bývalého SSSR se dostalo pozornosti pouze 15 panelů. Ukrajina byla pojednávána v rámci 18 panelů.

V období carského Ruska byla pozornost upřena na formování moderního ruského státu po reformách Petra Velikého na počátku 18. století, utváření mocenských mechanismů, jeho vztahům zejména k Turecku, daleko méně již k Číně. Vzhledem k tomu, že se blíží výročí ruských revolucí 1917, proběhlo několik rozsáhlých kulatých stolů, které byly konány ve velké Crystall Hall a byly zaměřeny na nová hodnocení a interpretace ruských revolucí; určitým novem bylo zhodnocení těchto procesů v kontextu revolucí 21. století. Své rozdílné názory zde prezentovali zejména Vladimir Buldakov (Institut rossijskoj istorii RAN) a známý japonský rusista Haruki Wada (University of Tokyo). Před-

loňské výročí zahájení Velké války v roce 1914 s tímto tématem úzce souvisí a věnoval se mu dobře organizovaný panel, plný inspirativních referátů v čele s Davidem Schimmelpenninckem van der Oye (USA), který vystoupil na téma Rusko v první světové válce.

S interpretacemi historických událostí úzce souvisí i otázka mapování historické paměti, politiky paměti a proměn identity. Proběhlo v několika různých panelech, zejména pak na dobře koncipovaném panelu s třemi pokračováními: „Paměť komunismu: aktéři, normy, instituce“, kde významné slovo měli francouzští historici a politologové v čele s Georgesem Minkem (Paříž, Sorbonna). Výborně zde vystoupila Muriel Blaive (Ústav pro studium totalitních režimů, Praha) s problematikou „Historie, spravedlnost a politika. Hazardní kombinace v českém vyrovnávání se s komunistickou minulostí“.

Pozornost období sovětských dějin byla v celkem 24 panelech věnována spíše dílčím, konkrétním problémům, mezi nimi pochopitelně otázkám migrace, novým reinterpetacím jednotlivých období, zejména Chruščovovy éry. Období perestrojky již nebylo klíčovým tématem jako na dřívějších kongresech.

Komparace Východ – Západ byla také orientována spíše na dílčí oblasti, dosud málo tematizované, mj. na srovnání vývoje „atomových měst“, resp. míst, kde proběhly katastrofy v atomových elektrárnách (mj. Černobyl a Fukušima), obdobně tomu bylo s výzkumem ekologických katastrof, zejména situaci v oblasti Aralského moře. Nebylo možno neregistrovat zvýšený zájem o téma katastrof, krizí, následných traumat a mezinárodní spolupráce (mj. problém tzv. „global governance“). Jejich zhodnocení přinesl závěrečný kulatý stůl, který vedla Nigel Swain (University of Liverpool) a zúčastnili se ho převážně angličtí a japonští kolegové, doplnění maďarskou historičkou Agnes Pogany (Corvinus University, Budapešť). Ve svém vystoupení prokázala, jaký význam má kvalitní a vyvážená historická analýza, zde na příkladu krizí a krizového managementu v Maďarsku v 19.–20. století. I přes nižší počet panelů k hospodářské problematice rozhodně zaujaly komparační pokusy orientované na pragmatické srovnání integračních procesů, mj. energetické politiky v Radě vzájemné hospodářské pomoci (vybudování dodnes ojedinělé elektrické energetické soustavy „Mir“).

Z oblasti současných dějin zaujaly panely zaměřené na dosud málo známý vývoj místních elit, ruské stranické politiky, politické korupce, problémů s formováním občanské společnosti, vzdělání, na demografický vývoj, stav sociální a zdravotní péče a migrační procesy na území jak Ruska, tak i dalších zemí postsovětského prostoru, zejména ve střední Asii (mj. v Kazachstánu). Postsovětský prostor dosud evidentně prochází podstatnými změnami, jimž byla věnována značná pozornost, zde mj. otázce sovětské nostalgie, migračním procesům, otázce identity, nacionalismu a v této souvislosti i otázkám religiozním, např. růstu vlivu islámu v Rusku. Relativně malá pozornost se soustředila k Ukrajině, snad i pro minimální účast vědců z této země. Šlo spíše o analýzu současného stavu a hledání východisek z krizové situace, konfliktu s Ruskem a problémů ukrajinské ekonomiky.

Na rozdíl od minulých kongresů jsme zaregistrovali i řadu panelů, které projednávaly ruská témata a kde nebyli zastoupeni ruští vědci (mj. i vznik a vývoj Akademie věd SSSR). Jednoznačně nově byla diskutována otázka globalizace ruských a sovětských dějin, mj. westernizace Ruska v 18. století, úloha Ruska v globalizaci vztahů islámských národů,

čínská interpretace ruských dějin po roce 1991. Ani zde se ruští delegáti na ohlášených panelech nepodíleli.

Mezinárodní politika byla zastoupena v 23 panelech, k nimž ovšem nutno přičíst dalších 13 panelů, pojednávajících o vztazích Ruska s Čínskou lidovou republikou a Japonskem. Menší pozornost byla věnována eurasijskému směru ruské emigrace. Termín Eurasie však byl velice frekventován, značná pozornost byla zaměřena na otázku euroasijské integrace; obsáhle se tímto tématem zabýval britský historik a politolog Richard Sakwa, známý nejen jako autor přehledů sovětských dějin, ale zejména iniciátor nových výzkumů.

Daleko největší část, celkem 74 panelů, obsadila témata z oboru literárně vědní slavistiky, k nimž můžeme ještě přiřadit 24 panelů se zaměřením umění a vědu. Středovýchodní Evropa, na rozdíl od předešlých kongresů v Berlíně (2005) a Stockholmu (2010), byla znatelně méně pojednávána. Nyní to bylo 25 panelů k období před roky 1989/1990 a 18 panelů k postsovětskému období. Na okraji zůstala česká a slovenská témata, z toho dva panely k československé a jeden k slovenské tematice, problematika Židů ve sledovaném prostoru celkem v čtyřech panelech.

Značně zeslábl zájem o ruskou emigraci (šest panelů). Politologická témata, byť sice zastoupena jen ve třinácti panelech, byla navštívena neobyčejně hojně. Vzhledem k paralelně probíhajícímu kongresu hospodářských dějin se nedala očekávat vyšší účast, přesto byla ekonomická problematika diskutována ve čtrnácti panelech k otázkám modernizace, spolupráce Východ – Západ, ale též nebezpečí souvisejícího se střetem velmocí o surovinové zdroje v oblasti Arktidy.

Účast českých badatelů byla tentokrát znatelně slabší, pochopitelně i s vědomím téměř paralelního konání kongresu hospodářských dějin a historického kongresu v Číně, takže se jednalo spíše o jedince, kteří se podílejí na projektech se svými zahraničními kolegy, jako např. Jirí Štěpán (Univerzita Hradec Králové) v panelu „Dopad světových válek na Rusko a střední Evropu“, s referátem „Československý exil ve skandinávských zemích po roce 1945“; Michal Mejstřík (Univerzita Karlova, Praha) v panelu „Rozšiřování eurozóny: perspektivy nových členských států EU a přijetí eura“, s referátem „Česká republika – současná situace perspektivní eurozóny – současné výzvy“. V panelu „Sociální aktivity a politika posledních desetiletí ve východní Evropě a SSSR“ prezentoval výsledky svého dlouhodobého výzkumu Emil Voráček (Historický ústav AV ČR, Praha) pod názvem „Gorbačov a Husák – aktéři soumraku reálného socialismu. Zklamání očekávání nebo zrada? 1985–1989“. V zajímavě komponovaném panelu „Mnohonárodnostní a multikulturní koexistence ve střední Evropě v první polovině 20. století“, kterému předsedala Yukino Sato (Tohoku University, Sendai), vystoupil v pozici dicussanta Emil Voráček. K české účasti nutno uvést i vystoupení bývalého poradce prezidenta Václava Havla z počátku devadesátých let Franka Cibulky (Zayed University, Spojené arabské emiráty). V panelu k Evropské unii podal závěry analýzy k tématu „Česká republika a Slovensko v Evropské unii: prvních deset let“. Jeho vystoupení v panelu bylo ještě posíleno Janou Vargovčíkovou (Univerzita Karlova, Praha/Université Paris Ouest, Nanterre La Défense) k regulaci lobbingu ve střední Evropě.

Poměrně obsáhle byl na kongresu diskutován stav výzkumu v oblasti východoevropských studií a výzkum v jednotlivých zemích. Šlo o dvanáct panelů, které byly pojaty značně kriticky co do kapacit výzkumu a srovnání s významem tématu. Pozornost si zasloužilo velice dobře připravené samostatné zasedání ke stavu středo- a východoevropských studií v Kanadě, jemuž předsedal známý badatel ukrajinského původu Andrii Krawchuk (University of Sudbury, Canada), jakož i panel ke stavu výzkumu v Japonsku.⁴

Z pohledu sekcí pojednávajících historická témata jsme mohli zaznamenat další posun směrem k výzkumu současnosti a zvýšení podílu literárněvědného výzkumu. Kongresové jednání přineslo řadu nových témat a nově pojatých výzkumů z oblasti historie. Trvale sledována je tematika nacionalismu, nyní v podstatně vyšší návaznosti na politické krize, konflikty, související migrační procesy, etnické čistky a deportace celých národnostních skupin. Tento komplex pochopitelně souvisí s otázkou proměňujících se identit, národních tradic, tudíž i opět zdůrazňované otázky hranic, resp. spolupráce v příhraničních pásmech. Nelze přehlédnout rostoucí zájem o otázku vyrovnávání se s minulostí, zde zejména s komunismem, a problém modernizace v souvislosti s globalizačními procesy. Požadavek interdisciplinarity je již delší dobu zcela přirozenou podmínkou výzkumu, postupně se mění otázka pojetí historické slavistiky ve smyslu nových možností a výzev v oblasti mezinárodních „area studies“. Srovnáme-li kongres v Makuhari s kongresy ICCEES konanými po demokratických proměnách na přelomu let 1989/1990, je nutno konstatovat, že zájem se vytrvale obrací směrem ke specializovaným badatelským kongresům. Jsou to kongresy historické, hospodářských dějin, ale též politologické (IPSA – International Political Science Association, příprava kongresu, který proběhne v srpnu 2016 v polské Poznani) a sociologické (ESA – European Sociological Association, naposledy v Praze v září 2015), popřípadě slavistické.

4 *Slavic-Eurasian Studies in Japan: State of Play* (Special Pre-Print for ICCEES, Makuhari), Slavic-Eurasian Research Center, Hokkaido university, August 2015.

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Nové promýšlení Rakousko-Uherska
a jeho dědictví

ANTONIE DOLEŽALOVÁ

I po roce 1989 zůstává převažujícím náhledem české historiografie v otázce hodnocení rakousko-uherské monarchie zdůrazňování její nefunkčnosti a vyzdvihování potenciálu malých uzavřených států. Na tomto místě přináším krátké shrnutí jednání konference s názvem *After Empire: The League of Nations and the Former Habsburg Lands*, konané ve Vídni 11.–13. prosince 2015, která se zaměřila na otázku pozitivního dědictví monarchie. Organizátoři položili za základ zdánlivě jednoduchou tezi: vedle toho, že rozpad Rakousko-uherské monarchie umožnil vznik nových, národnostně definovaných států, vedl také ke vzniku mezinárodního uspořádání s ambiciózní Společností národů v čele. Klíčová otázka celé konference zněla: co nám po téměř sto letech mohou říci vztahy, které se ustavily v Evropě po rozpadu monarchie, o dřívějších vztazích habsburských zemí a jak nám mohou napomoci k našemu dnešnímu pochopení mezinárodních vztahů, nacionalismu a imperialismu?

Konference, kterou spoluorganizovaly dvě instituce, The Laureate Research Program in International History University of Sydney (Natascha Wheatley) a The Austrian Institute of Historical Research (Peter Becker), byla připravena velmi pečlivě. Výzva k referátům proběhla už na přelomu roku 2014 a 2015. V březnu 2015 bylo zřejmé, které referáty byly vybrány. Jejich autory organizátoři vyzvali, aby nejpozději začátkem listopadu své texty odevzdali. Celý měsíc před konferencí byly na stránkách konference všechny texty přístupny všem účastníkům konference. Konference potom měla podobu skutečného workshopu, kdy každému příspěvku bylo vymezeno 45 minut. Referující měli přitom pouze patnáct minut na přednesení hlavních myšlenek svého textu a následovala vždy minimálně

půlhodinová diskuse. Byla nesmírně plodná a otevřená, protože všichni už referáty znali a mohli tak předem promyslet i své otázky; moderátoři jich vždy sbírali několik dlouhých sad. Jednání probíhala v pěti po sobě jdoucích sekcích, vždy za přítomnosti všech účastníků.

Diskuse ukázala, že zánik monarchie a vznik Společnosti národů sice vyvolal problémy v celé řadě oblastí, ale při jejich řešení se zároveň opakovaně uplatnilo dědictví monarchie; dědictvím monarchie byly poválečné humanitární aktivity, koncepty sociálního zabezpečení i mezinárodní bezpečnosti, rozvoj mezinárodních standardů v oblasti zdravotní péče, potírání kriminality včetně vytvoření Interpolu, vytváření mezinárodních právních norem v mnoha oblastech včetně konvencí v obchodních otázkách, např. obchodní arbitráže. Přijatá řešení byla nutně kombinací předválečného monarchistického a poválečného mezinárodního uspořádání a ve své podstatě umožňovala vyjít za hranice národních států. Většina referátů zároveň ukázala, že existovaly reálné alternativy k americkým, britským nebo francouzským představám budoucího mezinárodního uspořádání. Dědictvím monarchie byl ale především fakt, že osobnosti s její zkušeností byly schopné porozumět přeměně z imperiálního v mezinárodní řád, a co je stejně důležité, byly schopny akceptovat kompromis. Tyto skutečnosti jsou zatím v historiografii nedocenené.

Přítom o nich vypovídá už ten fakt (statisticky měřitelný), jak se bývalí úředníci monarchie uplatnili v nových strukturách Společnosti národů – nyní už jako zástupci národních států. Opět ale nestačí hovořit o příležitostech, které nabízela nová instituce. Konference upozornila na fakt, že tito úředníci a experti byli ovlivněni imperiální minulostí. Někteří měli předválečnou zkušenost s prací i ve čtyřech říších nebo státech, včetně těch částí monarchie, z nichž se staly nástupnické státy. Mnozí se stále cítili být příslušníky více zemí. A museli se vypořádávat s otázkou loyality a neutrality. Jedna z účastnic konference, Magdalene Herren, zvolila příznačný bonmot: Společnost národů se zdá být revivalem monarchie, tak byla plná polských, českých, maďarských a rakouských úředníků a odborníků. Jako by se některé úřady prostě jenom přestěhovaly z Vídně do Ženevy.

Následující stručný přehled všech přednesených referátů má ukázat šíři zkoumané problematiky, která zahrnuje ekonomické, sociální, politické a právní aspekty nového evropského uspořádání, funkcionalitu samotných institucí Společnosti národů a životní osudy starých i nových byrokratických a expertních elit. Má ale také ukázat, jak zastoupení odborníků z politických, kulturních, sociálních i hospodářských dějin umožnilo širokou diskusi a promýšlení klíčové otázky: co se dělo po rozpadu monarchie z mnoha různých perspektiv – ekonomické, geopolitické, národnostní, humanitární, sociální, náboženské a kulturní. Na prvním místě je třeba zmínit Keynote Lecture, kterou přednesla profesorka Glenda Sluga (Sydney), která proběhla první konferenční den večer a byla doprovázena krátkou recepcí. Profesorka Sluga se zaměřila na dlouhé období (rakouských) diskusí o Rakousku v mezinárodních vztazích a jeho roli v nich. Od právníků a pacifistů jako Bertha von Suttner a Heinrich Lammasch ke kulturním, politickým a ekonomickým představám Roberta Musila nebo Karla Polányiho.

Samotná konference byla rozdělena do pěti sekcí. První sekce s názvem *Empires and States: Public Campaigns, New Claims, and Political Legacies* prověřovala poválečné uspořádání z teritoriální, politické a národnostní perspektivy. Otevřel ji Michael Dean

(Berkley) popisem toho, jak nové národnostní státy rozuměly možnostem poválečného evropského uspořádání a jakými cestami a s jakým slovníkem usilovaly o jeho definici. Zoltán Peterecz (Eger) se soustředil na vliv Společnosti národů na vývoj situace v Maďarsku v meziválečném období s důrazem na dvacátá léta a Reinhard Blänkner (Frankfurt nad Odrou) analyzoval tři tzv. memoranda o „Rakouské otázce“ z pera Ericha Voegelina, Geoga Sebba a Otto Brunnera a poukázal na skutečnost, že Rakousko velmi intenzivně usilovalo o místo v řešení evropské budoucnosti v rámci Společnosti národů.

Druhá sekce, *Minorities and Nationalities between Empire and Internationalization*, se zcela zaměřila na problematiku menšin v nově vzniklých státech a související politiku Společnosti národů. V sekci vystoupil Stefan Dyroff (Bern), který se zaměřil na aktivitu Rakušanů (ve smyslu příslušníků bývalé monarchie) v příslušných komisích Společnosti národů s odkazem na fakt, že právě oni měli s národnostní problematikou své zkušenosti. A také na vliv habsburského dědictví na vytvoření a vývoj samotného systému ochrany menšin. Nathan Markus (St. Petersburg) na příkladu jižního Tyrolska vyvracel často opakovaný názor, že úsilí Společnosti národů o ochranu menšin bylo kontraproduktivní. Börris Kuzmany (Víděň) se soustředil na osobnost Richarda Launa, odborníka na rakouské menšinové zákonodárství, a jeho (neúspěšný) pokus přenést osvědčený rakouský model národnostní autonomie do Společnosti národů. Na otázku uznání židovské národnosti s důrazem na myšlenky vídeňského rabína a sionisty Zwi Perez Chajese se zaměřila Jana Osterkamp (Mnichov).

Jednání druhého dne otevřela sekce zkoumající národní reprezentace ve Společnosti národů a jejich roli: *National Delegates and International Work: Refashioning the League*. Madeleine Dungy (Cambridge, Mass.) objasnila úsilí Rakouska získat ochranu Společnosti národů pro rezidenty jiných národností a ochranu jejich majetku. Katja Naumann (Lipsko) se zaměřila na nový směr ekonomického myšlení, vědecké řízení práce, a Madeleine Herren (Basilej) na národní a sociální strukturu úředníků ve službách Společnosti národů. Prokázala, že je třeba zachovávat velkou míru opatrnosti, mluvímeli o odbornících Společnosti národů, protože často pracovali v komisích, jejichž agendě vůbec nerozuměli. Ostatně, důležitou součástí přijímacího pohovoru byly prý spíše než odbornost otázky po společenských dovednostech jako tanec a hra na hudební nástroj. Klavír na prvním místě.

Odpolední sekce s názvem *Epistemic Communities and Networks of Experts: Refashioning the Region* se zabývala konkrétními snahami Společnosti národů o nastavení mezinárodních pravidel v sociální a humanitární oblasti a dědictvím habsburské monarchie v této oblasti. Tak Sara Silverstein (New Haven) mluvila o habsburském systému péče o veřejné zdraví a jeho transferu do struktur Společnosti národů. Zajímavostí bylo, že k pokusu vytvořit základ instituce pro péči o veřejné zdraví došlo ve stejné budově, v jaké probíhala konference. Michael Burri (Filadelfie) se zaměřil na humanitární krizi po skončení války a její řešení, David Petruccelli (Víděň) zkoumal oblast bezpečnostních pravidel a mezinárodního boje proti kriminalitě. Johannes Feichtinger (Víděň) vyzdvihl osobnost Alfonse Dopsche, sociálního a hospodářského historika, zakladatele Semináře pro hospodářské a kulturní dějiny na Vídeňské univerzitě a také jejího rektora, a jeho úsilí reintegrovat Rakousko do západních intelektuálních kruhů.

Konečně poslední, sobotní, sekce *Economic Reconstruction and Legacies of International Governance* se zaměřila – jak už sám název napovídá – na ekonomické souvislosti rozpadu monarchie a vzniku expertních a poradních skupin v rámci Společnosti národů. Patricia Clavin and Mary Cox (Oxford) propojily mezinárodní, finanční, sociální, ekonomické a vědecké dějiny s antropometrickým mapováním Vídně, které ukázalo bezprostřední vliv mezinárodní potravinové pomoci dětem a ženám uvnitř města a jejich dlouhodobé důsledky pro rozšíření ideje globálního řádu a tzv. positive security, který Společnost národů v meziválečné Evropě představovala. Jürgen Nautz (Warburg) se zaměřil na průběh a výsledky řady finančních konferencí od dubna 1920 do roku 1922; zhodnotil jejich vliv na ekonomický vývoj nástupnických států, především v otázce vlastnických vztahů. Antonie Doležalová (Praha) na příkladu Československa poukázala na komplikace, kterým čelily nové státy při konstituování svých fiskálních a obecně finančních politik, a otevřela diskusi nad otázkou, do jaké míry byla Společnost národů schopna hrát v tomto směru poradní či evaluační roli.

Na závěr není možné nezmínit prostor, který se na konferenci dostal československým osobnostem a reáliím. Už v prvním referátu M. Dean použil jako příklad Československo a jeho úsilí spojit na půdě Společnosti národů právo na sebeurčení s požadavkem na podíl na koloniálním panství. Klíčovými pojmy mu přitom vedle „internacionalismu“ byly „česká výjimečnost“ a „české kolonie“. Na straně jedné byla československá demokracie podle něj pevně spoutána s existencí Společnosti národů, na straně druhé československá politika v rámci Společnosti národů může posloužit jako příklad proměny světového řádu od imperialismu k liberálnímu internacionalismu. Na základě studia dobového tisku a institucí poukázal na to, jak v bezprostředně poválečném období vystoupila česká intelektuální i politická reprezentace s nárokem nejen na podíl na bývalém koloniálním panství Německa, ale také např. na komunity československých (především slovenských a podkarpatských) emigrantů, které měly být přebudovány na národohospodářské kolonie Československa. V referátech se objevovala jména československých vědců a odborníků (Tomáš G. Masaryk, Eduard Beneš, Kamil Krofta, Vilém Forster, Viktor Dvorský, Jan Auerhan, Stanislav Špaček, Alice Masaryková), výjimkou nebyly příklady české předválečné praxe. Tak B. Kuzmany nebo J. Osterkamp v otázce národnostní autonomie jako příklad použili Litovel a České Budějovice a jejich systém volebního práva kombinujícího politické a národnostní preference voličů. Podle Kuzmanyho šlo o stále využitelný příklad praxe akceptující jak práva jednotlivce, tak kolektivní práva národnostních skupin.

Nejdůležitějším výstupem workshopu však je nepochybně sice nevyslovená, ale latentně přítomná výzva k opětovnému promyšlení očekávání a zklamání jednotlivých zemí jak z pozice práva na sebeurčení a vytvoření vlastního státu, tak z pozice geopolitických, sociálních a ekonomických parametrů nového evropského uspořádání, stejně jako k novému promyšlení vítězů a poražených Velké války.

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Nekrolog

Vladimír Kašík

(3. května 1925 – 23. června 2015)

Kdo znal profesora Kašíka, určitě si vzpomíná na jeho rozesmátou tvář a nepřehlédnutelnou podobu s ruským anarchistou A. M. Bakuninem. Vždyť mu také jeho synové říkali Bakunin z Hradební. Bakunin je Kašíkovo mistrovské dílo, které vyšlo v roce 1969, ale neztratilo nic ze své hodnoty ani po téměř padesáti letech.¹ Život Vladimíra Kašíka se uzavřel 23. června 2015.

Vladimír Kašík se narodil 3. 5. 1925 v Kutné Hoře do četnické rodiny Karla (* 1895) a Růženy (roz. Horké, * 1904) Kašíkových. Jméno Vladimír dostal zřejmě díky otcově prvoválečné ruské zkušenosti rakousko-uherského vojáka na ruské frontě, ruského zajatce a nakonec ruského legionáře, příslušníka První dělostřelecké brigády Jana Žižky. Od dětství mu však neřekli jinak než Mírku. Jeho milovaným krajem bylo okolí Mladé Boleslavi a Boleslav sama, kde prožil většinu svého dětství, klukovských a studentských let.

1 Vladimír KAŠÍK, *M. A. Bakunin*, Praha 1969 (edice Portréty).

Otcova legionářská minulost zřejmě zapříčinila, že životní osudy budoucího historika několikrát nabraly směr k armádě – poprvé to bylo v roce 1936 při rozhodování se o střední škole – nakonec studoval státní reálku v Mladé Boleslavi. Už v roce 1937 se stal členem Svazu junáků, skautů a skautek. Hned se také stával mimořádným aktivistou, „účastnil jsem se všeho,“ říkal. Otec – legionář byl příznivcem Masaryka a Hradu, a tak díky této „hradní výchově“ měl i syn Mírek brzy povědomí o politické situaci, místních poslancích a politických stranách. A do třetice jej otec nepochybně ovlivnil tím, jak rád vyprávěl nejen o své ruské zkušenosti a jak rozvažoval události ze všech možných stránek. A měl knihovnu plnou knih, kterými se jeho syn postupně prokousával. Nejvíce na něj zapůsobily dvě knihy: *Průvodce inteligentní ženy po socialismu a kapitalismu* G. B. Shawa a Leninův *Stát a revoluce*. Daly mu odpovědi na řadu otázek, které hledal. Ale to bylo až po válce – do období jeho dospívání zasáhla surově zkušenost Mnichova. Vladimír Kašík mluvil o zvonu zrady, který si odnesla do života celá jeho generace vyrostlá v novém Československu. Následovala okupace; v roce 1943 byl – tehdy oktaván – povolán do Technické nouzové pomoci, Technische Nothilfe a zapojil se do činnosti ilegální odbojové skupiny Předvoj.² Za svou činnost byl vyznamenán Vojenskou medailí Za zásluhy II. stupně a Junáckým křížem.

Při rozhodování o vlastním poválečném životě znovu koketoval s kariérou v armádě. Když objevil náborový inzerát, poslal k otcově radosti přihlášku na vojenskou leteckou akademii v Hradci Králové. Nakonec se však rozhodl jít studovat do Prahy – na filozofickou fakultu. Ještě více ho však zaujaly informace o nově budované Vysoké škole politické, a o škole, která užívala titulu Svobodná škola politických nauk. Ale protože v letním semestru byly školy zahlceny těmi, kdo byli postiženi uzavřením vysokých škol v roce 1939, vznikly mu volné prázdniny a ty věnoval literární a novinářské činnosti v nově založeném časopisu severočeské mládeže Pochod, a také vstupu do Komunistické strany Československa. Horoval stále pro demokracii předmnichovské republiky, ale jak říkal, nikoli buržoazní, ale lidovou a bez stranických čachrů.

V říjnu 1945 se zapsal na Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy i na Svobodnou školu politických nauk. Pustil se do studia české a ruské literatury, vedle povinné filozofie posílhal po dalších společenskovědních oblastech. Už v dubnu 1946 proto přestoupil na nově otevřenou Vysokou školu politickou a sociální (VŠPS) a na Filozofické fakultě UK zůstal už jenom jako mimořádný posluchač. A to i přesto, že právě na filozofické fakultě, u prvních zkoušky, potkal člověka, který ho nadchl a dodal mu takovou chuť do studia, že mu vydržela až do postgraduálního stupně – byl to Bohumil Mathesius a předmět se jmenoval Sovětská literatura v přehledu. V posledním školním roce, 1948–1949, zažil V. Kašík studentské čistky a prověrky na vysokých školách. Měl v nich na starosti celou praktickou administrativu a organizaci na fakultě – právě filozofická fakulta a politická fakulta VŠPS byly fakultami s největším podílem komunistů mezi studenty. V tom převratném roce bojovného a hašteřivého stranicví se formovaly Kašíkovy budoucí názory. Pochopil, že strana (KSC) se pro mnohé stala pouze cestou k moci. Věřil však, že většina členů taková nebyla.

2 Tuto zkušenost popsal v krátkém textu *Předvoj a odbojová skupina Technische Nothilfe*, in: Sdružení domácího odboje a partyzánů Předvoj. Historie – vzpomínky – dokumenty. Sborník z konference, Praha 2005, s. 82–97.

Státní zkoušku na VŠPS vykonal 4. června 1948. Do třetice zklamal otčova očekávání, když odmítl místo v armádě – na pozici osvětového důstojníka v hodnosti štábního kapitána. Odmítl ale také zaměstnání diplomatického adepta na ministerstvu zahraničí. Zvítězilo místo pomocné vědecké síly a potom asistenta v semináři dějin Ruska a SSSR na VŠPS. Asi ne náhodou byl na připravovaném maturitním tablu ještě v době války svými spolužáky karikován ve zřetelně stylizované postavě bolševického komisaře s pistolí za pasem a knihou s nápisem Filozofie v ruce. Zklamáný otec ho potom prý často tituloval „obrylený bezprdelní intelektuál“.

Vědecká kariéra se začala před V. Kašíkem definitivně rýsovat ve chvíli, kdy v říjnu 1949 přešel na katedru dějin dělnického hnutí vedenou profesorem Jiřím Hájkem na nově ustanovené Vysoké škole politických a hospodářských věd (VŠPHV), která postupně nahradila jak VŠPS, tak zejména Vysokou školu obchodní, jež se v nových poměrech stávala nejenom zbytečnou a nepotřebnou, ale přímo nežádoucí. Přednášel tam dějiny ruských komunistů a základy revolučních tradic, které předcházely pozdějším lekcím marxismu-leninismu. K tomu přibyla výuka nově zavedeného historicko-filozofického přehledu národních revolučních tradic na fakultě chemicko-technologické. Současně – spolu s Františkem Červinkou a Zorkou Urbanovou – nastoupil na VŠPHV jako jeden z prvních do tzv. aspirantury, zcela nové formy vědecké přípravy v Československu. Tehdy poprvé začal studovat historii. V těchto letech u něj převážil zájem o sociální otázky, dějiny politiky a politického myšlení konce 18. a 19. století, a především dějiny českého dělnického hnutí. Za téma disertační kandidátské práce si zvolil životopis Josefa Hakena, venkovského učitele, volnomyšlenkáře, jednoho ze zakládajících členů komunistické strany a později i jednoho z jejích vedoucích představitelů. Psal ale nejenom o něm. Psal – a někdy hlavně – o životě a dění v jeho i svém rodném mladoboleslavském kraji. To vše v intencích metodologie životopisných děl Zdeňka Nejedlého. A také okusil meze otevřenosti komunistické historiografie: v Hakenově životopise postoupil do roku 1920 a pochopil, že jednoznačně tradovaní nepřátelé a úchylníci z pozdější doby, a zejména z doby právě probíhajících procesů, nebyli vždycky tak jasní a ti správní neměli vždycky tak správné názory, odhad a rovnou taktiku.

V době aspirantury začal také pracovat v řadě stranických funkcí na fakultě, psát recenze a komentáře na okraj vydávaných oficiálních spisů a děl klasiků od Marxe po Gottwalda. A také poznal svou budoucí ženu, Ninu Evergetovou, dceru ruských emigrantů, kteří přišli do Prahy po první světové válce. Právě z vazeb, které se mu tímto vztahem otevřely a ze zkušeností svého bratra, studujícího v Sovětském svazu, začal získávat pochybnosti a kritický náhled na mnohé z toho, co předtím – mnohdy povrchně, jak říkal – přijímal za své. Především k všemocnému, uzavřenému a nevzdělanému aparátu strany.

Od roku 1954 přešel na Filozofickou fakultu UK, která se pod tímto staronovým názvem ustavila po připojení společenskovědní fakulty VŠPVH k tehdejší Filozoficko-historické fakultě UK, a to na katedru dějin mezinárodního dělnického hnutí. V letech, která následovala po odhalení kultu osobnosti, namáhavě, ale přece odolal nabídkám ze Štollova Institutu společenských věd při ÚV KSČ, z Ústavu dějin KSČ nebo ministerstva školství. V roce 1958 dokončil aspiranturu, a v roce 1959 se stal proděkanem Filozofické

fakulty. Postupně byl zván ke členství v různých vědeckých radách, začal jezdit do zahraničí, na univerzity a do archivů. V roce 1960 získal docenturu a v roce 1965 titul doktor věd. V březnu 1968 byl navržen na řádnou profesuru ze všeobecných novověkých dějin. Jmenován byl k 1. prosinci 1968. K pradoxům té doby patří, že spolu s Milanem Machovcem byl v únoru 1969 mezi posledními, kterým byly skutečně dekrety odevzdány. Jiní museli čekat dalších dvacet let. K rodinným historikům patří, že v jeho jmenovacím dekretu byla hrubka; ve slově s účinností bylo pouze jedno „n“.

V šedesátých letech Vladimír Kašík také vydatně publikoval. V roce 1960 vydal knihu *Snahy o jednotnou reformistickou stranu v letech 1917–1918 a jejich porážka*. Přestože se hned v úvodní pasáži odvolává na knihy Z. Šolleho či Říhův *Ohlas říjnové revoluce v ČSR a interpretaci vzniku KSČ v nich obsaženou*, dovolí si kritiku jednostrannosti a zjednodušeného přístupu k této otázce ve stávající marxistické historiografii, a neschopnosti odstranit nános popisnosti a stereotypů. Ukazuje zrod KSČ jako komplexní společenský problém. Nejen jako obvyklý výraz touhy tehdejšího dělnictva, ale také jako předmět taktizování vedení socialistů, konjunkturalismu a využívání revolučně znějících hesel. V roce 1966 pod jeho vedením vychází *Dějiny mezinárodního dělnického hnutí*. Jde o přehledový text, v němž dělnické hnutí není fenoménem samo o sobě, nýbrž součástí světových dějin 19. a 20. století. O rok dříve, v roce 1965 vydává *Dějiny První internacionály*. I když struktura knihy je dobově tradiční a mezníkem vývoje této instituce je rok 1869, kdy se dovršil boj o její charakter, Kašík se soustředil na svou klíčovou otázku: co utvářelo osudy dělnického hnutí. Internacionála v jeho interpretaci není statická, jednotlivé strany nejsou přesně ohraničeny. Když mu František Svátek v recenzi knihy na stránkách Československého časopisu historického vytýkal, že přes široký záběr zdrojů přehlíží dílo Proudhonovo a Bakuninovo,³ netušil, že kniha o Bakuninovi pro nakladatelství Svoboda právě vzniká.

Profesor Kašík do knihy o ruském anarchistovi M. A. Bakuninovi vkládal mnoho nadějí. Doufal, že mu otevře cestu ke studiu anarchistické internacionály a anarchismu vůbec, a že mu umožní rozvinout tematiku dějin mezinárodního dělnického hnutí a konstituovat ji jako historickou disciplínu v celé šíři, bez propagandistických zúžení a zkreslení. Ale také jej trvale zajímala otázka vztahu jednotlivce a světa. Proto s lehkostí odmítal funkce ve vyšších stranických orgánech, nabídku na funkci vědeckého tajemníka univerzity pro obor sociálních věd, místo člena pražské magistrátní rady, odborného pracovníka na ministerstvu školství či prorektora univerzity. Na pozdější dobu odsunul i lákavé nabídky ke studijním pobytům v Itálii, v tehdejším západním Německu, Rakousku nebo Londýně. Chtěl napsat Bakunina.

Dne 23. července 1968, po odevzdání posledních korektur knihy do nakladatelství, vyrazil s rodinou na měsíční cestu po Balkánu. Zpráva o okupaci ho zastihla v bulharském kempu. V umývárně prý řekl: „Jestli je to se souhlasem partaje, tak je to poslední minuta, co jsem jejím členem.“ Hned 22. srpna se stal členem vedení československého výboru

3 František SVÁTEK, *Významná práce o dějinách I. internacionály*. V. Kašík, *Dějiny První internacionály* (Praha 1965), ČsČH 13, 1965, s. 863–868.

v jugoslávské Niši. Bylo to pět týdnů, jež vydaly za léta. Vrátil se i s rodinou 1. září.⁴ Ještě v březnu 1969 byl zvolen do fakultního stranického výboru. V říjnu spolu s dalšími, kteří neskryvali své názory, podal demisi. V září 1969 vyšla knížka o Bakuninovi a po ní ještě několik článků. Brzy se ale mělo ukázat, že to byly jenom labutí písně a že mu už nejenom nikdo nic pod jeho jménem nevdává, ale že se na indexu objeví i leccos z toho, co už bylo vydáno. V roce 1970 přišlo zrušení celé katedry, v září Kašíkova stížnost na protiústavní jednání (podepsalo ji osm dalších profesorů), a po neprodloužení smlouvy k 31. květnu 1971 definitivní odchod z fakulty. Volna tehdy využil k absolvování kurzu pro řidiče nákladních automobilů a pro svářeče. Základní prostředky pro obživu rodiny vydělával přijetím nejrůznějších dokumentačních, překladatelských a publicistických prací pod cizími jmény; stálou práci získal až od září 1975 ve Výzkumném ústavu polygrafickém. O rok a pár měsíců později však mezi prvními podepsal Chartu 77 a tak následovalo období sledování, výslechů a šikanování celé rodiny, opět vyhazov ze zaměstnání, ztráta řady přátel i těch, pod jejichž jménem dosud získával příležitostné práce, a nakonec nástup do firmy Úklid jako nádeník nejhoršího druhu.

Na Filozofickou fakultu UK se vrátil v roce 1990, podílel se na budování Ústavu pro hospodářské a sociální dějiny, dva roky byl jeho vedoucím, dlouhá léta byl předsedou oborové rady pro hospodářské dějiny. Od počátku devadesátých let působil také v Radě Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky jako garant celé řady původních vědeckých studií. Znovu, i když sporadicky, publikoval. Neváhal kriticky reflektovat svou vlastní práci i práci dalších z té „podivné generace“, jak říkal svým bývalým spolužákům a kolegům z VŠPS a z filozofické fakulty.⁵ Dál ho provázela i zájem o biografie,⁶ který projevil už v padesátých letech⁷ a korunoval Bakuninem, a zůstal věrný svému specifickému stylu psaní, trochu archaickému, se slovesem často na konci věty – ale stejnému, ať psal recenzi, úvahu, nebo odbornou knihu.

Životní příběh Vladimíra Kašíka by mohl být popsán jako sled nabídek, které odmítl, a příležitostí, které nevyužil. Jako by se mu výkupní cena za kariéru zdála být příliš vysoká, a hodnota kariéry nicotná. Mnohem více je to příběh člověka pevných názorů a čestných postojů. Patří k němu i historika, jak si na začátku padesátých let na VŠPS odmítl vzít mzdu za dobu, kdy neměl žádné úkoly. A také příběh člověka statečného. V roce 1969 napsal

4 Své postoje a cestu k rozhodnutí sepsal v článku *Česká otázka a meze české politiky (Několik poznámek na okraj vážného problému)*, Revue dějin socialismu 8, 1968, s. 803–816. Později jej otisklo i Tigrisovo Svědectví.

5 Vladimír KAŠÍK, *Sedmdesát let profesora Zdeňka Kárníka (Další historik z té podivné /?/ generace osmašedesátníků)*, in: Pocta profesoru Zdeňku Kárníkovi. Sborník příspěvků k jubilantovým sedmdesátinám. Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica 1. Studia Historica LI, Praha 1999, s. 89–108.

6 Vladimír KAŠÍK, *František Červinka. Člověk, historik a učitel, kolega a přítel (Několik poznámek na okraj jeho biografie)*, in: Antonín Kostlán – Markéta Devátá (eds.), *Práce z dějin vědy 21*, Praha 2009, s. 309–324.

7 Vladimír KAŠÍK, *Několik poznámek k metodologickým problémům v historiografii (Otázky metodologie v biografích)*, ČsČH 6, 1958, s. 507–520.

pozitivní posudek na knihu Alice Teichové o mezinárodním kapitálu v Československu; A. Teichová už tehdy pobývala v USA a nakladatelství Academia knihu z edičního plánu stáhlo jako práci emigrantky. Když jsem s ním mluvila několik dní před jeho smrtí, přišla řeč i na tuto historku. Řekl jenom, že to byl tak dobrý text, že nemohl jinak. A že někdy člověk cítí, že je správné udělat i to, o čem ví, že mu to přinese problémy.

Antonie Doležalová

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Nekrolog

Miloš Hájek

(12. května 1921 – 25. února 2016)

Miloš Hájek byl osobností velkého charakteru, i tvrdošijné pracovitosti, kterou udělal ze sebe, samouka bez vysokoškolského vzdělání a poválečného propagandisty KSČ, historika s vysokým mezinárodním uznáním.

Pokud jde o politické angažmá, na počátku byla jeho reakce na nástup nacismu v Německu a silné protifašistické hnutí v Evropě i Československu. Právě za studentských let, v době dospívání za Mnichovské konference a jejích důsledků znamenajících pád První republiky, skončila éra jeho rané „politizace“. Jako abiturient gymnázia v Kralupech začal v roce 1940 učit na učňovské škole, kde bylo mnoho mladých židů. Se svými jen o málo mladšími žáky si rozuměl i proto, že se v dětství a dospívání přátelil s dětmi z židovských rodin. Rodiče se přestěhovali v roce 1923 do Libáně, a v roce 1927 až do roku 1939 žila rodina v Úžicích. Otec pracoval jako úředník v cukrovaru (absolvoval před první světovou válkou reálku). Ve válce utrpěl zranění a dlouho se léčil v nemocnici. Nenáviděl po návratu domů militaristy, a také Habsburky. Monarchisty obviňoval, že vyvolali svou agresivní

diplomací válku. Po roce 1920 vystoupil z katolické církve, objednal si Volnou myšlenku (týdeník) a v Libáni byl znám jako druhý „neznaboh“ v obci. Spolkům se však nevyhýbal, byl členem a funkcionářem Sokola a vstoupil i do národně-socialistické strany.

Rodiče Miloše Hájka podporovali v jeho úsilí o všestranné sebevzdělávání. Politicky nebyl Milošův otec komunistického smýšlení, přijímal spíše v Československé republice převládající masarykovské republikánské přesvědčení, národní vlastenectví bez šovinismu, s inklinací k reformnímu socialismu. V rodině se koncem třicátých let četl národně socialistický tisk. Miloš četl i poezii a později vzpomínal, že jej v životě ovlivnili nejvíce tři básníci: v patnácti letech Wolker, v sedmnácti Rimbaud a ve dvaceti Jesenin. Milošovu četbu (zachoval se jeho zápisník se seznamem přečtených knih z tohoto období) zaplnily práce antifašistických spisovatelů. Jeho nejoblíbenější divadelní scénou v Praze, kam často dojížděl, bylo Osvobozené divadlo.

Zlomem v jeho politických postojích se stala Benešova rezignace a volba Emila Háchy prezidentem „osekané“ Druhé republiky (tehdejší heslo u map nového teritoria Československa: „Malá, ale naše!“). Její marasmus Miloše popuzoval, a následná okupace nacisty z Říše, 15. března 1939, a Hitlerem v Praze vyhlášený protektorát – to všechno jej dovedlo k tomu, že se politicky radikalizoval. Pobuřovalo ho zejména, jak se prudce změnila atmosféra v tisku a veřejném prostoru, jak stoupaly antisemitské útoky, a to i z úctyhodných profesních komor, advokátní i lékařské, které žádaly opatření vlády proti „příliš velkému podílu“ židů v jejich profesích, a to zákazy podle vzoru norimberských zákonů v Říši. Když se tak stalo, „arijské“ advokátní kanceláře a lékařské ordinace se bez ostychu stěhovaly do dříve židovských prostor. Náhodné setkání s rakouským komunistickým emigrantem, který se po anšlusu Rakouska usadil v Československu, a jeho agitace, získaly mladého Miloše v roce 1940 pro vstup do ilegální komunistické strany.

Následovala dramatická etapa jeho životního osudu. Nejprve se Miloš Hájek jako důsledný antifašista a odpůrce rasismu zapojil do výroby falešných kenkaret a potravinových lístků a pasů pro ty židy, kteří odmítli nastoupit do transportů směřujících na východ do koncentračních táborů a skrývali se na různých místech protektorátu. V letech 1941 až 1942 spoluzakládal malé ilegální skupiny KSC, šířící protinacistické letáky pod názvy „Přehledy“ a „Svět proti Hitlerovi“. Nakonec se stal členem významné organizace komunistické mládeže v odboji, „Předvoje“. Ta již organizovala výrobu protinacistických letáků ve velkém a připravovala diverzní akce. Gestapo skupinu rozkrylo, její členy pozatýkalo v srpnu roku 1944. Miloš Hájek byl v březnu roku 1945 nacistickým „lidovým soudem“ v Praze odsouzen k smrti. V pankrácké věznici čekal na smrt několik měsíců, výkon poprav se odkládal tak dlouho, až přišlo Pražské povstání. 5. května 1945 byl Miloš Hájek již jedním z osvobozených vězňů. Díky této prehistorii i další činnosti na dráze politického propagandisty a učitele se vytvořila kolem jeho postavy určitá obdivná aura, kterou udržoval jeho prokazatelný pevný charakter, důsledná loajalita k přátelům, ale i věrnost vlastnímu vnitřnímu cítění a přesvědčení.

Po osvobození, celkem logicky, začal Miloš „kariéru“ v oblasti agitpropu a stranických škol KSC (po válce zprvu jen několikaměsíčních kurzů) – v prvních letech v krajské škole, odkud posléze postoupil jako „učitel“ (Miloš s oblibou užíval pojem „školitel“)

do ústřední stranické školy, brzy přejmenované na Vysokou školu politickou při Ústředním výboru KSČ. Vedl na ní katedru historie, později se změnou náplně na katedru dějin mezinárodního dělnického hnutí a mezinárodních vztahů. Škola byla založena též jako náhrada zrušené Vysoké školy politických a hospodářských věd, kde pozici obdobně Hájkově zaujímal Milošův jmenovec Jiří Hájek a přednášeli na ní mimo jiné i historici František Kavka nebo František Červinka, kteří poté přešli na Filozofickou fakultu Karlovy univerzity. Zásadní rozdíl nové Vysoké školy politické (VŠP) od vysokých škol „normálních“ byl v tom, že nepodléhala řízení Ministerstva školství, nýbrž bezprostředně sekretariátu ÚV KSČ, nebyla určena pro vzdělávání mladých studentů, nýbrž lidí vesměs středního věku, vybraných z aparátu středních orgánů moci, regionálních sekretariátů KSČ, národních výborů, odborů, Československého svazu mládeže atd., s cílem posílit jejich všeobecnou vzdělanost i ideologickou bázi marxismu-leninismu.

Historii se věnovala i katedra Dějin KSČ a katedra Dějin KSSS, na škole existovaly v druhé polovině padesátých let i poměrně početně obsazené katedry filozofie, ekonomie a nověji také sociologie. V šedesátých letech zde pracovali významní vědci, např. filozof Milan Průcha, sociolog Jaroslav Klofáč nebo ekonom Václav Kadlec. Naproti tomu zvláštní katedra „výstavby strany“ věnovala pozornost především budoucí očekávané praxi absolventů školy, kteří se po čtyřletém studiu, zakončeném diplomovou prací, vesměs vraceli na svá bývalá pracoviště. Zde se přednášelo zejména o organizační struktuře a ideologických základech KSČ a o aktualizaci stranické „linie“ podle výsledků jednání stranických sjezdů a plén ÚV KSČ. V roce 1956 po dvacátém sjezdu KSSS a Chruščovově referátu, demaskujícím zločiny Stalina a jeho okolí, obhajovala tato katedra stalinistickou doktrínu. Byla proto na společenskovědních katedrách považována za „konzervu“ a oporu jednotlivců, kteří se nepřidali k názorům rychle se rozšiřující fronty „reformních komunistů“ i na katedrách historických a zejména filozofie.

Postoje obou skupin se polarizovaly ještě více snahami reformistů proměnit VŠP při ÚV KSČ na standardní vysokou školu univerzitního typu, vymknutou z řízení aparátem sekretariátu ÚV KSČ. Miloš Hájek v tomto boji vystupoval velmi energicky již v roce 1956, kdy prosazoval uspořádání mimořádného sjezdu KSČ. V té době již skoro celá Hájkova katedra přijala za svůj cíl rozbít schematismus v politické kultuře posluchačů. Požadavek vnitřní reformy VŠP při ÚV KSČ měl podporu i v nejužším vedení školy, zvláště od prorektora Milana Hübla, který byl ovšem také členem katedry – přednášel o vývoji „lidově-demokratických států“ po roce 1945 se zaměřením zejména na Polsko, Maďarsko a Bulharsko. Na tlak reformistů odpověděl sekretariát ÚV KSČ energickou protiakcí. V únoru 1964 vyloučil ze školy řadu vyučujících za závažné ideologické chyby ve výuce, mezi nimi i Miloše Hájka a Milana Hübla. V dynamice již pokročilého „tání ledovce“ stalinismu a kritického nástupu reformistů proti režimu Antonína Novotného již ale oba potrestaní dopadli spíše „naměkko“. Jejich nová pracoviště v ústavech Akademie věd – v Hájkově případě šlo o oddělení nejnovějších dějin v Historickém ústavu ČSAV – jim poskytla prostor pro vědeckou práci.

Proměna propagandisty ve vědce začala u Miloše již v polovině padesátých let,¹ kdy začal pracovat na knize *Od Mnichova k 15. březnu*,² práci zčásti založené i na vlastní paměti na události, ale zpracováním již historické monografií. Publikována byla v roce 1959, uznána jako habilitační spis, a Milošovi byla udělena hodnost docenta. Následovala kolektivní práce pracovníků a externích spolupracovníků katedry *Přehled nejnovějších dějin 1917–1939*,³ vydaná v roce 1962 ve dvou dílech. Projektována byla jako učebnice „pro vysoké školy i pro naši veřejnost“, bez vědeckého aparátu, ale již na úrovni odborné publikace. Miloš Hájek vedl autorský kolektiv, zadával psaní jednotlivých kapitol a řídil kooperaci spoluautorů. Sám napsal klíčové kapitoly o dějinách mezinárodního dělnického hnutí a knihu redigoval.

Souběžně s vydáním této knihy začal psát větší historickou monografii „Jednotná fronta“, s podtitulem „K politické orientaci Komunistické internacionály v letech 1924–1935“.⁴ Touto knihou pronikl, díky překladům do itálského (vydání v Římě, téhož roku jako český originál) a španělského (vydání v Barceloně v roce 1984), do povědomí zahraniční badatelské komunity.⁵ Knihu dopsal v roce 1968, ještě v příznivém prostředí Historického ústavu ČSAV. Uprostřed Pražského jara byl Miloš Hájek jmenován ředitelem Ústavu dějin socialismu a obnovil svoje politické aktivity. Invaze armád Varšavského paktu a počátek Husákovy normalizace však opět dramaticky změnily Milošovu situaci. Roku 1968 se ještě významnou měrou podílel na svolání mimořádného („Vysočanského“) sjezdu KSČ. Pak ale doba vhodná pro politické jednání skončila.

Miloš Hájek se uchýlil do své pracovny a psal ve spolupráci s Hankou Mejdrovou syntézu dějin založení a prvních let Kominterny.⁶ O vydání rukopisu v roce 1976 jako samizdatu (cca 600 stran) se postarala skupina jeho přátel, která v té době již připravovala vydávání periodického historického sborníku. Jeho prvním redaktorem se stal Miloš Hájek. Svazek č. 1 vyšel v roce 1978, poslední č. 24 v roce 1989, kromě toho dal ještě Miloš v letech 1979 a 1980 dva své delší texty k dispozici do samizdatu s názvem Čtverec. Věnovaly se aktuálnímu hnutí eurokomunismu a časově rozsáhlému přehledu uplatnění

1 Tehdy publikoval řadu drobnějších samostatných prací: Miloš HÁJEK, *Německo v letech 1945–1952*, Praha 1953; TÝŽ, *Národnostní otázka v lidově demokratickém Československu*, Praha 1956; TÝŽ, *Německo v letech 1918–1939*, Praha 1957; TÝŽ, *Die Beziehungen zwischen der tschechoslowakischen und der deutschen Arbeiterbewegung 1918–1955*, Kleinmachnow 1955.

2 M. HÁJEK, *Od Mnichova k 15. březnu. Příspěvek k politickému vývoji českých zemí za pomnichovské republiky*, Praha 1959.

3 TÝŽ, *Přehled nejnovějších dějin 1917–1939*, Praha 1962.

4 TÝŽ, *Jednotná fronta. K politické orientaci Komunistické internacionály v letech 1921–1935*, Praha 1969.

5 TÝŽ, *Storia dell'Internazionale comunista (1921–1935)*, Roma 1969; TÝŽ, *Historia de la Tercera Internacional: la política de frente único (1921–1935)*, Barcelona 1984.

6 Miloš HÁJEK – Hana MEJDROVÁ, *Vznik Třetí internacionály*, Praha, samizdat, 1976. Podstatně zkrácený překlad do němčiny: TÝŽ, *Die Entstehung der III. Internationale*, Bremen 1996. Český vyšla zkrácená verze až roku 2000 v pražském nakladatelství Karolinum.

komunistického principu „demokratického centralismu“ v letech 1919–1968.⁷ Teprve v historickém samizdatu, střídávě se jménem Historické studie nebo Historický sborník, ale nalezl svoji platformu pro téměř celé období normalizace.

Vědec Miloš Hájek opět v závěru života ustoupil angažovanému politikovi. Byl aktivní v hnutí Charty 77. Snažil se také, založením Klubu Obroda koncem normalizace, začlenit velkou část reformních komunistů do obnovované sociálně demokratické strany, což se zdařilo v roce 1990. Jiří Malinský z vedení Masarykovy demokratické akademie (MDA) k Hájkovým devadesátinám zpracoval portrét Hájka jako politika, zachycující jeho příspěvek ke zpracování dějin sociální demokracie, jeho činnost v odborných komisích při vedení strany, i jeho podíl na tvorbě programů ČSSD. K tomu bych přidal málo známý fakt, že několik let nezištně překládal články a debaty o programech německých sociálních demokratů z teoretického měsíčníku SPD *Die Neue Gesellschaft/Frankfurter Hefte* a překlady posílal do MDA a vedení strany. Nepřestal s tím ani v posledních měsících svého života.

Setkával jsem s Milošem od roku 1964 nejméně jednou týdně, v posledních letech alespoň měsíčně, a často jsme si telefonovali, případně později zasílali e-maily. Od ledna 1964 jsem pracoval jako odborný asistent na jeho katedře. Miloš Hájek mě uvedl do problematiky dějin Kominterny. Na debaty a konzultace jsem za ním chodil, po jeho vyloučení z VŠP, do bytu, a brzy jsme byli více než kolegové, stali se z nás přátelé na celý život. Otevřel mi ke studiu svůj osobní archiv a nakonec mi jej svěřil na dlouhodobou výpůjčku. Vracím jej v současné době dědicům v rodině.

Po roce 1990 začaly vycházet k jubileím a Hájkovým „kulatým“ narozeninám (1991, 2001, 2011) vzpomínkové staťe a sborníky. Z nich nejzdařilejší je kniha sestavená a redigovaná dvojicí Jan Křen a Milena Janišová *Křížovatky dvou životů* (MDA 2008).⁸ Oba připravili zredigovaný text rukopisných a strojem psaných textů Hájkových memoárů; kniha vyšla roku 2011 s titulem *Paměť české levice*.⁹ Jde o memoáry mimořádně otevřené, Miloš nikde nemlží, nikde nezamlčuje, nikde nezveličuje sama sebe a své vědecké výkony. Jeho memoáry se tak staly základem všech dalších pokusů o jeho životopis.

Sám jsem připravil k jubileu Milošových devadesátin výbor jeho samizdatových a později do roku 1995 i tiskem vydaných studií pro vydání v MDA, ale z toho nakonec sešlo. Upravil jsem jej proto – s velkou pomocí mého bývalého studenta Vítka Runczika – do e-knihy DVD s titulem *Historické studie. Soubor textů z let 1978–1995. Zvláštní číslo*.

Miloš Hájek byl pro mě především vzácný dobrý člověk. Měl jsem ho rád.

František Svátek

(Foto: sbírka Post-Bellum, www.pametnaroda.cz)

7 M. HÁJEK, *Eurokomunismus – nová léčka nebo nový program?* Praha, samizdat Čtverec, 1979; TÝŽ, *Meze a možnosti demokratického centralismu. Jeho vývoj v mezinárodním komunistickém hnutí a KSČ (1919–1968)*, Praha, samizdat Čtverec, 1980; TÝŽ, *The Development of the internal regime in the international communist movement and in the Communist Party of Czechoslovakia (1919–1968)*, s. l. 1980.

8 Milena JANIŠOVÁ – Jan KRÉN (edd.), *Křížovatky dvou životů. Sborník k poctě Hany Mejdrové a Miloše Hájka*, Praha 2008.

9 M. HÁJEK, *Paměť české levice*, Praha 2011.

Knihy a časopisy došlé redakci

- Miloslav ČERMÁK (ed.), Olomouc v roce 1968. Olomouc, Memoria 2015. 227 s.
- Werner DROBESCH (ed.), Kärnten am Übergang von der Agrar- zur Industriegesellschaft. Fallstudien zur Lage und Leistung der Landwirtschaft auf der Datengrundlage des Franziszeischen Kataster (1823–1844). Klagenfurt am Wörthersee, Verlag des Geschichtsvereins für Kärnten 2013. 371 s.
- Miroslav HUS, Soupis porcelánových a kameninových mincí a medailí Státní porcelánky v Míšní (i jiných výrobců) ve sbírkách Západočeského muzea v Plzni. Plzeň, Západočeské muzeum 2015. 109 s.
- Jana JANIŠOVÁ, Zřízení zemské Markrabství moravského z roku 1604. Praha, Scriptorium 2015. 543 s.
- Lenka MERGLOVÁ PÁNKOVÁ, Umělecká keramika. Historismus, secese, moderna. Keramická škola v Bechyni 1884–1948. Plzeň, Západočeské muzeum 2015. 230 s.
- Milan METLIČKA a kol., Pravěk a raný středověk jihozápadních Čech. Katalog expozice Pohledy do minulosti Plzeňského kraje. Archeologie od počátku do 10. století. Plzeň, Západočeské muzeum v Plzni 2015. 167 s.
- Karel MLATEČEK, Rytíři z Lulče a jejich přátelé. Brno, Moravský zemský archiv v Brně 2014. 317 s.
- Markéta PRAŽÁKOVÁ SELIGOVÁ, Život poddaných v 18. století: osud, nebo volba? K demografickým, hospodářským, sociálním a rodinným aspektům života venkovských poddaných na panství Horní Police. Praha, Togga, spol. s r.o. 2015. 501 s.
- Ivo ŘÍHA, Jiří STUDENÝ (eds.). Sedm statečných a spol. Próza psaná ženami v kontextu současné české literární kultury. Pardubice, Univerzita Pardubice 2015. 234 s.
- Jakub ZOUHAR, Cyrill Riga O.P. (1689–1758). The life and work of a European preacher in the age of reason. Roma, Angelicum University Press 2015. 235 s.

Výtahy z českých časopisů a sborníků

Archivní časopis. Roč. 66, 2016, č. 1:

Karel ŘEHÁČEK, Církevní depozita ve Státním oblastním archivu v Plzni a archivní fond Biskupství plzeňské, s. 5–14. – Petra PATEROVÁ, Liber testium jako pramen pro studium aspektů kriminality v každodenním životě raně novověkých Loun, s. 15–52. – Mikuláš ČTVRTNÍK, Christine Nougaret, s. 53–75. – Christine NOUGARET – Mikuláš ČTVRTNÍK, Archivní vzdělávání, archivnictví a archivy ve Francii na počátku 21. století. Rozhovor s Christine Nougaret, profesorkou na École des Chartes, s. 75–97.

Byzantinoslavica. Roč. 73, 2015, č. 1–2:

Stephanos EFTHYMIADIS, Diegeseis on Hagia Sophia from Late Antiquity to Tenth-Century Byzantium, s. 7–22. – Przemysław MARCINIĄK, Prodromos, Aristophanes and

a lustful woman. A Byzantine satire by Theodore Prodromos, s. 23–34. – Daniel OLTEAN, „Petit“ et „grand“ habit. Une dispute monastique à l'époque de Théodore Stoudite, s. 35–56. – Thomas THOMOV, Maritime ex-voto graffito from the church of Hagia Sophia, Constantinople, s. 57–74. – Tatjana JACKSON – Alexander PODOSSINOV, Place names as markers of cultural interaction: From the Greek *Μαιώτις* to the Old Norse Ellipaltar through Gothic mediation, s. 75–89. – Milan VUKAŠINOVIĆ, Un saint Père et une sainte impératrice. Saint Euthyme CP et sainte Téophanò dans une tension du Xe siècle?, s. 90–106. – Markos KERMANIDIS, Mit und gegen Wissenschaft und Mythos. Klaudios Ptolemaios, Maximos Planudes und die Weltkarten der frühen Palaiologenkunst, s. 107–144. – Alex M. FELDMAN, How and Why Vladimir Besieged Chersòn: an Inquiry into the Latest Research on the Chronology of the Conversion of Vladimir, 987 – 989 CE, s. 145–170. – Sanja PAJIĆ, The Cycle of St. Nicholas in the Monumental Paintings of the Dubočica Monastery, s. 171–194. – Kateřina BOČKOVÁ LOUDOVÁ – Markéta KULHÁNKOVÁ, Obituary note: Růžena Dostálová (Bratislava April 22, 1924 – Prague August 18, 2014), s. 195–198. – Radka FIALOVÁ, Vom Übersetzen byzantinischer Literatur ins Tschechische. Die neue „Byzantinische Bibliothek“, s. 199–202.

Časopis Matice moravské. Roč. 134, 2015, č. 2:

Stanislav VOHRYZEK, Založení kláštera v Nové Říši a otázka zakladatelských práv k němu do válek husitských, s. 345–372. – Jan DVOŘÁK, Geneze jednoho histori(ograf)ického omylu. K právnímu statusu městských sídelních jednotek v raném novověku (na příkladu Březové nad Svitavou), s. 373–395. – Pavel PUMPR, K otázce raně novověkého vývoje farního desátku. Příklad farnosti Moravská Ostrava (1581–1808), s. 397–434. – Petr POPELKA – Renata POPELKOVÁ – Monika MULKOVÁ, Hlavní tendence ve vývoji krajiny ostravsko-karvinského revíru v 19. a 20. století. Nástin problematiky a základní výsledky výzkumu, s. 435–563. – Pavel MAREK, Ohlas založení Církve československé (husitské), s. 465–485. – Lukáš FASORA, Obraz papeže a papežství v domácím liberálním a socialistickém tisku v letech 1870–1929, s. 487–509.

Časopis Slezského zemského muzea. Série B – vědy historické. Roč. 64, 2015, č. 3:

Jiří KAREL – Marek KIECON, Archeologický výzkum náměstí Míru a Radniční ulice v Rýmařově, s. 201–216. – Ilona MATEJKO-PETERKA, Obraz społecznego i gospodarczego życia na Śląsku w świetle medali i plaket pochodzących z wystaw zorganizowanych w XIX i w I. połowie XX w., s. 217–232. – Libor MARTINEK, K literatuře na Těšinsku od osvícenství do první světové války, s. 233–256. – Aleš KREML – Zdeněk JIRÁSEK, Osídlování okresu Krnov v letech 1945–1949, s. 257–270. – Romana ROŠOVÁ, Kostel Všech Svatých ve Vlčovicích v obraze písemných pramenů, s. 271–284. – Pavel ŠOPÁK, Muzea a památky, věda a technologie v první a druhé třetině 19. století na Moravě a ve Slezsku: Albin Heinrich (1785–1864), s. 285–296.

Časopis Společnosti přátel starožitností. Roč. 122, 2014, č. 3:

Čeněk PAVLÍK, Anděl na gotických kachlových reliéfech z Čech a Moravy, s. 129–155. – Petr MENŠÍK, „Hromové klíny“ ze sbírky Národopisného oddělení Západočeského muzea

v Plzni, s. 156–159. – Matěj PEŠTA, Lípa Svobody a pomník Antonína Švehly v Přelouči. Uměleckohistorický rozbor dvou zaniklých památek 20. století, s. 160–170. – Lukáš F. PELUNĚK, Vlastivědný badatel Jaroslav Mackerle a jeho životní osudy, s. 171–178. – Miloš BERNART – Milena BRAVERMANOVÁ – Petr LEDVINA, Arma sancti Venceslai. Nová zjištění o přilbě, zbroji a meči zv. Svatováclavské, s. 179–182. – Petr CHOTĚBOR, Stavební činnost Bonifáce Wolmuta na Pražském hradě, s. 182–186.

Časopis Společnosti přátel starožitností. Roč. 122, 2014, č. 4:

Ondřej CHVOJKA – Petr MENŠÍK, Archeologické památky a nálezy z pravěku a raného středověku na Tábořsku, s. 193–210. – Martin VYŠOHLÍD, Dva středověké typáře z archeologického výzkumu na náměstí Republiky v Praze, s. 211–217. – Daniel KOVÁŘ, Dělostřelecká reduca v Rohozné na Pelhřimovsku, s. 218–226. – Lubomír SRŠEŇ, Rozluštění záhady Máchova vyobrazení na hradě Valdštejně, s. 227–238. – Petr KASTL, Hrad Pušperk. Nové poznatky získané nejen povrchovým průzkumem lokality, s. 239–244.

Časopis Společnosti přátel starožitností. Roč. 123, 2015, č. 1:

Daniel KOVÁŘ, Hrádek či tvrz v Mladějovicích na Strakonicku. Historie, povrchový průzkum a zaměření na středověké lokality, s. 1–14. – Marek STARÝ, Erb faráře Pernkla v kostele sv. Jakuba v Bedřichově Světcí. (Příspěvek k poznání heraldických památek Mostecka a života českého kléru na konci 17. století), s. 15–31. – Jakub KRČEK, Prameny u Věch svatých v Plzni na Roudné a jejich úpravy v 19. století, s. 32–43. – Petr MĚCHURA, Vycházka na téma kašny v areálu Pražského hradu, s. 44–48.

Český lid. Etnologický časopis. Roč. 102, 2015, č. 2:

Ondřej ŽÍLA, Etnické inženýrství, či neodvratná realita? Exodus bosenských Srbů ze Sarajeva po skončení občanské války. Příčiny, důsledky, řešení, s. 129–150. – Martin DOHNAL – Jiří ŠKABRADA, Utváření vesnických normových půdorysů na Olomoucku ve středověku a novověku, s. 199–232. – Mateja HABINC, Holidays and Work Competition – a Strategic Relation during the First years of the Socialist Yugoslavia, s. 233–248.

Český lid. Etnologický časopis. Roč. 102, 2015, č. 3:

Patricie KUBÁČKOVÁ, Ruth Benedictová v Československu (léto 1948), s. 257–279. – Marie LÁNÍKOVÁ – Adéla SOURALOVÁ, Domácí práce a druhá směna v režii československých ženských organizací v letech 1945–1948, s. 281–306. – Nina PAVELČÍKOVÁ, Vztah Romů k práci. Konfrontace stereotypu s historickými doklady, s. 307–328. – Pavol TIŠLIAR, Národnostná skladba Slovenska na konci 19. a v prvej polovici 20. storočí. Etnická identita (identifikácia) z pohľadu oficiálnej štatnej statistiky, s. 329–352.

Český lid. Etnologický časopis. Roč. 102, 2015, č. 4:

Pavel MÜCKE, Vnímání cizinců a cizích zemí očima příslušníků Sboru národní bezpečnosti. Orálněhistorická sonda do obrazů z individuální a kolektivní paměti, s. 385–402. – Adéla JÜNOVÁ MACKOVÁ, Státní ústav pro lidovou píseň a Československá

akademie věd 1952–1953, s. 419–435. – Jan KAPUSTA, Mayské kříže, hory a jeskyně ve světle ontologického relativismu a fenomenologické antropologie, s. 437–463.

Dějiny a současnost. Roč. 38, 2016, č. 1:

Jiří RAK, Vladař míru. Císařpán a začátek války světové, s. 10–13. – Etienne BOISSERIE – Milena LENDEROVÁ, Je načase dívat se na české vojáky během Velké války jako na skutečné vojáky. Rozhovor s Étienne Boisserie o Česích, Slovácích a střední Evropě na počátku 20. století i po roce 1989 a také o rakousko-italské frontě jako ideální pozorovatelné Velké války, s. 14–16. – Pavel HEŘMÁNEK, Zápisky z jižního bojiště. Válečné vzpomínky Bohumila Pazderky, s. 17–21. – Dalibor VÁCHA, Knedlíky na frontě. Českoslovenští dobrovolci v Rusku a jídlo, s. 22–25. – Pavel SOUKUP, Kázání a kazatelé, s. 26–27. – Ivo CERMAN, Kolonáda na Reistně v lednickém parku, s. 28–29. – Nikolaj SAVICKÝ, Plešatcův nový domov. Il Grande Museo del Duomo, s. 30–31. – Libor JAN, Případ zatracitilé Přemyslovy otky aneb Jak se z bodce k pohánění volů stal nástroj k odškrabávání hlíny z pluhu, s. 32–35. – Richard ŠVANDA, Pozor! Začíná nová válka... Kde se vzalo pojmenování první a druhá světová válka?, s. 36–38. – Martin NEKOLA, Vlasta Vrázová. Výjimečná žena čechoamerické komunity, s. 39–41. – Milan PECH, Budování státu, který nakonec selhal. K výstavě v Národní galerii, s. 42–43.

Dějiny a současnost. Roč. 38, 2016, č. 2:

Peter PAVÚK, Homérská Trója. Ani chetitská, ani mykénská, s. 10–15. – Velký palác byzantských císařů v Konstantinopoli. Rozhovor s Janem Kostěncem o největším a nejvýznamnějším palácovém komplexu pozdní antiky a raného středověku, s. 16–20. – Markéta KŘÍŽOVÁ, Návrat civilizace do Quiriguá. United Fruit Company a počátky mayské archeologie, s. 21–25. – Zdeněk HOJDA, Zámek pro benátského generála na penzi, s. 28–29. – Břetislav VACHALA, Smrt a život ve starověkém Egyptě. Archeologické muzeum v Poznani, s. 30–31. – Vít STROBACH, Odkaz Benedicta Andersona. Zemřel autor „Představ společenství“, s. 32–33. – Jan ADAMEC, „Odhaluje problémy, způsobuje chaos...“. Tajný Chruščovův projev a počátky sovětsko-čínské roztržky, s. 34–36. – Jakub RAŠKA, Stroje a pokrok. První historik průmyslové revoluce Arnold Toynbee, s. 38–41.

Dějiny a současnost. Roč. 38, 2016, č. 3:

Břetislav TUREČEK, Perský vítěz arabského jara. Islámská republika Írán, s. 10–13. – Zora HESOVÁ, Konfesionalismus na Eufratu. Středověk, nebo politická hra?, s. 14–17. – Ivo CERMAN, Je možné tolerovat islám? Postoje osvícenských filozofů, s. 18–21. – Jiří PETRÁŠEK, Husitský manifest, s. 22–23. – Michal KONEČNÝ, Zámek Velké Meziříčí. Moravská výspa pražské barokní architektury, s. 24–25. – Michaela ŽÁKOVÁ, První ženy za volantem. Pionýrky automobilismu: řidičky, závodnice, cestovatelky, s. 28–31. – Martin ŠRAJER, Od barikád k lidově-demokratické kinematografii. Poválečné směřování československého filmu na příkladu stříhového dokumentu Cesta k barikádám, s. 34–37. – Maciej KORKUĆ – Maciej RUCZAJ, „Nepotřebujeme historickou skutečnost barvit na růžovo...“ Rozhovor s polským historikem Maciejem Korkućem o vojácích-psancích, o roli

mladické vzpoury při utváření polských národních dějin a také o Lechu Wałęsovi, hnutí Solidarita a nově nalezených dokumentech, s. 38–42.

Dějiny – teorie – kritika. Roč. 11, 2014, č. 2:

Kristina ANDĚLOVÁ – Jan MAREŠ, Hledání české radikální demokracie. Karel Kosík a filozofie (českých) dějin, s. 183–211. – Václav SMYČKA, Stopa, s. 212–230. – Jiří HUTEČKA, Kamarádi frontovníci: Maskulinita a paměť první světové války v textech československých c. a k. veteránů, s. 231–265. – Karel HRUBÝ, O všedním životě v „socialismu“. Jaká byla komunistická diktatura?, s. 269–292. – Joseph GRIM FEINBERG, Nedokončený příběh středoevropského disentu, s. 293–318.

Dějiny – teorie – kritika. Roč. 12, 2015, č. 1:

Veronika NAJMANOVÁ, „Jak bychom přirozeně žítí měli, abychom dosáhli věku nejvyššího.“ Gender v tzv. „domácích lékářích“ druhé poloviny 19. a počátku 20. století, s. 7–31. – Zuzana SCHREIBEROVÁ, „Užiteční – schopní – úspěšní“. Reprezentace židovské emancipace a asimilace v historických narativech pražských židovských komunit, s. 32–60. – Čeněk PÝCHA, Kniha k prohlížení a procházení. Vizualní reprezentace prostoru severních Čech, s. 61–87. – Lenka ŘEZNÍKOVÁ, Biografie jako textová a sociální praxe. Ke konjunkturu žánru na prahu moderny, s. 93–117. – Jiří ŠTAIF, Psaní biografie a autorská sebereflexe, s. 118–123. – Lukáš FASORA, Politická biografie socialistických vůdců v zemích střední Evropy, s. 124–132.

Dějiny věd a techniky. Roč. 48, 2015, č. 3:

Tomáš NEJESCHLEBA, Valerian Magni (1586–1661) o vakuu, s. 135–150. – Bohdana DIVIŠOVÁ, Krátká zpráva Ottaviana Roveretioho (1556–1626), lékaře Rudolfa II., s. 151–173.

Folia numismatica. Supplementum ad Acta Musei Moraviae. Roč. 29, 2015, č. 1:

Arkadiusz DYMOWSKI, Przymyskie srebro i celtyckie złoto na ziemiach Polski na przełomie ery, s. 3–12. – Július FRÖHLICH, Keltské mince na Slovensku v nepeňažnej funkcii, s. 13–24. – Rudolf PROCHÁZKA – Jan VIDEMAN, Nálezy denárů z Hradiska ve Svitávce na Blanensku, s. 25–30. – Dragan MILUTINOVIĆ, Monety rzymskie w skarbach średniowiecznych – amulety chroniące skarb?, s. 31–36. – Lukáš RICHTER – Jan CIHLÁŘ – Michal MAZÍK, Falzum kremnického dukátu Ladislava Pohrobka, s. 37–44. – Daniel HAAS KIANIČKA, Príspevok k definícii pojmu medaila, s. 45–52. – Ivan KOLÁČNÝ, Vojenský řád Vilémův a nizozemská vyznamenání za chrabrost a věrnost, s. 53–69. – Josef HRDÝ, Poslední boj maršála Laudona – poznámky k jeho úmrtní medaili ze sbírkového fondu Moravského zemského muzea, s. 71–73. – red., Nizozemí v řádech a vyznamenáních (Od zlatého rouna po současnost), s. 77–78.

Fontes Nissae. Prameny Nisy. Historie/památky/umění. Roč. 16, 2015, č. 1:

Jakub BACHTÍK, Kostel sv. Archanděla Michaela ve Smržovce a dílo pražského barokního stavitele Antona Schmidta na Jablonecku, s. 2–17. – Jakub FEIGE, Soupis

poddaných panství svijanského roku 1773. Rychta kamenická – ves Horská Kamenice, s. 18–31. – Kristina UHLÍKOVÁ, Josef Scheybal a jeho role při konfiskaci movitých památek z majetku občanů německé národnosti po 2. světové válce. Období 1947–1954, s. 32–47. – Jiří LOUDA, Tzv. malá retribuce na Semilsku. Trestní komise Jilemnice, Semily a Turnov, s. 48–57. – Markéta TĚTHALOVÁ, Josef Kryslíčka. Z partyzána „teroristou“, s. 58–65. – Tomáš HNILIČKA, Nové Město pod Smrkem a bytová výstavba v šedesátých až osmdesátých letech 20. století, s. 66–77. – Tereza KONVALINKOVÁ – Martin OUHRABKA, Mizející relikt dřevěné zástavby v Českém Dubu v kontextu demolice domu čp. 11, s. 78–99. – Renata TIŠEROVÁ, Light Detection and Ranging. Nové metody při vyhledávání, průzkumu a dokumentaci archeologických lokalit, s. 101–109. – Milan SVOBODA, Celostátní studentská vědecká konference Historie 2014, s. 113–114.

Fontes Nissae. Prameny Nisy. Historie/památky/umění. Roč. 16, 2015, č. 2:

Barbora JIŘINCOVÁ, Příběh jedné pobělohorské emigrantky do Saska. Anna Marie Treitlarová z Krošvic, s. 2–11. – Zuzana JAKUBCOVÁ – Jana ŠUBRTOVÁ, Pomníky lásky a smrti. K firemní produkci sepulkrálních děl na Jablonecku a Liberecku v 19. a první polovině 20. století, s. 12–35. – Věra VÁVROVÁ, Zahrady Kouniců v dopisech malíře Antonína Pucherny, s. 36–43. – Jana ŠUBRTOVÁ, Drobné sakrální památky na území Krajinné památkové zóny Lembersko, s. 44–51. – Alena ŘIČÁNKOVÁ, Slavná minulost, problematická současnost a nejistá budoucnost liberecké tiskárny, s. 52–67. – Petr FREIWILLIG – Miroslav KOLKA, Výběr z nechtěného. Příklady industriálních staveb v Libereckém kraji, zdemolovaných mezi lety 2010 a 2015, s. 79–93. – Renata TIŠEROVÁ, Archeologický výzkum barokní zahrady na Lemberku. Strategie, průběh výzkumu a dosavadní poznatky, s. 94–111. – Anna HABÁNOVÁ, Na cestách. Impulzy zahraničních kulturních prostředí v tvorbě německy hovořících umělců a umělekyn z Čech, Moravy a Slezska, s. 113–114. – Milan SVOBODA, Zpráva o konferenci Lukáš Pražský v Herrnhutu, s. 114–116. – Kateřina LOZOVIUKOVÁ, Život na hranicích v letech 1945–1989. Česko-slovenské vztahy. Slovensko-české vztahy, 19.–21. 8. 2015, s. 117–118. – Václav KRÍČEK, Výběrový soupis literatury k dějinám Libereckého kraje za rok 2014, s. 119–126.

Historia Slavorum Occidentis. Roč. 5, 2015, č. 1(8):

Dariusz ADAMCZYK, Czy bez Mahometa nie byłoby Mieszka i Bolesława I? Arabski system handlowy a ekonomia polityczna społeczeństw Europy Środkowo-Wschodniej w X wieku, s. 19–33. – Stanisław SUCHODOLSKI, Stemple monet czeskich z X–XI w. źródłem do historii Czech, s. 34–56. – Marcin DANIELEWSKI, Konary i Kobylniki. Rola i użytkowanie koni we władztwie Piastów, s. 57–76. – Piotr KULIGOWSKI, Królestwo Boże na ziemi. Wokół sporu Ludwika Królikowskiego i Jana Czyńskiego, s. 77–93. – Marcin MACIUK – Joanna LASKOSZ, Z dziennika Antoniego Wagi... Karlowe Wary i Praga – 1868 r., s. 94–113. – Roman BARON, Przed podjęciem misji życiowej. Z lwowskiej drukarni w świat literatury. Droga Mariana Szyjkowskiego do objęcia Katedry Języka i Literatury Polskiej Uniwersytetu Karola w Pradze, s. 114–140. – Marek ĎURČANSKÝ, Od niezgody do bratniej serdeczności i z powrotem. Wydział Filozoficzny Uniwersytetu Karola

w Pradze a współpraca z nauką polską (1918–1938), s. 141–167. – Jan CHODĚJOVSKÝ, Česko-polské kontakty v oblasti přírodních věd. Sonda do archivních fondů, s. 168–177. – Piotr KULIGOWSKI, Polsko-czechosłowackie powiązania w działalności Walerego Goetla (1889–1972), s. 178–191. – Petr SVOBODNÝ, Rudolf Kimla, profesor lékařské fakulty Univerzity Karlovy v Praze a člen PAU v Krakově. K dějinám česko-polských vědeckých styků v medicíně, s. 192–211. – Anna SZCZEPAŃSKA-DUDZIAK, Polsko-czechosłowackie kontakty kulturalne i naukowe 1945–1956, s. 212–235. – Sebastian GRUDZIENI, Jaroslav Valenta a historycy polscy w zbiorach Archiwum Nauki Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie, s. 236–248. – Roman BARON – Roman MADECKI, Slavnostní udělení Řádu za zásluhy o Polskou republiku prof. Krystyně Kardyni-Pelikánové a prof. Jarmilu Pelikánovi, s. 262–270. – Lenka VLČKOVÁ KRYČEROVÁ, Sto ročníků časopisu Slovanský přehled, s. 271–274.

Historický obzor. Roč. 27, 2016, č. 1/2:

Marcela ŠUBRTOVÁ, Hospodářská situace Osmanské říše v období tanzimátu a politika zahraničních půjček (1839–1876/1881), s. 2–9. – Oldřich ŽENKA, Všichni předáci Franků, kteří proti císaři konspirovali... Sesazení Karla Tlustého v Trevíru na podzim roku 887, s. 10–16. – Dana JAKŠIČOVÁ, „Sestry v akci“. Životní příběh tří řeholních učitelek, s. 17–27. – Eva RAŠKOVÁ, Německý politický aktivismus v Československu ve vnímání rakouského vyslanectví v Praze v letech 1920–1925, s. 27–36. – František EMMERT, Říšskoněmecké občanství na území okupovaných českých zemí v letech 1938–1945, s. 36–42. – Roman VONDRA, Osobnosti české minulosti. Petr Vok z Rožmberka (1539–1611), s. 43–45.

Historický obzor. Roč. 27, 2016, č. 3/4:

Michal WANNER, Kapsko pod správou Spojené východoindické společnosti 1652–1795. Část I. Zrození kapské kolonie 1652–1700, s. 50–61. – Markéta KADLECOVÁ, Ztvárnění osobnosti Jindřicha VIII. ve filmu, s. 61–64. – Aleš SKŘIVAN st. – Aleš SKŘIVAN ml., Čínská krize 1897–1898. Velká Británie v boji o železniční koncese, s. 64–78. – Michaela MIKEŠOVÁ, Deutschböhmen – německá iredenta v Československé republice v letech 1918–1919, s. 78–88. – Roman VONDRA, Osobnosti české minulosti. Karel Engliš (1880–1961), s. 88–91.

HOP. Historie – Otázky – Problémy. Roč. 6, 2014, č. 2:

Andor MÉSZÁROS, „Tento svět je jako zahrada, zničená kamenným deštěm...“ Křížovatky literatury osmanské doby v Uhrách, s. 9–16. – Imrich NAGY, Erazmovský apel na vedení vojny proti Osmanom, s. 17–28. – Hana FERENCOVÁ, Krutý Turek, ďábelský Maur. Turci, Mauři a renegáti na prknech alžbětinského a raně Stuartovského jeviště, s. 29–40. – Jan BAŤA, Turecké nebezpečí a hudební kultura českých zemí 16. a počátku 17. století, s. 41–50. – Michaela DOBOŠOVÁ, Christoph Demantius. Tympanum militare 1600 a 1615, s. 51–71. – Martina ŠÁROVCOVÁ, Aktualizace tureckého nebezpečí v iluminovaných hudebních rukopisech 16. století, s. 72–84. – Pavel SOUKUP, Islám

v kvěstii Šimona z Tišnova o třech náboženstvích, s. 85–94. – Martin NEJEDLÝ, „Sekta starodávneho hada“ či „lidé dobré vůle“? Protichůdný obraz Turků a islámu v dílech burgundských dvorských literátů Georgetse Chastelaina a Bertrandona de la Broquière (kolem 1455), s. 95–105. – Blanka ZILYNSKÁ, Čech mezi jinověrci aneb křesťanská propaganda pod rouškou smíření náboženství, s. 106–115. – Eva FRIMMOVÁ, Ján Zápoľský očami súčasníkov i nasledovníkov, s. 116–124. – Jaroslava HAUSENBLASOVÁ, Reflexe událostí první rakousko-turecké války v soukromé korespondenci Ferdinanda I., Anny Jagellonské a Marie Habsburské, s. 125–137. – Štěpán ŠIMEK, „Alkora“ a „Machomet“ ve staročeské literatuře mezi Husem a Kabátníkem, s. 138–146. – Tomáš MATĚJEC, Příhody Václava Vratislava z Mitrovic a jejich osudy v české literární historii, s. 147–154. – Marie RYANTOVÁ, Za splněním křesťanské povinnosti do Konstantinopole. Jan Rejchart Štampach ze Štampachu a jeho památník jako mimořádný doklad z mimořádné cesty, s. 155–168. – Milan SVOBODA, Utváření (sebe)reprezentace křesťanského rytíře jako protitureckého bojovníka. Příklad Melchiora z Redernu (1555–1600), s. 169–185. – Ondřej ŠVEHELKA, „Zbroje a odění potřebí jest...“ Čtyři texty ze 16. století týkající se tureckých válek, s přihlédnutím k válce patnáctileté, s. 186–196. – Jana HUBKOVÁ, K podobám a rolím letákové publicistiky 16. a 17. století věnované problematice vztahů mezi Turky a křesťany, s. 197–210. – Jan ROYT, Panna Maria jako generalissima, s. 211–226. – Jiří FIALA, Reflexe válek s Turky v českých písních kramářských, s. 227–236. – Zdeněk R. NEŠPOR, Tyršova apologie nového náboženství na pozadí islámu, s. 237–244. – Luboš KROPÁČEK, Křesťansko-muslimské diskuse nad Dantovou Božskou komedií, s. 245–254. – Vít MACHÁLEK, In hoc signo vinces. Vítězství kříže nad půlměsícem v knihách Louise de Wohla, s. 255–265. – Marie ŠEDIVÁ KOLDINSKÁ, Zvěstovatelka apokalypsy. Oriana Fallaci a reflexe její tvorby v českém publicistickém diskursu počátku 21. století, s. 266–278. – Tomáš JANKŮ, Podoby proroka Muhammada v evropské vizuální kultuře, s. 279–293.

HOP. Historie – Otázky – Problémy. Roč. 7, 2015, č. 1:

Lenka BOBKOVÁ, Zhořelecké vévodství v koncepci lucemburské České koruny, s. 9–22. – Mlada HOLÁ, Návštěvy slezských knížat v rezidenci Jana Zhořeleckého, s. 23–31. – Marie BLÁHOVÁ, Svatba Alžběty Zhořelecké s Antonínem Brabantským, s. 32–45. – Jana HUBKOVÁ, Jan Zhořelecký, zhořelecké vévodství a poslední Lucemburkové v příležitostných zhořeleckých tiscích 17. století, s. 46–61. – Jan ZDICHYNEC, Druhý život Jana Zhořeleckého? Obraz vévody a jeho vévodství v historiografii 16. až 19. století, s. 62–75. – Aleksandra FILIPEK-MISIAK, Karol IV Luksemburski jako ideał władcy w świetle Catalogus abbatum Saganensium Ludolfa z Żagania, s. 76–89. – Jan TOMÁŠEK, Směřování rodové politiky meklenburských vévodů v pozdním středověku a raném novověku na příkladu vývoje dynastického příběhu ve dvou dobových kronikách, s. 90–101. – Wojciech IWAŃCZAK, Postać Zygmunta Luksemburskiego w ujęciu Jana Długosza, s. 102–112. – Tomáš VELÍČKA, Od latiny k němčině. Slezská města jako vydavatel i příjemce německých a latinských písemností ve 14. století, s. 113–129. – Tomáš STRAKA, Získání Braniborska Karlem IV. – koupě, nebo dobytí?, s. 130–147. – Bogusław

CZECHOWICZ, Ostatni Luksemburgowie (zwłaszcza Zygmunt) w świadomości i praktyce politycznej Korony Czeskiej w dobie podiebradzko-korwinowsko-jagiellońskiej, czyli próba rewizji niektórych mitów (nie tylko) czeskiej historiografii, s. 148–159. – Przemysław WISZEWSKI, Cuius ius? O istocie władzy – dyskusja między Luksemburgami i śląskimi Piastami, s. 160–171. – Martin ČAPSKÝ – David RADEK, Paralela ke zhořeleckému vévodství? K rodové politice Matyáše Korvína v Horním Slezsku, s. 172–179.

Judaica Bohemiae. Roč. 49, 2014, č. 2:

Branislav ŠPROCHA – Pavol TIŠLIAR, The Demographics of the Jewish Population of Slovakia between the Two World Wars, s. 5–43. – Vlastimila HAMÁČKOVÁ – Markéta LHOTOVÁ, Die Liquidation der jüdischen Organisationen in den annektierten Grenzgebieten im Lichte der Materialien des Stiko Reichenberg, s. 45–72. – Miloslav SZABÓ, Populist Antisemitism on the Theory and Methodology of Research into Modern Antisemitism, s. 73–87. – Arno PAŘÍK, Synagogues, Schools and Rabbinic Houses Revitalization of Jewish Sites in the Czech Republic Completed, s. 89–113. – Pavel KOČMAN – Helmut TEUFEL, Die älteste bekannte Abbildung der Judenstadt und der Synagoge in Nikolsburg (Mikulov) aus dem Jahr 1711, s. 115–124.

Judaica Bohemiae. Roč. 50, 2015, č. 1:

Zdeňka STOKLÁSKOVÁ, The Academic Career of the Historian and Archivist Bertold Bretholz, s. 5–42. – Markéta LHOTOVÁ – Vlastimila HAMÁČKOVÁ, Die Liquidation der jüdischen Organisationen in den annektierten Grenzgebieten im Lichte der Materialien des Stiko Reichenberg., s. 43–60. – Arno PAŘÍK, Jiří Fiedler and the Documentation of Jewish Sites, s. 61–82. – Daniel POLAKOVIČ, A Bibliography of Jiří Fiedler, s. 83–90. – Jaroslav KUNTOŠ – Pavlína SCHNEIDER – Michaela SIDENBERG – Lenka ULIČNÁ – Dana VESELSKÁ, Acquisition Activity in the 'Judaica' Sub-collection Groups of the Jewish Museum in Prague, 1994–2014, s. 91–116. – Michal FRANKL, Exhibiting Refugeedom Orient in Bohemia? Jewish Refugees during the First World War, s. 117–129. – Jarka VITÁMVAŠOVÁ, 'Archival Traces of Jewish History and the Holocaust in the Czech Republic'. Workshop, s. 131–134.

Literární archiv. Sborník Památníku národního písemnictví. Sv. 47. Memento. Druhá světová válka. Dokumenty – umění. 2015:

Tereza RIEDLBAUCHOVÁ, Úvodem, s. 7–8. – Tomáš PÁNEK, Edice textu Jaroslava Werstadta. Hlas odporu z přitímní druhé republiky a z prvních měsíců nacistické okupace, s. 13–45. – Šárka SLADOVNÍKOVÁ, Reprezentace šoa v denících. Literární analýza deníku Dawida Sierakowiaka a Mary Bergové, s. 47–71. – Mona KÖRTE, Lahvová pošta o „vlastním životě“ archivů židovských vzpomínek, s. 73–87. – Anna HÁJKOVÁ, Izraelský historik Otto Dov Kulka vypráví osvětimský příběh o české rodině, která nikdy neexistovala, s. 89–99. – Bronislava ROKYTOVÁ, Tanec mezi vejci – memento mocnostem. Mnichovský impuls ve výtvarném umění (1938–1945), s. 101–115. – Eva ČAPKOVÁ, Vladimír Boudník a myšlenka míru, s. 117–133. – Volker MOHN, Chůze

po visutém laně. Dráha spisovatele Františka Kožíka v době německé okupace, s. 159–172. – Martina HALAMOVÁ, Krausova iluze autentičnosti, s. 175–181. – Hana HŘÍBKOVÁ, Šoa očima Oty B. Krause, s. 183–197. – Jiří HOLÝ, Druhá světová válka a perzekuce Židů v hrách Arnošta Goldflama, s. 199–214. – Štěpán BALÍK, Od nenápadných náznaků k holokaustové pověsti. Všudypřítomná tematizace šoa v díle Ireny Douskové, s. 217–229. – Barbora VLÁŠKOVÁ, Německá grafika 15. – 18. století ze sbírky Jiřího Karáska ze Lvovic, s. 247–252. – Yvetta DÖRFLOVÁ, Máchův reliquiář dnes. Několik poznámek k máchovským památkám uloženým ve sbírce Emanuela Lešehrada, s. 255–263. – Jan BÍLEK, Dočasní generační přátelé: kritik Jaroslav Červinka a básník Jan Pilař, s. 265–287. – Jan BÍLEK, Literární měsíčník mladých. Edice nenaplněného návrhu na časopis pro dobu po druhé světové válce, s. 289–294. – Petr KOTYK, Přírůstky LA PNP v roce 2014, s. 311. – Yvetta DÖRFLOVÁ, Osobní fond Vojtěcha Friče (1844–1918) v literárním archivu PNP, s. 312–314. – Yvetta DÖRFLOVÁ, Osobní fond Ervína Špindlera v literárním archivu PNP, s. 315–317. – Veronika BOHÁČOVÁ, Pozůstalost spisovatelky Marie Pujmanové (1893–1958). Zpráva o zpracování fondu, s. 318–324. – Jakub HAUSER, „Oko nad prdelí“. Dar děl Františka Bidla uměleckým sbírkám PNP a autorova první polistopadová monografická výstava, s. 325–327. – Hana VANÍČKOVÁ, Osobní fond tiskaře a nakladatele Vlastimila Vokolka ve sbírkách literárního archivu PNP, s. 328–330. – Jan BÍLEK, Zpráva o archivním fondu Melantrich – nakladatelský archiv, s. 331–335. – Naděžda MACUROVÁ, Písemná pozůstalost Jindřicha Chaloupeckého, s. 336–338.

Mediaevalia Historica Bohemica. Roč. 18, 2015, č. 2:

David KALHOUS, Berounská sídelní komora v raném a vrcholném středověku (před r. 1419). Úvaha nad majetkovou strukturou mikroregionu a nad reprezentativností našich pramenů k dějinám osídlení, s. 7–68. – Elizabeth WOOCK, Antimendicancy in Central Europe and bishop Robert of Olomouc in historiography, s. 69–93. – Mlada HOLÁ, Studentské koleje pražské univerzity a staroměstský měšťan Kříž, s. 95–132. – Vojtěch BAŽANT, Prostor a vyprávění. Narativní strategie středověkého cestopisu, s. 133–161. – Přemysl BAR, Údajný satirický list krále Zikmunda Pražanům z podzimu 1419. Rukopisné dochování edice, s. 163–178. – Eva DOLEŽALOVÁ, Buškové z Velhartic. Historie pánů z Velhartic ve 14. století ve světle kartoték Augusta Sedláčka, s. 181–191.

Mínulostí Berounska. Sborník Státního okresního archivu v Berouně. Sv. 18, 2015:

Petr KUČERA, Fürstenberský Křivoklát. Obraz stavitelské aktivity šlechty v období historismu, s. 13–43. – Kateřina FRYAUFOVÁ, Bratrská pokladna Akciových železárn v Komárově, s. 44–53. – Radka KUPKOVÁ, Pedagogický přínos učitelského ústavu ve Svatém Janu pod Skalou, s. 54–86. – David VENCLÍK, Pokrokář horší ďábla. Spory o Husův balvan ve Svatém Janu pod Skalou 1919–1922, s. 87–97. – Roman PUNČOCHÁŘ, Pod taktovkou Králova Dvora. Kartelizace československého cementářského a vápenického průmyslu 1935–1946, s. 98–128. – Jiří TOPINKA, Příběh domu na předměstí. Berounská Plzeňka, s. 129–134. – Pavel ZÁLOM, Řekové poválečného Berouna. Životní příběhy obyvatel řecké národnosti Berouna a jeho okolí po druhé světové válce, s. 135–

156. – Karel SKLENÁŘ, Velká válka na Berounsku v pamětech Václava a Karla Sklenáře z Neumětel, s. 159–184. – Miloš GARKISCH, První světová válka v denících feldkuráta P. Jana Evangelisty Eybla, s. 185–222. – Jaroslav FROLÍK, Dvacet let v berounské textilce, s. 223–256. – Pavel HERING, Ing. František Hering. Z křivoklátského ovčína do nejvyšší společnosti, s. 259–273. – Jiří TOPINKA, K šedesátinám prof. Milana Hlavačky, s. 275–276. – František KOŽÍŠEK, České týpi oslavilo sto let, s. 277–279. – Jiří TOPINKA, Otevřeno Muzeum keramiky v Berouně, s. 280–281. – Jiří TOPINKA, Archiv v roce 2014, s. 281–282.

Minulostí Západočeského kraje. Sv. 49, 2014:

Jan KILIÁN, Kašperskohorské elity v období třicetileté války, s. 7–24. – Jana ŠKUDRNOVÁ, Městská správa v Horažďovicích za třicetileté války v pramenech městské provenience, s. 25–53. – Petr KUBÍN, Kult bl. Hroznaty v době humanistické a barokní, s. 54–74. – Jakub KRČEK, Vodovod od Všech svatých v Plzni a zásobování města vodou v 19. století, s. 75–110. – Jaroslav FIALA, Hudebnická praxe a výroba hudebních nástrojů v západních Čechách, s. 111–125. – Petr BERAN, Zajatecké tábory v západních Čechách v době 1. světové války, s. 126–156. – Karel ŘEHÁČEK, Plzeňský legionář a politik Karel Rušavý, s. 157–173. – Robert VÁCLAVÍK, Český svaz válečníků (1941–1945) Kamarádství Plzeň, s. 174–210. – Vlasta BOKŮVKOVÁ, Hudební výročí, s. 212–214.

Numismatické listy. Roč. 69, 2014, č. 1–2:

Vojtěch BRÁDLE – Pavel HORNIK, Nález brakteátu Přemysla II. Otakara při archeologickém výzkumu ve Zdechovicích (okr. Pardubice), s. 3–6. – Marek BUDAJ – Kristián SLOVÁK – Aleš ŠVEC, Zaujímavý grošový nález zo 14. storočia zo Slovenska. Príspevok k spoločnému obehu uhorských a pražských grošov, s. 7–15. – Jiří MILITKÝ, Depot obchodních halětů města Hall am Kocher (Švábský Hall) ze Svatého Kříže (okr. Cheb), s. 16–23. – Jan CIHLÁŘ – Martin ZMRZLÝ – Lukáš RICHTERA, Dobové pocínované falzum parvu Václava II., s. 24–28. – Lukáš RICHTERA – Jan CIHLÁŘ – Martin ZMRZLÝ, Dvě neoficiální grošové ražby se jménem Karla IV., s. 29–40. – Jiří RYANT, Nález pražských grošů z doby vlády Vladislava II. z okolí Českého Brodu. Příspěvek ke chronologii jagellonských ražeb, s. 41–62. – Lukáš RICHTERA – Pavel GREGOR – Martin ZMRZLÝ, Falza nedatovaných černých penízů Ferdinanda I. Habsburského, s. 63–71. – Pavel VOJTÍŠEK, Dosud neevidovaný tříkrajec Ferdinanda III. z vratslavské mincovny, s. 72–74. – Kamil SMÍŠEK, Neznámá varianta slezské grešle Leopolda I. ročníku 1697 z opolské mincovny, s. 75–77. – Zdeněk PETRÁŇ, Fakta i otazníky okolo tzv. Kutnohorského dvouzlatníku I., s. 78–94.

Numismatické listy. Roč. 69, 2014, č. 3–4:

Michal MAŠEK, Inkusní chyborážby drachem z Dyrhachia (SG 1899–1901), s. 99–105. – Jiří LUKAS, Nálezové exempláře denárů kněžny Emmy z německých veřejných sbírek, s. 106–116. – Jan VIDEMAN – Lukáš RICHTERA – Martin ZMRZLÝ, Denár Břetislava III. Jindřicha nalezený u Mšena, s. 117–132. – Jiří MILITKÝ – Jan VIDEMAN,

Neznámá dvoustranná mince Václava II. s nápisem WEnZLA (nebo WEnZLE), s. 133–138. – Ondřej ČERNOHORSKÝ, Pražský groš Vladislava II. Jagellonského se lvem s hřívou z atypicky položených měsíčků, s. 139–148. – Lukáš RICHTERA, Nedatovaný pražský groš Ferdinanda I. s atypicky provedenou korunou, s. 149–156. – Vojtěch BRÁDLE, Napodobování českých vládních mincí v 16. století, s. 157–166. – Jaroslav MORAVEC, Fakta i otazníky okolo tzv. Kutnohorského dvouzlatníku II., s. 167–179. – Petr VOREL, Fortuna Volubilis na pardubickém lokálním platidle z roku 2013, s. 180–183.

Památky středních Čech. Roč. 29, 2015, č. 2:

Milena HAUSEROVÁ – Jitka POLÁKOVÁ – Martin STOČES a kol., Kostel v Aldašíně, s. 1–19. – Jiří KUPKA – Věra KUČOVÁ, Historická kulturní krajina Osovska, s. 20–33. – Jan PEŠTA – Eliška NOVÁ, Zámecké sídlo v Osově, s. 34–53. – Jan KYPTA – Jan VESELÝ – Filip LAVAL – Zdeněk NEUSTUPNÝ, Barokní sýpka s renesančním jádrem v hospodářském dvoře v Olbramovicích, s. 54–68. – Petra MEDŘÍKOVÁ, Portréty Auerspergů na zámcích Žleby a Slatiňany, s. 69–80. – Martin HŮRKA, Tvrz v Horoušanech, s. 81–86. – Vratislav RYŠAVÝ, Nové poznatky ke stavbě zámku v Jemništi, s. 87–88. – Martin HŮRKA, Vyšehořovický most z roku 1836 zbořen, s. 89–90. – Dita ROUBÍČKOVÁ (ed.) – Zdeněk DRAGOUN – Blanka KYNČLOVÁ – Olga LANIAROVÁ – Zuzana STÁDNÍKOVÁ, Památky středních Čech v odborném tisku (rok 2014), s. 94–100.

Pomezí Čech, Moravy a Slezska. Sv. 16, 2015:

Milan STANĚK, Počátky kolektivizace zemědělství na Litomyšlsku a její metody (1949–1953), s. 9–75. – Simona BĚTÁKOVÁ, Mikoláš Aleš a skupina figurálních kostelních maleb v okolí Litomyšle, s. 76–117. – Eva VYMĚTALOVÁ, Kaple sv. Josefa při kapitulním chrámu Povýšení sv. Kříže v Litomyšli, s. 118–171. – Martin BOŠTÍK, Astronomické tradice v Pardubickém kraji, s. 172–212. – Pavel KEJVAL – Jan MAREČEK – Jana NĚMCOVÁ – Tereza ŽDÁROVÁ, Doklad existence řemesel ve středověkém městě Litomyšl (ZAV na Šantově nám. čp. 173), s. 215–238.

Práce z dějin Akademie věd. Roč. 7, 2015, č. 2:

Adéla JŮNOVÁ MACKOVÁ, Centralizace vědy – státní společenskovední ústavy a vznik ČSAV. Osudy Slovanského a Orientálního ústavu v letech 1945–1953, s. 167–192. – Jiří ŠOUKAL, Vysoké školy proti centralizaci vědy? Vztah ČSAV a Přírodovědecké fakulty UK v Praze na pozadí chemického výzkumu v 50. a 60. letech 20. století, s. 193–205. – Magdalena NAJBAR-AGIČIĆ, Intellectual Elites, Scientific and Cultural Institutions in Socialist Croatia and Yugoslavia from 1945 to 1960, s. 207–218. – Helena KOKEŠOVÁ, Milý Bächře. Ke vztahu Pavla Bächera a Herberta Masaryka, s. 219–252. – Miroslava KVĚTOVÁ, Fond Arne Laurina v archivním souboru Ústavu T. G. Masaryka, s. 253–262. – Petra TOMSOVÁ – Hana KÁBOVÁ, Zdeněk Nejedlý: Propagační tisky a cestovní průvodce, s. 263–270.

Sborník Národního muzea v Praze. Řada A – Historie. Roč. 69, 2015, č. 1–2:

Jan LOMÍČEK, Se Sovětským svazem na věčné časy? Proměny vnímání SSSR v Československu v průběhu „krátkého“ dvacátého století, s. 5–18. – Rita KINDLEROVÁ, Počátky česko-ukrajinských literárních styků, s. 19–24. – Daniela KOLENOVSKÁ, České snahy o porozumění Bělorusku mezi vědou a politikou, s. 25–32. – Ivan MALÝ, Česká baltistika v 19. a první polovině 20. století. Prameny – souvislosti – existující literatura, s. 33–46. – František ŠTAMBERA, Prameny a literatura k dějinám volyňských Čechů, s. 47–56. – Petr SKALA, Sbírkový fond Podkarpatské Rusi v oddělení novodobých českých dějin Národního muzea, s. 57–64.

Sborník Národního muzea v Praze. Řada A – Historie. Roč. 69, 2015, č. 3–4:

Jiřina LANGHAMEROVÁ, Příběh Musaionu. Expozice českého národopisu na půdě Národního muzea v průběhu času, s. 5–14. – Helena ŠENFELDOVÁ, Starosti s umístěním bohatých sbírek nového národopisného musea československého v roce 1896, s. 15–20. – Jan POHUNEK, Modely lidové architektury z Národopisné výstavy československé v sbírkách Etnografického oddělení Národního muzea, s. 21–28. – Helena MEVALDOVÁ, Záměr vytvoření Muzea lidové architektury v přírodě v Praze, s. 29–44. – Alena VORÍŠKOVÁ, Obrázky na skle malované ve sbírce lidového umění Etnografického oddělení Národního muzea, s. 45–58. – Adam VOTRUBA, Lidové písně z Říčanska ve sbírce Josefa Jareše, s. 59–64.

Sborník Státního okresního archivu Přerov. Sv. 23, 2015:

Jan ŠKVRŇÁK, Úpadek pánů z Drahotuš v předhusitském období, s. 5–26. – Miroslav MARADA, Příběh lipnických macesů, s. 27–32. – František VŠETIČKA, Nad hamiltonským úvalem Hané, s. 33–36. – Miroslav MARADA, Několik obrázků ze života lipnické reálky, s. 37–41. – Petr JIRÁK, Pronásledování skupinky partyzánů na Přerovsku začátkem května 1944, s. 42–70. – Jan ŠTĚPÁN, Konec války v Dolním Újezdě ve fotografiích a z pohledu obecní kroniky, s. 71–77. – Jiří LAPÁČEK, Příspěvek k poznání Přerovského povstání, s. 78–121. – Pavel KOPEČEK, Ohlasy povstání v Přerově 1. května 1945 a v dalších obcích na Přerovsku a Olomoucku, s. 122–137. – Jan ŠTĚPÁN, Drobnosti z květnových a červencových dnů 1945 v Lipníku nad Bečvou, s. 138–145. – Eva SLOVÁKOVÁ, Sbírká plakátů, s. 146–160. – Daniela KOLEČÁŘOVÁ, Inocenc Klimeš – přerovský rodák a nadšený fotograf, s. 161–182. – Dagmar PERSTICKÁ – Jiří LAPÁČEK, Oldřich Fiala, knihovník a bibliograf, vlastivědný pracovník, s. 183–198.

Severní Morava. Vlastivědný sborník. Roč. 59, 2015, sv. 101:

Petra ROSÍPALOVÁ, O čem psala Severní Morava prvních padesát let, s. 3–12. – Bára KANĚV, Architekt Ernst Wiesner a jeho šumperská poštovní budova, s. 13–27. – Antonín HLUŠTÍK, K původu jména vsi Stubenseifen (Stříbrnice, okres Šumperk), s. 28–32. – Jitka ŠTÁBLOVÁ, Nález gotických maleb v kostele Narození Panny Marie v Brníčku, s. 33–36. – Lenka KIRKOSOVÁ, Pozdně barokní nástropní malby v kostele sv. Jana Křtitele v Šumperku, s. 37–41. – František VŠETIČKA, Stříbrný Kosov,

s. 42–44. – Petr MOŽNÝ, Podplukovník dělostřelectva Ferdinand Bašný * 26. 9. 1886 Rataje, okr. Kutná Hora, † 27. 10. 1968 Praha, s. 44–47. – Petr MOŽNÝ, Major pěchoty Miloň Micka, podplukovník pěchoty in memoriam * 11. 9. 1896 Terezín, okr. Litoměřice, † 15. 10. 1943 Drážďany, s. 47–50. – Jakub HALAMA, Proč byl v zemi ukryt pravěký poklad bronzových šperků?, s. 53–58. – Pavlína JANÍČKOVÁ, Kolekce praček ve sbírkách Vlastivědného muzea v Šumperku, s. 58–61. – Jakub HALAMA, Dvě raně středověké sekerky z podhůří Jeseníků a Králického Sněžníku, s. 61–65. – Ivan TUŠA, RNDr. Zdeněk Gába pětasedmdesátníkem, s. 74–76. – Magda ZMRHALOVÁ, K životnímu jubileu RNDr. Ivana Tuši, CSc., s. 76–78. – Milena FILIPOVÁ, Zemřel fotograf Josef Pavlíček, s. 78–79. – Zdeněk DOUBRAVSKÝ, Vzpomínka na doc. PhDr. Zdeňka Filipa, CSc., s. 80–81. – L. BUREŠ – M. ZMRHALOVÁ – J. HALDA, Červená hora – významná botanická lokalita, s. 81–86. – Lenka KIRKOSOVÁ, Nejzajímavější výstavní projekty za rok 2014, s. 86–89. – Marie GRONYCHOVÁ, Vlastivědné muzeum v Šumperku v roce 2014, s. 89–94.

Studia Mediaevalia Bohemica. Roč. 6, 2014, č. 1:

Petr KUBÍN, Středověký kult sv. Mořice v Čechách a na Moravě, s. 7–16. – Petr ELBEL, Olomoucký biskup Jan Železný a Zikmund Lucemburský. Příspěvek k poznání Zikmundovy spojenecké sítě v českých zemích a jeho dvorských struktur, s. 17–68. – Přemysl BAR, Neznámá falza listin Zikmunda Lucemburského a falzátorská činnost Oldřicha II. z Rožmberka, s. 69–113.

Studia Mediaevalia Bohemica. Roč. 6, 2014, č. 2:

František ŠMAHEL, Ordo ostendendarum reliquiarum Crumlovii: Zkoumání pod drobnohledem, s. 187–234. – Vojtěch VANĚK, Kutnohorští měšťané jako patroni a fundátoři v prostředí venkovských farních kostelů v předhusitské době, s. 235–254. – Ondřej VODIČKA, Cisterciáci z Nepomuku v exilu za husitských válek (1419–1436), s. 255–274. – Jaroslav SVÁTEK, „Je to bezesporu trápení cestovat touto zemí v takové zimě.“ Andaluský rytíř Pero Tafur v Čechách, ve Slezsku a na Moravě (1438–1439), s. 275–288. – František ŠMAHEL, Howard Kaminsky (1924 – 7. května 2014), s. 345–347. – František ŠMAHEL – Karel STEJSKAL – Klára BENEŠOVSKÁ, Memoríál k poctě Karla Stejskala (20. 1. 1931 – 16. 4. 2014), s. 348–355.

Studie o rukopisech. Sv. 45, 2015:

Jana ŠUBRTOVÁ, Poznámky ke vztahu benátsko-padovské rukopisné produkce 13. století k výzdobě Františkánské bible z Knihovny Národního muzea v Praze, s. 5–36. – Mílada SVOBODOVÁ, Zapomenutá sbírka apelačního rady Václava Řehoře Hannla, aneb odkud pocházely nejstarší a nejcennější rukopisy někdejší majorátní czerninské knihovny, s. 37–78. – Jindřich MAREK, Jan Erazim Voel a objevování Vyšehradského kodexu v 19. století, s. 79–92. – Viktor KUBÍK, Typologie kaligrafických iniciál jako východiska ke studiu kreslené ornamentiky (studie k umělecko historické terminologii středověké knižní malby 5), s. 93–213. – Ivan HLAVÁČEK, Významné postavy pomocných věd

historických minulosti i současnosti, s. 215–218. – Ivan HLAVÁČEK, Bernhard Bischoff (1901–1996). Vůdčí postava paleografických a kodikologických studií 20. století, s. 219–233. – Martina ŠUMOVÁ, František Čáda (1895–1975). Významný právní historik, profesor a kodikolog, s. 234–261. – Jana NECHUTOVÁ, Ohlédnutí za Jiřím Kejřem (28. srpna 1921 – 27. duben 2015), s. 262–267. – Stanislav PETR, František Hoffmann (1920–2015), s. 268–272. – Ivan HLAVÁČEK, [František Hoffmann (1920–2015)], s. 273–274. – Ulrike JENNI – Maria THEISEN, Persönliche Erinnerungen an den Kunsthistoriker und Handschriftenforscher Karel Stejskal (1931–2014), s. 275–278. – Marta HRADILOVÁ – Ondřej VODIČKA, Rejstřík k bibliografické příloze Studií o rukopisech 2005–2015, s. 293–347.

Terezínské listy. Sborník Památníku Terezín. Sv. 43, 2015:

Petr KAŇÁK – Jan VAJSKEBR, V prvním sledu. Kariéra velitele nacistických policejních jednotek Waltera Stahleckera, s. 7–37. – Tomáš FEDORVIČ, Zpráva o transportu An z Terezína do varšavského ghetta, s. 38–49. – Petr BEDNAŘÍK – Jan CEBE, Antisemitismus a česká média v počátečním období protektorátu, s. 50–64. – Jana HAVLÍNOVÁ, Léčili za hranicemi možností – příběh Zdenky a Miloše Nedvěďových, s. 65–89. – Ivo PEJČOCH, Brigádní generál Karel Štěpánský, s. 90–105. – Ivan FUKSA, Nerealizované projekty na modernizaci pevnosti Terezín v 19. století, s. 106–123. – Lubor LACINA, Pobočný tábor KT Gross-Rosen v Rychnově u Jablonce nad Nisou. Přehled a geneze pietních míst, s. 124–132. – Dagmar HOLZHAMMEROVÁ, Chronologický přehled o činnosti Památníku Terezín v roce 2014, s. 152–159. – Marie POLJAKOVÁ, Terezínská bibliografie za rok 2014, s. 160–175.

Theatrum historiae. 2015, č. 16:

Jan STEJSKAL, Obrazy války v italských městech v kázáních observanta a cestovním deníku řeholníka z první poloviny 15. století, s. 9–23. – Mária FEDORČÁKOVÁ, „Vy zly a nespravedlivy Ivde Bardiowci.“ Mesto Bardejov v boji proti zbojníkom v 15. storočí, s. 25–39. – Petr VOREL, Sankce vůči českým královským městům roku 1547 v kontextu habsburské politiky první poloviny 16. století. („Gentský ortel“ v politické propagandě stavovského odboje), s. 41–60. – Josef HRDLIČKA, Jak se ubránit před válkou? Snahy šlechticů o ochranu vrchnostenských měst za třicetileté války. (Vilém Slavata a Jindřichův Hradec 1631–1633), s. 61–76. – Romana KMOCHOVÁ, „Nulla calamitas sola. Jedna těžkost druhou volá!“ Správa města Slaný za třicetileté války, s. 77–105. – Tereza SIGLOVÁ, Zadlužení usedlostí městeček pardubického panství za třicetileté války a poválečná obnova, s. 107–134. – Vilém ZÁBRANSKÝ, Migrace měšťanů do měst pražských v kontextu třicetileté války. Sociální aspekty a radní praxe, s. 135–151. – Iveta COUFALOVÁ, „... was man in Dresden schauet,/ Und was AUGUST vollführt und bauet,/ Sieht man sonst nirgends auf der Welt“. Dražďany a Varšava v strategiích reprezentace moci Augusta Silného za velké severní války, s. 153–174. – Jiří ŠTAIF, Město jako areál revoluce. Sabinovy poslední romány o revoluci 1848, s. 175–192. – Gabriela DUDEKOVÁ, Výnimčnost alebo normalita? Každodennosť Veľkej vojny v Prešporku / Bratislave, s. 193–211. –

Milena LENDEROVÁ, První světová válka a městské děti, s. 213–229. – Lubomír NENIČKA, Městská správa v době nacistické okupace. Příčiny a důsledky vzniku Velké Ostravy v roce 1941, s. 231–263. – Hana STOKLASOVÁ, Konference „Osvícenství – to jsme my. Formování a vzestup drobné inteligence v 18. století“, Praha, 10. – 12. září 2015, s. 284–286. – Jiří KUBEŠ, Mezinárodní konference Splendid Encounters 4: Diplomats and Diplomacy in the Early Modern World, Budapešť, 25. – 26. září 2015, s. 286–289. – Marie MACKOVÁ, Vídeňský kongres vídeňskými očima – 200 let poté, s. 289–292. – Milena LENDEROVÁ – Eduard MAUR, La construction des savoirs réciproques à travers l'enseignement (19e et 20e siècles). [Vzdělání a vytváření vzájemného obrazu (19. a 20. století)] 23. – 24. října 2015, Zámek Pardubice, s. 293–296.

Umění. Časopis Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky. Roč. 63, 2015, č. 6: Jan DIENSTBIER – Ondřej FAKTOR, Obrázky z pekla. Souvislosti několika vyobrazení Posledního soudu z počátku 14. století, s. 434–457. – Vendula HNÍDKOVÁ, Moskva viditelná a neviditelná. Předvoj socialistického realismu v české architektuře, s. 458–464. – Marjeta CIGLENEČKI, The Kurent. Artistic Interpretations, s. 465–480. – Milada STUDNIČKOVÁ (ed.), Josef Krása: Mandevillův cestopis a jeho antické zdroje, s. 481–484. – Martina KOVÁŘOVÁ, Franz Ignaz Günther und sein Werk in Olmütz, s. 485–491.

Vlastivědný věstník moravský. Roč. 68, 2016, č. 1:

Michael VIKTOŘÍK, Jak se střeží pevnost. Pohled na každodennost pevnostního města v 1. polovině 19. století, s. 3–17. – Jiří JUROK, Hašek z Valdštejna. Od straníka markraběte Prokopa k husitskému hejtmanovi, moravskému zemskému hejtmanovi a diplomatu stran habsburské, rožmberské a posléze poděbradské, s. 18–22. – Josef UNGER – Jan DIVÍŠEK – Karel KIRCHNER – František KUDA – Jan LACINA – Zuzana BALÁŽOVÁ, Lomnická šibenice, s. 23–29. – Libor BERNÁT, Moravané a Češi v matrice jezuitského gymnázia v Trenčíně, s. 30–49. – František ZŘÍDKAVESELÝ, Kdo stavěl a udržoval císařské silnice? S přihlédnutím k archivu velkostatku Lysického, s. 50–57. – Jana KREJČOVÁ, Církevní památky obce Norberčany (Nürnberg, Nürnberg) a samota Skřivánkov (Lerchenfeld), okr. Olomouc. K 560. výročí první zmínky o obci. I. část, s. 58–79. – David POSTRÁNECKÝ – Josef UNGER, Epice, zaniklá ves u Šumné, okr. Znojmo, s. 80–82. – Jiří SEHNAL, Slezské války v letech 1739–1740 očima augustiniánů ve Šternberku na Olomoucku, s. 83–85. – Pavel MICHNA, Přehled archeologických výzkumů na Moravě a ve Slezsku za rok 2014. 2. část, s. 86–100.

Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech. Roč. 52, 2015, č. 4:

Pavla JUNGMANNOVÁ – Tereza POŠTOVÁ, Latinské nápisy na zvonech v Českých Budějovicích a ve vikariátu České Budějovice-venkov, s. 233–247. – Jan MÜLLER, Poznámky k reflexi romantické gotiky a slohové neogotiky na jihu Čech v krásné literatuře, s. 248–268. – Jiří FRÖHLICH – Čeněk PAVLÍK, Kamnové kachle z fary při kostele sv. Jana Křtitele u Chřešřovic, s. 269–274. – Petra BRABCOVÁ, Skautské hnutí v letech 1968–1970 v obraze kronik 10. oddílu České Budějovice, s. 275–291. – Martina

SUDOVÁ, Vltavotýnský Ikaros (Jeronym Brych), s. 292–293. – Petr REITINGER, Vzpomínka na Františka Reitingera – strýčického mlynáře, kronikáře a zájemce o historii, s. 295–297. – Ladislav HAVRÁNEK – Petr KRÍŽEK, Podplukovník leectva Václav Kahovec (1887–1933), s. 298–301.

Z Českého ráje a Podkrkonoší. Vlastivědná ročenka. Sv. 28, 2015:

Jiří SAJBT, Donace paní Bolemily a tzv. Vladislavský újezd – dva příspěvky k raným dějinám středního Pojizeří, s. 11–23. – Stanislav KASÍK, O historickém znaku města Turnova, s. 24–69. – Jan KLETVÍK, Evangelici v Libštátě v letech 1781–1945, s. 70–101. – Adam REJHA, P. Josef Němeček. Život a dílo se zvláštním zřetelem k jeho působení na Sychrově, s. 102–139. – Ondřej VAŠATA, Historik, pedagog, kronikář a organizátor spolkového života v Semilech Fantišek Mizera (1861–1924), s. 140–159. – Klára LUKÁŠOVÁ, Královédvorské Textilní závody Josef Sochor a jejich aktivity v oblasti propagace a popularizace firmy a jejich výrobků, s. 160–174. – Jindřich KAFKA, Krematorium v Semilech v třicátých letech 20. století, s. 175–205. – Jan PROSTŘEDNÍK – Petr ŠÍDA, Doklady dehtářské výroby v podhůří Krkonoš ve světle archeologických nálezů, s. 209–227. – Ivo NAVRÁTIL – Günter FIEDLER, Urbář lomnického panství z roku 1667, s. 228–280. – Viktor BLAŽEK, Křížová cesta Josefa J. Ledera na Pecce z roku 1772, s. 283–289. – Miroslav COGAN, Machkův portrét Antonína Marka v turnovském muzeu, s. 289–293. – Lenka PROCHÁZKOVÁ, Řídící učitel František Seidl (1887–1933), s. 293–299. – Daniel DĚDOVSKÝ, Z odkazu Jaromíra Jecha v SOKA Semily, s. 299–301. – Václav ZIEGLER – Ivo NAVRÁTIL, Za RNDr. Tomášem Řidkošilem, s. 305–312. – Pavel KRACÍK – Karel CHUTNÝ, Když se řeknou Staré Hradý... K životnímu jubileu Evy Bílkové, s. 312–318. – Karel CHUTNÝ, Státní okresní archiv Jičín v roce 2014, s. 318–322. – Pavel JAKUBEC, Státní okresní archiv Semily v roce 2014, s. 322–327. – Michal BABÍK, Regionální muzeum a galerie v Jičíně 2014, s. 327–329. – Jan LUŠTINEC, Krkonošské muzeum v Jilemnici v roce 2014, s. 329–331. – Jan DRAHOŇOVSKÝ, Činnost Městského muzea a galerie Lomnice nad Popelkou za rok 2014, s. 331–334. – Tereza NEMETH, Muzeum a Pojizerská galerie Semily v roce 2014, s. 334–336. – Vladimíra JAKUBĚOVÁ, Muzeum Českého ráje v Turnově v roce 2014, s. 336–339. – Michal L. JAKL, Vlastivědné muzeum pro Vysoké nad Jizerou a okolí v roce 2014, s. 339–341. – Petra HEJRALOVÁ, Městské muzeum Železný Brod v roce 2014, s. 342–345. – Eva BÍLKOVÁ, Pekařova společnost Českého ráje v roce 2014, s. 345–346.

Židovská ročenka. 5776/2015–2016 [vyd. 2015]:

Michael L. MILLER, Moravští Židé v době emancipace, s. 5–14. – Arnoldo LIBERMAN – Jiří KASL, Kadiš za Gustava Mahlera, s. 15–25.

Zpracovaly Václava Horčáková a Kristina Rexová

Zpracováno s podporou projektu MŠMT č. LM2011018,
Bibliografie dějin Českých zemí.

DO TOHOTO ČÍSLA PŘISPĚLI

Prof. dr hab. Henryk GMITEREK

Wydział Humanistyczny, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
ul. Kurantowa 4/150, PL-20-838 Lublin
hgmiter@wp.pl

Doc. Mgr. Markéta KŘÍŽOVÁ, Ph.D.

Středisko ibero-amerických studií, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze
Hybernská 3, CZ-110 00 Praha 1
krizova_ibero@seznam.cz

Prof. PhDr. Milena LENDEROVÁ, CSc.

Ústav historických věd, Fakulta filozofická Univerzity Pardubice
Studentská 84, CZ-532 10 Pardubice
Milena.Lenderova@upce.cz

Prof. PhDr. Jaroslav PÁNEK, DrSc., dr.h.c.

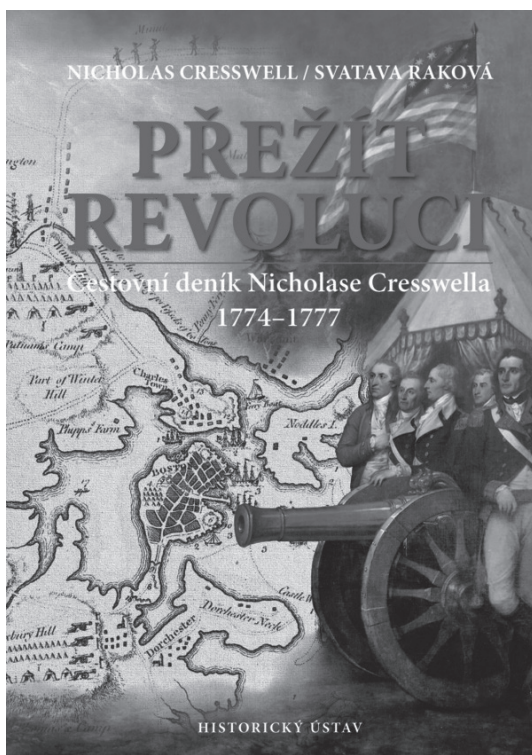
Historický ústav AV ČR, v. v. i.
Prosecká 76, CZ-190 00 Praha 9
panek@hiu.cas.cz

Doc. Mgr. Radmila ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Ph.D.

Katedra historie, Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci
Na Hradě 5, CZ-771 80 Olomouc
R.Slabakova@seznam.cz

PhDr. Tomáš ZOUZAL

Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i.
Gabčíkova 2362/10, CZ-182 00 Praha 8
zouzal@mua.cas.cz

Nicholas Cresswell – Svatava Raková
PŘEŽÍT REVOLUCI
Cestovní deník Nicholase Cresswella
1774–1777

Historický ústav, Řada A – Monographia, sv. 62, Praha 2015, 268 s.
ISBN 978-80-7286-261-0.

Deník Nicholase Cresswella je strhujícím dokumentem, jenž den po dni mapuje prolínání individuálního osudu s mašinérií celospolečenské krize, ústící do revolučního převratu. Mladý Angličan, oddaný loajalista a britský vlastenec, přijel do Virginie právě v době propukající koloniální revolty, aby tu místo uskutečnění snu o úspěchu musel zápasit o svobodu a život. Připojená studie tematizuje jednotlivé polohy individuální zkušenosti v sociokulturním kontextu. Aktuální metodické postupy jsou aplikovány na bohatou deníkovou materii, pokrývající vedle politické situace i sociální, rasové a generové poměry či setkávání s koloniální přírodou a původními obyvateli. Samostatným tématem je pak osobnostní dozrávání osvícenského liberála v dramatické dějinné turbulenci. V knize je připojen přehled vývoje britsko-amerického konfliktu v období zachyceném deníkovými záznamy.

11. SJEZD ČESKÝCH HISTORIKŮ

*Profesní setkání historiček a historiků České republiky
13.–15. září 2017 v Olomouci*

Pořádá

Sdružení historiků ČR (Historický klub 1872)
a Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

Novinky

- Velké množství menších panelů na jakémkoliv historické téma
- Zahraniční keynote přednášející
- Cena děkana FF UP pro tři nejlepší doktorandské práce v oboru historie přednesené v rámci některého z panelů
- Udělení Ceny Josefa Pekaře

**Vyzýváme všechny historičky a historiky k přihlášení svých panelů!
Jedinečná příležitost uspořádat panel na své badatelské téma!**

Výzva k podávání návrhů panelů (call for panels): 15. 6.–30. 9. 2016

Dvoukolový výběr: call for panels, následně call for papers

Kontakt a informace

www.historieOlomouc2017.upol.cz

historieOlomouc2017@upol.cz

Filozofická
fakulta

Univerzita Palackého
v Olomouci

Redakce

Vedoucí redaktoři / Editors-in-chief:

Jaroslav PÁNEK – Jiří PEŠEK

Výkonný redaktor / Managing Editor:

Sixtus Bolom-Kotari

Vědecká rada / Scientific Board:

Zdeněk Beneš, Václav Bůžek, Milan Hlavačka, Martin Holý, Tomáš Knoz, Martin Kovář, Robert Kvaček,

Jiří Lach, Václav Ledvinka, Jiří Malíř, Jan Němeček, Svatava Raková, Eva Semotanová, Petr Sommer,

Petr Svobodný, Miroslav Šedivý, Petr Vorel, Josef Zemlička

s redakčním kruhem / with Editorial Board:

Ivan Hlaváček, Zdeněk Hojda, Miroslav Hroch, Jan Křen, Milan Myška, Milan Otáhal, Josef Petráň,

Magdaléna Pokorná, Ivan Šedivý, Josef Válka

Mezinárodní vědecká rada / International Scientific Board:

Detlef Brandes (Düsseldorf), Stanisław Bylina (Warszawa), Alessandro Catalano (Padova),

Robert J. W. Evans (Oxford), Henryk Gmiterek (Lublin), Dušan Kováč (Bratislava), Antoine Marès (Paris),

Ralph Melville (Mainz), Nicolette Mout (Leiden), Thomas Winkelbauer (Wien)

Návrh obálky a typografie / Design:

Jáchym Šerých

Vydává Historický ústav AV ČR, v. v. i. / Published by the Institute of History, Prague

Adresa / Address:

Prosecká 76, CZ–190 00 Praha 9 – Nový Prosek. Tel.: +420 286 882 121/241

E-mail: cch@hiu.cas.cz

Tisk: Powerprint s. r. o., Kamýcká 751/60, Praha Suchdol

Přijímání objednávek / Distribution:

Distribuci předplatitelům provádí v zastoupení vydavatele Česká pošta, s. p., telefonicky na bezplatné lince 800 300 302, elektronicky na: postabo.prstc@cpost.cz, písemně na adrese: Česká pošta, s. p., oddělení periodického tisku, Olšanská 38/9, 225 99 Praha 3. Smluvní vztah mezi vydavatelem a předplatitelem se řídí všeobecnými obchodními podmínkami pro předplatitele.

Distribuce pro Slovensko:

Magnet Press, Slovakia s. r. o., Šustekova 8, P. O. Box 17,

SK–851 04 Bratislava, tel.: 01/67 20 19 31–33, fax: 02/67 20 19 30, e-mail: predplatne@press.sk

Distribution rights in all remaining areas (with the exception of the Czech Republic and Slovakia):

Kubon and Sagner, Postfach 340108,

D–80328 München, Germany, fax: 089/54 21 82 18.

Jednotlivá čísla lze zakoupit též v Knihkupectví Academia (Václavské náměstí 34, Na Florenci 3, Národní 7, vše 110 00 Praha 1; nám. Svobody 13, 602 00 Brno) nebo přímo v Historickém ústavu AV ČR, v. v. i. (Prosecká 76, 190 00 Praha 9; j.kozohorska@hiu.cas.cz) či prostřednictvím distributora www.kosmas.cz.

ČČH vychází čtvrtletně / ČČH is published quarterly.

Toto číslo vyšlo v červnu 2016 / This issue was published in June 2016.

Cena jednotlivého výtisku 130 Kč.

ERIH – European Reference Index for the humanities (Category A – International 1); SCOPUS

<http://www.hiu.cas.cz/cs/nakladatelstvi/periodika/cesky-casopis-historicky.ep>

<http://hsozkult.geschichte.huberlin.de/zeitschriften>

<http://cejsh.icm.edu.pl>

<http://www.recensio.net/rezensionen/zeitschriften/cesky-casopis-historicky>

<http://www.proquest.com>

ISSN 0862-6111